

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ULUS İNŞA
SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİK VE KADIN İMGESİ:
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK
ROMANLARINDA KADIN İMGESİ

BETÜL TANSEL AKPINAR

2501110474

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. GÜL PINAR ERKEM GÜLBOY

İSTANBUL- 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : BETÜL TANSEL AKPINAR Numarası : 2501110474
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : DOÇ. DR. GÜL PINAR ERKEM GÜLBOY
Tez Savunma Tarihi : 27.05.2019 Saati : 16.00
Tez Başlığı : ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ULUS İNŞA SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİK VE KADIN
İMGESİ: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANLARINDA KADIN İMGESİ.

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~LA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. GÜL PINAR ERKEM GÜLBOY		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ GİZEM BİLGİN AYTAÇ		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ SELİN KARANAŞENOL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. MURAT METİNSOY		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ UĞUR YASİN ASAL		

ÖZ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ULUS İNŞA SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİK VE KADIN İMGESİ: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANLARINDA KADIN İMGESİ

BETÜL TANSEL AKPINAR

Erken Cumhuriyet dönemi ulus inşa sürecinde, dönemin siyasi ve sosyal yapısını şekillendiren milliyetçi ideoloji, dönemin kadın imgesinin oluşmasında da belirleyici olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başarısızlıklarla sonuçlanan savaşların ve toprak kayıplarının sonucunda, öncelikle askeri ve teknik alanlarda Batı örneğinde modernleşmeye duyulan ihtiyaç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun akabinde ilan edilen inkılaplar ile toplumsal hayatın hemen her alanında kendisini göstermeye başlamıştır. İnkılaplar ile gelen yeniliklerden ise en çok toplumda, erkeklere nazaran ikincil konumda yer alan kadınlar etkilenmiştir. Bu tezle, modern ve geleneksel arasında kalan yeni kadın imgesi ile milliyetçilik arasındaki ilişki ve yeni kadın imgesinin arada kalmışlığı, dönem içinde yazılan Türk romanlarının örneğinde incelenecektir. Ortaya çıkan sonuç göstermektedir ki, kadınlara eğitim, çalışma yaşamı ve siyasete uzanan çeşitli alanlarda haklar tanınmıştır. Milliyetçi ideoloji hem eğitilmiş hem de milli bilince sahip, geleneksel değerlerine sahip çıkan bir "yeni kadın" imgesi tahayyül etmiştir. Ancak, dönemin resmî ideolojisi milliyetçiliğin kurguladığı kadın imgesinde annelik ile ailevi sorumluluklara karşı duyarlılık ve ev içi işler, kadınların görevleri arasında ilk sıradaki yerini korumaya devam etmiştir. Çünkü, gelecek nesilleri yetiştirme sorumluluğu kadınlarda görülmüştür. Bu nedenle, kadınlardan eğitilmiş olmaları ve kendilerini geliştirmeleri beklenirken, bireysel arzularından ziyade öncelikle sağlıklı, eğitilmiş, geleneksel değerlerini koruyan ve millet sevgisi duyan gelecek kuşakların yetişmesi istenmiştir. Bu süreçte, eğitim imkanından yararlanan, çalışma hayatında yer almaya başlayan yeni ve modern kadın modeli ise aile içi rol ve görev paylaşımında üstüne düşen görevler ile kamusal alandaki statü ve görevleri arasında kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: millet, milliyetçilik, kadın, toplumsal cinsiyet, roman

ABSTRACT

NATIONALISM AND WOMEN'S IMAGE IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD DURING NATION-BUILDING PROCESS: WOMAN'S IMAGE IN EARLY REPUBLICAN PERIOD'S TURKISH NOVELS

BETÜL TANSEL AKPINAR

The nationalist frame of mind that shaped the political and social structure of the early republican period was also influential in the formation of the women's image during the period. Taking Western countries as an example for developing the military and technical facilities after losing wars and failing to control territories that resulted in failure of Ottoman Empire in the last period of the reign encouraged newly founded Turkish Republic to hold up western countries as an example for almost every area of social life. Women who were oppressed as citizens respectively men were the one that benefited from the innovations that came with revolutions. In this thesis, woman that stuck between modern and traditional and its relationship with nationalism and women's image that is caught in the middle, will be examined. The result shows that women were granted rights in various fields extending to education, work and politics. Nationalist ideology has created an image of new woman who is both educated and nationally conscious and possesses traditional values. However, the official ideology of the period designated that motherhood, family responsibilities and the domestic works were the priority among the women's tasks. Because women were thought to be the one that grow up the next generation as mothers. Therefore, women were expected to be educated and to develop themselves, not for their individual desires, rather they were asked to grow up healthy, educated, traditional value-oriented future generations who love their nation. In that process, the new and modern women's model, which was able to benefit from the education opportunities and took place in the working life, had been placed between the roles and duties in the family and its status and duties in the public sphere.

Keywords: nation, nationalism, woman, gender, novel

ÖNSÖZ

Türkiye’de Erken Cumhuriyet döneminde, milliyetçi ideolojinin kadın imgesini tanımlamak üzere yola çıktığım tez çalışmamda, milliyetçilik ile kadınlık tanımı arasında kurulan ilişki ve bağı somutlaştırmayı amaçladım. Kadın bedeninin milli sınırları temsil eden metaforik anlam kazanımı ve kadınların sahip oldukları biyolojik özellikleri üzerinde milliyetçi ideolojinin kadın imgesini inşa ettiğini gösteren bu çalışma, kadınların asıl görevlerinin annelik olgusu ve ev içi işler üzerinde değer kazandığını göstermektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde henüz yeni kurulmuş olan millet-devletin arzuladığı milli bilince ve duyarlılığa sahip nesillerin yetişmesinde, gelecek nesilleri dünyaya getirecek olan kadınlara büyük bir sorumluluk yüklenmiştir. Cumhuriyet inkılapları ile toplumsal sınırları genişletilmiş olan kadınlardan bir taraftan eğitilmiş olmaları ve kamusal yaşamda aktif bir biçimde yer almaları istenirken diğer taraftan da üzerlerine düşen milli görevlerini eksiksiz bir biçimde yerine getirmeleri beklenmiştir. Bu noktada, çalışmada, Erken Cumhuriyet döneminde, dönemin resmî ideolojisi milliyetçiliğin rehberliğinde, üzerinde hummalı tartışmaların yapıldığı “yeni kadın” imgesinin eğitilmiş ve modern anneler olarak tanımlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bugün halen annelik olgusunun toplumda sahip olduğu vazgeçilmez ulvi değeri görüyor ve hissediyor olmak ve kadınların annelik kimliği ile kendilerini tanımlamaya duyduğu eğilim, milliyetçi ideolojinin kadın imgesinin etkisinin sürdüğünü göstermektedir. Bu sebeple, çalışma, milliyetçilik ve kadın imgesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışırken; kadınların her şeyden önce annelik olgusu üzerinde değer görmeleri ve asli görevleri ile kamusal alanda sahip oldukları diğer sıfatları arasında sıkışıp kalmaları neticesinde toplumsal cinsiyet ve eşitlik kavramlarının da sorgulanmasını sağlamıştır.

Bu çalışma konusunun ortaya çıkması uzun bir süreci kapsamaktadır. Öncelikle lisans ve yüksek lisans eğitimlerim boyunca öğrencisi olmaktan her zaman gurur duyduğum İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü hocalarına teşekkürü bir borç bilirim.

Tez konumun teorik çerçevesini belirleyen milliyetçiliğe duyduğum merak, lisans dönemimde, kendisinden dersler alma şansını yakalayabildiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Levent Ürer sayesinde başlamıştır. Derslerinde öğrencilerini yalnızca öğrenmeye değil; düşünmeye, sorgulamaya sevk eden ve hiçbir zaman öğrencilerine destek olmaktan usanmayan, yorulmayan sayın hocam Levent Ürer’e, lisans

döneminden sonra da yaşamımda etkisini sürdüren bir akademisyen olması sebebiyle sonsuz şükranlarımı sunmak isterim.

Milliyetçi ideolojiyi araştırmaya duyduğum merak ve istek kadar kadın konusu da aklımda soru işaretleriyle dolu bir alan olarak yer almaktaydı. Milliyetçilik ve kadın çalışmam konusunda beni destekleyen ve tez konumun belirlenmesi aşamasında bilgi ve tecrübesiyle desteğini esirgemeyen sayın hocam Doç. Dr. Emre Ateş'e teşekkür etmek isterim. Tez savunma jürimde yer alan ve değerli yorumları ile tezimin gelişmesine katkı sağlayan sayın hocam Dr. Gizem Bilgin Aytaç'a ise katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Tez süresi boyunca danışmanlığımı yapan, yol gösteren ve ışık tutan, bilgi ve deneyimlerini paylaşan, teze en az benim kadar titizlikle önem veren, motivasyonumun düştüğü dönemlerde, daima güler yüzü ve umut verici sözleriyle destek olan ve bir araştırma sürecinde izlenmesi gereken yolda "balık tutmayı" öğreten değerli hocam Doç. Dr. G. Pınar Erkem Gülboy'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak, tez süreci boyunca desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür etmek isterim. Tezin başlamasından tamamlanmasına kadar uzanan uzun yolculuğumda bana olan inancını asla yitirmeyerek pozitif kişiliğiyle motivasyon sağlayan ve her daim yanımda olan hayat arkadaşım İ. Yasin Akpınar'a ayrıca teşekkür etmek isterim.

Betül Tansel Akpınar

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE ULUS-DEVLETİN GELİŞİM SÜRECİ

1. 1. Millet Kavramı.....	6
1. 1. 1. Millete Dair Çeşitli Yaklaşımlar.....	8
1. 1. 2. Millet Kavramı Üzerine Bir Sınıflandırma: İlkçiler, Modernistler ve Etno-Sembolistler.....	11
1. 1. 3. Millet Kavramının Unsurları.....	17
1. 1. 4. Türkiye’de Millet Kavramının Tanımı.....	18
1. 2. Milliyetçilik Kavramı.....	22
1. 2. 1. Milliyetçiliğin Tanımı ve Doğuşuna Dair Çeşitli Yaklaşımlar..	23
1. 2. 2. Milliyetçilik Kavramına Dair Sınıflandırmalar.....	33
1. 3. Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçilik.....	39
1. 3. 1. Son Dönem Osmanlı’da Milliyetçilik.....	39
1. 3. 2. Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçiliğin Gelişimi.....	45
1. 3. 2. 1. Türk Milliyetçiliğinde Öncü İsimler.....	45
1. 3. 2. 2. Mustafa Kemal Atatürk’ün Milliyetçilik Anlayışı.....	52
1. 3. 2. 3. İnkılaplar ve Türk Milliyetçiliği.....	57
1. 3. 2. 4. Erken Cumhuriyet Dönemi Milliyetçilik Anlayışına Dair Çeşitli Yaklaşımlar.....	65

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE KADIN

2. 1. Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm.....	71
2. 2. Son Dönem Osmanlı'da Milliyetçi İdeolojinin Kadın İmgesi.....	79
2.2.1. Osmanlı Basınında Kadın ve Kadın Dernekleri.....	79
2.2.2. Osmanlı'da Kadın ve Eğitim.....	84
2.2.3. Osmanlı'da Kadın ve Çalışma Hayatı.....	90
2. 3. Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçi İdeolojinin “Yeni Kadın” İmgesi.....	96
2.3.1. Cumhuriyet Reformlarının Kadınların Toplumsal Yaşamları Üzerindeki Etkisine Dair Tartışmalar.....	107
2.3.2. Kemalist Babalar ve Cumhuriyet Kızları.....	117
2. 3. 3. Ulus-İnşa Sürecinde Milliyetçi İdeolojinin Kadına Yüklediği Rol ve Görevler.....	120
2. 4. Ulus-İnşa Sürecinde Milliyetçi İdeolojide Kadın ve Eğitim.....	127
2. 5. Çalışma Hayatında “Yeni Kadın”.....	136
2. 6. Aile Metaforu ve Kadın Arasındaki İlişkinin Temel Dayanakları.....	143
2. 7. Millî Mücadele Döneminde Milliyetçi İdeolojinin Kadın İmgesi: Militarizm, Askerlik ve Kadın.....	153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANLARINDA “YENİ KADIN” İMGESİ

3. 1. Dönemin Kadın Anlayışı: “Yeni Kadın”ı Anlamak.....	166
3.1.1. Milliyetçilik ve Modernleşme Arasında Kalan “Yeni Kadın”... 180	
3.1.2. “Yeni Kadın”ın Serbest Zaman Etkinlikleri.....	192
3.1.3. Erkekleşen Kadınlar.....	194

3. 2. Eğitim ve Kadın.....	196
3. 3. Çalışma Hayatı ve Kadın.....	205
3. 4. Aile Metaforu ve Kadın.....	218
3.4.1. Yanlış Batılılaşmanın Etkisinde Kalan Aileler ve Kadın.....	221
3.4.2. Aile İçi Görev Paylaşımında Kadınların Yeri: Anelik Olgusu..	224
3. 5. Militarizm, Askerlik ve Kadın.....	235
3.5.1. Milliyetçi İdeolojide Namus Olgusu ve Kadın.....	243
SONUÇ	248
KAYNAKÇA	255

GİRİŞ

Yüz yıllar boyunca istikrarını kaybetmeden sürdüren bir konu: kadınlık tanımı. Bazen bir araştırma konusu, bazen bir sorun, bazen de arzu ve inancını kaybetmeye asla rıza göstermeyen bir yaşam mücadelesi. Bugün içinde yaşadığımız koşullar göstermektedir ki; bir var olma mücadelesi olarak kadınlık tanımı, araştırılmaya, sorgulanmaya, eleştirilmeye ve yargılanmaya devam edecektir. Kadınlık tanımının sınırları, çerçevesi ve nitelikleri, tarihin her döneminde tartışılmıştır ve halen tartışılmaya devam etmektedir. Öyle ki, kadının yapabilecekleri ve yapması gerekenler, kısacası kadınların yaşam biçimleri, içinde yaşadıkları milletlerin gelişmişlik derecelerini belirleyen bir ölçüt olarak milli davanın parçası olarak algılanmaktadır.

Yaşadığımız evreni, yalnızca kadınlar değil tüm insanlık ve hatta tüm canlılar paylaşıyorken ve kadınlık böylesine ehemmiyeti yüksek bir ölçüt olarak kullanılıyorken, kadınlara düşen pay kimi zaman oldukça küçük bir dilimden oluşmakta; kimi zamansa kadınların payı, imkânsız olabilmektedir. Kabul edilen iki cinsiyetten diğeri, erkekler içinse koşullar biraz daha farklıdır. Sınırları olmayan, özgür ancak çeşitli görev tanımlarının olduğu bir dünyaya gelmektedir, erkek çocuklar. Kadınlara nazaran sahip oldukları fiziki güç, akli ve ahlaki anlamda da daha yüksek iradi kuvvete sahip oldukları inancını doğurmaktadır.

Bu sebeptendir ki, kadınlık tanımını belirleyecek ve sınırlarını çizecek olan da yine eril irade olmaktadır. Dolayısıyla siyasi, hukuki, dini, ahlaki ve toplumsal olmak üzere hayatın hemen her alanında, söz konusu olan eril irade ve kuvvet karşımıza çıkmaktadır. İçinde yaşadığı dünyayı paylaştığı kabul edilen iki cinsiyetten biri iradi zayıflığı temsil ediyor; diğeri iradi gücü temsil ediyor olması ise eril tahakkümün belirleyici olduğu, eşitsiz bir toplumsal yapının oluşmasına yol açmaktadır.

Asırlarca, yaşadıkları toplumun vatandaşı ve bir üyesi olarak dahi kabul edilmemiş ve görmezden gelinmiş olan kadınlık, sınırlar içinde korunmuştur. Korunmuştur! Çünkü kadınlar annedir. Çünkü kadın, namus demektir. Bu nedenle, toplumun en küçük birimi olan ve milleti temsil eden ailelerde, evleninceye kadar babalarının koruması altında yaşamlarını sürdüren kadınlar, evlilik çağı gelip de evlendiklerinde de eşlerinin himayesinde, ailelerinin içinde hayatlarına devam etmişlerdir.

Söz konusu kadınlık olunca akıllara gelen ilk sıfat annelik olmaktadır. Belki bugün, çeşitli mesleki sektörlerde yer alan ve bireysel var olma mücadelelerini başarıyla kanıtlamış kadınlar, birçok sıfat taşıyabilmektedirler. Ancak, halen annelik içlerinde en ulvi olanı olarak merkezi yerini korumaya devam ettirmektedir. Toplumsal kültür, din ve eğitim sistemi daima anneliğe vurgu yapmaktadır. “Cennet annelerin ayakları altındadır.” Gibi hadisler ve sözlerle desteklenen annelik kurumu, görsel ve yazılı medyada, anneler günü hediyesi için daha çok mutfak eşyası öneri ve reklamlarıyla destek görmektedir. Çünkü annelik, kadınların değer görmesini sağlamaktadır.

İşte bu noktada, neredeyse annelik ile eş görülen sınırlı kadınlık tanımı, her ne kadar toplumda yerleşmiş ve sorgulamaya, eleştirmeye kapalı olsa da toplumsal eşitsizlik neticesinde yaşanan ve hatta yaşanamayan sıkıntılar, bu konu hakkında araştırmalar yapılmasına imkân tanımıştır. Özellikle gelişen sanayi ve teknoloji ile değişen yaşam biçimi, kadınların ev içi alandan kamusal alana çıkmasına neden olmuştur. Eskisine nazaran toplumsal yaşamın içine daha fazla entegre olan kadınlar, sınırlarını ve kısıtlı imkanlarını tanıdıkça toplumsal eşitsizliğin nedenlerini düşünmeye, sorgulamaya ve onu dönüştürmeye başlamıştır.

Ülkemizde de kadınların, toplumsal eşitsizlikle mücadelesi, son dönem Osmanlı'ya uzanan uzun bir yolculuk hikayesine şahitlik etmiştir. İmparatorluk'un son dönemlerinde, yaşanan başarısız savaşlar, siyasi ve diplomatik süreçler, kayıplar devleti başarısızlıkların sebeplerini araştırmaya sevk etmiştir. İmparatorluk'un güç kaybetmesinde, Batı karşısında, askeri ve teknolojik alanlarda devletin geride kalması temel sebep olarak görülmüş ve bu konuda hızlı bir gelişme sürecine girilmiştir. Batı örneğinde ve askeri eğitimde başlayan yenileşme ve modernleşme hikayesi, bir süre sonra toplumsal hayatın geneline etki etmeye başlamıştır. Özellikle de kadınların toplum içindeki sınırlı yaşamları etkilenmiştir. Çünkü, örnek alınan Batı modelinde kadınların, giyim kuşamdan eğitime değin, kamusal hayatın çeşitli alanlarında sınırları biraz olsun daha geniş olanaklara sahip olduğu fark edilmiştir.

Bu noktada, öncelikle kadınlar yine sınırlı olmak kaydıyla eğitim alabilme fırsatı bulmuşlardır. Zira, iyi eğitim alan ve yurt dışında bulunmuş olan aydın erkekler, modernleşmenin de etkisiyle eğitilmiş ve hemen her konuyu konuşabilecekleri kadınlara ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Aydın erkeklerin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş ve modern “yeni kadınlar”ın yetişmesi ve sayıca artması adına atılan adım, Türkiye

Cumhuriyeti'nin kurulması ve akabinde ilan edilen inkılaplar ile yasal bir boyut kazanmıştır.

Bu süreçte, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren eğitim almış ve kendisini yetiştirebilmiş kadınların etkileri ise yadsınamayacak öneme sahip olmuştur. Batı'da başlayan toplumsal eşitlik mücadelesini takip eden aydın kadınlar, kendi ülkelerinde de kadınların erkekler ile birlikte ve aynı imkanlarla eşit yaşam hakkı kazanması için çetrefilli bir mücadeleye koyulmuşlardır. Bu sebeple, kadınların yaşamlarındaki sınırların genişletilmesi ve inkılapların gündeme gelmesinde mücadeleciler aydın kadınların etkisi görmezden gelinemeyecek derecede önem taşımaktadır.

Ancak bu süreçte, arzu edilen ve ihtiyaç duyulan "yeni kadınlık" tanımının nasıl şekilleneceği sorusu gündeme gelmiştir. Çünkü, kadınların modern olmasına duyulan özlem ve gereksinim kadar kadınların milli bilince sahip, geleneksel değerleri koruyan anneler olması da istenmiştir. Modern ile geleneksel, Batı ile Doğu, yeni ve eski arasında kurulan diyalektik, Batı örneğinde başlayan modernleşmenin sosyal yaşamın içine nüfuz etmesiyle birlikte her konuda olduğu gibi kadınlık tanımında da kendisini göstermeye başlamıştır. Kadınlık, toplumun içine düştüğü modernlik ve geleneksellik tartışmasının içinde sıkışıp kalmıştır.

Kadınlık tanımının, bu arada kalmışlık hali ise, tez konusunun ortaya çıkmasını sağlayan temel sorunun zeminini oluşturmaktadır. Modern olmak, yenilenmek ve kısacası çağın gerektirdiği şartlarda bir yaşam biçimine adapte olmak, yalnızca kadınlar açısından değil; insanlık adına anlaşılması güç olmayan bir mantıksal bağlama sahiptir. Fakat, yeninin karşısına eskinin, Batı'nın karşısına Doğu'nun, modernin karşısına geleneklerin konması ve tüm bu karşıtlıkların sonucunda hissedilen kaygı ile birlikte kadınların, erkeklere nazaran bir adım geride durmalarına sebep olacak kısıtlı bir tanım içinde tahayyül edilmeleri, sorgulanması gereken bir durumdur.

Bu çalışmada, belirtilen sorunlara, Erken Cumhuriyet dönemi tarihi sınırları içinde kalarak ve milliyetçi ideolojinin gözünden bakarak; ortaya çıkan süreçleri milliyetçi ideolojinin rehberliğinde anlamlandırmak amaçlanmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi, yıkılan İmparatorluk düzeninin yerine kurulan yeni millet-devletin, yapılanma ve ulus inşa süreci olması sebebiyle milliyetçi ideolojinin sarmalında gelişme göstermiş ve ilerlemiştir. Milliyetçi ideolojinin, etkisi sadece siyasal alanda kalmamış, milli değerlerin ve milli kültürün oluşması amacıyla toplumsal yaşamın her ayrıntısında

belirleyici olmuştur. Milliyetçi ideoloji, milletin her bir üyesine görev ve sorumluluklar yüklemiştir. Mili görev ve sorumlulukların cinsiyetçi bir temelde ayrılmış olmasında ve Erken Cumhuriyet döneminde, tartışılan “yeni kadın” imgesinin belirlenmesi aşamasında ise milliyetçi ideolojinin etkisi kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle, milliyetçi ideoloji ile kadın imgesi arasındaki ilişkinin incelenmesine ve araştırmanın, dönemin romanları üzerinden yapılmasına karar verilmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde, kadınların bir taraftan milletin gelişmişlik derecesini simgelemesi ve diğer taraftan da geleneksel değerlerin yitirileceğine dair duyulan endişe ve korku ile annelik sıfatına yüklenen yüce değerler neticesinde, kadın cinsinin aile sınırları içerisinde kalması kaçınılmaz olmuştur. Dönem içinde, milliyetçi ideolojinin etkisiyle oluşan kadınlık algısı ise günümüze değin varlığını sürdürmektedir. Bu noktada, aile kurumu ve annelik gibi değerlerle kadınlık tanımı ve milliyetçi ideoloji arasında, yakın ilişki kurulmasını sağlayan temel dayanağın nedenini anlamaya duyulan merak ve ilgi sonucunda tez konusu şekillenmeye başlamıştır.

Milliyetçilik ve kadınlık tanımı arasındaki ilişkinin somutlaştırılabilmesi ve milliyetçi ideolojinin kadın imgesinin detaylandırılabilmesi için hem milliyetçi teoriye hem de kısaca kadın konusuna ve toplumsal cinsiyet konusuna bakılmıştır. Ancak tezin çıkış noktasını ve temelini oluşturanın milliyetçi ideoloji olması sebebi ile feminizm ve toplumsal cinsiyet kavramları, sınırlı bir alanda ele alınmıştır. Kavramların ortaya çıkışındaki soruları ortaya koymak ve amaçlarını tespit etmekle sınırlı kalınmıştır.

Tezin birinci bölümünde, millet kavramı, milliyetçilik ve Türkiye’de Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçilik anlayışı incelenmiştir. Tez içerisinde kullanılan kavramların, teorik çerçevesi sunulmaya çalışılmıştır. Milliyetçilik kavramı incelenirken, kavramın siyasi bir ideoloji olmasının ötesinde aynı zamanda ne denli güçlü bir duygu olduğu görülmüştür. İkinci bölümde, milliyetçi ideolojinin kadın imgesi tanımlanmaya çalışırken, milliyetçiliğin milletin üyeleri üzerinde bıraktığı etkilerin anlamlandırılabilmesi adına, milliyetçiliğin bir duygu oluşunun üzerinde durulması gerektiği düşünülmüştür. Erken Cumhuriyet döneminin milliyetçilik anlayışı ele alınırken ise son dönem Osmanlı İmparatorluk’unda başlayan Türk milliyetçiliklerinin ortaya çıkış ve gelişim süreçleri ile birlikte dönemin milliyetçilik anlayışı arasındaki bağ gösterilmeye çalışılmıştır.

Milliyetçilik ve kadın imgesi arasındaki ilişkinin incelemesi amaçlanan tezin ikinci bölümünde, milliyetçi ideolojinin “yeni kadın” imgesini kurgularken, arzuladığı kadın

modelinin toplumsal hayatın içinde nasıl konumlandığının tespit edilebilmesi adına dönemin kadın imgesi, eğitim, çalışma hayatı, aile kurumu ve militarizm gibi konularda ve ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Cumhuriyet inkılapları ile kadınların, yasal düzlemde kazandıkları hakları ve toplumsal yaşayış biçimlerine etkisi değerlendirilmiştir. Bölümün başında, toplumsal cinsiyet ve feminizm kavramlarına kısaca değinilerek, asırlardır süren kadın mücadelesinin nasıl ortaya çıktığı ve amacının ne olduğundan kısaca bahsedilmiştir.

Son olarak tezin üçüncü ve son bölümünde, Erken Cumhuriyet döneminde, milliyetçi ideolojinin kadın imgesinin romanlarda nasıl işlendiği değerlendirilmiştir. Romanlar, yazarlarının yaşadığı ya da konusunu işlediği döneme ışık tutan kaynaklardır. Milletlerin geçirdiği değişim ve dönüşüm aşamalarının sosyolojik yapısını ve toplumun içinde bulunduğu koşullardan nasıl etkilendiğini akademik kaynaklarda görmek, her zaman mümkün olamamaktadır. Bu sebeple, Erken Cumhuriyet döneminde yazılmış ve dönemi konu edinen romanlarda, kadınların eğitim, çalışma hayatı, aile olgusu ve militarizm gibi alanlarda nasıl işlendiği çalışılmıştır. Zaman zaman, milli mücadele döneminde yazılmış romanlar da okunmuştur. Halide Edip Adivar'ın Ateşten Gömlek ve Türk'ün Ateşle İmtihanı isimli romanları, milli mücadele döneminde yazılmış ve savaş yıllarını anlatan romanlardır. Militarist alanda, kadınların nasıl görüldüğünü anlamlandırmak adına, yazarın romanları oldukça aydınlatıcı olmuştur. Halide Edip Adivar'dan başka Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin, Şukufe Nihal ve Nezihe Muhittin'in romanları incelenmiştir. Söz konusu yazarlar, Erken Cumhuriyet dönemi içinde yazdıkları romanlarla, farklı sosyolojik tabanlarda dönemi ve kadın imgesini konu edinmişlerdir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Peyami Safa ve Reşat Nuri Güntekin'in romanları, geleneksel kadın imgesi açısından önemli kaynaklardır. Şukufe Nihal ve Nezihe Muhittin'in romanlarının incelenmesindeki sebep ise dönemin feminist ve aydın kadınlarının görmek istediği kadın imgesinin tespit edilmesi olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE ULUS-DEVLETİN GELİŞİM SÜRECİ

Türkiye’de Erken Cumhuriyet dönemi, üzerinde oldukça durulan ve bir o kadar da tartışılan bir dönem olmuştur. İmparatorluk sisteminden cumhuriyet rejimine geçilmesi ve ulus inşa süreci ile başlayan yoğun ve hummalı bir çalışma dönemidir. Erken Cumhuriyet dönemi içinde tartışılan konular arasında, Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliği, inkılaplar, tek parti hükümeti ve milliyetçilik en çok dile getirilen konulardır. Sıralanan tartışma konuları arasında milliyetçiliğin özel bir yeri vardır. Milliyetçilik, yeni rejimin kurucu ideolojisidir. Dolayısıyla milliyetçilik, söz konusu dönem içinde tartışılan hemen her konunun altında yatan itici bir güç olarak yerini almaktadır. Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçilik anlayışını kavramak, dönemin siyasal ve sosyal çalışmalarının temel felsefesini ve alt yapısını ortaya çıkarmak adına araştırmacılara geniş bir pencere açmaktadır. Atatürk’ün yeni rejimin lideri olarak kabul edilmesi ve 1950 yılına kadar devam eden tek parti hükümeti ise, dönemin milliyetçilik anlayışını Atatürk milliyetçiliği olarak nitelendirmeye sevk etmiştir. Dönemin milliyetçilik anlayışı, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin ve Türk kimliğinin sağlam bir zemine yerleşmesi ve bekası için “vatan ve millet sevgisi” olarak işlenmiştir.

Bu bölüm kapsamında Türkiye’de Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçilik anlayışı incelenmeye çalışılmıştır. Konunun analitik bir düzlemde ilerleyebilmesi adına bölüm üç ana başlık altında toplanmıştır. İlk başlıkta millet kavramı ele alınmıştır. Kavramın tarihsel süreç içinde değişen anlamsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. İkinci başlıkta, milliyetçilik kavramı işlenmiş ve milliyetçiliğin bir ideolojiden öte bir duygu olduğu vurgulanmıştır. Üçüncü ve son başlıkta, Türkiye’de Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğinin oluşumunu hazırlayan süreç, dönem içinde milliyetçiliğin taşıdığı anlam ve milliyetçiliğin kurucu, şekil verici etkisi anlatılmaya çalışılmıştır. Bölüm içerisinde, söz konusu dönemi ve milliyetçiliği farklı pencerelerden değerlendiren yazarların görüşlerine yer verilmiştir.

1.1. Millet Kavramı

Millet kelimesinin kullanımı birçok düşünür ve yazar tarafından muğlak kabul edilmektedir. Kelime etimolojik olarak, Latince ortak bir irki soyu ima eden (**nation**), “ırk” veya “doğuş” teriminden türemiştir. Millet kelimesi ilk çıktığında kabilelerle ilgili

bir anlam taşımaktaydı.¹ Başlangıçta aynı coğrafi kökene ait insan gruplarını belirtmek için kullanılırken zaman içinde yavaş yavaş yeni bir anlam kazanan kavram, Ortaçağ Avrupa'sında toplumun manevi veya siyasi temsilcilerini belirtmek için kullanılmaya başlanmıştır.² On dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar, millet kelimesi yerel ve bölgesel anlamlarda kullanılan dar bir anlama sahip olmuştur. 1789 Fransız Devrimi'ne kadar millet içinde yalnızca, siyasi statüye sahip olan asiller ve din adamları yer almıştır. Dini yetkiye sahip olan din adamları ve iktidar gücünü elinde bulunduran asiller, millete dair olana söz söyleyebilme gücünü elinde tutmaktaydılar. Dolayısıyla millet kavramı, elitist bir tutumla kullanılmıştır.³ İngiltere'de ise on altıncı yüzyılda başlayan demokratikleşme sürecinin sonucunda modern anlam kazanan terim, ilk kez halk ile aynı anlamda kullanılarak aşağı halk tabakasının seçkinler kademesine terfiini yansıtan bir gelişme yaşamıştır.⁴ Denilebilir ki; **natio** kelimesi zamanla, yasalar altında var olan ve bireylerin doğum sayesinde parçası haline geldiği topluluğu ifade eden bir anlam kazanmaya başlamıştır.⁵

Batı dillerinde “**nation**” olarak kullanılan kavram, Arapça ise “millet” olan kelimenin kökeni Aramice 'ye dayanan Arapça “**milla**” dan gelmektedir. Kelimenin çoğulu “**milel**”dir.⁶ “**İmlal**” masdarıyla ilgili bir kelime olduğundan yazdırmak ile ezbere dikte etmek anlamlarını taşıdığı belirtilmektedir.⁷

Millet kavramının, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise farklı bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Kavram, Rum Hıristiyanları, Ermeni Hıristiyanları ve Yahudiler için kullanılmıştır. Millet terimi, bir anlamda yasal olarak kabul edilmiş ve teşkilatlanmış dini cemaatler için kullanılmıştır. Ayrıca İmparatorluk'ta Müslümanlar da bir millet olarak görülmüştür. Araplar, Türkler ve Kürtler birbirinden ayrı milletler olarak değil, Müslüman milleti içinde bir tutulmuştur.⁸ Millet kelimesi, etnik temelli bir kavram

¹ Carlton J. H. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din: Batı Siyasal Düşüncesinde “Ulusalçılık” Tasavvuru**, Çev. Murat Çiftkaya, 2. bs, İstanbul, İz Yayınları, 2010, s. 10.

² Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar**, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 11.

³ Hagen Schulze, **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, Çev. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür Yayınları, 2005, s. 103.

⁴ Dieckhoff, Jaffrelot, **a.g.e.**, s. 11.

⁵ Schulze, **a.g.e.**, s. 99.

⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Tuna, 5. bs, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2011, s. 453.

⁷ Ali Bulaç, **Modern Ulus Devlet**, 4. bs, İstanbul, Çıra Yayınları, 2012, s. 129-130.

⁸ Lewis, **a.g.e.**, s. 454.

olmaktan ziyade Ortaçağ Avrupa'sından kullanılan “**nacio**” kelimesinden farklı olarak dini temelli birleşme ve ayrıştırma yolunda kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan cumhuriyete doğru ilerleyen süreçte ise millet kavramı, tanım alanını genişletmiş ve değiştirmiştir. Önceleri dini birliği ifade eden kavram zamanla coğrafi, dil, tarih ve ahlaki alanlarda da birlik ve paylaşım içeren geniş bir anlam kazanmıştır. Millet kavramı, konu üzerinde çalışan her bir araştırmacı tarafından farklı bir perspektifte sunulmaktadır. İnsan topluluklarının, millet adı altında bir bütünlük ve benzerlik teşkil ediyor olması çeşitli etmenlere bağlanmaktadır.

1.1.1. Millete Dair Çeşitli Yaklaşımlar

Milleti her gün yapılan bir referandum olarak ifade eden Renan'a göre millet denilen kavram bir hissiyat ve ruhani bir ilkedir. Bu ilkeyi oluştursansa; aslında bir olan iki şeydir. Bunlardan biri geçmişte iken diğeri şimdide olandır. Geçmişte olan, ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmaktır. Diğeri ise, şimdiki zamanda ortak karara varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmeden alınan ortak mirası geliştirmeye devam etme iradesidir. Milletler sonsuz değillerdir. Birey gibi uzun bir gayret süreci ve fedakarlıklar sonucu oluşmuşlardır. En meşru kült ata kültüdür. Bizleri biz yapan kahramanlıklarla, büyük adımlarla dolu bir geçmişi bizlere bırakan, atalarımızdan gelen mirastır.⁹ Milli fikrin dayandığı “sosyal sermaye”¹⁰ bu mirastan gelmektedir. Kahramanların milleti meydana getiren unsurların içindeki önemine bir örnek olarak Avrupa milletleri verilebilmektedir. Çünkü çoğu Avrupa milleti bir zamanlar Romalılara karşı verilmiş özgürlük savaşlarına önderlik etmiş yarı mistik kahramanlara sahiptir.¹¹ Zira, bir halk olmanın başlıca şartı, geçmişte ortak zaferlere, şimdi de ortak bir iradeye sahip olmak ve hep beraber büyük işler yapmak istemektir. Rıza, irade, fedakârlık ve çekilen acılar dayanışma sağlamakta, bireyleri birleştirmektedir.¹² Aslında, milletler birer millet olarak nitelendirilmeye başlanmadan önce de ortak duygulara, geleneklere ve zaman

⁹ Ernest Renan, **Ulus Nedir?**, Çev. Gökçe Yavaş, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2016, s. 50.

¹⁰ Burada sosyal sermaye kavramı, bireysel ve grup ya da topluluk içindeki sosyal ilişkiler ağına önem veren bir anlatıma sahiptir. Sermaye, kelimesi metafor olarak kullanılmıştır. Grup içinde kurulan sosyal ilişkiler neticesinde bireylerin ve sosyal grubun elde ettiği kazancı simgelemektedir. Topluluk içi iletişim ağı sayesinde, bireysel yetenekler paylaşılmakta ve sosyal sermaye oluşmaktadır. Sosyal sermaye, para ve maddi sermaye gibi ölçülebilen bir değer değildir. Grup içinde kurulacak iletişim ağı sayesinde oluşan sosyal sermaye güven ve grup içi bağ dengesini kurarak geliştirmektedir. Ahmet Faruk Keçeli, “Sosyal Sermaye”, (Çevrimiçi) http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/719/sosyal-sermaye#.XJS0o_ZuLIU, 22 Mart 2019.

¹¹ Shulze, **a.g.e.**, s. 96.

¹² Renan, **a.g.e.**, s. 51.

zaman da dile sahip topluluklar olarak yaşamışlardır.¹³ Fakat, geleceğe dair duyulan ortak umutlar ve çıkarlar, toplulukları milletleşme yolunda daha fazla birleştirmekte ve güçlü kılmaktadır.

İnsan topluluklarını ya da milletleri güçlü kılan ve aynı zamanda ötekilerden ayıran sosyo-kültürel unsurların etkisi zamanla kökleşmektedir. Milletlerin da insanlar gibi evreleri olduğunu kabul eden Jean-Jacques Rousseau'ya göre milletlerin çoğu da insanlar gibi sadece gençlik dönemlerinde yumuşak başlıdırlar. Milletler yaşlandıkça yola gelmez bir hale gelmektedirler. Bunun sebebi ise, törelerin yerleşip kör inanışların kök salmasıdır. Kök salmış inançları düzeltmeye kalkışmak boşuna ve tehlikeli bir uğraş olmaktadır.¹⁴ Zaman içinde milletlerin değiştiğini ve özlerini kaybettikleri yönünde yapılan değerlendirmeler de bir anlamda söz konusu milleti oluşturan bireylerin yaşam koşulları ve ihtiyaçlarında meydana gelen değişikliklerden kaynaklanabilmektedir. Tam tersi durumda, değiştirilmesi gereken özelliklerin varsayıldığı durumlarda da milletin içinde bulunduğu koşullara ve ihtiyaçlarına bakmak gerekmektedir.

Bir milletin kendi kimliğini oluşturması sürecinde ise diğerlerinin olumsuz özelliklerinin fark edilmesi yaygın ve oldukça etkili bir yoldur. 1000 yılından sonra nüfus artışı yaşanmış ve seyahat eden insanların sayısı da doğal olarak artmıştır. İnsanlar gerek Hac gerekse ticaret veya üniversiteler arasında bilim için seyahat etmeye yönelmişlerdir. Bu seyahatler insanların yabancılarla temas kurmasına olanak tanımıştır. Özellikle hac ziyaretlerinde, farklı milletler arasında önyargılar ve karşılıklı aşışılmalara yoğun olarak yaşanmıştır.¹⁵ "Biz" ve "öteki" kavramlarının etkin bir güç olması insanların birbirlerinin farkında olabilmesine ve en temelde iletişim ağının yaygınlaşmasına bağlıdır. Globalleşmesinin son derece yoğun hissedildiği dünyada, insanlar her ne kadar ortak yaşamlar sürmeye yönelseler/yöneltiseler de temel kültürel farklılıklar "biz" ve "öteki" farkını da kuvvetlendirmektedir.

"Biz" duygusunun oluşması ve kuvvetlenmesinde ise ortak tarih sınırlı bir gerçekliğe sahiptir. Düşler ve geleceğe dair tasarılar, milletleri oluşturan ürünler arasında daha fazla yer alabilmektedirler.¹⁶ Edward Hallett Carr ise, milleti tanımlarken kavramın

¹³ Shulze, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁴ Jean – Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Vedat Günyol, 8. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 41-42.

¹⁵ Shulze, **a.g.e.**, s. 105-107.

¹⁶ **A.e.**, s. 98.

içinde gönüllü birliktelikten daha fazla unsuru barındırdığını ileri sürmektedir. Carr, milletin tanımlanabilir ya da açıkça fark edilebilir, evrensel bir varlık olmadığını, doğal ya da biyolojik bir grubu ifade etmediğini ve dolayısıyla doğal hakları olmadığını belirtmektedir. Ona göre milletler, tarihin belirli dönemleri ve dünyanın belirli bölgeleriyle sınırlı olmuşlardır. Modern milletler ise tarihsel gruplardır. Daha geniş bir toplumda bir yerleri ve fonksiyonları mevcuttur. İstemleri reddedilemez veya görmezden gelinemez. Fakat söz konusu istemler, zamanın ve mekânın tarihsel koşullarına göre şekillenmesi dolayısıyla mutlak değildir.¹⁷ Modern millet kavramı aynı yöne yönelen bir dizi olgunun doğurduğu tarihsel bir sonuçtur.¹⁸ Yazar, açıklamalarıyla millet kavramını tamamen tarihsel koşullara bağlamıştır. İçinde yaşanan koşullar değiştiğinde bağlılıklar ortadan kalkmaktadır.

Milletin tanımı konusunda dile son derece önem veren Carlton J. H. Hayes ise, milleti ortak bir dili konuşan tarihi gelenekler topluluğuna sahip kültürel bir insan grubu olarak tanımlamaktadır. Ancak kavram daha sonra, yalın bir biçimde belirtmek gerekirse bir “halk”ı veya “yöre ahalisi”ni ve “milliyet”i değil aynı zamanda, bağımsız ve hükümran bir devleti belirtmek için kullanılmaya başlanmıştır. Hatta birden fazla dil konuşan vatandaşları da kimliklendiren bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu duruma örnek olarak İsviçreli olmak ya da Avusturyalı olmak verilebilmektedir. Hayes’e göre pek az modern milliyet ki o da varsa, biyolojik anlamda ayırt edici bir ırktan oluşmaktadır.¹⁹ Hayes, önceleri dil kadar paylaşılan ortak kültürel değerlerin de önemini vurgularken; modern dönemde yaşanan göçler ve küreselleşme gibi etmenler sebebiyle, kültürel değerlerden ziyade dilin birleştirici unsur olarak varlığını devam ettirdiğini açıklamalarında dile getirmektedir. İçinde bulunulan koşullara bağlı yaşam şekillerinde değişim meydana gelse de dilin baki kalması, yazarın milletin unsurları arasında dile ayrıca önem vermesine sebep olmuştur.

Andrew Heywood ise millet üzerine yaptığı incelemelerde, milletleri kültürel ve siyasi milletler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kültürel milletlerde üyelik gönüllü olmakla birlikte bir şekilde miras alınan bir etnik kimlikten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bir milletin dilini ve inançlarını kabul ederek o milletin üyesi olmak mümkün değildir. Siyasi milletlerse ortak bir siyasi tarih üstüne inşa edilmişlerdir. Siyasi milletlerde ise

¹⁷ Edward Hallett Carr, **Milliyetçilik ve Sonrası**, Çev. Osman Akınhay, 6. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 59-60.

¹⁸ Renan, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁹ Hayes, **a.g.e.**, s. 9-16.

vatandaşlık ve siyasal bağlar öne çıkmaktadır. Bu tür milletler genellikle kültürel ve etnik olarak heterojen bir yapıya sahiptirler. Kuruluşlarında, ortak ilkeler ve amaçlar setini gönüllü kabul etmeleri yer almaktadır.²⁰ Heywood'un yapmış olduğu ikili ayrıştırma, temel ve genel bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Millet kavramının oluşumu ve yapısı üzerinde literatürde hâkim olan görüşlere ve sınıflandırmalara bir sonraki bölümde yer verilmiştir.

1.1.2. Millet Kavramı Üzerine Bir Sınıflandırma: İlkçiler, Modernistler ve Etno-Sembolistler

Millet kavramının oluşum süreci ve yapısal özellikleri üzerine, araştırma yapan teorisyenler üç farklı grupta sınıflandırılmaktadırlar. Literatürde genel kabul gören sınıflandırmada yer alan yaklaşımlar sırasıyla; ilkçiler, modernistler ve etno-sembolistler olarak adlandırılmaktadırlar.

Umut Özkırmımlı millet ve milliyetçilik üzerine yaptığı araştırmalarını yayınladığı kitabında, Walker Connor'ın da dahil olduğu ilkçi teorisyenlerin 1960'lı yıllara kadar millet ve milliyetçilik çalışmalarını etnisite çalışmalarından ithal ettikleri yorumunda bulunmaktadır. İlkçilere göre, milletler aynı soydan gelen ve ortak bir kültürü paylaştıklarına dair inanca sahip olan insan topluluklarıdır. Umut Özkırmımlı, ilkçileri kendi içinde üçe ayırmaktadır. İlk olarak eskilci çalışmalarda, milletlerin eski çağlardan bu yana fazla değişikliğe uğramadan var oldukları savunulmuştur. Biçimsel farklılıklar zaman zaman gözlenirse de milli öz daima mevcudiyetini muhafaza etmiştir. İkinci grupta yer alan sosyo-biyolog ilkçiler ise milletleri geniş aileler olarak görmektedirler. Etnik bağlılıkların kökenin genetik özelliklerde ve içgüdülerde yer aldığını iddia etmektedirler. Üçüncü olarak kültürel ilkçiler, etnik bağlılıklarda, inancı ön plana çıkararak, milleti diğer milletlerden ayıran dil, din ve ortak geçmiş gibi öğelere duyulan inancın önemini savunmuşlardır.²¹ Yazara göre ilkçileri birleştiren nokta ise milletleri doğal yapılar olarak görmeleridir.²² Etnik bağlılıklara önem veren ilkçiler Özkırmımlı'nın analizinde de göstermiş olduğu gibi zaman içinde etnik bağların yanında dil, din ve

²⁰ Andrew Heywood, **Siyaset**, Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara, Adres Yayınları, 2007, s. 158.

²¹ Umut Özkırmımlı, **Milliyetçilik Kuramları "Eleştirel Bir Bakış"**, 6. bs, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2016, s. 90-91.

²² **A.e.**, s. 79.

ortak inanç gibi değerlere de önem vermeye başlamışlardır. İlkilerin millet konusundaki yaklaşımları ilerleyen süreçte etno-sembolcülere temel olmuşlardır.

İlkilerden sonra millet kavramı üzerine modernist düşünürlerin çalışmaları yer almaktadır. Ernest Gellner, bu alanda önemli çalışmaları bulunan isimlerden biridir. Gellner, milletlerin doğal olmadığını ve sanayileşme ile ortaya çıktıklarını savunmaktadır. Sanayi gelişim insanlardan, roller arasında hareket edebilecek becerilerle donanmalarını beklemektedir. Dolayısıyla insanların yaşam boyu devam edebilecek belirli bir kimlik sağlamaları oldukça zordur.²³ Yüz yüze ve sınırlı ilişkiler ile rollerin hâkim olduğu toplumsal yapılar, sanayi gelişme ile bir dönüşüm sürecine girmiştir. Gelişen teknoloji ile gelen kapitalist üretim biçimi insanlardan çok yönlü olmalarını beklemektedir. Koşullar ve ihtiyaçlar değişmiştir. Geleneklere ve adetlere bağlı yaşam biçimi, bireylere mevcut koşulların gerisinde kaldıklarını hissettirmektedir. Yeni koşullar yeni ihtiyaçları ve yeni adetleri doğurmaktadır.

Bu nedenle, millet konusunda Gellner ile benzer görüşlere sahip olan Hobsbawn, milletler ve çağrıştırdıkları olguların politik, teknik, idari, ekonomik ve diğer koşullar ile ihtiyaçları da göz önünde bulundurarak bir çerçevede analiz edilmesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü ona göre milletler ne asli ne de değişmez toplumsal birimler olmadıkları gibi doğuştan gelen birer politik kader değillerdir. Hatta öyle ki milli kimlikle bu kimliğin içini dolduran unsurlar zaman içerisinde ve oldukça kısa zaman aralıklarında bile değişime uğrayabilmektedirler.²⁴ Dolayısıyla millet denilen kavram yalnızca özgül ve tarihsel açıdan yakın bir dönemi ifade etmektedir. Sanayi toplumlarında milli kimliklerin doğal görünmesi ise bu noktada anlamlı bir hale gelmektedir. Modern dönemde, içinde yaşanılan koşulların ve ortak ihtiyaçların şekillendirdiği ortak değerler, millet adı verilen toplumsal ve siyasi yapıların oluşmasında, devletle bütünleşmiş yazılı anadile dayanan standart bir kültüre erişme yolunda yapılan acımasız baskıyı araç olarak kullanmaktadır.²⁵ Paylaşılan ortaklıkların sistemleştirilerek standartlaştırılması, birlik ve beraberliği kuvvetlendirmekte ve oluşan sosyal ilişkiler ağı, milli topluluğun ileriki nesillerinin

²³ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksoy Özdoğan, 2. bs, İstanbul, Hil Yayınları, 2006, s. 29-31.

²⁴ Eric J. Hobsbawn, **Milliyetler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, 5. bs, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 26.

²⁵ Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s. 31.

sosyalleşeceği çerçeveyi oluşturan kültürel miras üretmektedir.²⁶ Bu sebeplerdir ki; Gellner gibi Hobsbawn da milletlerin oluşumunun tepeden inme bir icat olduğunu savunmaktadırlar. Dolayısıyla modern insan için milleti olmayan bireyler düşünmek imkansızdır.

Gellner'ın millet tanımında baskı ve zordan bahsedilmektedir. Gellner bir milletin bekası için hem iradi bağlılığın hem de baskının gerekli olduğunu kabul etmektedir. Standartlaştırılmış, türdeş ve merkez tarafından desteklenen yüksek kültürün bütün halka hâkim olmasına ve insanların çoğu kez şevkle özdeşleştikleri tek birime işaret etmektedir. Yüksek kültürler; bütün dünyada hız kazanan bir süreç içerisinde herkese milli kimliğin ortak kültürle tanımlanabileceği hissini vermiştir. Ancak bu koşullar altında kültürler siyasal meşruiyetin dayanağı olabilir ve yine ancak bu koşullarda kültürel sınırların siyasal birimlerce ihlali skandal sayılabilir. Burada tanıma temel oluşturan kültür ve irade kavramlarını birlikte görmek mümkündür. Çünkü bu koşullar, aynı ortak kültüre sahip olan insanlara bir siyasal birlik kurma arzusu yayarken; öte yandan siyasal yönetimleri de sınırlarını kendi kültürlerinin sınırına kadar genişletmeye ve güçleri yettiğinde korumaya ve dayatmaya teşvik edecektir.²⁷ Milletın uzun ömürlü olması grupların; sadakat, özdeşleşme, umut ve korku gibi olumlu ve olumsuz etmenlerle; birbirinden çok farklı uçlarda yer alan irade ve baskı araçlarının birlikte yürütülmesine bağlanmıştır.

Gellner ve Hobsbawn gibi modernist düşünürlerin millet kavramını tepeden inen yapay bir icat olarak belirtmeleri ise bir takım kültürel ve tarihi değerleri tamamen göz ardı ettikleri anlamına gelmemektedir. Hobsbawn'a göre bir halkın kesinlikle bir millet olarak sınıflandırılmasına imkân tanıyan üç kriter vardır. İlki, milletin mevcut devletle tarihsel bağı ya da oldukça eskiye dayanan ve yakın döneme uzanan bir geçmişinin olmasıdır. İkinci kriter, yazılı bir milli edebi ve idari anadile sahip, yerleşik kültürel elitin varlığıdır. Üçüncü kriter ise, kanıtlanmış bir fetih yeteneğidir. Hobsbawn'a göre, bir halkın kolektif varlığının bilincine varması için emperyal bir halk olmak en iyi yoldur.²⁸ Ancak yazara göre, söz konusu kültürel ve tarihi değerler, yakın tarihte icat edilmiş geleneklerdir. Milleti millet yapan değerlerin sonradan üretildiği yönünde bir yaklaşım hakimdir.

²⁶ Anthony Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, Çev. Bilge Firuze Çallı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017, s. 46.

²⁷ Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s. 137-138.

²⁸ Hobsbawn, **a.g.e.**, s. 52-55.

Gellner ve Hobsbawm'dan sonra modernist teorisyenlerin arasında yer alan ve milletleri hayali cemaatler olarak tasvir eden Benedict Anderson, tanımlamasına milletlerin hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilen siyasi topluluklar olduğunu belirterek açıklık getirmektedir. Milletleri hayali olarak görmesinin altında yatan neden; en küçük milletin üyeleri dahi diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışamayacak ve çoğu hakkında hiçbir fikre erişemeyecek olmasına rağmen her üyenin zihninde toplamlarının hayali varlığıdır. Anderson'un milleti sınırlı cemaat olarak kabul etmesinin nedeni ise; farklı milletlerin var olmasıdır. Hiçbir milletin üyesi ileride bir gün bütün milletlerin kendi milletine katılacağını hayal etmemektedir. Esnek de olsa sonlu sınırlar mevcuttur. Millet kavramının Aydınlanma ve Devrim'in, ilahi olarak buyrulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuş olması ise egemen olma niteliğini getirmektedir. Kendi gazetesinin, otobüste, berberde, komşularında da tüketildiğine tanık olan okur, hayali dünyanın gündelik hayata köklerini salmış olduğunu kavramaktadır.²⁹ Dolayısıyla Anderson'a göre klasik cemaatlerden modern millete doğru yaşanan dönüşümde, topluluk üyelerindeki kendilerini emsalsiz görme anlayışı yerini toplum içinde anonimleşme bırakmıştır. Klasik cemaatlerden modern milletlere doğru gelen süreçte topluluk üyelerinde hayali bir birlik, bütünlük tasavvuru geliştiği üzerinde durulmaktadır.

Modern dönemde yapay sınırlarla oluşturulan milletlerde, günün ihtiyaçları ve koşulları doğrultusunda siyasal ve kültürel elitler aracılığıyla meydana getirilen üst kültür ve değerler millete mal edilmektedir. Bir anlamda icat edilen yüksek kültür, yine siyasal irade tarafından zorunlu eğitim aracılığıyla milletin bireylerine işlenmektedir. Modernist düşünürlerin milleti tepeden inmece bir oluşum olarak kabul etmeleri eğitim, iletişim, medya gibi araçlarla uygulanan bazen zorunlu bazen de psikolojik süreçlerle ilintilidir.

Devletlerin söz konusu süreçleri uygularken başvurdukları araçları, Louis Althusser devletlerin ideolojik aygıtları ve devletlerin baskı aygıtları olarak ikiye ayırmaktadır. Baskı aygıtları içerisinde ordu, hükümet, yönetim, mahkemeler, hapisaneler ve polis gibi kurumlar yer alırken; ideolojik aygıtlar eğitim, dini kurumlar, okullar, hukuk, sendikalar, radyo ve televizyon, basın, spor, edebiyat, güzel sanatlar, iletişim ve medya gibi kurumlardan oluşmaktadır. Yazara göre ideoloji aslında baskı aygıtlarının

²⁹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, 9. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2017, s. 20-51.

da temelinde bulunmaktadır. Çünkü baskı organları da belli bir ideolojik düzen uğruna alınan kararların uygulanmasında kullanılan aygıtlardır.³⁰ Devletler ideolojik aygıtlarını yalnızca ideolojilerini temellendirmek ve yaymak için değil aynı zamanda bekalarını korumak için de kullanmaktadırlar.

İhtiyaç duyulan ideolojik sistemin sağlanması ve milletlerin bekalının sağlanmasında, “biz” duygusunun gelişmesi ve ortak tarihin öneminin vurgulanması hayli önem taşımaktadır. Bu noktada ise; savaşlar dikkate değer bir yere sahip olmuştur.³¹ Zaferle sonuçlanan savaşlar genellikle coşkulu bir şekilde mitsel bir statüye yükseltmiştir. Millet oluşum sürecinde önemli yere sahip olan savaşlar ve özellikle uzun süren savaşlar hem savaş koşulları içinde toplumun büyük kesimini birlik ve beraberlik içinde seferber ederken bir yandan da savaş mitleri oluşturarak, gelecek nesillerin özeneceği kahramanlık ve kolektif fedakârlık davranışlarına örnek olmuşlardır.³² Modern dönemde de millete bağlılık yaratabilmek için geçmişte yaşanan olaylardan, kahramanlıklardan yararlanılmaktadır. Hatta modernist düşünürler, zaman zaman geçmişte yaşandığı varsayılan kahramanlık ve zafer hikayeleri yaratıldığını iddia etmektedirler.

Milletlerin oluşumu ve bu oluşumun zamanlaması konusunda modernistlerden sonra literatürde yer alan bir diğer sınıflandırmayı etno-sembolistler oluşturmaktadırlar. Modernistler, milletlerin milliyetçilikten sonra oluştuğunu, çünkü milletleri milliyetçiliğin yarattığını iddia etmişlerdir. Millet, icat edilen bir kavramdır. Etno-sembolistlere göre ise milletler milliyetçilikten önce oluşmuşlardır. Hatta millet kavramını modern millet kavramı olarak ele almadığımızda, ilkçağda dahi milletlerin olduğu söylenebilmektedir.

Bir etno-sembolist olan Smith'e göre millet kavramına getirilebilecek ideal bir tanım şöyle olmalıdır: “Üyelerinin paylaşılan hatıra, sembol, mit, gelenek ve değerler geliştirdiği, bir tarihi bölgeye ya da anavatana bağlı olduğu ve buralarda yaşadığı, belirgin bir toplumsal kültürü oluşturduğu ve yaydığı, paylaşılan adetleri ve standartlaştırılmış yasaları gözettiği, isimlendirilmiş ve kendini tanımlamış insan topluluğudur.” Smith'in tarifıyla millet, hissedilir, istenir, tüketilir ve sembolik olarak tekrar canlandırılabilir. Millet, üyeleri arasında biliş, duygu ve aidiyet bağları mevcuttur. Öyle ki dil, din, dini seçkinler, kutsal metinler, ayinler ve törenler; kahramanlara ve

³⁰ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, 4. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 33-34.

³¹ Shulze, **a.g.e.**, s. 110.

³² Smith, **a.g.e.**, s. 67-69.

savaşlara dair anılar, mitler, evlilik törenleri, cenaze gelenekleri, simge, ritüel ve imgeler, üyelerinden canlarını feda etmelerini talep edebilir.³³ Sıralanan ritüeller ve gelenekler iletişimciler, edebiyatçılar, tiyatrocular, sinemacılar vb. aracılığıyla hem içinde bulunulan zaman diliminde popüler kültürü kuvvetlendirecektir; hem de gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayacaktır.

Smith gibi etno-sembolistlerin, milletlerin oluşum aşamalarında temel aldıkları belirli noktalar mevcuttur. Öncelikle etnik bağlara başat derecede önem vermektedirler. Bu noktada ilkçi teorisyenlerle benzer bir yaklaşıma sahiptirler. Soydaşıktan sonra etno-sembolistler için simge, ritüel ve gelenekler hem millet içinde ortaklıkları, paylaşımları ve duygusal bağı güçlendirmekte; hem de sınırları çizerek ötekilerle aralarındaki farkları ortaya çıkartmaktadır. Tanımlanan kolektif öz, simgeler ve ritüeller aracılığıyla kolaylıkla gelecek nesillere aktarılarak devamlılık sağlanabilmektedir.

Millet konusunda modernistler ve etno-sembolistler arasında birtakım temel farklılıklar mevcuttur. Etno-sembolistlerin millet kavramının içeriği konusunda modernistlerden ayrıldığı temel nokta; etnik olgulardır. Etno-sembolistler, modernistleri etnik olguları, büyük ölçüde ya da tamamen millet kavramını göz ardı eden, tepeden inmece bir yaklaşımla açıklamaları sebebiyle eleştirmektedirler. Çünkü etno-sembolistlere göre etnik olgular, millet kavramının temelinde yer almaktadır. Milletlerin ayırt edici özelliklerini açıklama noktasında etnik olgular en temel başvuru kaynaklarıdır.

Modernistlerin etno-sembolistlere getirdikleri eleştiri ise; geleneklerin ve etnik olguların köklenmiş yapılar olduklarını savunuyor olmaları üzerinde şekillenmektedir. Çünkü modernistler, milletlerin yapay ve sonradan meydana gelen yapılar oldukları konusunda iddia etmektedirler. Ayrıca tarih boyunca yaşanmış olan göçler, farklı toplumlar arasında gerçekleşen evlilikler ve değişen siyasi yapı ile sınırların ardından milli yapıların oluşturulmuş olması, modernistlerin haklılığını kanıtlayan argümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Etno-sembolistler ile modernistlerin hem fikir oldukları noktalar da mevcuttur. Öncelikle her iki yaklaşım da milletleri gerçek, sosyolojik cemaatler olarak görmektedirler. Milletleri, dinamik ve amaçlı eylem toplulukları olarak kabul etmeleri; üyelerini de kendi çıkar, ihtiyaç ve refahının milletin kaderine ve refahına bağlı olduğunu hissetmeleri hususlarında anlaşmaktadırlar. Ayrıca her iki yaklaşımda

³³ A.e., s. 45-63.

milletler, belirli tarihsel ve jeokültürel bağlamlara yerleşik tarihsel cemaatler olarak ifade bulunmaktadır.³⁴ Ancak etno-sembolistler söz konusu tarihsel dönemden önce var olan kültürel değer ve imgeleri referans alırken modernistler önem atfetmemektedir.

Özkırımlı ise, modernistler ve etno-sembolistlerin aynı sınıflandırma içinde değerlendirilebileceğini düşünmektedir. Yazara göre, modernistlerin milletleri yapay ve icat edilen sahte olgular olarak tanımladığını belirterek genelleme yapmak hatalı bir yaklaşımdır. Özkırımlı, belirtmiş olduğu hatalı yaklaşımın etno-sembolistler tarafından gerçekleştirildiğini dile getirmektedir.³⁵ Benzer görüşlere sahip olan teorisyenlerin aynı sınıflandırma içinde değerlendirilmesi ve genelleme yapmak, zaman zaman kavram üzerinde izlenen farklı yöntem ve yolları kaçırmamıza neden olabilmektedir.

Postmodernistler de klasik döneme ait çalışmalarda, milleti oluşturan bireyler arasındaki farklılıkların görmezden gelinmesine ve milletin homojen bir bütün olarak kabul edilmesine itiraz etmektedirler.³⁶ Toplumda yer alan siyasal ve kültürel elitler aracılığıyla oluşturulan standart yüksek kültürün, milli unsurlar olarak meşru bir zemine oturtularak toplumdaki her bireye uygulanma zorunluluğu, postmodernistlerin modern dönemi eleştirmelerine sebep olmuştur. Çünkü bu koşullarda postmodernistlere göre, milli sınırların içinde yaşayan ve milletin ortak unsurlarını paylaşmayan bireyler ve farklılıklar görmezden gelinmektedir. Bugün gelinen noktada, milleti oluşturan tüm bireyler arasında söz konusu milleti oluşturan unsurların tamamında ortaklık sağlamak imkânsız bir hal almıştır. Değişen siyasal ve sosyal yapılar, millet kavramının tanımını ve unsurlarını tekrar düşünmeye sebep oluşturmaktadır.

1.1.3. Millet Kavramının Unsurları

Millet kavramı üzerinde çalışan düşünürlerin hemen hemen hem fikir oldukları bir husus millet kavramının unsurlarıdır. Bu unsurlar başta dil olmak üzere, tarihsel gelenekler, siyasi geçmiş, dini geçmiş, ekonomik geçmiş, mücadele geçmişi ve atalarının gömüldüğü yerler, edebi, mimari ve musiki değerlerdir.

³⁴ A.e., s. 24-25.

³⁵ Özkırımlı, a.g.e., s. 254-255.

³⁶ A.e., s. 269.

Hayes'e göre bu unsurlar içinde en önemli olan unsur dildir. Hayes'in dile bu denli önem atfediyor olması; geçmiş tecrübelerin, ataların yaşadığı ve gömüldüğü topraklara olan itibarın, ortak duyguların gelecek nesillere edebiyat ve hukuk aracılığıyla aktarılacak etkinliğini koruyacağını düşünmesinden kaynaklanmaktadır.³⁷ Çünkü dil, bu aktarım sürecinde en önemli araç olacaktır. İskender Öksüz de kitabında yaptığı incelemede; bir neslin kazanımlarının sonraki nesle aktarılması ve bir tarihsel süreklilik oluşturulması noktasında dilin ve yazının, toplum halinde yaşama içgüdüüne sahip insanlığın zaman ve mekân menziline arttırdığını ve bu gelişme skalasının da toplulukları kavimden millete dönüştürdüğü sonucunu ortaya koymuştur.³⁸ Smith'in simgeler ve ritüellere atfettiği önemi Hayes ve Öksüz de çalışmalarında dile getirmişlerdir.

Dil, geçmiş ve gelecek arasında bir köprü görevi görmesinin ötesinde millet içinde birleştirici ve milletler arasında da ayırıştırıcı bir niteliğe sahip efektif bir araçtır. Bu noktada verilebilecek en iyi örneklerden biri, Martin Luther'in 1517 yılında tezlerini Wittenberg katedralinin kapısına çiviledikten sadece on beş gün sonra tezin Almanca çevirilerinin yapılmış olması ve ülkede tezlerin görülmediği bölgenin kalmamış olmasıdır. Çünkü Latince'nin altında konuşulan halk dilleri üzerinde iletişim alanı yaratmak; birbirlerini anlamakta zorluk çeken insanların, aralarında iletişim sağlayabilmelerine imkân tanımıştır.³⁹ Kendileriyle aynı dili konuşan başka insanların da olduğunun farkına varmalarını sağlamıştır. "Biz" duygusunun gelişmesini sağlamış ve güçlendirmiştir.

Millet kavramının unsurları içerisinde yer alan dil, gelenekler ve ritüellerin gelecek nesillere aktarılacak milletin devamlılığını sağlama noktasında dilin bir araç görevi görüyor olması, dil unsurunu millet kavramının unsurları arasında ayrıcalıklı bir yere taşımıştır. Edebiyat, basın ve medya gibi yazınsal, görsel ve işitsel iletişim alanlarında bilgi aktarımını sağlayan dildir.

1.1.4. Türkiye'de Millet Kavramının Tanımı

Millet kelimesinin Türk siyasi ve tarihi literatüründe taşıdığı anlam zaman içinde değişiklik göstermiştir. Eski Türklerde kullanılan "budun" kavramı bugünkü millet kelimesini karşılamaktadır. "**Bod**", bağımsız, illi, kağanlı bir Türk toplumu anlamına

³⁷ Hayes, a.g.e., s. 14-15.

³⁸ İskender Öksüz, **Millet ve Milliyetçilik**, 3. bs, Ankara, Panama Yayınları, 2017, s. 304.

³⁹ Anderson, a.g.e., s. 54-60.

gelmektedir.⁴⁰ Eski Türklerde bugünkü millet kavramının karşılığı olarak kullanılan kelimeler inanıştan ziyade coğrafi bir anlama işaret etmektedir.

Ziya Gökalp'in tanımıyla ise "ümme" kavramı, dini temel referans kaynağı alan bir yaklaşıma içermektedir. Ona göre kavram, aynı dinde bulunan insanların bütünü ifade etmektedir. Gökalp'e göre insan, kanca ortak olduğu insanlardan çok, dilde ve dinde ortak olduğu insanlarla beraber yaşamak istemektedir. Çünkü ona göre insani şahsiyetimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır.⁴¹ Ziya Gökalp'in millet anlayışında, ırkçılıktan uzak; ortak dini çatı altında, kültürel ve etnik farklılıkları gözetmeyen birleştirici bir bakış açısı görülmektedir.

Millet kavramının, tarihsel bir icat olduğunu kabul eden Şenol Durgun ise, milletin teolojik politikadan kopuş ve insan egemenliğinin sahneye çıkması olarak nitelenen demokrasinin doğuş süreci ile birlikte değerlendirildiğinde kavranabileceğini dile getirmektedir.⁴² Yazara göre, modern millet kavramının tartışılabilmesi de on dokuzuncu yüzyılda kendini göstermeye başlamıştır. Durgun'un kavrama dair tanımlamasında modernist düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Ayrıca Durgun, Heywood'a benzer bir yöntemle milletleri kültürel ve siyasal milletler olarak ikiye ayırarak incelemektedir. Bu tasnifin, Batı tarzı milletler ve Doğu tarzı milletler olarak da ifade edilebileceğini belirtmektedir. Batı tarzı millete örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık gibi ülkeler ile Fransız milletini vermektedir. Fransız milleti, 1789'dan itibaren ortak bir siyasal irade ile oluşmuştur. Yazarın doğu tarzı milletlere verdiği örnek ise Alman milletidir. Bu milletleri oluşturan unsurların içinde ise aidiyet; dile, kültürel mirasa ve geleneklere dayanmaktadır.⁴³ Söz konusu kültürel milletlerde, etnik bağlara verilen önem bireyleri ırkçılığa yöneltme endişesi taşımaktadır. Siyasal milletlerin heterojen bir yapıya sahip olması ise; içinde yaşayan bireyleri vatandaşlık bağı ile bağlayarak siyasal bir çerçeve çizmektedir. Farklılıkları bir arada tutan bağı siyasi ve hukuki süreçler oluşturmaktadır.

Toktamış Ateş, millet kavramının tarihsel ve felsefi bir kavram olduğuna dair yaygın bir anlayışın var olduğunu belirtmekle birlikte; söz konusu kavramın sanayi devrimiyle, kentsoyulu dışında kalan geniş kitlelerin bilinçlenip örgütlenerek "Egemenlik halkındır"

⁴⁰ Mustafa Keskin, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 1.

⁴¹ **A.e.**, s. 3-6.

⁴² Şenol Durgun, **Ulus İnşası ve Milliyetçilik**, Ankara, Binyıl Yayınevi, 2014, s. 47.

⁴³ **A.e.**, s. 50.

sloganıyla iktidara gelmek istediklerinde geliştirdikleri bir kavram olduğunu dile getirmektedir. Bu koşullarda bir insan topluluğunu millet yapan en önemli unsur artık, bugün için belirli bir doyum ve yarın için belirli ortak umutlarının olmasıdır. Burada umut derken Ateş'in ifade etmek istediği, ekonomik rahatlık ve o milletin bir parçası olmaktan dolayı beklenen duygusal denge ve huzurdur. Böylesine bir umut ve doyum zamanla kendi kültürünü ve birliğini oluşturacaktır.⁴⁴ Ortak yaşam koşulları zaman içinde millet üyeleri arasında güçlü bağlar kurulmasını ve bu bağların devam etmesini, gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacak kültürel unsurlar yaratacaktır. Ancak en temelde bir insan topluluğundan millet adı verilen birliğin oluşmasını yaratan siyasal ve ekonomik koşulların ötesinde ortak bir gelecek umudu taşımanın oldukça temel bir ayrıntı olduğu söylenebilmektedir. Ortak ihtiyaçlar, ortak duyguları ve umutları doğurmaktadır.

Milletin son kertede psikolojik-siyasi bir kurum olduğunu söyleyen Türköne ise, milleti diğer sosyal gruplardan ayıran en temel nüansın, üyelerinin kendilerini bir milletin üyeleri olarak algılamaları olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴⁵ Bu önemli nokta, bir milleti bir etnik gruptan ayıran detaydır.⁴⁶ Zira bir topluluk, ancak üyeleri istediği müddetçe ve üyelerinin hem kalplerinde hem de kafalarında yer ettiği takdirde bekasını koruyabilmektedir. Aksi halde topluluklar hızla yok olmaya doğru sürükleneceklerdir.⁴⁷ Türköne analizinde rıza kavramına dikkat çekmek istemiştir. Özellikle modern dönemden itibaren etnik birlikteliğin sağlandığı bir millet tahayyül etmek imkânsız görünmektedir. Dolayısıyla üyelerinin kendilerini gruba ait hissetmeleri milleti kuvvetlendirecek temel güç olarak düşünülmüştür. Özellikle siyasal millet adı verilen ve üyelerinin vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu milletlerde, rıza kavramı temel meşruluk kaynağı olacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün millet tanımı ise şöyledir: "Zengin bir hatırat mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda ortak arzu ve olurda samimi olan ve sahip olunan mirasın korunmasına beraber devam hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet adı verilir."⁴⁸ Atatürk, Türk milletinin tarihi kuruluşunda etkili olan oluşları da siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk

⁴⁴ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, 3. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 25-27.

⁴⁵ Mümtaz'er Türköne, **Siyaset**, 6. bs, Ankara, Lotus Yayınları, 2007, s. 632.

⁴⁶ Heywood, **a.g.e.**, s. 153.

⁴⁷ Shulze, **a.g.e.**, s. 97.

⁴⁸ Keskin, **a.g.e.**, s. 7.

ve menşee birliği, tarihi yakınlık ve ahlaki yakınlık olarak sıralamıştır. Atatürk'ün millet tanımı, Renan'ın geçmişe, geleceğe ve ortak duygulara vurgu yaptığı millet tanımına yakın bir yaklaşım içermektedir. Ayrıca, Atatürk'ün millet tanımı, Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi dini temelli bir kavram olmaktan öte coğrafi, tarihi ve ahlaki paylaşım, birlik ve bütünlük içeren geniş bir kapsama sahiptir.

Sonuç olarak, bu ana başlık altında; millet kavramının tanımı, unsurları ve oluşumu konusunda farklı görüşler bulunduğuna yer verilmiştir. Her tanım ya bir öncekini eleştirmekte ya da eksik gördüğü yönlerini tamamlamaktadır. Her düşünür içinde yaşadığı günün koşullarından etkilenmektedir. Modern dönem öncesinde etnik ve coğrafi farklılıklar grupları ayırmak için yeterli nitelikler olarak kabul edilmiştir. Fakat, sanayi devrimi ve gelişen teknoloji ile toplumsal yapıda yaşanan sosyolojik dönüşüm millet tanımını da değiştirmiştir. Kırsal alanlardan kentlere doğru göçler başlamıştır. Nüfus artışı kentlerde yoğunlaşmıştır. Yüz yüze ilişkiler önceki dönemlerde ve kırsal alanlardaki etkisini şehir hayatında yitirmiştir. Artık insanlar alıştıkları işlerinin dışında yeni görev ve sorumluluklar üstlenmektedir. Modern dünya insanlardan farklı rolleri aynı anda oynamalarını beklemektedir. Şehirlerde meydana gelen yeni karmaşık sosyolojik yapı, yeni bir siyasal ve toplumsal düzene ihtiyaç duymuştur. Bütün herkesi aynı çatı altında toplayacak ortak bir üst kültür inşa edilmeye başlanmıştır. Bu noktada üst kültürü belirleyecek olan toplumdaki elit kesimi oluşturan bireyler ve yöneticilerdir. Oluşturulan üst yapı devlet aygıtları aracılığıyla bireylere zorunlu eğitim, sinema, tiyatro, müzik, edebiyat ve reklam gibi görsel, işitsel ve yazınsal araçlarla ulaştırılmıştır/ulaştırılmaktadır. Çatının altında yaşayan bireylerin toplamı ise milleti oluşturmaktadır.

Gellner ve Hobsbawm gibi modernist düşünürler, çatının altında yaşayan bireylerin etnik köken ve kültürel bağlarına Smith gibi etno-sembolistler kadar önem vermemektedirler. Çünkü milletin değerleri oluşturulan çatı altında icat edilmektedir. Milletler de icat edilen oluşumlardır. Milletleri oluşturan milliyetçiliktir. Etno-sembolistler ise bu yaklaşıma karşı çıkarak, etnik köken ve kültürel değerlerin geçmişten günümüze gelerek bugünü ve geleceği şekillendirdiğini, belirleyici ve ayırt edici niteliklerini kaybetmediklerini savunmaktadırlar. Çünkü etno-sembolistlere göre ise milleti oluşturan milliyetçilik değil; milliyetçiliği oluşturan milletlerdir.

Özkırmılı ise, kültürel değerlerin günümüzün koşullarına uyarlanarak varlığını ve önemini koruduğunu düşünmektedir. Anderson; milletin hayali bir cemaat olduğunu,

Renan da milletlerin birer hissiyat, ruhani ilke olduklarını belirterek milletin manevi unsurlarını ön plana çıkartmışlardır. Milletlerin coğrafi, tarihi ve kültürel unsurlarının ötesinde, millet adı verilen topluluğun içinde yaşayan herkesin ortak çıkarlara ve amaçlara sahip olduğunu bilip hissetmesi kendini o gruba ait hissetmesini sağlamaktadır.

Nitekim içinde yaşadığımız dünyada, milli sınırlar ne etnik ne de kültürel birlik ve bütünlük sağlamaya elverişli değildir. Çeşitli sebeplerle göçler yaşanmakta ve insanlar farklı coğrafyalarda, farklı kültürler içinde yaşam faaliyetlerine devam etmektedirler. Postmodernistlerin karşı çıktığı düzen ise, inanmadıkları ya da herhangi bir tarihi ya da kültürel geçmişi bulunmayan değerleri, devlet aygıtları aracılığıyla bireylere zor ve baskı yoluyla uygulatarak yapay ve homojen bir millet yaratılmasıdır.

Millet kavramı üzerine anlaşmaya varılmış ortak bir tanımdan söz etmek imkansızdır. Ekonomik, siyasi ve teknolojik koşullar değiştikçe hem toplumsal yapıda çözümler ve dönüşümler meydana gelecek hem de millet kavramına getirilen ifadeler eleştirilecek ve üzerlerine yenileri eklenecektir.

1.2. Milliyetçilik Kavramı

Milliyetçilik kavramı üzerine çalışmaya başlamadan önce millet kavramının incelenmesi önemlidir. Millet ve milliyetçilik eşit olarak var olan iki farklı kavram olmalarına rağmen birbirleriyle bağlantılı ve ilişkili kavramlardır. Çünkü bütün milliyetçilikler millete dayanırlar. Bu nedenle, bir önceki başlıkta millet kavramı incelenmeye çalışılmıştır.

Ancak millet kavramı, milliyetçiliği anlama noktasında tek kıstas değildir. Çünkü milliyetçilik, başka ideolojik kümelerle birleşerek melez bir görünüm almaktadır. Ayrıca milliyetçiliği anlamak ve tanımlamak; milleti anlamak ve tanımlamaktan daha kolaydır. Milliyetçilik ve millet arasındaki tanım zorluğunu gösterebilmek adına Gil Delannoî'nin verdiği örnek oldukça ilgi çekicidir. Delannoî, milliyetçiliği dine, milleti ise Tanrı'ya benzetmektedir. Tanrı'yı tarif etmek oldukça zor ve belki de imkânsız kabul ediliyorken; dinin kurallarını, şeklini ve içeriğini çizmek mümkündür. Zaten milliyetçilik çoğu zaman dinlerin ve dinsel bilgi biçimlerinin bazı özelliklerini taşıyan bir ideoloji olarak kabul

görmüştür.⁴⁹ Milliyetçiliği din olgusu üzerinden açıklamak ya da yorumlamak sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur. Dinin insanlar üzerinde yarattığı sorgulamaya kapalı ve soyut etki milliyetçilik için de geçerli görülmektedir.

Milliyetçiliğin din olgusu ile benzerlikleri üzerine inşa edilen tanımlamalarının dışında milliyetçiliğin farklı yönlerine dikkat çeken anlatımları da bulunmaktadır. Milliyetçilik, hem kitleleri canları pahasına peşinden sürükleyen güçlü bir duygu hem de uğruna politikalar uygulanan ve milyonlarca insanın bağlandığı bir ideoloji olarak ideolojiler skalasında yerini almıştır. Ancak milliyetçilik çoğu zaman diğer ideolojilere eklenen ve onları güçlendiren bir katalizör görevi üstlenmiştir.

Milliyetçiliğin tanımlanmasında farklı yönelimler olduğu gibi milliyetçiliğin doğuşu ve zamanlaması konusunda da çeşitli görüşler hakimdir. Bazı düşünürler tezlerini, birbirlerinden tamamıyla farklı bir pencereden değerlendirirken; kimi düşünürler kendilerinden önceki düşünürlerin görüşlerini içinde buldukları zamanın koşulları doğrultusunda modifiye ederek kendi yorumlarıyla güncellemişlerdir.

1.2.1. Milliyetçiliğin Tanımı ve Doğuşuna Dair Çeşitli Yaklaşımlar

Milliyetçilik üzerine çeşitli tanımlar mevcuttur. Ancak hiçbirisi milliyetçiliği açıklamakta tek başına yeterli değildir. Milliyetçiliğin bu tanım zorluğu milliyetçiliği, bir söylem olarak ifade edilmesine neden olmaktadır.⁵⁰ Milliyetçilik, herhangi bir olayı tek başına, tamamen ya da özgül olarak açıklamaya yetmez, ancak kültürel çerçevesini çizerek yerine oturtmaya katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle milliyetçilik çalışmalarında tarih, sosyoloji ve antropoloji gibi çeşitli bilim dallarından destek almak kavramın anlaşılmasında derin ve geniş bir anlamsal çerçeve yaratmaktadır. Bu çalışmada da milliyetçiliği anlamaya çalışırken tarih ve sosyoloji alanlarında incelemelerde bulunan düşünürlerin milliyetçilik tanımlamalarına ve görüşlerine yer verilmiştir.

Milliyetçiliği ilkel dönemlerdeki kabileciliğe benzeten Amerikalı tarihçi Hayes, milliyetçiliğin modern bir gelişme olduğunu düşünen isimlerden biri olmakla birlikte milliyetçiliği, bir devletin veya onun içindeki bir grubun güçlü iddiacılığı olarak tasvir

⁴⁹ Gil Delannoi, "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz", **Uluslar ve Milliyetçilik**, Ed. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 32-33.

⁵⁰ Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, 3. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 31.

etmektedir. Hayes'in milliyetçiliğe getirdiği ikinci tanım, milliyetçiliği vatanseverlik ve milliyetin kaynaşması olarak ifadesidir. Tanımında yer alan milliyet, ırki ortaklık değildir. Yazar, milliyet kavramı ile öncelikle, geçmiş ve şimdi arasında köprü kurarak tarihle torunlarını aynileştiren dile, tarihe, kültürel bir ortaklığa ve geçmişe işaret etmektedir.⁵¹

Dil konusuna özel bir önem atfeden Anderson da milliyetçiliği icat eden şeyin yayın dili olduğunu vurgulamaktadır. Yayın dilinin, yayıncılığın gelişmesine imkân sağlayansa kapitalizmin gelişmesi olmuştur. Halk dili temelinde milliyetçiliklerin ortaya çıkışında kapitalizmin etkisinde gelişen yayıncılığın etkisi yazara göre yadsınamaz bir gerçekliktir.⁵² Dili, dışlayıcı değil içerici ve birleştirici olarak gören Anderson, Fransa'da başlayan milliyetçi dalganın dil aracılığıyla ve yine gelişen sanayi, kapitalizm ve onlarla ilintili olan matbaa ile aktararak öğrenildiğini belirtmektedir. Geçmişini tümüyle öğrenmek, anlamak ve yaşatmak için kullanılacak en sağlam araç dildir. Gelecek kuşaklara nasıl bir tarih bırakmak istiyorsak, bugün de o bakış açısıyla eserler bırakmak gerekmektedir. Ancak, dil bir yandan birlik sağlamakta iken öte yandan da farklı dilleri konuşanları ötekileştirmektedir.

Farklılıkların ötekileştirilmesine vurgu yapan Hayes'e göre ilkel kabile milliyetçiliğinden bugün yaşadığımız büyük ölçekli milliyetçiliğe geçişte sebep olan dört gelişme vardır. Bunlardan ilki, entelektüeller arasında kozmopolitliğin azalması, Latince'nin zayıflaması ve milli dillerin, edebiyatların, kültürlerin yükselmesidir. İkinci sebep milli devletlerin doğuşu, üçüncü sebep; mahalli lonca ya da malikane ekonomisinden milli ekonomiye geçişle ticaret ve sanayinin, tarımın milli düzenlemeye tabii tutulması ve son olarak Katolik Hıristiyanlığın bölünerek milli kiliselerin kurulmasıdır.⁵³ Hayes'in maddeleri incelendiğinde milliyetçiliği doğuran asıl sebebin, insanlarda "biz" ve "öteki" farkındalığının gelişmesi olduğu görülmektedir. Farklılıkların ortaya çıkmasını sağlayan gelişmeler ise dünya tarihini belirleyen siyasal ve iktisadi dönüşümlerdir.

Milliyetçilik üzerine derin çalışmaları bulunan ve konuyu modernist bir perspektifte değerlendiren Ernest Gellner, Hayes' in maddelerine paralel bir yaklaşımda bulunarak milliyetçilik konusunda, kültürel farklılık ve bölünme üzerinde yoğunlaşan düşünürler

⁵¹ Hayes, **a.g.e.**, s. 9-14.

⁵² Anderson, **a.g.e.**, s. 151-157.

⁵³ Hayes, **a.g.e.**, s. 45.

arasında yer almaktadır. Gellner'e göre milliyetçilik, siyasal birim ile milli birimin çakışmasını öngören siyasal bir ilkedir. Milliyetçi hareketlere can veren milliyetçi duygu ise; bu ilkenin çiğnenmesine duyulan kızgınlık ya da onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklanmaktadır. Gellner'in milliyetçilik tanımında birleşmeden çok asimilasyon, mevcut devletle çatışma ve kopuş durumu da hakimdir. Bunun sebebi ise milliyetçiliği meydana getiren ve aynı zamanda insanlık tarihinde bir kırılma noktası olan sanayi gelişimin hemen her yerde eşit ölçüde gerçekleşmemesi ve insanlar arasında meydana gelen eşitsizliktir. Gruplar arasında kültürel türdeşlik hakimse, bu durum milliyetçiliğe yol açmamakta ancak, ayırt edici potansiyel varsa ki özellikle ev, iş ve okullaşma gibi konularda oluşan rekabette, elverişsiz konumda olan gruplar siyasi özerklik taleplerini haklı çıkarmak için bu farklılıklardan yararlanmaktadırlar.⁵⁴

Gellner'in üzerinde durduğu sanayi gelişme ile birlikte, gruplar arasındaki farklılıklar artmaya başlamıştır. Sanayi öncesi toplumlarda kanbağı, toplum içindeki bireyleri ait oldukları konumlarına tahsis etmekle görevli bir kavram olarak önem taşımıştır. Ancak endüstrileşme ile değişen sosyolojik yapıda kanbağının yerini etnisite almıştır. Bireylerin yüksek kültüre kabulü konusunda etnisite, bireylerin kimliğini kapsamlı bir şekilde oluşturarak garanti sağlamaktadır. Örtüşen kültürel özelliklerin tanımladığı etnik grup, kendi varlığından emin olmanın da ötesinde kendine ayrıca bir politik sınır da ortaya çıkarmaktadır. Grubun, yöneten ve yönetilenlerinin aynı etnik kökenden olması önemlidir. Grubun içindeki yabancılar ise hoş karşılanmazlar ve yabancıların yönetici olmaları da etnik kimliğe mensup grup üyeleri açısından hoş karşılanmayan bir durumdur.⁵⁵ Sanayileşme ile başlayan süreçte tek milletli devletler düş olmaktan öteye gidememektedir. Dolayısıyla belirli sınırları olan devletli yapılarda farklı etnik grupların siyasi talepleri bölgeselleşmeye sebebiyet vermekte ve parçalanmayı doğurmaktadır. Gellner'in milliyetçiliğini etnisite temelinde okuduğumuzda, bir millet-devlet içinde birden fazla milliyetçilik karşımıza çıkabilmektedir. Ancak devletin ve seçkinlerin belirlediği üst kültür, farklı etnik yapıları kapsayan bir çatı oluşturmaktadır.

Gellner'e göre, önceden var olmayan milletleri yaratan milliyetçilik, sanayileşmenin bir sonucu olduğu gibi bir duygu olarak milliyetçiliği yaratan da yine sanayileşme ile gelen derin sosyolojik değişimlerdir. Beşerî yapıda insanları böylesine güçlü bir duygu

⁵⁴ Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s. 31-37.

⁵⁵ Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarık, 4. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 58-72.

kazanmaya iten en temel ve etkileyici aktörse eşitsizlik olarak görülmektedir. Özellikle üçüncü dünya olarak tanımlanan bölgelerde meydana çıkan milliyetçi hareketleri ortaya çıkaran uyarıcı eşitsizlik olmaktadır. Cjatterjee'e göre bu senaryo sıkça yaşanmakta ve eşitsizlikler ortadan kalkmadığı gibi gittikçe artmaktadır.⁵⁶ Üstelik her geçen gün artan globalleşme ile eşitsizlikler artmakta ya da mevcut farklılıkların, eşitsizliklerin ve dünya üzerindeki zengin-fakir ayrımının orantısızlığı bireyler ve gruplar tarafından bilinmektedir. Bu noktada, Tom Nairn'in belirttiği üzere dünya tarihinde meydana gelen siyasi ve diplomatik değişim ile dönüşümler kadar dünya ekonomik sisteminde artan kapitalist düzenin etkisi önemli bir yere sahiptir.⁵⁷ Gellner, Cjatterjee ve Nairn birlikte okunduğunda milliyetçi hareketlerin devam edeceği sonucu çıkmaktadır.

Muhammed Nakavi de milliyetçiliğin yayılmasında, kapitalizm ve sömürgeciliğin önemine vurgu yapan düşünürler arasında yer almaktadır. Çünkü kapitalist üretim sistemi, bir yandan halkı yerli malı ürünleri kullanmaya teşvik etmekte ve diğer yandan da yeni pazar ve hammadde için yeni alanlara ihtiyaç duymaktadır. Kendilerine sömürge yaratmak isteyen sermayedarlar için milliyetçilik bir silah gibi kullanılmıştır.⁵⁸ Thomas Hylland Eriksen de milliyetçiliği, zengin ile fakir ve mülksüz ile kapitalist arasındaki dayanışma duygusu olarak betimlemektedir. Yazara göre milliyetçi ideolojinin siyasi dışlama ya da dahil etmenin tek kriteri, aynı kültür üyeleri olarak kabul edilen milletin sınırları ve bu sınırları takip etmektir.⁵⁹ Milli sınırları baz alan yazar, milliyetçiliği modernist pencereden değerlendirmektedir. Milliyetçiliği milletin ortak duygusu olarak algıladığımızda, milliyetçilik toplumdaki farklı sosyo-ekonomik seviyedeki her kesimin altında bulunduğu birleştirici bir ortak duygu olarak anlam kazanmaktadır.

Sanayi gelişim, toplulukların yalnızca ekonomik yaşamlarında değil hem sosyolojik hem de siyasal yaşamlarında değişimleri beraberinde getirmektedir. Dil, din, kültür ve edebiyat gibi toplumu derinden etkileyip şekillendirebilecek alanlarda millileşme millet bilincini, "biz" olma duygusunu geliştirmiş ve "ötekileri" dışlamayı öğretmiştir. Sanayi

⁵⁶ Partha Chatterjee, **Mağdurların Siyaseti**, Çev. Veysel Fırat Bozçalı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 140.

⁵⁷ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 108-110.

⁵⁸ Muhammed Nakavi, **İslam ve Milliyetçilik**, 2. bs, İstanbul, Bengisu Yayınları, 1995, s. 16-20.

⁵⁹ Thomas Hylland Eriksen, **Etnisite ve Milliyetçilik**, Çev. Ekin Uşaklı, İstanbul, Avesta Yayınları, 2002, s. 157.

öncesi dönemde, insanları birbirinden ayırıp farklılaştıracak bölünmeler mevcut değildi. Hem kilise hem din hem dil ve kültür alanlarında ortak bir çatı altında toplanmışlardı. Fakat sanayi gelişme ile başlayan köklü değişim sosyolojik yapıyı kökünden sarsmıştır.

Bir duygu olarak milliyetçilik konusunda, Hobsbawm da Gellner ve Hayes'e benzer bir yaklaşımla, "biz" olan grupların kendilerine yabancı ya da tehdit olarak gördükleri "onlar" a karşı etnik ya da dinsel bir kimlik takınmaya götüren duygunun yadsınamaz bir güce sahip olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ Hobsbawm, bu denli güce sahip olan milliyetçiliğin on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarındaki başat etkisini kaybetmekte ve başka gelişmeleri etkileyen bir katalizör görevi görmeye başladığını düşünmektedir. Fakat, millet-devletlerin gücünü kaybetmekte ve millet üstü yapıların gelişmekte olması milliyetçiliğin gerilemesine neden olmayacaktır ve milliyetçilik, insanların kimliklerini tanımlamalarının bir yolu olacaktır. Ancak yine de yazara göre milliyetçiliğin etkisi genelde ikincil düzeyde kalacaktır.⁶¹ Milliyetçiliğin gücü yadsınamaz bir kuvvet ile sağlamlığını korurken milletlerarası arenada beliren bölgesel ve milletlerarası kuruluşlar, küreselleşme ile gelen kozmopolit yaşam şekilleri, milliyetçiliğin etkisini kaybetmeye başladığını düşündürmektedir. Ancak karşı pencereden bakıldığında, yaşanan bu gelişmeler milliyetçiliği daha da alevlendirmektedir. Çünkü insanlara aidiyet sağlayan milli değerlerin önemsizleşmesi yolunda atılan adımlar, insanların milli değerlerine daha fazla sarılmalarına fırsat tanımaktadır.

Milliyetçiliğe modernist pencereden bakan Hobsbawm'un Gellner ile milliyetçilik konusunda hem fikir olduğu alanlar bulunduğu gibi farklı düşüncelere ve yorumlara sahip olduğu yerler de mevcuttur. Öncelikle Hobsbawm da milliyetçiliği, siyasi birim ile milli birimin uyumlu olması gerektiğini savunan bir ilke olarak tanımlamaktadır. Gellner'in tanımlamalarında da yer aldığı üzere, milliyetçiliğin milletlerden ve mitlerden önce geldiğini dile getiren Hobsbawm, milletlerin tepeden oluşturulduğunu fakat aynı zamanda aşağıdan bir bakışa da sahip olduğunu belirtmektedir. Bu noktada Gellner'dan ayrılan yazar, Gellner'in tepeden modernleşme perspektifinin aşağıdan değerlendirmeye yeterince yer vermemesini eleştirmektedir. Ona göre, sıradan insanların mutlaka milli olması gerekmediği gibi umutların, ihtiyaçların, özlemlerin ve

⁶⁰ Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 202.

⁶¹ **A.e.**, s. 226-227.

çıklarının da analiz edilmesinin milliyetçiliğin daha iyi anlaşılmasında kolaylaştırıcı etki sağladığı bir gerçektir. Hobsbawm'ın bu bakış açısının arkasında, değerlendirmelerinde daha ziyade milliyetçilerin kitlelerin desteğini aldığı zamanı ele almasının payı vardır.⁶² Kitle desteği ve milliyetçilik duygusunun toplumsal tabakada geniş alanlara yayılması milliyetçiliği güçlendirmektedir. Ortak bir kitle psikolojisi yaratmak milliyetçi duygunun görevidir. Bunun için de üstten bakmanın ötesinde toplumları aşağıdan, temelden gelen köklerle anlamaya çalışmak gerekmektedir.

Milliyetçiliğin etkisini görebileceğimiz ve kitle desteğini sağlayacak, toplumsal tabakada geniş bir alana yayılacak ortak duygu konusunda ise milli marşlar dikkat çekicidir. Birbirini tanımayan insanlar eşzamanlı olarak tek bir tınıda birleşmektedirler. Ezginin kuvvetli etkisi insanları aynı duyguda ve anda buluşturmaktadır.⁶³ Müzik ve şiir gibi sanatsal alanlar insanları etkilemek için aslında her zaman kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. Günümüzde siyasi partilerin seçim kampanyalarında bir şarkı eşliğinde şehir şehir ve hatta sokak sokak dolaşmalarında müziğin etki gücünü kullandıklarını görmekteyiz. Çünkü müzik insanları farkına varmadan içine almaktadır. Milli devletlerin kuruluşundan önce, kabile yaşamlarında da tarımla uğraşan insanlar hasat gibi dönemlerde şiir, müzik ve dansın etkisiyle hep birlikte bir tınıda "bir" olarak işleri kolaylaştırmışlardır.⁶⁴ İnsanlar tek başlarına altlarından kalkmakta zorlanacakları işleri birlikte kolayca başarmışlardır. Hatta öyle ki müzik ve şiirin etkisiyle asıl konunun hasat olduğunu unutarak bir anlamda, hipnoz olmuşçasına kendilerinden geçerek çalışmışlardır.

Milliyetçiliğin milletlerden önce ortaya çıktığını savunan modernistlerin sanayi gelişim, kapitalist sistem ve eşitsizlikler gibi modern kavramlarla milliyetçiliği açıklayan tezlerine karşılık, Greenfeld ise kendinden önceki modernist düşünürlerden farklı bir yaklaşımla milliyetçiliği modernlikle değil, modernliği milliyetçilikle anlayabileceğimizi düşünmektedir. Çünkü ona göre, milliyetçilik dünyayı şekillendiren oldukça güçlü bir politik ideolojidir. Politik hareketlerin de ötesinde dünyayı algılayışımız ve görme biçimimizi şekillendiren milliyetçiliktir.⁶⁵ Milliyetçilik, kapitalizm ve modernleşme ile eşitsizlik ile kendini mağdur, güçsüz ve aciz hisseden insanlara değerli bir kimlik,

⁶² A.e., s. 24-27.

⁶³ Anderson, a.g.e., s. 163.

⁶⁴ Christopher Caudwell, **Yanılsama ve Gerçeklik**, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Payel Yayınevi, 1988, s. 22-23.

⁶⁵ Liah Greenfeld, **Milliyetçilik: Moderniteye Giden 5 Yol**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017, s. 26-30.

sorumlu tutacakları dışsal bir neden ve bir düşman kazandırmaktadır. “Ötekiler” den ayrı kolay bir kimlik sağlamaktadır. Yaratılan “biz” duygusu alinyazısı gibi görülmektedir.⁶⁶ Greenfeld, milliyetçiliğin ve milli kimliğin milletlerden önce meydana geldiğini savunmaktadır. Ancak milletlere ve milletlerin üyelerine kimlik algısı kazandıran milliyetçilik, ortak özelliklere sahip olanları birleştirirken; farklı olanları da ortaya çıkararak öteki algısı oluşturmaktadır.

Modernist teorisyenlerden sonra milliyetçilik üzerinde etno-sembolistlerin düşünceleri, önemli bir yer tutmaktadır. Milliyetçiliği siyasi arkeoloji formuna, milliyetçileri de arkeologlara benzeten etno-sembolizmin temsilcilerinden Smith'e göre milliyetçilik, bir millet ideolojisi ve sembolizminden etkilenen aktif bir harekettir. Milliyetçiliği yalnızca bir duygu ve bilinç olarak kabul etmek mümkün değildir. Bir ideolojik hareket olarak milliyetçilik, gerçek ya da olası üyelerin bir millet teşkil ettiğine inandığı nüfus için, özerklik, birlik kazanmak ve bunları sürdürmektir. Milliyetçiliğin temelde halk, mit, sembol ve gelenekleri merkezine aldığı kabul eden Smith, milliyetçi hareketlerin seçkinlerin ideal ve hedeflerinin aracılığıyla ifade ve eylem bulan popüler hareketler olduğunu belirtmektedir. Seçkinlerin ideal ve hedefleri aracılığıyla ifade bulması kitleleri göz ardı ettiğine işaret etmemektedir. Çünkü, milliyetçilik hem seçkinleri hem de kitleleri ilgilendiren ve merkezinde halkın yer aldığı bir harekettir.⁶⁷ Geçmişin ve kültürel değerlerin önemine vurgu yapan Smith, kültürel değerlerin köklerinin bilinip günün ihtiyaç ve koşullarına uygun biçimde ve siyasal bir amaç uğrunda kullanılmasını milliyetçiliğin nihai gayreti olduğunu savunmaktadır. Geçmiş, kültür, mitler, semboller ve adetler etno-sembolistlerin en temel başvuru kaynaklarıdır. Ancak son kertede, ihtiyaç ve hedeflerin belirlenmesi noktasında etno-sembolistler de modernistler gibi seçkinlere görev atfetmektedirler.

Bir etno-sembolist olan Smith'in açıklamasında milliyetçiliği, seçkinlerin ideal ve hedefleri doğrultusunda belirlenen aktif bir hareket olarak ifade ettiği görülmektedir. Antoine Roger ise milliyetçi hareketlenme ile etnik hareketlenmeyi birbirinden ayırmanın önemine dikkat çekmektedir. Etnik hareketlenme, kamusal otoriteler üzerinde baskı uygulamak ve belli noktalarda tavizler alabilmek için kimlik simgelerini ajite eden örgütlü siyasal eylem olarak tanımlanmaktadır. Doğrudan bir devlete gönderme yapması gerekmemektedir. Milliyetçi hareketlenme ise, bir topluluğun

⁶⁶ Tanıl Bora, **Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar**, 4. bs, İstanbul, Birikim Yayınları, 2011, s. 9.

⁶⁷ Smith, **a.g.e.**, s. 87-105.

siyasal ve ekonomik egemenliğini ele geçirme ya da pekiştirme mücadelesidir. Milliyetçilerin asıl talepleri, dahil oldukları topluluğun siyasal ve ekonomik kaderini eline alıp çıkarlarını korumasıdır.⁶⁸ Etnik hareketlenme, günümüzde çok etnikli toplumsal yapılar içindeki farklı etnik grupların mücadelesi olarak algılanabilmektedir. Milliyetçi hareketlenme ise millet-devletlerden oluşan milletlerarası düzendeki milli mücadeleleri işaret etmektedir.

Etno-sembolistler modernistlerin milliyetçiliği açıklarken gelenek, görenek, sembol ve mit gibi kültürel değerleri önemsememesine ve hem milleti hem de milliyetçiliği yapay bir icat olarak ifade etmelerine bir tepki olarak yorumlarını ortaya koymuşlardır. Ancak milliyetçiliğin gerek geniş kitlelere yayılması gerekse temel amaç ve hedeflerinin belirlenmesinde modernistlerin yaptığı gibi seçkin sınıfı görevli kılmışlardır. İlk bakışta modernistlere bir tepki olarak ortaya çıkan etno-sembolistler üzerinde biraz durulduğunda, bir anlamda modernistlerde eksik gördükleri noktaları, boşlukları doldurduklarını görmek olasıdır. Modernist ve etno-sembolist yaklaşımların doğrultusunda, milliyetçiliği farklı pencerelerden değerlendiren düşünürler de bulunmaktadır. Görüşleri, temelde modernist ve etno-sembolistlerin argümanlarına dayanmakla birlikte tezlerini psikoloji, kimlik ve iletişim gibi alanlar üzerinde şekillendirmektedirler.

Sosyolog Calhoun'un ifadesiyle milliyetçilik, modern siyasi meşruiyet söyleminde temel bir rol oynamaktadır. Meşruiyet halkın çıkarlarını gözetmektedir. Milliyetçilik ise halkın kim olduğunu belirleyen bir olgu olarak siyasi meşruiyetteki önemini göstermektedir. Milliyetçilik söylemi, büyük çaplı kategorik kimlikleri sahneye davet ederek, onların sesi olarak, insanların dünya düzeni içinde konumlanmasını sağlamaktadır. Calhoun'a göre milliyetçilik insanların duygularına hitap eden, karmaşık dünyada, sonsuz tarih içinde insanlara bir yer sağlayan duygu ve söylemdir. Büyük insan toplulukları için bazen bir taahhüt kaynağı olmaktadır. Calhoun'a göre eğer milliyetçilik yalnızca bir yanılsama ya da yönlendirmeden ibaret olsaydı, bugün sahip olduğu güce erişemezdi.⁶⁹ Milliyetçilik gerek duygu gerekse eylem olarak, devlet politikalarından edebiyata, sanata ve müziğe kadar birçok alanda insanlara ait oldukları yeri ve nasıl düşünmesi ve hissetmesi gerektiğini duyurmaktadır. Bir

⁶⁸ Antoine Roger, **Milliyetçilik Kuramları**, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul, Versus Yayınları, 2008, s. 2.

⁶⁹ Calhoun, **a.g.e.**, s. 172-175.

sosyolog olan Calhoun, milliyetçiliğin siyasi yönünden çok kültürel yanına ağırlık vererek, milliyetçiliği bir kimlik meselesi olarak anlatmıştır.

Milliyetçiliği psikolojik bir pencereden değerlendiren Anthony Giddens, milliyetçiliğin bireyleri kendilerini tanımlayabilecekleri bir ortaklığa dahil ettiğini ve bireylere geçmişe güvenle bağlanmış bir kimlik imkânı taşıdığını düşünmektedir. Bu nedenle anavatana bağlılık, belirli idealler yaratılması ve ortak deneyimler milliyetçiliğin belli başlı özelliklerini oluşturmaktadır. Giddens önceki gruplaşmalar ya da akraba grubu gibi yerel toplulukların zamanla yok olmasıyla milliyetçiliğin modern bir ikame sağladığını belirtmektedir. Milliyetçiliğin psikoloji dışında politik, ideolojik ve sembolik olarak da değerlendirilebileceğini belirten yazar, milliyetçiliğin yalnızca bir ideoloji olmadığını, egemenlik ve yurttaşlıkla ilişkili fenomenler olduğunu belirtmektedir. Ona göre milliyetçilik politik açıdan bakıldığında, bireylerin bir politik düzenin üyeleri arasındaki toplumsallığını vurgulayan semboller ve inançlar dizisiyle ilişkili bir süreçtir. Milliyetçilik duygusu öyle bir duygudur ki tüm toplumun desteğini seferber ederek alınan politik kararlar, toplumdaki her kesimi farklı şekillerde etkilemektedir. Ayrıca devletin yeniliklerinin ve kararlarının doğallaşmasında, milliyetçilik bir takım köken efsaneleri sağlayarak devlete politik bir yardımcı görevi üstlenmektedir.⁷⁰ Wallerstein da benzer bir yaklaşımla milliyetçiliğin, devlet düzeyinde tekbiçimliliklerin dışavurumu, itici gücü ve sonucu olduğunu dile getirmektedir.⁷¹ Sembollerin ve toplumsal inançların önemine açıklamalarında yer veren Giddens nihayetinde, modernist bir pencereden bakarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Devletlerin kimi zaman politikalarını yerleştirme noktasında yapay bir köken oluşturduklarını düşünmektedir.

Edward Said ise milliyetçiliği, her tür dikkatsiz ve farklılaşmamış yollarda kullanılan bir kavram olarak tanımlamaktadır. Milliyetçiliğin ortak tarih, din ve dili olan halkların yanında, yabancı ve işgalci güçlere karşı direnişte birleştirici bir yönü vardır. Said'e göre milliyetçilik, sosyo-politik olduğu kadar derin bir sorunsal ideolojik girişim olarak kalmıştır. Çünkü sömürgecilğe karşı verilen mücadelede, iki taraf arasında bağımlılık bulunmaktadır. Said'in böyle düşünmesine sebep olan temel düşüncesi ise, birçok milliyetçi mücadelenin başını çekenlerin, kısmen sömürge iktidarı tarafından oluşturulan ve bir dereceye kadar üretilen burjuvazi iktidarındır. Bunlar aynı zamanda

⁷⁰ Anthony Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev. Cumhur Atay, 2. bs, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008, s. 278-289.

⁷¹ Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, **Irak, Ulus, sınıf: Belirsiz Kimlikler**, Çev. Nazlı Ökten, 4. Bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2017, s. 102.

milli burjuvaziler olarak adlandırılmaktadır. Yazara göre buradaki sorun, milliyetçiliğin kültürel ufuklarının sömürgecinin ve milliyetçi hareketin üstlendiği sömürgeleştirilen tarihle sınırlandırılmasıdır.⁷² Said, milliyetçiliğin ve milliyetçi hareketlerin, ideallerin yapaylığına ve nasıl meydana geldiklerine vurgu yapmaktadır. Said'in milliyetçiliğe bakışı tarihsel olarak sömürge tarihiyle ilişkilidir. Siyasi, diplomatik, ekonomik ve teknolojik olarak zayıf olan ve üçüncü dünya olarak ifade edilen ülkeler, sanayi bakımından gelişen ülkeler için hem pazar hem de hammadde sağlayan kolay bölgelerdir. Bu alanlarda yaşayan insanların siyasi, toplumsal ve ekonomik özgürlük için giriştikleri isyan ve mücadeleler milliyetçilik başlığı altında incelenmektedir.

Stalin'e göre ise milliyetçilik tehlikelidir. Çünkü, halkın geniş tabakalarının ilgisini çekmekte ve içine dahil etmektedir. Dikkati sosyal meselelerden ve sınıf meselelerinden milli meselelere çekerek proletaryanın ve burjuvazinin ortak meselelerine çekmektedir. İşçileri manevi bakımdan köleleştirmektedir. Stalin, milliyetçi dalganın işçi sınıfını da hareketine dahil ettiğini ve "salgın" olarak ifade ettiği bu hareketten işçileri kurtarmak gerektiğini düşünmüştür.⁷³ Milliyetçilik toplumsal yapıda her kesimi farklı şekillerde etkilemektedir. Ancak toplumun tamamını içine alan söylem ve rota çizen bir ideolojidir. Dolayısıyla işçilerle burjuva sınıfının aynı safta yer alması Stalin için kabul edilesi bir yol değildir. Bu yolda işçilerin daha fazla engelle tökezleyeceğini düşünen yazar, korumacı bir psikoloji içinde milliyetçiliği tehlikeli görmektedir.

Levent Ürer'in ifadesiyle ise milliyetçilik, cemaat benzeri sosyal gruplarda olduğu gibi bireylerin sosyalleştikleri alanlarda incelenmelidir. Bir anlamda milliyetçilik kavramını iletişim kuramı olarak ele alan Ürer, milliyetçilik için şunları söylemektedir:

"Kimimize göre ulusçuluk geri bir söylem olurken kimimize göre oldukça değerli ve toplum olmanın erdemli biçimi olarak nitelendirilmektedir. Her iki durumda da konu bir biçimde kutsal olduğu kadar tartışılmaz da olmaktadır."⁷⁴

⁷² Edward Said, **Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın**, Çev. Ş.Kaya, İstanbul, Kabcacı Yayınları, 1993, s. 71.

⁷³ J. Stalin, **Marksizm ve Milli Mesele**, Çev. M. Kabagil, Ankara, Başnur Matbaası, 1967, s. 10.

⁷⁴ Levent Ürer, **Sosyal Devletten Sosyal Devlete Ulusçuluk Tartışmaları**, İstanbul, Melek Yayınları, 2012, s. 2.

Levent Ürer'e göre yönetim felsefesinde meydana gelen değişim ile asırlarca itaat etmek zorunda kalmış olan insanlar şimdi itaat etmek yerine kendileri karar almak ve aldıkları kararlara uymak durumunda kalmıştır. Konuşmaya, sesini duyurmaya alışmamış çünkü bunu denediğinde hayatında olmuştu insanlar. Artık farklı bir yönetim biçiminde yer almaktadırlar. Ancak konuştuğunda ceza almayacağına emin olmak istemişlerdir. Bu koşullarda insanların sosyalleşmesi kaçınılmazdır. Milliyetçilikse bu noktada bireylere sosyal olmanın yollarını yine millet olmanın erdemleri üzerinden göstermektedir.⁷⁵ Değişen siyasal ve sosyal çevrede, milliyetçilik tanımı yeni kavramlarla ifade edilmeye başlanmıştır. Meydana gelen değişim ve dönüşümler, milliyetçilik yaklaşımlarında yeni sınıflandırmalara ihtiyaç duymaktadır.

Küreselleşme ile ise sosyal yapılar millet-üstü yapılar, birimler haline gelmeye başlamışlardır. Milletlerarası platformda politikalar uygulamaya ağırlık veren millet-devletlerin sosyal, ekonomik ve politik yapılarında değişimler başlamıştır. Önceleri kendilerini meşrulaştırma aracı ve ideolojisi olarak kullandıkları milliyetçilik için bunalımlı bir süreç başlamıştır. Bu koşullarda milliyetçiliğin izleyeceği iki yol mevcuttur. İki içine düştüğü yeni koşulları kabul ederek millet-devletin milli kimliğini yeniden yorumlamaktır. İkinci yol ise, erozyona uğrayan koşullar için seferberlik başlatmaktır. Günümüzde milliyetçilik küreselleşmenin ürettiği eşitsizlikleri gidermek amacıyla mesafe kapatmaya yönelik bir ideolojik arayış olarak yükselmektedir. Bu nedenle tepkici, radikal, karşıt, savunmacı ve çatışmacı bir surette kendini göstermektedir.⁷⁶ Milliyetçiliğin gittikçe artan bir şiddet kaynağı olarak görülmesi ve insanları evrenselliğe yönelten olayların, sanayi devrimiyle başlayan ve küreselleşme ile daha net bir biçimde fark edilen eşitsizliklerden kaynaklanıyor olması genel kabul gören bir görüştür. Üçüncü dünya olarak bahsedilen bölgelerde kendini gösteren milliyetçi ayaklanmalar da bu gelişmelerin bir sonucu olarak yaşanmakta ve milliyetçi kuramların farklı sınıflandırma biçimlerine yol açmaktadır.

1.2.2. Milliyetçilik Kavramına Dair Sınıflandırmalar

Umut Özkırımlı'ya göre milliyetçiliği ilkçi, modernist ve etno-sembolist olarak ayırmak doğru bir sınıflandırma değildir. Çünkü her biri içinde sayılan teorisyenler milliyetçiliği tasvir ederken belirli noktalar dışında farklı yollara başvurmuşlardır ve kendi

⁷⁵ A.e., s. 3-5.

⁷⁶ Ergün Yıldırım, "Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik", **Doğu-Batı Dergisi**, S. 38, 2. bs., Ankara, 2012. s. 182-197.

içlerinde türdeş değildirler. İlkçi teorisyenler, milletlerin doğal olduklarını kabul etmeleri noktasında birleşmekle birlikte kendi içlerinde kültürel ya da biyolojik özelliklerin belirleyiciliğine önem veren anlatıma başvurularıyla ayrılmaktadırlar. Modernist olarak kabul edilen teorisyenlerin tek ortak noktası millet ve milliyetçiliğin başlangıcı olarak modern döneme ve sanayileşme, kapitalizm, bürokratikleşme gibi kavramlara vurgu yapıyor olmalarıdır. Etno-sembolcüler de milliyetçiliğin doğuşu konusunda modernistlerle aynı görüşü kabul etmekte ancak; etnik kültürlerin kalıcılığına vurgu yaptıkları için modernistlerden farklılaşmaktadırlar. Dolayısıyla Özkırmılı'ya göre etno-sembolistleri ayrı bir kategoride değerlendirmek yerine ilkçilerle etno-sembolistler birlikte değerlendirilebilir. Özkırmılı'ya göre milliyetçiliği özcü ve yapılanmacı olarak iki gruba ayırmak daha doğru bir yaklaşımdır. Çünkü etno-sembolistler, milletlerin ve milliyetçiliğin modern olduğunu savunuyor olsalar da bunların rastlantısal olmadığını ve belirli milli geleneklerin çerçevesinde şekillendiklerini savunmakla özcü bir yaklaşıma sahiptirler. İlkçiler ve etno-sembolistler özcü bakış açıları noktasında kesişmektedirler. Yapılanmacı milliyetçilik kategorisinde değerlendirilecek teorisyenleri birleştiren noktalar ise, değişen ekonomik, siyasi ve toplumsal koşulların etkisiyle milletlerin ve milliyetçiliğin kurgulanması, kitle iletişim araçlarının ve sistemli kitle eğitiminin etkisi ve bu süreçte seçkinlerin oynadığı başat ve yönlendirici rollerdir.⁷⁷ Yazara göre milliyetçilikleri açıklayacak tek bir kuramdan söz etmek mümkün değildir. Özkırmılı, değişen küresel yapının, kavramların sorgulanması gerektirdiği sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Özellikle yapılanmacı kategorisinde, milliyetçiliğin kurgulanan bir olgu ve duygu olduğunu dile getirmiştir.

Greenfeld de Özkırmılı gibi milliyetçiliği, bireyselci-özgürlükçü ve kolektivist-otoriteryen olarak iki temel ayrımla incelemektedir. İlkinde milliyetçilik açık, iradi, edinilebilir ve bazı durumlarda edinilmesi gereken bir durumdur. İkincisinde ise milliyetçiliğin içkin olduğuna dair bir inanış bulunmaktadır. Kişi sahip olmadığı müddetçe milliyetçiliği edinemez ve değiştiremez. Çünkü ikinci ayrıma göre milliyetçilik iradeye bağlı değildir. Genetik bir karakter özelliği bulunmaktadır.⁷⁸ İkincisi, ilkçilerin millet ve milliyetçilik yaklaşımına benzeyen ve etnik kökene işaret eden bir kategoridir. Greenfeld'in ilk kategorisi ise milli sınırların etnik birliktelikten uzaklaştığı

⁷⁷ Özkırmılı, **a.g.e.**, s. 253-268.

⁷⁸ Greenfeld, **a.g.e.**, s. 30.

bir çağda, farklılıkların bir arada yaşayabilmesi adına kapsayıcı bir düşünceyi içermektedir.

Greenfeld'in sınıflandırmasına benzer sınıflandırmayı savunan Antoine Roger da milliyetçilerin sıklıkla ve temel olarak iki şekilde sınıflandırılabilirliğini belirtmektedir. İlk olarak perennialist kuramlardan bahseden Roger, perennialistslerin milliyetçiliği, çağları aşip gelen milli kimliklerin dışı vurumu olarak betimlemektedir. Bu grup Greenfeld'in kolektivist milliyetçiliğine benzer bir sınıflandırmadır. Roger'in ikinci grupta yer alan milliyetçi kuramları ise modernist kuramlar olarak dile getirmektedir. Modernistlerin gözünde milliyetçiliği Roger şöyle ifade etmektedir: "İçeriği mönüden seçilebilecek salt bir yapıdır."⁷⁹ Roger'a göre modernist milliyetçilik kuramları perennialistlere göre daha donanımlıdır. Roger'in modernist milliyetçi kuramı Greenfeld'in bireyselci milliyetçilik anlayışına benzeyen bir anlam içermektedir. Ayrıca Özkırımlı'nın yapılanmacı kategorisinde kurgulanan milliyetçilik anlayışına yakın bir içeriğe sahiptir. Globalleşen dünyada insanlar zaman zaman doğdukları milletlerden başka millet-devlet bünyelerinde de vatandaşlık elde edebilmektedirler. Roger ve Greenfeld'in modernist ya da bireyselci olarak adlandırdıkları milliyetçilik türleri, bugün farklı ülkelerden edinilebilen vatandaşlıklara benzemektedir. Edinimle kazanılan vatandaşlık hakları, ortak miras ve kültürel değerleri değil, hukuki ve politik hakları, süreçleri kapsayan bir alanda işlem görmektedir.

Milliyetçilik kuramlarının sınıflandırmasında ilkçi, modernist, etno-sembolist, bireyselci ve kolektivist gibi ayrımlardan başka sınıflandırmalar da bulunmaktadır. Milliyetçiliğin, günümüz insan dünyasını kaplayan ve manevi hayatini çürüten zalim bir günah salgını ve vahim bir tehlike olduğunu düşünen Rabindranath Tagore, milliyetçiliği Batı ve Doğu milliyetçilikleri olarak ele almış ve incelemiştir. Kitabında, Doğu milliyetçiliklerini de bir bütün olarak değil, Japonya ve Hindistan milliyetçilikleri şeklinde iki başlık altında değerlendirmiştir. Tagore'ye göre Batı milliyetçiliği, insanlara çocukluklarından itibaren nefret duygusu aşılarda ve diğer ırklar daima yanlış tanıtılarak tehdit algısı oluşturulmaktadır. Çünkü Batı medeniyeti, kuvvet merkezli ve dışlayıcıdır. Mücadele ve istila ruhu, Batı milliyetçiliğinin temelinde yer almaktadır. Oysa gelişme içten dışa doğru olmalıdır.⁸⁰ Yazara göre çocuklara, ötekileri küçük görme duygusu kazandırmak ve buna okul eğitimiyle başlamak Batı'yı taklit etmektir.

⁷⁹ Roger, **a.g.e.**, s. 3.

⁸⁰ Rabindranath Tagore, **Milliyetçilik**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, Furkan Basın ve Yayın Organizasyonu, 1994, s. 37-64.

Dolayısıyla millet olmayanların yaşam alanlarına müdahale ya da zayıf topluluklara yapılan müdahaleler ile sömürge alanları genişletilmektedir. Tagore, muğlak ve renksiz gördüğü kozmopolitliğe de insanlığı saldırganlığa iten milliyetçiliğe de sorgulayıcı bir bakışa sahiptir.

Tagore'nin sınıflandırmasında olduğu gibi Tanıl Bora da milliyetçi söylemlerin, Batı milliyetçiliği ve Doğu milliyetçiliği olmak üzere iki tip milliyetçiliğe işaret ettiğine değinmektedir. Yazarın sınıflandırması, mevcut milliyetçilikler üzerinde şekil aldığı gibi ilkçi ve modernist yaklaşımın tezlerine benzer görüşlere sahiptir. Yazar, Batı milliyetçiliğini, milleti oluşturan bireylerin iradesine dayalı politik bir milliyetçilik olarak sunmaktadır. Doğu milliyetçiliği ise milleti etnik, dil ve tarih temelinde tanımlayan kültürel milliyetçilik olarak ifade bulmaktadır. Bora'ya göre Batı milliyetçiliği masum, homojenleştirici, yumuşak ve zaman zaman asimilasyoncu politikalar uygulayan bir görünümde sunulmaktadır. Doğu milliyetçiliği ise saldırgan, vahşete dayalı bir portre ile yansıtılmaktadır.⁸¹ Bora bu algının eleştirilmesi gerektiğini ve Doğu milliyetçiliğine örnek olarak gösterilen Balkan milliyetçiliğinin aslında bir Batılaşıma olduğunu ve temelinde sanayileşme ile modernleşmenin bulunduğunu düşünmektedir. Balkanlara sızan ve vahşi milliyetçilik olarak sonuç bulan hareketlerin aslında Batılı büyük güçler aracılığıyla gerçekleştiğini düşünmektedir. Bu noktada Bora'nın Batı milliyetçiliklerine karşı olan düşüncesi Tagore ile benzerlik göstermektedir. Yazar Doğu milliyetçiliğini mikro milliyetçilik, kabile milliyetçiliği ya da anakronik milliyetçilik olarak ve Batı milliyetçiliğini de makro milliyetçilik olarak da ifade etmektedir.

Doğu ve Batı olarak ayrılan milliyetçilik sınıflandırmasını Doğu Ergil, Batıcı, gelenekçi ve az gelişmiş ülke milliyetçilikleri olarak üç gruba ayırarak ele almaktadır. Ergil'e göre, az gelişmiş ülke milliyetçilikleri, anti-emperyalist bir nitelik taşımakla birlikte modernleşmeci Batı'ya karşı korumacı bir tepki olarak doğmuştur. Gelenekçi milliyetçilik ise, modernleşmeci orta sınıfın Batı reformizmine, geleneksel yapıda ve kültürde yapmak istediği ya da devlet gücüyle yaptığı değişikliklere tepki olarak vücut bulmuştur. Batıcı milliyetçilik ise sömürgeci bir yönelime sahiptir.⁸² Sermayenin yoğunlaşmasıyla Batıcı milliyetçiliğe karşı tepki olarak doğan az gelişmiş ülke milliyetçiliği ya da gelenekçi milliyetçilik korumacı olduğu kadar kurtuluşçu amaçlar içermektedirler. Ergil, sömürgecilik ile az gelişmiş ülkelerde baş gösteren milliyetçiliğe

⁸¹ Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, 2. bs, İstanbul, Birikim Yayınları, 1995, s. 17-18.

⁸² Doğu Ergil, **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s. 85-88.

vurgu yapmaktadır. Gün geçtikçe değişen koşullar ve siyasi yapılar milliyetçilik tanımlamasında ve milliyetçilik sınıflandırmasında revizyona gidilme ihtiyacı doğurmakta ve milliyetçiliğin başka, güncel olgularla ilişkisini ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç olarak, bu ana başlık altında yapılan çalışma, milliyetçilik kavramının, millet kavramında da olduğu gibi üzerinde hem fikir olunan evrensel bir tanıma sahip olmadığı sonucunu çıkarmaktadır. Sosyal bilimler içinde incelenen bir kavram olmasına binaen doğru ve yanlışlarıyla sınırları çizilmiş bir kavram olarak kabul edilmesini beklemek de pek söz konusu olamamaktadır. Kavram üzerinde çalışmalar yapan ve anlaşılması için birtakım tanımlamalarda bulunan düşünürlerin görüşlerine yer verilmiştir. Yapılan çalışmaları bir bütün olarak değerlendirdiğimizde milliyetçilik kavramının hem bir duygu hem de bir ideoloji olarak ifade bulunduğu görülmektedir. Milliyetçiliği, yalnızca milletlerin kuruluş aşamalarında yönetenlerce uygulanan milli politikalar olarak sunduğumuzda, toplumların milliyetçiliği, nasıl canlarını feda etmeye değer buldukları güçlü bir duygu olarak kabul ettiklerini görmezden gelmiş olmaktadır. Bu noktada milliyetçiliği anlamak için uygulanan siyasal politikalara bakmanın yanında toplumları bir millet haline dönüştüren etnik, tarihi, kültürel, dinsel, dilsel değerlere, öğelere bakmanın araştırmacıları daha kapsamlı sonuçlara götüreceği düşünülmektedir.

Milliyetçiliğin yoğun hissedildiği millet-devletli sistemden bölgesel gruplaşmalara, milletlerarası yapılara ya da çok milletli devletlere doğru yaşanan kayma belki de milliyetçiliği farklı bir boyuta taşıyacaktır. Sosyal varlık olan insanlar için aynı etnik temelden ya da kültürden gelmek artık eskisi kadar önemli değildir. Aynı koşullarda, benzer ihtiyaç ve çıkarılara sahip insan toplulukları da birlikte güçlenip gerekli gördükleri durumlarda ötekilere karşı taraf oluşturabilirler. Çünkü milliyetçilik yalnızca şiddet içeren etnik mücadele değildir. Milliyetçilik aynı zamanda içinde çeşitli ortaklıklardan kuvvet alan bir birliktelik ve ortaklı duygusudur.

Milliyetçiliğin doğuşu konusunda literatürde yer alan tartışma ise, milletlerin milliyetçiliği doğurduğunu kabul eden düşünürler ile milliyetçiliğin milletleri meydana getirdiğini düşünenler arasında yaşanmaktadır. Milliyetçi duygu ve ideolojinin milletleri meydana getirdiğini düşünen modernistler için başlangıç noktası sanayi devrimidir. Milletlerin milliyetçiliği ortaya çıkardığını savunan etno-sembolistler ya da ilkçiler içinse milliyetçiliğin tarihini net bir biçimde ortaya koymak imkansızdır. Çünkü milliyetçilik yapay bir icat değildir. Her toplum kendi tarihi içinde, yaşadığı coğrafi

yapının kendilerine sunduğu koşullar içinde bir takım gelenek, görenek ve kültürel değerler oluşturmaktadır. Zaman içinde kendiliğinden oluşan bu değerlerse dil aracılığıyla nesilden nesile aktarılmaktadır. İki temel yaklaşım için de milliyetçilik, son derece güçlü bir duygu ve etkili politikalar sunan bir ideolojidir.

Milli devletlerin kuruluş aşamasında insanları tek vücut halinde bir olmaya yönelten milliyetçilik, tarihin ilerleyen aşamalarında dünya üzerinde eşitsizliklerin artması ve zayıf tarafta bulunan toplumların sömürge ve pazar olarak kullanılmaya başlanmalarıyla bir mücadele ve özgürlük hareketine dönüşmüştür. Savunma amacıyla insanların sarıldıkları milliyetçilik zaman zaman şiddet içeren eylemlere dönüşebilmektedir. Bu noktada birçok düşünür ilham olan Gellner, sanayi devrimiyle yeryüzünde oluşmaya başlayan eşitsizliklerin toplumları milliyetçiliğe yönlendirdiğini savunmaktadır. Sanayi devriminden yaklaşık üç asır sonra küreselleşme ile dünya üzerinde farklılıkların azaldığı, sınırların kalkmaya başladığı ve dolayısıyla milliyetçiliğin yok olmaya yüz tuttuğu konuşulmaya başlamıştır. Ancak yaşanan gelişmeler milliyetçiliğin gücünü koruduğunu göstermektedir. Çünkü ekonomik eşitsizlikler dünya üzerinde hızla artmakta ve beraberinde siyasi, diplomatik ve sosyal eşitsizleri getirmektedir. Gelişen teknoloji ve ülkeler arası hızlı ve kolay dolaşım gibi imkanlar eşitsizliklerin hangi boyutta olduğunu insanların karşısına her gün yeniden çıkarmaktadır.

Eşitsizlikler ile birlikte, insanları bir arada tutan değerler ve bu değerlere sahip olan milletler arasında var olan farklılıklar da yine teknoloji sayesinde işlenerek insanlığın önüne sunulmaktadır. Bu noktada, postmodernistlere göre ise milliyetçilik, insanları belirli bir toprak parçası, dil, din, ortak tarih ve gelenekler üzerinde birleştirerek bu çemberin dışında kalanları ötekileştirmektedir. Ancak içinde yaşadığımız süreçte millet-devletler farklı millete, dile ve dine mensup üyeleri barındırmaktadırlar. Geline bu aşamada ise postmodernistlere göre milliyetçilik, aynı özellikleri taşıyan insanların kendilerinden farklı olanlara karşı yabancılaşmasına sebep olmakta ya da insanları kendi özlerinden asimile ederek, onların içinde yaşadığı millet-devletin çatısı altında sunulan değerleri kabul etmesine neden olmaktadır. Oysa farklılıkları olduğu gibi kabul etmek ve kendi değerleriyle yaşamalarına imkân tanımak, eşitlikçi bir dünyanın temelini atma yolunda daha adil görünmektedir. Böylece şiddet unsurunu ve şiddetin, ayrımcılığın zararlarını da tamamıyla ortadan kaldırmak olanaksız görünse de azaltma şansımız olabilir.

1.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçilik

Türkiye’de Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçilik anlayışını kavramak üzere yapılan çalışmalar araştırmacıyı son dönem Osmanlı İmparatorluğu’na götürmektedir. Türk milliyetçiliğinde ve özellikle Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğinde etkisini hissedeceğimiz nüveler Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmaya doğru ilerlediği son dönemlerinde oluşmaya başlamıştır. Bu noktada İmparatorluk içinde daha önce karşılaşılmamış bir duygu ve ideoloji olan milliyetçiliği ortaya çıkaran etmenler ve bu etmenlerin Erken Cumhuriyet dönemine yansımaları farklı pencerelerden bakan araştırmacıların değerlendirmeleriyle bu bölümde ele alınacaktır. Söz konusu dönem olan Erken Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliğinin nasıl geliştiği ve özellikleri kadar tartışılan birkaç soru daha bulunmaktadır. Bunlar Erken Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliğinin ırkçı nitelikler taşıyıp taşımadığı, Türk kavramıyla kimlerin kast edildiği ve Türkiye olarak adlandırılan bölgenin hangi bölgeyi/bölgeleri kapsadığıdır. Bu bölümde sorulara verilen farklı cevap ve tespitlere yer verilerek değerlendirmede bulunulacaktır.

1.3.1. Son Dönem Osmanlı’da Milliyetçilik

Osmanlı İmparatorluğu döneminden Cumhuriyet’e kadar millet kavramı, etnik bir kimlikten ziyade dinsel bir ayrıştırmayı ifade eden bir grup kimliği olarak kullanılmıştır. İmparatorluk içinde yaşayan ve İslamiyet’e inananlar, Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler her biri ayrı bir millet olarak kabul edilmişlerdir.⁸³ Millet kavramı, siyasi amaçla ayaklanmalara ve savaflara yol açıncaya kadar dinsel farklılıkları belirtmeye devam etmiştir.

Dünya üzerinde yayılan milliyetçilik rüzgarının etkisiyle, İmparatorluk bünyesinde yaşayan milletlerin ayaklanmaya başlaması ise, Türk milliyetçiliğinin gelişimini mantıksal bir eleme sürecine sokmuştur.⁸⁴ Önce İmparatorluk’tan Balkan topraklarının ve Hıristiyan toplulukların uzaklaşması, ardından yaşanan Arap isyanlarıyla birlikte geriye Türk milliyetçiliği kalmıştır. Yaşanan toprak kayıpları ve

⁸³ Suavi Aydın, **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve “Türk Kimliği”**, 2. bs., Ankara, Öteki Yayınevi, 1999, s. 109.

⁸⁴ Erik J. Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası: Jön Türk Mirası**, Çev. Lütfi Yalçın, Ankara, Akılçelen Kitapları, 2015, s. 333.

siyasi başarısızlıklar İmparatorluk bünyesinde geriye Türk çoğunluğa sahip bir kitle bırakmıştır.

Bernard Lewis'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık etnik ve dini yapısı milliyetçilik için sanki hazırda beklemekteydi. Lewis, milliyetçilikten en son etkilenen grubun, aynı zamanda İmparatorluğun yöneticileri olan Türkler olduklarını belirtmektedir. Türklerin milliyetçilikten etkilenmeleri ve milli kimlik duygusu kazanmaları Lewis'e göre dış güçlerin etkisi altında ve yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Dış güçlerin içinde sayabileceğimiz en etkili aktör ise on sekizinci yüzyıldan itibaren Avrupa'da gelişmekte olan Türkoloji bilimidir. Türklerin İslamiyet'ten önceki dilleri ve tarihi üzerinde çalışmalarda bulunulmuştur. Türkoloji eserleri arasında 1832 yılında Londra'da Arthur Lumley Davids'in yayınladığı Grammar of the Turkish Language adlı eseri birçok Türk yazara ilham kaynağı ve öncü olmuştur. Avrupa'da gelişen milliyetçi fikirlerin ve Türkoloji bilimi araştırmalarının Osmanlı İmparatorluğu'na ulaşmasını sağlayan yollardan biri ise eğitim için Avrupa'ya gönderilen öğrenciler olmuştur. Yeni fikirlerle tanışan ve milli bilinç duygusu kazanan öğrenciler İmparatorluğa döndüklerinde bu bilgiler ışığında faaliyetlere başlamışlardır. Bir diğer kanalsa başarısızlıkla sonuçlanan 1848 devrimlerinden sonra İmparatorluğa yerleşen Macar ve Leh gruplar olmuştur.⁸⁵ Gerek Avrupa ülkelerinde eğitim alan Osmanlı vatandaşı olan Türkler gerek Rusya'da yaşayan Türk asıllı öğrenciler ve gençler halihazırda yaşadıkları bölgelerde yazılar yazarak ve dergiler yayınlayarak bir uyanış başlatmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Batı'da gelişen Türkoloji ilmi ile tanışan ve etkilenecek Türk medeniyetinin devamlılığı üzerinde çalışmalarda bulunan isimlerden bazıları ise şöyledir: Ahmet Vefik Paşa, Ali Suavi, Bursalı Tahir, Mustafa Celaleddin Paşa, Şemsettin Sami...⁸⁶ Kendilerinden önce yabancıların Türkoloji gibi bir bilim dalı oluşturup incelemeler başlatmış olmaları, Türk aydınlarında milli bilincin gelişmesinde farkındalık yaratan bir gelişmedir. Bu noktada, Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde, modernist teorisyenlerin milliyetçi düşünce ve duygunun birer icat ve yapay kavramlar oldukları yönünde yaptıkları değerlendirmeler akıllara gelmektedir. Zira İmparatorluk bünyesinde kozmopolit bir yapı içinde milliyetçi duygu ve düşünceyi

⁸⁵ Lewis, **a.g.e.**, s. 466-468.

⁸⁶ Tanıl Bora, **Cereyanlar**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 197.

geliştiremeyen Türkler, yaşadıkları ayrılıkçı ayaklanmalar ve gördükleri zararlar karşısında milliyetçi düşünceyi öğrenmeye başlamışlardır.

Türk milliyetçiliğinin gelişim aşamasında bahsi edilen ve Türkoloji bilimi üzerine çalışan Avrupalı isimler ve eserleri arasında ise Feroz Ahmad'a göre, Fransız Leon Cahun ve Macar Armin Vambery önemli yere sahiptirler. Ancak bu isimlerden Vambery'nin II. Abdülhamid'in dostluğunu kazanması ve muhalifler arasında hafiye olarak görev aldığı düşünülmesine rağmen İmparatorluk içinde bu isimlerden etkilenen çok küçük bir aydın kesim olmuştur. Ahmad'a göre İmparatorluğa Rusya'dan gelen Müslüman Türk aydınlarının Türk olma konusundaki bilinçleri ve İmparatorluk'taki etkileri ise daha kuvvetlidir. Rusya'da Slavizmden etkilenerek İmparatorluğa milliyetçilik fikrini aşıl原因 isimler arasında Yusuf Akçura, İsmail Gasprinski ve Ahmet Agayev gibi öncüler yer almaktadır.⁸⁷ Rusya'da yaşayan Müslüman Türk aydınlar ile İmparatorluk içinde yaşayan Türk aydınların, milliyetçiliğın gelişimi konusundaki katkıları ve ne derece etkili oldukları konusu ise literatürde yer alan bir detaydır.

Ahmad, Rusyalı Müslüman Türklerin, milliyetçiliğın gelişmesinde daha fazla katkıları olduğunu belirtirken; Zürcher, her iki akımı da kısaca ele alarak değerlendirmede bulunmaktadır. İlki, Volga'daki Kazan, Kırım ve Azerbaycan Tatarları arasında doğarak 1908'den sonra Rusya göçmenleri tarafından İmparatorluğa girmiş olan Pan-Türkçülüktür. Yazara göre, Rusyalı Türkçüler Pan-Slavizm'den etkilenerek Pan-Türkçülüğü geliştirmişlerdir. Ortak tarihi ve kültürel değerleri vurgulayarak tüm Türk halklarının kültürel ve siyasi olarak birleşmelerini istemekteydiler. İkinci akımsa Anadolu köylüleri ve onların erdemlerinin gerçek Türkler olarak keşfedilmesini isteyen romantik bir anlayışa sahip genç Türkler tarafından örgütlenmiştir. 1917 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Halka Doğru hareketini kurarak güç kazanmışlardır.⁸⁸ Fakat her iki akımı da harekete geçiren ortak çıkış noktası, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak ve güçlendirmek olmuştur.

Rusyalı Müslüman Türklerin çıkardığı Türk Yurdu dergisi ise Türk milliyetçiliğında François Georgeon'a göre birinci aşamada yer alan önemli bir yayın organı olmuştur. Öncelikle Osmanlının kalkınması ve dirilmesine inanışla başlayan hareket umudunu

⁸⁷ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 53.

⁸⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s. 342.

yitmeye başladığı noktada, Osmanlı kültürüne yabancı olan etnik bir bakış kazandırmaya yönelmiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda, Yunan, Ermeni ve Bulgar milliyetçileri mevcutken Türklüğe dair kimlik öğeleri bilirse de Türk milliyetçiliklerinden söz edilmemekteydi. Türk milliyetçiliğinin 19.yüzyılın sonlarına kadar uykuda kaldığını söyleyen Georgeon'a göre, 20.yüzyılın başlarında bir Osmanlı gencinin Türk milletine ait olmak gibi bir inancı ve bilinci bulunmamaktaydı. Ancak Türk kelimesi zaman zaman köylü ve kaba saba anlamlarında küçültücü bir sıfat olarak kullanılmıştır. Georgeon, İmparatorluk içinde gayrimüslim tebaa arasında gittikçe artan ayaklanmaların ve milliyetçi hareketlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasında ve güç kaybetmesinde büyük paya sahip olduklarını düşünmektedir.⁸⁹ İmparatorluk içinde ayaklanmaların başladığı ilk dönemde, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşamakta olan ya da İmparatorluk toprakları dışında yaşayan Türk asıllı aydınların amacı, İmparatorluğu kurtarmak olmuştur. Onları mücadeleye yönelten sebep, Osmanlı İmparatorluğunun gücünü korumak ve eski kudretine kavuşturmak olarak anlam kazanmıştır. Ancak, ilerleyen süreçlerde bu amaçlarından uzaklaşmak ve Türk milliyetçiliğine sarılmak zorunda kalacaklardır.

Gün Soysal, Rusyalı Türk aydınların asıl öneminin Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki Erken Cumhuriyet döneminde, yeni rejimin geçmişle ilişkisinin kesilmesi aşamasında olduğuna dikkat çekmektedir. Rusyalı Türk aydınların Osmanlı topraklarında büyümemiş olmaları ve Osmanlı mirasına bağlılık duymamaları Türk tarihini, geçmişini Orta Asya'da aramalarına sebep olmuştur.⁹⁰ Yeni bir rejimin kurulduğu, yeni bir yurttaş profilinin çizildiği üstelik Osmanlı gibi kozmopolit bir yapıdan oluşan siyasal sistemden millet-devlet yapısına geçildiği bir süreçte milliyetçilik yapıcı bir ideoloji olarak başat rol oynamaktadır. Yeni devlet sisteminin ve Türk kimliğinin işlenmesinde, Osmanlı topraklarında büyüüp yetişen aydınların yeni rejime ve yeni kimliklerine adaptasyonu ve diğer yurttaşlara etkisi çok kolay olmayacaktır. Dolayısıyla Osmanlı bünyesinde yetişmemiş olup Türk olarak başka ülke topraklarında yetişen aydınların Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve yerleşmesinde çabalarının daha objektif ve aktif olacağı yönünde bir görüş birliği söz

⁸⁹ François Georgeon, "Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler, Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken", Çev. Tuvana Gülcan, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 23-36.

⁹⁰ Gün Soysal, "Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 484.

konusudur. Panslavizm'den etkilenmiş olmaları ve İmparatorluğun kozmopolit yapısı içinde bir yaşam sürmemiş olmaları öz ve milli değerlere olan bağlılıklarında güçlendirici bir etkide bulunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşadığı siyasi ve ekonomik bunalımlar, Rusya'da yaşanan Türk aydınlardan başka, İmparatorluk içinde yaşayan genç aydınların da kafasını karıştıran bir sorun olmuştur. Genç Osmanlı aydınları, içinde buldukları bunalımlı durumu nasıl düzeltebilecekleri üzerinde yoğunlaşarak Türk milliyetçiliğinin gelişimine zemin hazırlamışlardır. Jön Türkler adı verilen genç aydın grupların Türk milliyetçiliğinin başlaması ve gelişmesinde önemli yerleri olmuştur.

Tanıl Bora, Jön Türklerin çekirdeğinin Makedonya'da oluştuğunu belirtmektedir. Söz konusu dönem Makedonya, dünya çapında çetecilik faaliyetleriyle ve eşkıyalar ülkesi olmasıyla tanınmaktaydı.⁹¹ Zürcher ise Jön Türkleri, 1880'lerden itibaren Avrupa tarzı okullarda ya da genellikle Avrupa'da eğitim görmüş genç Osmanlı bürokratları olarak tasvir etmektedir. Jön Türklerin, hizmet ettikleri devletin emperyalizm ve milliyetçilik tehditleri altında yetersiz kaldığını görmeleri, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında Jön Türk hareketini kurmalarına neden olmuştur. Otokratik lider II. Abdülhamit'i devirmek ve anayasal parlamenter rejimi kurmak için hükümeti yıkma girişimini başlatmışlardır. Osmanlı halkına pozitivist bir zihniyet ve dünya görüşü aşılama istemişlerdir. Bu şekilde ayrılıkçı milliyetçi toplulukların ve emperyalistlerin İmparatorluğun iç işlerini müdahalesini kesmeyi planlamaktaydılar. Ancak diledikleri parlamenter sistem kurulduğunda siyasal programın nasıl işleyeceği hakkında yeterli fikirleri bulunmamaktaydı.⁹² Jön Türkler son dönem Osmanlı İmparatorluğu ve Türk milliyetçiliğinin en tartışmalı konularından birisi olarak çokça araştırmaya konu olmuştur. Avrupa'da eğitim görmeleri ve özellikle Fransa'da bulunmuş olmaları hem siyasi hem de medeniyet düzeyinde fikirlerinin gelişiminde belirleyici olmuştur. Ancak öte yandan da Fransa'da gördükleri siyasal ve sosyal düzeni kopyalamak istedikleri yönünde eleştiriler almışlardır.

Jön Türklerin fikirlerinin Avrupa'dan ithal olduğunu ve özgün olmadıklarını dile getiren David Kushner de Zürcher gibi Jön Türk milliyetçiliğinin kültürel düzeyde kaldığını ve devlet resmi doktrini kabul edilebilecek bilimsel ve siyasi içeriklerden yoksun olduğunu

⁹¹ Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu, Bölgeler-Sorunlar Yugoslavya**, 2. bs, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 32.

⁹² Zürcher, **a.g.e.**, s. 338-340.

belirtmektedir. Hatta öyle ki, Kushner'e göre, Jön Türk iktidarının çöküşüyle Türk milliyetçiliği siyasi nitelikler kazanmaya başlamıştır. Ancak, Türk etnik kökeninden gelen kimselerin milli bir uyanış yaşaması ve dillerinin, kültürlerinin bilincine varmalarında, Jön Türklerin başat etkileri söz konusudur. Yazar, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimlerin Türk milliyetçiliğinde daha fazla sistematik bilgi sağladıklarını düşünmektedir. Türk milliyetçiliğinin bir ideoloji olarak kabul edilmesi, yazara göre, Erken Cumhuriyet döneminde olgunlaşmıştır.⁹³

Jön Türkler olarak adlandırılan Osmanlı genç aydın bürokrat ve askerlerinin, İmparatorluk içinde alışık olunmayan ve Avrupa'da tanımış oldukları bir siyasal düzen ve milliyetçi fikirleri savunuyor olmaları, zamanla benzeri milliyetçi ayaklanmaları İmparatorluk'ta da yaşamaları ile birlikte Fransa olmak üzere Avrupa'yı örnek almalarına ve taklitçilikle eleştirilmelerine sebep olmuştur. Tarihin seyrinin bu şekilde ilerleyeceği ve böyle olması gerektiği yönünde bir inanç beslemişlerdir. Ayrıca çıkış noktasında İmparatorluğu kurtarmak gibi bir amaçla girişimde bulunan Jön Türkler, bu mücadele ve telaş içerisinde ileride varacakları noktada nasıl bir devlet sistemi kuracakları konusunda yeterli tecrübeyi geliştirmeye odaklanamamışlardır. Öncelikli amaçlarının İmparatorluğu kurtarmak olması, Rusyalı Müslüman Türklerle benzerlik göstermektedir.

Avrupa'daki öğrenimleri süresince sosyal Darwinizm'den etkilenen Jön Türkler'in, devlet kavramına odaklandıklarını belirten Şerif Mardin de amaçlarının, sistemli ve örgütlü bir devlet örgütü inşa etmek olmadığını yinelemektedir. Milliyet konusunda ilkel fikirleri olduğunu düşünen yazar, Jön Türklerin devlete zeval gelmemesi için mücadele ettiklerini ve bunu en önemli siyasi faaliyet olarak gördüklerini belirtmektedir. Mardin'e göre, milliyet ve Türklük bilinci tesadüfî bir biçimde Jön Türkler' de oluşmuştur.⁹⁴ Jön Türkler, haklarını savunmak ve yeni bir vatansever ülkesi kurmak istedikleri içinse yeni bir burjuva sınıfı yaratmışlardır.⁹⁵ 1903-1913 yılları arasında da ekonomik gelişmeye ağırlık vererek, ekonomik milliyetçiliğe yönelmişlerdir. 1914 yılında tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırarak, Müslüman tüccarlar, lonca üyeleri ve bürokratlarından kadrolar oluşturarak güçlü bir milli burjuvazi inşa etmeye

⁹³ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, 2. bs., İstanbul, Kesit Yayınları, 2009, s. 185-194.

⁹⁴ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 18. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 309.

⁹⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s. 93.

çalışmışlardır.⁹⁶ Ulus inşa sürecinin aşamalarından biri olan resmî ideolojiye bağlı bir orta sınıf yaratmak, kurulmak istenen sistemin en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk ekonomisini güçlendirmek adına uygulanan politikalarda Jön Türklerin uygulamalarının izleri görülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde esen milliyetçilik rüzgarının etkisiyle birlikte, Rusya'da yaşayan Müslüman aydınlar ile Jön Türklerin örgütlü mücadeleleri, Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde temel ve etkili bir paya sahip olmuştur. Her iki akımın milliyetçi çalışmaları da sonradan öğrenilmesi ve topluma inşa edilmeye çalışılması ile modernist teorisyenlerin milliyetçiliğine yakın bir anlayış geliştirdikleri sonucunu ortaya koymaktadır. Son Dönem Osmanlı'da oluşmaya başlayan Türk milliyetçiliği, İmparatorluk'tan kalan Anadolu topraklarında kurulan yeni rejimin milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde ise belirleyici olacaktır.

1.3.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçiliğin Gelişimi

İmparatorluk sınırları içinde yaşanan milliyetçi ayaklanmalar ve İmparatorluğun yaşadığı siyasi, ekonomik, teknolojik sıkıntılar, güç kaybeden İmparatorluğun savaşlarla yüzleşmesini kaçınılmaz kılmıştır. Gelişmeye başlayan milliyetçi düşünceler, savaş ortamında yoğunlaşmıştır. 1918-1920 yılları arasında yaşanan milli bağımsızlık harekâtı dönemi ve 1920-1922 yılları arasındaki bağımsızlık savaşında Osmanlı Müslüman milliyetçiliği zirveye ulaşmıştır. Kurtuluş Savaşının sona ermesi, yeni rejimin ilanı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliği senaryoyu baştan değiştirmiştir. İmparatorluğu'n kurtularak eski gücüne erişemeyeceği anlaşıldıktan sonra gelişmeye başlayan Türk milliyetçiliği ve Avrupa'da yaşanan örnekler, senaryonun ipuçlarını vermeye başlamıştır. Artık bir kurtuluş gayesinden öte, devletleşme, kurumsallaşma ve millet-inşası gibi amaçlar üzerinde yürüyecek hatta koşacak bir mücadele süreci kendisini tümüyle hissettirmeye başlayacaktır.

1.3.2.1. Türk Milliyetçiliğinde Öncü İsimler

Türk milliyetçiliğinin, Osmanlı İmparatorluğu içinde politik bir ideoloji olarak gelişmesinde Kazanlı Yusuf Akçura ve Diyarbakırlı Ziya Gökalp'in öncü etkileri bulunduğunu söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır. Akçura, Rusyalı Türkçülerin temsilcisi olarak kabul edilirken Gökalp de Osmanlı Türkçülerinin temsilci olarak yer

⁹⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s. 347-348.

etmiştir. Gökalp ve Akçura'nın uzmanlık alanlarının milliyetçilik çalışmalarında katkıları olduğu düşünülmektedir. Gökalp sosyolog, Akçura tarihçidir.⁹⁷ Kimi düşünürlere göre Rusyalı Yusuf Akçura'nın etkisi Jön Türklerden daha fazladır. Gökalp ise, Kemalist rejimin şekillenmesi ve yerleşmesinde büyük çaba harcamış bir isimdir. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e ve Batı'dan Doğu'ya kültürel bir sentez gerçekleştirmiştir.

Türk milliyetçiliğinde adı en çok anılan isimlerden biri olan Ziya Gökalp'e göre Türk uygarlık tarihi her biri birbirinden farklı üç evre geçirmiştir. İlki olan eski dönem, Türk budunun ortaya çıkışından İslamiyet'e kadar olan süreçtir. İkinci olarak orta dönem, İslam dinine geçişten Batı uygarlığını kabul edinceye kadar olan dönemi kapsamaktadır. Son olarak yeni dönem ise Batı uygarlığının kabul edilmesinden günümüze kadar uzanan dönem olarak uygun görülmüştür.⁹⁸ Gökalp, dinin toplumların yapısındaki etkisini göz ardı etmeyen bir yazardır. Bu sebeple, Batı uygarlığının kabul edilmesi ile başlayan süreçte daima Batı uygarlığının teknik bakımdan örnek alınması gerektiğini savunmuştur.

Ziya Gökalp'in dini ihmal etmeyen ve Batı medeniyetini yalnızca teknolojik açıdan örnek alınması gerektiğini öneren milliyetçilik anlayışı, Erken Cumhuriyet döneminde ilerleyen medeniyetçi milliyetçilik anlayışının alt yapısını oluşturmuştur. Batı medeniyetiyle milli kültürü sentezlemek hedeflenmiştir. Bora'ya göre Batı medeniyetinin çok yönlülüğünü, farklılıklarını ve iç çelişkilerini göz ardı ederek; evrenselliği teknolojik gelişim gibi sınırlı bir bakış açısıyla kabul eden bir yönelim hâkim olmuştur.⁹⁹ Türk milletini öven ifadeleri sıkça kullanan Gökalp, diğer medeniyetleri yermediğini ve her birine saygı duyulması gerektiğini her fırsatta yinelemiştir.

Ancak, Ziya Gökalp'e göre Türk milletinin diğer milletlerden ayrılan bir özelliği vardır. Eğer milletin başında bir yiğit bulunursa siyasal ve uygarlık alanlarında Türk milleti parlama yaşamaktadır. Ancak başında bir yiğit bulunmazsa bölünmeye, çökmeye ve silinmeye başlamaktadır. Gökalp'i bu teze götüren tarihi arka plandaki örneklerle Osmanlılardan önceki Türk devletlerinde hükümdarların ölümünden sonra devletin şehzadeler tarafından vilayetler halinde yönetilmesi ve devamında gelen başarısız

⁹⁷ Bora, **Cereyanlar**, s. 202-203.

⁹⁸ Ziya Gökalp, **Türk Uygarlığı Tarihi**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1991, s. 4.

⁹⁹ Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık**, 3. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2003, s. 24.

yönetimler olmuştur. Gökalp, Osmanlı'daki merkezi gücü sağlamlaştırmak için bir şehzadeden fazlasını öldürme geleneğini ise insanlık dışı bulmaktadır.¹⁰⁰ Kardeş katli çoğu zaman tarihin en tartışmalı konularından biri olmuştur. Bugün içinde bulunduğumuz koşullardan değerlendirdiğimizde, empati kurmak imkânsız görünmektedir.

Ziya Gökalp'in Türk milliyetçileri arasında, diğerlerinden ayrılan en belirleyici özelliği Genç Osmanlılar ile Kemalizm arasında bir bağ kurmasıdır. Kemalizm'in ilkelerinin belirlenmesinde Gökalp'in fikirleri öncü olmuştur. Hatta çağdaş Türkiye'nin fikri temellerinin Gökalp tarafından atıldığını ifade etmek abartılı olmayacaktır.¹⁰¹ Vatan ve millet kavramlarına oldukça önem veren Ziya Gökalp, imparatorluktan millet-devlete geçiş sürecinde bir düşünce sentezi gerçekleştirmiştir.¹⁰² Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışı katı bir etnik temel üzerine kurulmamıştır. Kendini Türk olarak kabul eden her insanı kucaklayan bir yaklaşımı bulunmaktadır. Turan kelimesi ise Gökalp'e göre "Türkler" anlamına gelmektedir ve sadece Türkleri içine alan bir birliğe işaret etmektedir. Bütün Türk boylarını içine alan Büyük Türkistan ideali onun için önem taşımaktadır. Ancak bu idealini Erken Cumhuriyet dönemindeki çalışmalarında göz ardı etmiştir.¹⁰³ Osmanlı İmparatorluğunu kötüye gidişten kurtarmak için çalışmalarda bulunan Gökalp, değişen siyasi yapı içerisinde zamanla fikirlerine Kemalist rejime uygun bir biçim vermiştir. Birlik ve bütünlüğe önem vermesi sebebiyle, Turancılığı bir vizyon olarak idealleştirmiş olsa da Türkiye'nin birlik ve bütünlüğünü öncelik sırasında en başa koymuştur.

Gökalp'in görüşlerine paralel düşüncelere sahip olan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Avrupalılaştırmanın yanlış şekilde yapıldığını ve Türklerin öz değerlerini yitireceklerinden endişe duyduğunu dile getirmiştir. Avrupalılaştırmayı yalnızca Avrupa'nın teknik gelişmelerinden ibaret kabul etmektedir.¹⁰⁴ Baltacıoğlu, Türk kültürünün diğer medeniyetlerden aşağı olmadığını ve hatta hiçbir medeniyetin diğerlerinden aşağı ya da üstün olmadığını belirttiği gibi Türk kültürüne övgüsünü de

¹⁰⁰ Gökalp, **Türk Uygarlığı Tarihi**, s. 15-16.

¹⁰¹ Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çev. Kadir Günay, 2. bs., Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 176.

¹⁰² Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 9. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 60.

¹⁰³ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Hz. Mehmet Kaplan, 2. bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s. 26-27.

¹⁰⁴ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, "Türke Doğru", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını**, S. 84, 3. bs., Ankara, 1994, s. 11.

esirgememektedir. “Türke Doğru” adlı kitabında mimariden, edebiyata, müziğe, tiyatroya ve ev içinde Türklüğe kadar çeşitli alanlarda rehberlik edecek bir kaynak hazırlamıştır. Türk kültürünün, sanatının birçok dalda oldukça eski tarihlere uzanan derin bir geçmişi ve öncülüğü olduğunu her fırsatta vurgulamaktadır.

Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde öncü olan önemli isimlerden bir diğeri de Yusuf Akçura’dır. Kemal Şenoğlu’na göre “Türk milliyetçiliğinin babası” sıfatına layık görülen Yusuf Akçura, cumhuriyetin fikri temellerinin atılmasında kilit bir yere sahiptir. Milliyetçiliğin milletlerarası alandaki yükselişini takip eden ve milliyetçiliğin önemini kavrayan Akçura, yeni millet-devletin toplumsal gelişimi ve bu gelişime yardımcı olacak programların hazırlanmasında fikirleriyle öncü olmuştur. Şenoğlu, dinde reform, tarih yazımı, devletçilik, demokrasi, millilik, halkçılık ve milli ekonomi gibi konularda, Akçura’nın Kemalizm’in ana hatlarıyla örtüşen fikirleri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Yusuf Akçura, Cumhuriyetin ilanı ile Cumhuriyet Halk Fırkasına üye olarak İstanbul’dan milletvekili seçilmiştir.¹⁰⁵ Günümüzde Akçura, milliyetçilik çalışanlarının başvurdukları temel referanslardan birisidir. Bugün kendisini milliyetçi olarak nitelendiren Türk vatandaşlarına fikirleriyle örnek olmayı sürdürmektedir. Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılık olmak üzere üç tarz-ı siyaset arasında kalan Akçura, son tahlilde Türkçülüğü uygun bulmaktadır. Ancak, İslamcılıktan ve İslamiyet’in geniş bölgelere yayılmış gücünden mahrum kalmak da istememektedir. Ziya Gökalp gibi Yusuf Akçura’nın da tüm Türkleri birleştirmek isteyen yayılmacı bir ideali olmuştur.

Yusuf Akçura ve onu takip eden milliyetçilerin Türk milliyetçiliklerindeki ideal, Turancılık olmuştur. Türk birliği anlamına gelen “Turan” kelimesi, Farsça “Tur” sözcüğüne Farsça çokluk eki olan “an” ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. Farsça “Tur” kelimesinin Türkçe karşılığı “Türk”¹⁰⁶ tür. Kelime anlamı “Türkler” olan Turan

¹⁰⁵ Kemal Şenoğlu, **Yusuf Akçura: Kemalizmin İdeoloğu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009, s. 108-109.

¹⁰⁶ Suavi Aydın, “Türk” adının Arap, Fars, Bizans, Ermeni, Süryani ve Çin kaynaklarında İ.S. altıncı yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Orta Çağ’ın Arapça ve Farsça kaynaklarının dışında “Türk” adının geçtiği tek Türkçe eser ‘Kutadgu Bilig’dir. Önceki dönemlerde ise Orta Asya’dan Ortadoğu’ya ve Avrupa’ya uzanan halklar “Hun” olarak adlandırılmışlardır. Ayrıca altıncı ve sekizinci yüzyıllar İslamiyet’in genişlediği yıllar olduğundan Araplar Orta Asya’da yayıldıkları bölgelerde yaşayan ve göçebe yaşam süren, benzer bir dili konuşan herkese “Türk” adını vermişlerdir. Siyasi ve etnik farklılıkları göz ardı etmişlerdir. Ancak söz konusu topluluklar Müslümanlığı kabul etmeye başladıktan sonra, Arapların nezdinde “Türk”, genellikle Müslüman olmayanlar için kullanılmıştır. Müslümanlığı kabul etse de göçebe yaşam tarzını devam ettirenler ise “Türkmen” olarak isimlendirilmişlerdir. Arapların dışında Bizanslı yazarlar da steplerde yaşayan hemen her topluluğu “Türk” olarak adlandırmışlardır. On ikinci yüzyıldan itibaren ise Anadolu “Türkiya” adıyla anılmaya başlamıştır. Ancak Anadolu Selçukluları, yaşadıkları bölgeyi “Rum”,

kelimesi, manevi anlamı ile birlikte “Türk birliği” manasında kullanılmaktadır.¹⁰⁷ Dünya üzerinde yaşan bütün Türkleri bir arada tutmak asıl amaç olmuştur. Ancak kendisini milliyetçi olarak niteleyen her Türk vatandaşının Turan idealini benimsediğini söylemek imkansızdır. Türk milliyetçiliği içinde bahsi geçen farklılıklardan biri burada yer almaktadır.

Yusuf Akçura’yı Turan idealini benimsemeye yönelten sebeplerin başında, Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan topraklarını kaybetmeye başlaması ve İmparatorluk içinde milliyetçiliğin gelişmesi tetikleyici olmuştur. 1903 yılından itibaren Yusuf Akçura’nın hatıralarında belirttiği gibi kendisi de Osmanlı birliğinin şiddetle sarsıldığına ve Osmanlı bünyesinde bulunan milletlerin milli amaçlarına ulaşmalarını önlemenin artık imkânsız olduğuna kanaat getirmiştir.¹⁰⁸

Yusuf Akçura, Osmanlı milletinin ihdası için girişilen çabaların beyhude uğraşlar olduğunu düşünmeye başladığı noktada, kendisini böyle düşünmeye iten sebebi İmparatorluk’un içinde değil, dışarıda yaşayan bir aydın olmasına bağlamaktadır. Uzaktan mevcut koşulları kavramanın daha gerçekçi olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁹ Akçura’ya göre, Osmanlı Birliğinin sağlanması ne kadar beyhude bir uğraşsa İslam Birliği’nin kurulması da o kadar bölücü bir etken olabilmektedir. Ona göre, Türk Birliği ise yalnızca Osmanlı sınırlarında yaşayan Türkleri değil, başka bölgelerde yaşayan Türkleri de içine alan bir politika olarak tasarlanmalıdır. İslam’ın, kuvvetli ve etkin bir g olduğunu kabul eden Akçura, İslam’ın bölücü olduğu kadar birleştirici olduğunu da kabul etmektedir. Zira Türklerin çoğu da Müslümandır. Bu nedenle İslamiyet’ten tamamıyla uzaklaşmak da söz konusu değildir. Akçura, belirttiği görüşlerine erişinceye kadar olan süreçte, Osmanlı İmparatorluğu’nu içinde bulunduğu çöküşten nasıl kurtarılacağı konusunda ortaya koyduğu üç tarz siyaset anlayışı arasında kalmıştır.

Yusuf Akçura’ya göre Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışında, Osmanlı topraklarında başlayan milliyetçi ayaklanmaların dışında iktisadi etmenlerin rolü de önemlidir. Çünkü Avrupa’da başlayan sanayi devrim, ekonomik büyüme siyasi alanda da Avrupa’nın güç elde etmesini sağlamıştır. Kapitalist retim sistemi karşısında Türkiye,

kendilerini de “Rum Selçukluları” olarak ifade etmişlerdir. Aydın’ın açıklaması, Türk ırkının saf ve arı bir ırk olarak ifade dilmesini zorlaştırmaktadır. Aydın, **a.g.e.**, s. 96-100.

¹⁰⁷ Ateş, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰⁸ Yusuf Akçura, **Hatıralarım**, Hz. Erdoğan Musa, 2. bs., Ankara, Hece Yayınları, 2012, s. 111.

¹⁰⁹ Yusuf Akçura, ** Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Kilit Yayınları, 2012. s. 17-31.

kendini korumak ve güçlenmek için milli bilinçle paralel bir milli ekonomi geliştirme ihtiyacı duymuştur. Milli pazar ve milli unsurlar aracılığıyla düzenlenen milli bir ekonomi için ise önce ortak milli bir kimlik inşası gerekmektedir.¹¹⁰ Kapitalist üretim sistemi karşısında gerek ekonomik gerekse siyasi ve diplomatik açıdan güçsüz ve yeni millet-devletlerin kendilerini korumak ve güçlendirmek için başvurdukları ilk yöntem millileşmek olmaktadır. Aksi halde sermaye birikimi ve pazar arayışına adapte olan kapitalist ekonomi politikasını benimseyen derece güçlü devletlerin hammadde ve pazar ihtiyacını karşılamaktan öteye gidememektedirler. Dolayısıyla millet-inşa sürecinde ekonomi, eğitim, sanat vb. tüm alanların bir zincirin halkaları gibi birbirlerine bağlı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu noktada Akçura, ekonomiyi diğer alanları da desteklemesi için temel bir güç olarak görmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşadığı buhranların temelinde de Batı'da gelişen kapitalist üretim sistemi etkili olmuştur. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimlerin öncülüğünde, Erken Cumhuriyet döneminde etkili olan milliyetçi akımlar ise Osmanlı modernleşme sürecinde ortaya çıkmış olan siyasi ve ekonomik ideolojik çelişkilerden doğmuşlardır. Ekonomik, beşerî ve siyasi alanda yeni düzenlemelere tabi kılınan İmparatorluk aslında evrensel boyutta yayılan kapitalist sisteme adapte olmaktadır.¹¹¹ Erken Cumhuriyet dönemi milli iktisat politikalarında da benzeri hassasiyetleri görmek mümkündür.

Türk milliyetçiliğinin gelişim sürecinde, siyasi, diplomatik ve ekonomik süreçlerin etkileşimleri dışında, milli ve medeniyetçi ideallerin ötesinde ırki niteliklerin gerekliliğini savunan düşünürler de olmuştur. Hüseyin Nihal Atsız'a göre milliyet kan ile belirlenmektedir. Bir kimsenin Türk olması için Türk kanı taşıyor olması zaruri bir şarttır. Örneğin, Sibiryaya ya da Litvanya'da yaşan bir Kıpçak Türk'tür. Çünkü Türk kanı taşımaktadır. Her ne kadar öz dili olan Türkçeyi bilmesede kanca Türk oldukları için onlara yakınlık duyabilmekteyizdir. Atsız'a göre dünyada parça parça dağılmış halde bulunan Türkler birleşerek birbirlerine dayanak olmazlarsa yok olacaklardır. Çünkü Türkler güçlü, cesur bir ırk olduğu için düşmanları daima var olmuştur, olmaktadır ve olacaktır.¹¹² Atsız'a göre Türk milleti ile yıllardır birlikte yaşayan ve Türk kültürüne hâkim olan, Türkçeyi bir Türk kadar iyi konuşan yabancılar mevcuttur. Yasal düzlemde

¹¹⁰ Şenoğlu, **a.g.e.**, s. 57.

¹¹¹ Eren Deniz (Tol) Göktürk, "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 103-104.

¹¹² Hüseyin Nihal Atsız, **Atsız Basılmayan Makaleleri**, Hz. Aslıhan Yılmaz, Onur Tunçbilek, Uğur Demirci, İstanbul, Togan Yayıncılık, 2012, s.117-122.

Türk vatandaşı kabul edilmektedirler. Ancak onlar Atsız'ın kriterlerine uymamakta ve Türk kabul edilmemektedirler. Atsız tarif ettiği bu kimseler için Türkümsü ifadesini kullanmaktadır. Yusuf Akçura'nın Turan idealini, ırki boyutta sahiplenen Atsız, Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışından ise kan birliğine yapmış olduğu vurgu ile uzaklaşmaktadır.

Nihal atsız, Türklerin karakteristik özelliklerini ise ağırbaşlı, soğukkanlı ve mütevazi olarak tanımlamaktadır. Atsız, karakteristik özellikleri belirlerken, Orta Asya Türklerini referans almıştır. Milli birliği, ırki bütünlük üzerinde temellendiren Atsız, ırkçılığın milli birliği bozmadığını aksine tüm Türkleri bir arada tutacak bir güç ve bir millet kurma ülküsü olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle de ırkçılığa tepki gösteren Halk Partilileri ve Kemalistleri yobazlıkla suçlamaktadır.¹¹³ İrkçılıkta amaçlarının Türkleri bir arada tutmak olması, ırkçılığı zararsız bir ideoloji olarak benimsemelerinin kaynağı olmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde hâkim olan milliyetçi ideoloji içinde savunulan bir diğer görüş ise Anadoluçuluk olmuştur. Hilmi Ziya Ülken'e göre 1919 tarihinde Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı olarak gören yeni bir akım doğmuştur. Kendisi dahil birçok yazar Anadolu kültürünü anlatan yarı siyasi eserler vermeye yönelmişlerdir. Eserlerde ve yazarlarda görülen iki milliyetçilik anlayışı dikkat çekici olmuştur. İlki Anadolu kültürüne yönelen kültürcü Anadoluçuluk ve diğeri ise Anadolu'ya siyasi ve fiili şekil vermek isteyen ideolojik Anadoluçuluktur. İkincisinde Monroe'nin "Amerika Amerikalıdır." sözünden etkilenen yazar, ilkinde Henri Lichtenberger'in Richard Wagner, Poete et Penseur alı eserinden etkilenmiştir.¹¹⁴ Anadolu kültürünü kendilerine yön alan bir grup aydın, Türk milliyetçiliğinde farklı bir fraksiyon meydana getirmişlerdir. Özellikle edebi eserlerde ve sinema alanında etkilerini uzunca bir süre devam ettirmişlerdir. Türk kültürünün köklenmesinde eserleriyle geniş kitlelere ulaşmışlardır.

Ülken'in sözünü ettiği Anadolu milliyetçilik anlayışı içinde adı geçen isimlerden biri Nurettin Topçu'dur. Topçu'ya göre, Türklerin bir millet oluşturmasındaki temel kaynağın sebebi Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleridir. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra milli bir toplum ve birlik idealine kavuşmuşlardır. Turancıları ırk üzerinden milliyetçilik politikaları ileri sürmeleri sebebiyle eleştiren Topçu,

¹¹³ A.e., s. 257-258.

¹¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 712-713.

milliyetçiliğin temel bileşenleri arasında ruhsal misyonların olduğunu düşünmektedir. Yalnızca maddi kaynaklarla milli bir dava yürütmek imkansızdır. Kendisinin manevi dayanaklara koyduğu etmenlerin odağında İslam dini bulunmaktadır. Türk tarihinde 1071 yılını baz alan yazar, Türklerin Anadolu'ya gelmeleri, yerleşik düzene geçmeleri, tarımla ilgilenmeleri ve hemen akabinde İslam'ı kabul etmeleri ile sağlam kökler kurmaya başlamışlardır. Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin kökü 1071 yılında kazılmaya başlanmıştır.¹¹⁵ Topçu, gelenek, İslam ve Anadolu'ya yaptığı vurgularla Anadolu milliyetçilik adı verilen milliyetçilik akımının öncüleri arasında yer almaktadır.

Milliyetçi ideolojide din çoğu zaman özel bir yere sahip olmuştur. Anadoluçuluk akımına yakın bir yerde duran görüşleri ile Nevzat Köseoğlu'na göre de Türk milliyetçiliğinin düşünce yapısını, tutumlarını belirleyen temel aktör İslamiyet olmuştur. Milliyetçiliğin geliştiği dönemde, milliyetçi yazarlar milliyetçiliğin İslamiyet'e zarar vermeyeceğini, aksine güçlendireceğini yazılarında vurgulamışlardır. Üstelik Türklerin Osmanlı gibi kozmopolit bir imparatorluk geleneğinden çıkmış olmaları ve özellikle de dini inanışları, Köseoğlu'na göre Türk milliyetçiliğinin Avrupa'daki gibi ırkçılığa kaymasını engellemiştir.¹¹⁶ Yazara göre milliyetçi ideolojinin İslamiyet'e verdiği değer, emperyalist girişimleri ve kısımları, zararları önleyen bir kalkan görevi görmesi noktasında anlam kazanmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminin resmi milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde bahsi edilen dini, geleneksel ve ırki boyutta tanımlanan milliyetçilik açıklamalarının tümü bir şekilde etkili olmuşlardır. Dönemin resmi milliyetçilik anlayışının rejimin kurucu liderinin anıyla anılması ve akabinde yeni rejimin kurucu ideolojisi milliyetçiliğin belirli bir tanım içine oturtulmasında dönemin aydınlarının çalışmaları ve tecrübeleri yol gösterici olmuştur.

1.3.2.2. Mustafa Kemal Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı

Osmanlı imparatorluğunun sona ermesi ve cumhuriyet rejiminin kurulmasında siyasi ve askeri liderliği üstlenen Mustafa Kemal Atatürk, benimsediği milliyetçilik anlayışıyla dönemin milliyetçilik algısını şekillendirmiştir. Öyle ki dönemin resmi milliyetçilik

¹¹⁵ Süleyman Seyfi Öğün, **Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1992, s. 83-87.

¹¹⁶ Nevzat Köseoğlu, "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 222-224.

anlayışı, Atatürk'ün adıyla bütünleşerek, "Atatürk milliyetçiliği" adıyla ifade edilegelmiştir. Ancak lidere duyulan hayranlık eleştirilmesini engellememiştir. Ulus- inşaa sürecinde, kozmopolit bir yapıdan ulus-devlete geçiş sürecinde irki yönelimleri olduğu yönünde eleştirildiği gibi laiklik üzerinde yaptığı vurgularla da dini kesimde endişe ve eleştirilere maruz kalmıştır.

Zürcher, 1923'ten sonra Atatürk liderliğinin, önceki on yıla bağlarını kopararak ileri düzeyde sekülerleŐme, Osmanlı-Müslüman karşıtı Türk milliyetçiliği ve Türk milleti inşa etmeyi tercih ettiğini söylemektedir. Çünkü yazar, Kemalist milliyetçiliği katı bir Şekilde dil, kültür ve ortak ideal temeli üzerinde kurulu bir milliyetçilik olarak nitelendirmektedir.¹¹⁷ Kemalist rejimin laikliğe yaptığı vurgu Zürcher'in değerlendirmesini Şekillendirmiştir. Zürcher, Atatürk milliyetçiliğini ırkçılıktan uzak kültür milliyetçiliği olarak tarif etmektedir. Atatürk'ün, Ziya Gökalp'in savunduğu, ırkçılıktan uzak ortak dil ve kültür üzerine inşa edilecek bir milliyetçilik anlayışını benimsediği görölmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1928 tarihli yazılarında millet ve milliyetçilik üzerindeki algının anlaşılmasını sağlayan etmenler, siyasal varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, soy ve köken birliği, tarihsel yakınlık ve ahlaksal yakınlık olarak vurgulanmıştır. Sıralanan bu maddeler Alman milliyetçiliği ile siyasal vatandaşlık temeline dayanan Fransız milliyetçiliğinden esinlenerek çerçevesi çizilmiş bir tablo olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁸ Atatürk'ü yüceleŐtiren ve kutsallaştıran yorumlara karşıt olarak, reformları hazırlarken Avrupa'dan esinlendiği belirtilmek istenmiştir. Zira, son dönem Osmanlı'dan itibaren Batı örneğinde modernleşmeye duyulan ihtiyaç, politikaların alt yapısını oluşturan temel etmendir.

Baskın Oran'a göre de Atatürk milliyetçiliğini hazırlayan milletlerarası fikir ve eylem ortamında emperyalizm, çok milletli imparatorlukların çözümlenerek yerlerine milli devletlerin geçmesi, milliyetçiliğin yaygınlaŐması, revizyonist akım ve silaha sarılmak var olmuştur. Dolayısıyla Atatürk'ün eylem ve fikirlerinin özgün oluşu konusunda ısrarcı olmak, Oran'a göre hatalı bir bakış açısidir. Ancak yazara göre Atatürk milliyetçiliğinin milletlerarası ortamdaki benzerlerinden farklılaşan yanları da mevcuttur. Milliyetçiliği emperyalist boyutlara taşımadan yalnızca kendi milli sınırları

¹¹⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s. 351-371.

¹¹⁸ Orhangazi Ertekin, "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 356-357.

içinde bir devlet kurma girişimiyle, burjuva diktasına karşılık sınıflaşmayı önlemek amacıyla burjuvaziyi aydınların denetiminde tutma gayretiyle, kendisinin ölümünden sonra rejimin devam etmesini sağlayacak temeli oluşturmasıyla benzerlerinden ayrılmaktadır.¹¹⁹ Bu noktada, emperyalizmin yayıldığı bir süreçte hür olmanın köle olmaktan daha zor olduğu bir aşamada, insanların sadece kendilerini kurtarmakla görevli olmadıklarını ve başkalarını da düşünmekle görevli olduklarını kabul etmek olağandır.¹²⁰ Dolayısıyla, bireysel iktidar hırsından ziyade milliyetçi duygularla, millet için verilen bir mücadelenin olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Mustafa Kemal Atatürk'ün diğer liderlerden ayrı ve özel bir yere konması, Türk milliyetçiliğinde Erken Cumhuriyet döneminde temelleri atılmış bir harekettir. Farklı ülke milliyetçiliklerinde de benzer idealleştirme ve mitselleştirme faaliyetleri görülmektedir. İlkokul eğitiminde temelleri atılan bu tür mitselleştirmeler, hayatın her alanında vatandaşların karşısına çıkarılmaktadır. Portreler, heykeller, resmi günlerde portrelerin görsel medyada bulundurulması gibi bir dizi eylemle imgeleştirilmeler gerçekleştirilmektedir. Özellikle son dönemlerde Türkiye'de eğlence mekanlarında ve çeşitli organizasyonlarda, marşların çalınması ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ses kayıtlarının dinletilmesi bahsedilen durumun geçerliliğini halen koruduğunu göstermektedir. Etno-sembolistlerin üzerinde ısrarla durdukları simgeler ve ritüeller, milliyetçi ideolojinin yayılması ve millete nüfuz ederek kalıcı hale gelmesi noktasında önem taşımaktadır. Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçilik anlayışı ve Atatürk üzerinde inşa edilen ritüeller ve simgeler günümüze kadar ulaşmış olması ile Smith'i bir kez daha anımsamamıza imkan tanımaktadır.

Atatürk milliyetçiliğinin, dönemin resmi milliyetçilik anlayışı olarak önem kazanması ve bugünlere değin uzanmasında imgeleştirmelerin yeri büyüktür. Ancak, söz konusu dönemde, dönemin milliyetçilik anlayışı liderin adıyla anılıyor olsa da farklı milliyetçilik anlayışları da var olmuştur. Atatürk milliyetçiliği ve inkılaplarını sosyolojik bir bakışla değerlendiren Doğu Ergil'e göre Türkiye'de Atatürk milliyetçiliği ve gelenekçi milliyetçilik farklı nitelikler taşımaktadır. Atatürk'ün siyasal, kültürel ve sosyal inkılapları, ülkenin ekonomik bakımdan yavaş gelişmesi nedeniyle geleneksel katmanlar tarafından zor kabul edilmiştir. Hatta tepkiyle karşılanmışlardır. Bu tepkiyi

¹¹⁹ Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, Dost Kitabevi, 1988, s. 12-19.

¹²⁰ Ahmet Ağaoğlu, **Serbist İnsanlar Ülkesinde**, Hz. Abdullah Akan, İstanbul, Gram Yayınları, 2014, s. 35.

gösteren katmanlar kendilerini milliyetçi olarak ifade etmişlerdir. Bu tür milliyetçilik anlayışı, temelinde Batı etkisinden önceki geleneksel örgütlenme biçimlerine, toplumsal yapı ve geleneklere özlem ile savunma psikolojisi yatmakta ve dini temalardan beslenmektedir.¹²¹ Atatürk'ün laikliğe yapmış olduğu vurguyu baz alan Ergil sosyolojik bir yaklaşımla, reformlarla Batı'nın örnek alınması halinde resmî ideolojinin etkisini yeteri kadar işleyemediği kesimlerin dini referans alan farklı bir milliyetçilik anlayışı geliştirdiğini belirtmektedir. Geleneksel ve dini olanı merkeze koyan özcü milliyetçilik anlayışı, bugün hala mevcudiyetini korumaktadır. Milliyetçilik hala farklı dünya görüşüne sahip Türk insanlarında farklı anlamlar taşımaktadır. Din, yeni rejimden önce imparatorluk bünyesinde Türkleri diğer topluluklardan ayıran bir özellik olması ile geçmişten gelen bir bağ kurmaktadır. Ulus-inşa sürecinde karşılaşılan tüm yenilikler karşısında din, güvenli bir sığınak olmuştur.

Tanıl Bora'ya göre de resmi milliyetçilik ya da Atatürk milliyetçiliği, vatandaşlık ve vatan, toprak esasına dayanan teritoryal milliyetçilik ile etnisist milliyetçilik arasında bir gerilim yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen toprağa ve vatandaşlığa dayalı bir milliyetçilik geleneği yer etmiş durumdadır. Ancak bir taraftan da Rusya'da yaşamış Türkler aracılığıyla yayılan ve milletin ezeli varlığına işaret eden milliyetçilik anlayışı gelişme göstermiştir. Bu iki sınır arasında bir denge kurulmuştur. Genel bir değerlendirme yapacak olduğunda Bora, resmi milliyetçiliğin vatandaşlık esasına dayandığını belirtmektedir. Kemalist milliyetçilik Bora'ya göre aynı zamanda liberal nitelikler taşımaktadır. Bu nitelikleri, milli kimliği Batı düzeyine erişirme isteğinde görmek mümkündür.¹²² Zira yayılcı bir milliyetçilik anlayışı güden ve ırkçı nitelikler taşıyan Turancılık, resmî ideolojide yer bulamamıştır.

Kemalist milliyetçilik anlayışının günlük dilde Atatürk milliyetçiliği ile eş anlamda kullanıldığını belirten Cemil Koçak ise Kemalist Türk milliyetçiliğinin bir yandan basit bir coğrafi ve kültürel çerçevesi bulunduğunu, öte yandan da etnik bir tarafı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, burada bir anlam bulanıklığı olduğunu dile getiren yazar, söz konusu gri alanın genel kabul gören bir yaklaşım olduğunu da eklemektedir. Nutuk'un bitiş cümlesi olan "Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!" ifadesi Kemalist milliyetçilik anlayışının etnik yönünü gösteren örneği olarak

¹²¹ Ergil, **a.g.e.**, s. 86.

¹²² Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, s. 101-110.

sunulmaktadır.¹²³ Atatürk milliyetçiliği resmî ideolojide kabul görmekle birlikte gri alanı temsil etmesiyle ılımlı bir portre çizmektedir. Koçak, Nutuk'un içinden verdiği örneklerle gri alandaki koyu bölgeleri göstermek istemiştir. Söz konusu örnekte olduğu gibi, etnik işaretler taşıyan söylemler Kemalist milliyetçilik ya da Atatürk milliyetçiliğini eleştirilere maruz bırakmıştır. Ancak Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında dile getirilen dil ve kültür birliği ile Türk kimliğini öven söylemlerin, ırkçılıktan uzak ve vatandaşlık esasına dayandığı genel kabul gören bir yaklaşımdır. İlkçi teorisyenlerin savunduğu irki birlik ve ortaklık, Türk milliyetçiliğinde Turan ideali ile kendisini göstermiş olsa da uygulanamamıştır.

Atatürk'ün en büyük Türk milliyetçisi olduğunu düşünen Rıza Müftüoğlu ise Atatürk milliyetçiliği tabirinin kullanımını hatalı bulmaktadır. Yazara göre, devlet işlerinde laikliği savunanlar, Atatürk milliyetçiliği deyimini savunmaktadırlar. Müftüoğlu'na göre de resmi milliyetçilik ırkçılıktan uzak, vatan ve millet sevgisini temel alan bir milliyetçiliktir.¹²⁴

Atatürk'ün ifadelerinde de genellikle Türk milleti ya da vatandaş kavramları karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşlık, siyasi bir kimlik olmakla birlikte ırkçılıktan uzaktır. Türk milleti ifadesinde ise anlatılmak istenen, yine irki nitelmeden uzak genellik içeren bir birlikteliktir. İlber Ortaylı, millet kavramının doğru ve kapsayıcı bir ifade olduğunu belirtmekte ve millet denildiğinde yalnızca Türk ırkından olanların kast edilmediğini vurgulamaktadır.¹²⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda da benzer bir şekilde millet kavramı irki ayırım amacıyla kullanılmamıştır. Kozmopolit bir yapı üzerinde altı yüzyıllık bir tarih yaşanmıştır. Milliyetçiliğin etkisiyle Türklerin ağırlıklı olduğu bir coğrafyada kurulan cumhuriyet rejiminin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit kültürünün örneğinde kurulan bir yapı olarak ırkçı eğilimlerden uzak durduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır.

Erken Cumhuriyet döneminde, dönemin çerçevesini çizen Atatürk milliyetçiliğinin sağlam bir temel üzerine inşa edilerek gelecek nesillere aktarılmasında, inkılaplar önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak Hikmet Tanyu, Atatürk'ün yapmış olduğu reform

¹²³ Cemil Koçak, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 37-40.

¹²⁴ Rıza Müftüoğlu, **Derin Sayfalarıyla Milliyetçi Hareket**, Ankara, Ortadoğu Yayınları, 2004, s. 10-11.

¹²⁵ İlber Ortaylı, "Ortaylı'dan Milliyetçilik Açılımı", (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/abbas-guclu/ortayli-dan-milliyetcilik-acilimi-1677651/> 26.03.2019.

ve hareketlerin tümünü milliyetçi ideoloji üstünde kurmak ve milliyetçilikle bağlayarak açıklamanın doğru olmadığını söylemektedir.¹²⁶ Yazar, cumhuriyet rejimini övdüğü kitabında vatandaşlık bilincine vurgu yapmıştır. Tanyu'nun değerlendirmesinde, Atatürk'ün reformlarında yalnızca milli bir kimlik inşa etmenin ötesinde cumhuriyet rejiminin değerlerine de vurgu yapılmaktadır. Reformların hayata geçirilmesinde, dönemin alt yapısını oluşturan milliyetçi ideolojinin etkisiz olduğunu düşünmek eksik bir bakış açısı getireceği gibi, dönem içerisinde atılan her adımın milliyetçi gaye ile gerçekleştirildiğini düşünmek de bir o kadar yalın ve yetersiz bir değerlendirmeye sebep verecektir.

1.3.2.3. İnkılaplar ve Türk Milliyetçiliği

Erken Cumhuriyet döneminde uygulamaya konan inkılaplar, bu süreçte milliyetçi ideolojinin topluma yerleşmesinde kullanılan en etkili araçlar olmuşlardır. Eğitim, çalışma koşulları, siyasal yaşam ve toplumsal yaşamın hemen her alanına uzanan reformlar başta kadınlar olmak üzere toplumun din olgusundan uzak, laik bir çerçevede ve Batı örneğinde gelişmesinde ve modernleşmesinde etkili olmuşlardır. Bu süreçte milliyetçilik, modernleşme ile birlikte yol almıştır. İmparatorluk'tan cumhuriyet rejimine geçiş ve ulus inşa sürecinde döneme hâkim olan milliyetçi ideoloji ise hem inkılaplara yön veren bir etmen hem de altyapısını hazırladığı inkılaplar ile topluma kök salınan bir ideoloji olarak önem taşımaktadır. Modernist teorisyenlerin, elitler tarafından oluşturulan üst kültürün topluma yayılması ve yerleşmesi noktasında yöneticiler tarafından kullanıldığını belirttikleri ideolojik aygıtlar aracılığıyla inkılaplar, ulusal inşa yolunda adım adım ortaya konan süreçler olarak başat öneme sahip olmuşlardır.

İmparatorluk döneminde peşi sıra gelen başarısızlıklar ve toprak kayıpları, isyankâr bir kısırılmışlık duygusu yaratmıştır. Milliyetçilik de bu duygudan beslenerek ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Fakat, cumhuriyete geçiş ile birlikte milliyetçiliğin izlediği yol değişmiştir. Millettin varlığının sürekli vurgulanması için sağlam temeller üzerine oturan bir tarih yazımının bizzat Atatürk'ün girişimiyle yapılmıştır. 1931 yılında Tarih Tezleri, okullar için devlet tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan bu ders kitaplarında, ilkçi yaklaşıma uygun bir şekilde, Türk milletinin eskiliği ve mükemmelliği vurgulanmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde idari kadroyu bu tür çalışmalara

¹²⁶ Hikmet Tanyu, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, 2. bs., Ankara, Elips Yayınları, 2007, s. 91.

yönlendiren temel sebep milletin, devletin ve teritoryal sınırların yeni olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında daha önce hiçbir devlet gelişmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli bir bölümünü oluşturan teritoryal yeni sınırlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce yalnızca beyliklere ev sahipliği yapmıştır.¹²⁷ Yeni Türkiye'nin sınırları konusundaki tartışmada, yayılcı bir düşünce yapısından uzak bir yaklaşım yaygın kabul görmektedir. Yenilikler üzerinde kurulan yeni sistem, varlığını sürdürebilmek için daha önce de var olan Türklük üzerinde vurgu yapma gereği hissedilmiştir. Jön Türklerde yeteri miktarda gelişemediği öne sürülen kurumsallaşmanın, Atatürk tarafından sistemli bir şekilde gerçekleştirildiğini düşünmek mümkündür.

Sistemli bir şekilde ilerleyebilecek kurumsal kültür için, genç Cumhuriyet kendini hem akılcı hem de ilerici göstermeye çalışmıştır. Önce geri kalmış olduğu düşünülen toplumun hem modern hem de kendine özgü bir hale dönüştürme çabası içinde bir dizi reform hayata geçirilmiştir. Reformların hayata geçirilmesinde kullanılan en temel araç ise okuryazarlığın geliştirilmesi ve modern eğitim müfredatı olmuştur. Eğitim müfredatına verilen ayrıcalık ve okuryazarlığın geliştirilmesine dikkat çeken yaklaşım milletlerin hayali cemaatler olduklarını savunan Anderson'a yaklaşan bir düşünceye sahip olunduğunun işaretlerini göstermektedir. Anderson'a göre, hayal edilen milletlerin oluşum süreçlerinde, ortak bir dilin kullanımı ve yaygın dili, milliyetçiliğin gelişmesi ve yayılmasında belirleyici bir etkiye sahiptir. Dönem içerisinde de eğitim sisteminde, millet bir sınıfa benzetilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk de başöğretmen olarak yansıtılmıştır. Dil devrimi ile Latin Alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndan radikal bir kopuşu temsil eden Erken Cumhuriyet dönemi, eğitim-öğretim alanında Geç Osmanlı döneminde başlayan Avrupa tarzı eğitim-öğretim müfredatının devamı niteliğini taşımaktadır.¹²⁸ Okuma-yazma ve eğitim müfredatı gibi alanlarda hedeflenen gelişim, devlet eliyle yeni rejim ve reformların, millet-inşa sürecinde destek aldığı temel kaynaklardır. Erken Cumhuriyet döneminde hedeflenen özcü eğitim müfredatının ikiliği ise bu noktada dikkati çeken bir noktadır. Her ne kadar kendine özgü bir ulus inşa edilmek istendiği dile getirilse de Avrupa'dan örnek alınan eğitim ve öğretim müfredatlarının etkisi yadsınmamaktadır.

¹²⁷ Etienne Copeaux, "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler", Çev. Görkem Doğan, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 44-49.

¹²⁸ Benjamin C. Fortna, **Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek**, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 48-50.

Erken Cumhuriyet döneminde milliyetçi ideolojinin etkisini net bir biçimde ilkökul eğitim müfredatlarında görmek mümkündür. Füsun Üstel'in araştırmaları bu konuda oldukça aydınlatıcı bilgiler ortaya koymaktadır. Eğitim modelindeki ikilik üzerinde değerlendirmede bulunan Üstel, eğitim müfredatıyla "makbul yurttaşlar" yetiştirilmek istendiğini belirterek makbul yurttaşın hem medenilik hem de yurttaşlık ve yurtseverlik profillerinin geliştirilmek istendiğini söylemektedir. Söz konusu amaç ve hedefleri işleme koymak için müfredata konan dersler II. Meşrutiyet döneminde Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye dersleri ile başlamıştır. 1924 yılında Malumat-ı Vataniye dersleri ile devam eden müfredat 1927 yılında önce Yurt Bilgisi daha sonra da Yurttaşlık Bilgileri adlarını almıştır. 1985 yılından sonra ise Vatandaşlık Bilgileri dersine dönüşen müfredat 1990'lı yılların sonlarında Vatandaşlık ve İnsan Hakları dersi adıyla değişime uğramıştır.¹²⁹ Yılların ilerlemesiyle dersin isminde meydana gelen değişim Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçilik ideolojisine olan bakışını yansıtmaktadır. Önceleri yurt, vatan ve yurttaşlık vurgusu yapılıyorken, zamanla kültürel temelli milliyetçilik anlayışı yerini siyasal bir tabana bırakarak vatandaşlık hukukuna dayalı bir yön çizmiştir.

Ayrıca, Üstel'in belirttiği, iktidar tarafından tasarlanan modern eğitim sistemi ile oluşturulmak istenen ve tahayyül edilen makbul vatandaş modeli, Gellner'in düşüncesine işaret etmektedir. Milletlerin oluşumu ve milliyetçiliğin gelişimi için uygulanacak standart eğitim sistemi, milliyetçiliğin gelişimi ve yayılışını hızlandıracaktır. Millet çatısı altında bütünlük ve standardizasyon sağlanacaktır.

Bu nedenle, çocuklara Türk milletinin karakterini ve ululuğunu anlatarak Türk milletini sevdirmek, orduyu sevdirmek ve saydırmak, askerliğin gerekliliğini anımsatmak amaçlanmıştır. Türk milliyetçiliği, ders kitaplarında şöyle tanımlanmıştır:

"Türk dilinden, Türk karakteri ve ahlakından, İslam dininden, tarih birliği şuurundan ve bütün bunların fiili hayattaki bilimum belirtilerinden kurulu olan Türk milli kültürünün yaşattığı Türk milletini sevmek ve saymaktır."¹³⁰

¹²⁹ Füsun Üstel, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmi Yurttaş Profilinin Evrimi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 275-281.

¹³⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 271-281.

“Anavatan” ve “beşik” gibi kavramlarla nitelenen vatan, şeref, namusun ve doğurganlığın temsili haline getirilmiştir.¹³¹ Yerel ve bölgesel toprak bağlılığının üstünde asıl sevgi ve bağlılığın vatana duyulması gerektiği anlatılmıştır. Vatan ve millet sevgisi üzerinde temellenen bir milliyetçilik anlayışının, eğitim sisteminde yer ettiği görülmektedir. Üstelik, milli sınırların “anavatan” gibi isimlerle kadınlık üzerinden tanımlanması, milliyetçi ideolojinin cinsiyetçi alanla ilişkisini ortaya koyan bir ayrıntı olarak önem taşımaktadır.

Vatan ve millet sevgisi, eğitim sisteminde işlenmeye başlamadan önce ise kökeni Osmanlıya dayanan dernekler aracılığıyla üzerinde çalışılan bir konu olmuştur. Tanıl Bora, 1912 yılında kurulan Türk Ocağı'nın Türk milliyetçiliğinin politikleşmesinde kilit bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. 1908 yılında kurulan Türk Derneği ve 1911 yılında kurulan Türk Yurdu, yazara göre hem bilimsel çalışma hem de aydın kadrosu açısından dar bir alanda faaliyette bulunmuşlardır. Türk Ocağı ise hem Rusyalı Türkçüler hem de Osmanlı Türkçülerinin iş birliğinde içinde kurdukları bir yapı olması nedeniyle daha geniş bir kitleye yayılmıştır. Öncekilerden farklı olarak dar bir aydın zümreden çıkarak orta sınıfa hitap eden geniş bir alanda etkisini hissettirmiştir. İstanbul'da kadınlarla erkekler ilk kez birlikte toplantılara katılabilmişlerdir. Taşralarda tahsilli orta sınıf aydın yaratmak için Türk Ocakları seferber olmuştur. 1931 yılında Türk Ocakları kapatılmıştır. Kapatıldıklarında 260 şubeye ulaşmıştır. Benzer bir kurum olan Türk Gücü derneği 1913 yılında kurulmuştur. Bu derneğin faaliyetleri beden terbiyesi ve spor alanında gerçekleştirilmiştir. Derneğin amacı, vatandaşların bedenen güçlü ve kahramanca askerlik yapacak seviyeye gelmesidir. Bireyler güçlendikçe ordu güçlenecektir. Ordu güçlendiğinde millet güçlü olacaktır.¹³² Türk Ocakları, cumhuriyet rejimi ile gelen yeni yaşam biçiminin vatandaşlara adapte edilmesinde, Gellner'ın modern kurumlara yaptığı vurguya benzer bir şekilde araç olarak kullanılmıştır.

Yusuf Sarıay'a göre de Türk Ocakları, Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısında milli şuurlaştıremeyen Türk aydın ve gençlerinin, Balkanlarda milliyetçi hareketlenmelerle yaşanan felaketler sırasında Türkleri kurtarmak gerektiğini düşünerek bir araya geldikleri yapılardır. Sarıay'a göre, amaçları Türk milliyetçiliğini uyandırmak ve canlı tutmak olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde, milletleşme ve

¹³¹ Bora, **Cereyanlar**, s. 219-243.

¹³² **A.e.**, s. 206-208.

devletleşme aşamasında Türk Ocaklarının ortaya koyduğu fikirler Sarıнай'a göre belirleyici olmuştur. Yazara göre Türk Ocakları, Erken Cumhuriyet döneminde yönetim ile halk arasında köprü olmuşlardır. Vatanın korunması, milli birliğin sağlanması ve inkıpların geliştirilmesi ile yerleştirilmesinde Türk Ocakları aktif rol alan sosyo-kültürel cemiyetler olarak tarihteki yerlerini kazanmışlardır.¹³³ Sayılarının gittikçe artması ve toplumun farklı kesimlerine yayılmış olmaları ve bölgesel lokasyonlarda o lokasyonda yaşayan bireylerce faaliyette bulunmaları dönemin fikirlerinin daha çabuk yayılmasında ve toplumun kısa sürede senkronize olmasında etkili olmuştur.

Türk Ocakları ve derneklerden sonra, Erken Cumhuriyet döneminde milli eğitim sistemiyle gençlere öğretilen Cumhuriyet reformlarının, Halkevleri ve Köy Enstitüleri aracılığıyla, gençliklerini ve çocukluklarını Osmanlı İmparatorluğu döneminde geçirmiş yetişkinlere aktarılması hedeflenmiştir. Yurttaşlık bilgisi, vatan sevgisi, tarih, edebiyat, matematik gibi ilmi derslerin dışında dikiş nakış, bahçecilik, tarım, ziraat, hayvancılık, yabancı dil, iktisat, milli ekonomi, yerli ürünlerin desteklenmesi, yerli turizmin gelişimi ve ev ekonomisi gibi çeşitli alanlarda yön gösterici bir eğitim-öğretim müfredatı hazırlanmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde köylülük yüceltilmiştir. Kırsal alanda yaşayan yetişkin ve çocukların gelişimine ayrıca özel önem verilmiştir. Çünkü köylerde yaşayan kesimin yeteri kadar bilgi ve birikime sahip olunmadığına dair genel bir kanı mevcuttur.¹³⁴ Üstelik toplumun büyük çoğunluğunun köylerden oluşması ve toplam nüfusun içinde köylerde yaşayan popülasyonun yüksek bir orana sahip olması kırsal bölgelerde yaşayanların modern ve cumhuriyet rejimine uygun, milliyetçi ideoloji ile desteklenen programlarla yetiştirilmesi oldukça önemli görülmüştür. Çünkü kırsal bölgelerde yapılan reform toplumun genelini etkileyecektir. Yeni rejimin temel kurucu ideolojisi olarak kabul edebileceğimiz milliyetçilik, yaşamın her alanında kendini göstermiştir. Enstitülerde verilen eğitimlerin çok yönlülüğünde, yeni rejime uygun yeni bir milli kimlik inşası kendini göstermektedir. Aynı zamanda Erken Cumhuriyet döneminde kurulan ve çalışmanın ikinci bölümünde daha detaylı ele alınacak olan kız enstitülerinde yetişen cumhuriyet kadınları, dönemin arzu edilen kadın modeline uygun bir eğitim almışlardır.

¹³³ Yusuf Sarıнай, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, 2. bs., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2004, s. 371-378.

¹³⁴ Arzu Öztürkmen, **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 94-97.

Erken Cumhuriyet döneminde, milliyetçi düşüncenin yayılması için eğitim sisteminde hayata geçirilen inkılapların dışında, isim değişikliği gibi sembolik girişimlere de yer verilmiştir. 1935 yılında gazetelerde yeni doğan çocuklara öz Türkçe isimler verilmesi çağrısında bulunulduğunu belirten Bora, bir grup öğretmenin İslami isimlerini değiştirerek öz Türkçe isimler aldığını hatırlatarak çalışmasını örneklendirmektedir. Türk mitolojisinde totem olarak kabul edilen bozkurt işareti 1930'lu yıllarda birçok yerde kullanılan temsili bir figür olarak yer etmiştir.¹³⁵ Sinan Ateş, Atatürk'ün Türk milliyetçiliğini ve Türklük vurgusunu, Atatürk'ün Mahmut Esat'a "Bozkurt" soy ismini vermesi, paralara bozkurt resmi koydurması, ilkokul çocuklarına bozkurt armalı şapkalar yaptırması gibi örneklerle kanıtlamaya çalışmıştır.¹³⁶ Ayrıca, Atatürk tarafından bir Antropoloji Enstitüsü kurulması daha önceki milliyetçi çalışmalarda görülmemiş bir yenilik olarak kabul edilebilmektedir.¹³⁷ Smith'in sembollerin, geçmiş ile bugün ve gelecek arasında bağı kurarak milliyetçiliğin gelişmesi ve yayılmasının sağlanabileceğine yapmış olduğu vurguyu buradaki örneklerde görmek mümkündür. Türk toplumuna milli kimlik inşa edilmesi ve yeni olan vatan kavramının milletçe kabullenilip sevilmesi, korunması amacıyla eğitiminden milli simge ve imgelere değin birçok alanda reform yapılmıştır.

Erken Cumhuriyet dönemi inkılapları arasında, halifelik kurumunun kaldırılması da milliyetçiliğin dönem içinde etkin bir rol oynayabilmesine imkân tanıyan gelişmelerin arasında yer almaktadır. Çünkü dönemi şekillendiren, milliyetçi ideoloji kadar modernleşme olgusu olmuştur. Modernleşmenin sağlanması için de halifeliğin kaldırılması şart görülmüştür. Üstelik, halifeliğin kaldırılması durumunda laiklik, devletin meşruluğunu sağlayan ve devlet ile vatandaşlar arasında ilişki kuran temel araç haline dönüşecektir. Atatürk'ün liderliğinde, kurulan millet-devletin meşru ideolojisi, İslamiyet'ten laikliğe dönüştürülerek milliyetçiliğin devletin temel ilkelerinden biri olarak tanımlanması sağlanmıştır. İttihat ve Terakki'nin milliyetçi ve Müslüman formunu Atatürk, laik ve milliyetçi olarak çevirmiştir.¹³⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman ve Türk kavramları ayrılmaz olarak görülüp birlikte kullanılırken, yeni rejimin topluma yerleştirilebilmesi amacıyla dini devlet işlerinden ayırmak zorunluluk

¹³⁵ Bora, **Cereyanlar**, s. 219-243.

¹³⁶ Sinan Ateş, **Hedef Turan: Türk Milliyetçiliği Üzerine Zor Zaman Yazıları**, 2. bs., Ankara, Kripto Yayınları, 2012, s. 25.

¹³⁷ Aydın, **a.g.e.**, s. 111.

¹³⁸ Göktürk, **a.g.e.**, s. 113-114.

haline gelmiştir. Din olgusunun toplum üzerindeki etkisi yerini modernleşme ve milliyetçilik kavramlarına bırakmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde milliyetçi ideolojinin, Atatürk'ün partisinin ve yönetim politikalarının bir ilkesi olmaktan çıkarılarak bir devlet ilkesi haline getirilmesi ise 1937 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile sağlanmıştır. Söz konusu değişim 1961 Anayasasında yapılan değişikliğe kadar mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Yapılan Anayasa değişikliğine dikkat çeken Cemil Koçak, Anayasa değişikliği ile milliyetçiliğin, dönem içindeki tüm iktidarların ve tüm vatandaşların siyasal görüşlerine yön çizdiğini belirtmektedir.¹³⁹ Milliyetçilik yalnızca bir liderin yönetim algısını belirleyen etmen ve izlediği yol olarak kalmamıştır. Millet kimliğine işlenerek nesillerce varlığının korunması için sağlam temeller atılmıştır. Eğitim müfredatı ve anayasal düzlem, ulusal inşa sürecinde temeli sağlamlaştıran iki ana kol olmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde yapılan inkılapların adlandırılması konusu ise dönemin milliyetçilik anlayışının Atatürk'ün adıyla ifade edilmesine benzer bir şekilde, önce Türk İnkılabı adıyla anılmış ve bu eski deyim yerini Kemalizm'e daha sonra da Atatürkçülük' e bırakmıştır. Devrimler kurtuluş ve kuruluş ideolojisini çerçevelemektedir.¹⁴⁰ İmparatorluktan cumhuriyete, farklı bir rejime geçilmesi, devrimin lider Atatürk'ün bizzat adıyla anılmasına neden olmuştur. Munis Tekinalp ise kitabında, bilim alanında Atatürk'e kadar hiçbir liderin rejim ya da sisteme kendi adını verdiği görülmediğini dile getirmektedir. Başardığı sisteme, hiçbir lider (Mustafa Kemal Atatürk hariç) kendi ismini vermemiştir. Tekinalp, bu durumu Atatürk'ün başarısına dayandırmaktadır. Tekinalp'e göre Atatürk, asırlarca süren ve kökleşen sistemi bir anda değiştirerek millete en uygun olan rejimi milletin ruhuna işlemiştir.¹⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir ise Kadro Dergisi'nde Erken Cumhuriyet dönemi inkılaplarının özellikleri arasında: "Batı'da milletlerin bekasının tehlikede olduğu bir dönemde Türk milletinin millet halinde istiklalini, teknik terakkinin devlet kontrolünde yerine getirilmesini ve siyaset ile iktisadi boyuttaki cihan vahdetini tarihinde hiçbir

¹³⁹ Koçak, a.g.e., s. 38.

¹⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1876-1938)**, 3. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 199.

¹⁴¹ Munis Tekinalp, **Kemaliz: Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2012, s. 33.

devrinde Türk inkılabında olduğu kadar olamayacağını¹⁴² yazmıştır. Aydemir, yeni rejimin liderine ve inkılaplara duyduğu saygıyı sözleriyle dile getirmiştir.

Atatürk'ün yapmış olduğu reformlar ve milliyetçilik anlayışını, kutsallaştıran Türk milliyetçileri olduğu gibi farklı bir perspektiften değerlendirerek eleştiren Türk aydınları da olmuştur. Rıza Nur, Atatürk'ün yaptığı inkılapları kendisinin kitaplarından okuyarak ilham aldığını iddia etmektedir. Ayrıca inkılapları yanlış yaptığını ve her şeyi altüst ettiğini eklemektedir. Yıkıldığı şeylerin yerine yenilerini koyamadığı için büyük milli kayıplara sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Türk'ü kültüründen, ananesinden ayırıp, Avrupalılaştırmak için adı inkılap olan yenilikler yapıldığını düşünmektedir. Türk orijinalliğinin temsili olarak gördüğü, tuğra ve yazı stiline değişmesi Nur'a göre ciddi kayıptır. Şapka ve medreselerin kapatılmasına da büyük tepki göstermektedir, yazar. Şapka inkılabından önce bazı gençlerin hali hazırda şapka giydiğini yazmıştır. Üstelik Türk milletinin şapka gibi aksesuarlara ayıracak bütçesi olmadığını düşünen Nur, bu tür yeniliklerin lüks olduğunu dile getirmektedir.¹⁴³ Nur, anılarını yazdığı kitabında, Atatürk'ün kendi kitaplarını okuyarak ilham aldığını iddia eden bir tutum sergilemektedir. Bu konudaki emin tavrı kendisinin Latife Hanım ile olan sohbetlerinde, Latife Hanımın Nur'un kitaplarını, Atatürk'ün daima çalışma masasında bulundurduğunu söylemesine dayandırmaktadır. Bu dayanağının dışında, inkılaplar henüz çıkmadan önce onların kendi kitaplarında yazılı olduğunu belirtmektedir.

Carter V. Findley ise Erken Cumhuriyet döneminde uygulanan Kemalist reformların Türkiye'ye kalıcı biçim verdiğini dile getirmektedir.¹⁴⁴ Eğitim sisteminde uygulanan reformlar, arzulanan milli gayelerle gelecek nesillerin yetiştirilmesini sağlamıştır. İmgelerle kurulan milli tarih, gelecek kuşaklara bırakılacak kültürel semboller oluşturmuştur. Özellikle bir sonraki bölümde incelenecek olan kadınların eğitim, medeni kanun, siyasi yaşam ve çalışma koşullarında toplumsal eşitliğe dayalı inkılapların uygulamaya koyulması ve yasal düzlemde güvence altına alınmaları, Türk toplumuna kalıcı bir şekil vermiştir. Ancak modern olan ile geleneksel ve milli olan arasında arzulanan gri alanda olgunlaşması beklenen inkılaplar, başta kadınlarda olmak üzere toplumda ikilem yaratmıştır. Gri alanda söz konusu olan ikilem ise son

¹⁴² Şevket Süreyya, "İnkılap ve Kadro", **Kadro Serisinden: 1**, Ankara, İstanbul Milliyet Matbaası, 1932, 44-45.

¹⁴³ Rıza Nur, **Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923-1933)**, 2. bs., İstanbul, Örgün Yayınevi, 2010, s. 543-596.

¹⁴⁴ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 303-304.

dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi arasında bir kopuş yaşanıp yaşanmadığı sorusunu tartışmaya açmaktadır.

1.3.2.4. Erken Cumhuriyet Dönemi Milliyetçilik Anlayışına Dair Çeşitli Yaklaşımlar

Geç Dönem Osmanlı ile Erken Cumhuriyet dönemi arasında birtakım benzerliklerin mevcut olduğu konusunda, birçok düşünür hem fikir olmuştur. Avrupa'ya karşı duyulan hayranlık ve nefret duygularının bir arada hissedilmesi durumu Geç Dönem Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e kadar kendisini hissettirmiştir. Gelişen Avrupa karşısında varlığını ve gücünü korumaya çalışırken milliyetçiliğini de geliştiren toplum, geri kalmak ve üçüncü dünya devletleri arasında sömürgeleştirilmekten korktuğu için teknik modernleşmeyi mümkün olduğunca takip etmeye çalışmıştır.¹⁴⁵ Askeri ve eğitim alanında son dönem Osmanlı'da başlayan modernleşme çabası, Erken Cumhuriyet dönemine miras kalarak iki dönem arasında tam anlamıyla bir kopuş yaşanmadığını örneklemektedir. Modernleşme arzusu ise ne son dönem Osmanlı'da ne de Erken Cumhuriyet döneminde tek başına belirleyici olmuştur. Modernleşmenin sınırları, dönemin hâkim ideolojisi milliyetçi düşünce ile çizilmiştir.

Bu sebeple, Türkiye'de milliyetçiliğin kararsız bir niteliğe büründüğünü düşünen Süleyman Seyfi Öğün, bu düşüncesinin altında yatan temel nedeni, Türkiye'de milliyetçiliğin, bizim dışımızda kalan devletlerde ya da topluluklarda meydana gelen değişimlerin ortaya çıkardığı yeni dünya düzeni içinde, önce İmparatorluğu daha sonra da millet-devleti gerileyen durumundan kurtararak yeni dünya düzeninin statülerine kavuşturmak amacıyla savunulduğunu dile getirmektedir.¹⁴⁶ Milliyetçilik ve modernlik, Batıcılık neredeyse Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren eşgüdümlü ilerlemiştir. Öğün, milliyetçiliği kötüye giden mevcut koşullar karşısında defansif bir ideoloji olarak görmektedir. Avrupa'ya duyulan hayranlık beraberinde özünü koruma güdüsüyle milliyetçiliği geliştirmiştir. Oluşan gri alanda, başta sömürgecilik faaliyetleri olmak üzere Avrupa'ya duyulan nefret duyguları hayranlıkla başa baş ilerlemiştir.

¹⁴⁵ Halil Bertay, "Birinci Lig İle Üçüncü Lig Arasında Yüksek Uygarlıklar: Küme Düşme Korkusuna Osmanlı-Türk Reaksiyonu", **Dünyada Türk İmgesi**, Hz. Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 179-204.

¹⁴⁶ Öğün, **a.g.e.**, s. 13.

Türk milliyetçiliğinin karakteristik yapısı incelendiğinde, Bora'ya göre de hem yurttaşlık hukukunun baskın olduğu Batılı milliyetçilik etmenleri hem de etnik kültürel bilinç ile tarihsel mitlerin yer aldığı Doğulu milliyetçilik etmenleri kendini göstermektedir. Öğün'ün defansif anlamda tanımladığı milliyetçi düşünce, Bora'nın Doğulu milliyetçilik sınıfına yakın bir anlayışa sahiptir. Toplumsal yapıda, kültürel değerlerde yozlaşmaya gidildiğini hisseden insanlar, modernleşme ve aşırı Batılılaşma olarak gördükleri değişimleri eleştirerek özsel değerleri ön plana çıkaran milliyetçi hareketlerde bulunmaya yönelmişlerdir.¹⁴⁷ Burada bahsedilen milliyetçilik, gelenekselci bir yaklaşımla tanımlanan milliyetçilik türüne işaret etmektedir. Modernleşmenin Batıcılıkla eşdeğer görülmesi ve teknik yeniliklerin yanında bir takım sosyal ve sanatsal faaliyetlerin toplumsal hayata adaptasyonu, muhafazakâr çevrelerce geleneksel değerlerin yitilmesi ya da zarar göreceği endişesini getirmektedir.

Kemal Karpat da Erken Cumhuriyet döneminde Türklerin önünde iki tür milliyetçilik seçeneği olduğunu söylemektedir. Yazar, ilki etnik yapıya ve dile dayanan milliyetçilik anlayışı, ikincisini ise dine ve kültüre bağlı bir milliyetçilik anlayışı olarak ayırmaktadır. Karpat'a göre Mustafa Kemal Atatürk, Türklerin sahip olduğu özgün bir kültür olduğunu düşünerek etnik ve dile dayalı milliyetçilik anlayışını tercih etmiştir. Ayrıca Karpat'a göre Rusya'dan göçmüş olan ve belirli bir süre de Paris'te bulunmuş olan Yusuf Akçura'nın öğrendiği seküler devlet ve millet kavramlarının Türk milliyetçiliğinin oluşumunda etkileri büyüktür.¹⁴⁸ Ancak Turan idealine gösterilen özen ve bağlılık, bu anlayışı savunan Türk milliyetçilerinin milliyetçilik yaklaşımını, biraz daha sert ve yayılmacı olmakla eleştiriye açık bir hale getirmiştir. Zira, Karpat'ın değerlendirmesinde, resmi milliyetçilik anlayışında ırki birliği amaçlayan yayılmacı bir düşünce olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Son olarak, Türk milliyetçiliğinin genel yapısını sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Türk milliyetçiliğinin, her kesimde farklı umutlara karşılık geldiği yönünde bir değerlendirmede bulunmak olağandır. Türk milliyetçiliği öncelikle Yusuf Akçura ile bir devleti kurtarma projesi olarak ortaya çıkmıştır. Ardından, Ziya Gökalp, devlete ve vatandaşlara kimlik kazandırma amacı, Atatürk modernleşme projesi geliştirme, Türk-İslamcı milliyetçilik ise devletin yabancılaşmasına ve modernleşmesine bir tepki, CHP ve MHP milliyetçilikleri de küreselleşme karşıtlığı

¹⁴⁷ Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, s. 74-76.

¹⁴⁸ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, Çev. Recep Boztemur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 196-197.

beslemişlerdir. Sosyolojik bakış açısıyla konuyu değerlendiren Yıldız Akpolat'a göre bu doğrultuda, Türk milliyetçiliğinin laik, modern ve resmi kanadını savunan kesim, devlet ve seçkinlerdir. Türk milliyetçiliğinin geleneksel, muhafazakâr ve İslamcı kanadında yer alanlarsa daha ziyade toplumsal tabanın çevresi ve geniş halk bölümüdür.¹⁴⁹ Yazar, Türk milliyetçiliğinde genel olarak kabul edilen Batı ve Doğu milliyetçilikleri sınıflandırmasını kabul etmekle birlikte, hangi sınıfta toplumun hangi kesimlerinin yer aldığını analiz eden bir sosyolojik yapı çıkarmıştır. Türk milliyetçiliği farklı toplumsal kesimlerde nasıl farklı bir çerçevede sunulmuş ve kabul edilmişse, insanların milliyetçiliğe sarılmasıdaki ihtiyaç ve güdüler de farklı olmuştur ve olmaktadır. Bir sosyolog olan Akpolat'ın gözlemleri, bir zaman çizelgesi içinde milliyetçiliğe bağlanan umutların değişen zamanın koşullarına göre nasıl şekil aldığını ve dönüştüğünü önümüze sermektedir.

Sonuç olarak, bu ana başlık altında, Türkiye'de Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçilik anlayışının nasıl meydana geldiği ve hangi yöne doğru evrilen bir gelişim sürecinden geçtiği incelenmeye çalışılmıştır. Konu üzerinde yapılan çalışmalara ve farklı perspektiften değerlendiren yazarların düşüncelerine ve gözlemlerine yer verilmiştir. Yalnızca siyaset bilimi alanında yazılmış eserlere değil, aynı zamanda tarih ve sosyoloji alanlarında çalışmalarda bulunan yazarların görüşlerine ve tespitlerine de mümkün olduğunca yer verilmiştir. Siyasal anlamda, Erken Cumhuriyet döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ve yeni olan cumhuriyet rejimine geçilmesi söz konusudur. Bu geçiş sürecinde, İmparatorluğun siyasi, ekonomik ve ideolojik alanlarda yaşadığı başarısızlıklar etkili olmuştur. Özellikle milletlerarası alanda büyük yankı uyandıran ve milletlerarası sistemin yapısını değiştiren milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan ideolojik sebep olarak kabul görmektedir. İmparatorluk topraklarında milliyetçi ayaklanmalarla yüz yüze gelinceye kadar, farklı etnik ve dini kökleri Osmanlı tebaası olarak bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu, alışık olmadığı bir sorunla karşı karşıya kalmıştır.

Bu noktada, İmparatorluğu içine düştüğü durumdan kurtarmak ve eski gücüne kavuşturmak amacıyla mücadele başlamıştır. Kendilerini sorumlu hisseden Osmanlı aydınları, Avrupa'da ve İmparatorluk içinde kurulan Avrupa tarzı okullarda edindikleri bilgiler ile Avrupa'da buldukları süre zarfında gözlemleri ışığında fikirlerini ortaya

¹⁴⁹ Yıldız Akpolat, **Türkiye'de Milliyetçiliğin Sosyolojisi**, Ankara, Fenomen Yayınları, 2008, s. 3-5.

koymuşlardır. Jön Türkler adıyla faaliyetlerini sistemleştirmeye çalışan Osmanlı aydınları kadar ve hatta birçok düşünürü göre onlardan daha fazla etkili olan başka Müslüman Türk aydınları da bu mücadelede yer almışlardır. Rusyalı Müslüman Türk aydınların, İmparatorluğun dışında yaşamaları nedeniyle Erken Cumhuriyet dönemine geçişte etkin bir rol oynadıkları düşünülmektedir. Mücadelenin başında, onlar da İmparatorluğu kurtarmak için çalışmalara koyulmuşlardır. Ancak ileriye dönüp baktıklarında kurtuluş umudunun imkânsız olduğunu daha kısa sürede kavrayarak, Erken Cumhuriyet döneminin inşa sürecinde rol almaya başlamışlardır. Rusyalı Müslüman Türk aydınları içinde Yusuf Akçura günümüze kadar öğretilerini hissettiren bir isimdir. Türk milliyetçiliği içinde, Turan idealini ortaya koyan aydınlar Rusyalı Müslüman Türk aydınlar olmuştur. Rusya'da Panslavizm'den etkilenerek Pan-Türkçülüğü savunmuşlardır. Jön Türkler ise İttihat ve Terakki Cemiyetini, ardından da İttihat ve Terakki Fırkasını kurarak sistemli bir ilerleyiş içinde bulunmuşlardır.

Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçiliği içinde etkili isimlerden biri de Ziya Gökalp'tir. Akçura'dan farklı olarak, İmparatorluk içinde yaşayan Gökalp de önceleri İmparatorluğu güçlendirmek için çalışmış olsa da zamanla Kemalist rejimin çerçevesinin oluşturulması ve yerleştirilmesine yönelmiştir. Gökalp'in Türk milliyetçiliğinde kabul gören başarısı, Doğu ile Batı, İmparatorluk ile Cumhuriyet ve gelenekler ile modernleşme arasında köprü görevi görerek sentez kurması olmuştur. Dönem içerisinde uygulanan inkılaplar sürecinde geleneksellik ve modernlik arasında kurulmak istenen noktada Ziya Gökalp'in görüşleri referans olacaktır. İkinci bölümde detaylı bir biçimde incelenecek olan milliyetçilik ve dönemin "yeni kadın" imgesi arasındaki ilişkide, Gökalp'in sentezci yaklaşımı kendisini etkin bir şekilde gösterecektir.

Bölümün başında da belirtildiği üzere, dönemin milliyetçilik anlayışı hem fikir hem de söylem olarak çeşitlilik göstermektedir. Cumhuriyeti kuran Kemalist kadronun milliyetçiliğe bakışı ve Atatürk'ün milliyetçilik tanımı resmi milliyetçilik tanımı olarak kabul edilerek, Cumhuriyetin temel ideolojisi olarak belirlenmiştir. Milliyetçiliğin vatan ve millet sevgisi olduğunu temel eğitim programlarıyla yerleştirmeye çalışmışlardır. İnkılaplar ile modernleşmeye ve laikliğe yapılan vurgular, dini ve gelenekleri hayatının merkezine koyan Türk vatandaşları için tehlike olarak görülmüştür. Milliyetçiliği, geleneklere ve dine dayandırarak açıklamak istemişlerdir. Türkçü olarak ifade edebileceğimiz ve Türk Birliğini benimseyen milliyetçiler içinse Turancılık vazgeçilmez

olmuştur. Din, Turancılığı benimseyen milliyetçiler içinde milliyetin olmazsa olması olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyet'in Atatürk'ün liderliğiyle özdeşleşmesi, resmi milliyetçilik anlayışının da Atatürk milliyetçiliği olarak anılmasına neden olmuştur. Bu söylem tarzının hatalı olduğunu savunan düşünürler bulunmaktadır.

Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçiliği ve inkılaplarında, son dönem Osmanlı uygulamalarının ve Jön Türklerin mirası olduğu düşünüldürece benzerlikler mevcuttur. Başta Fransa olmak üzere, Avrupa ülkeleri eğitim, hukuk ve devlet yönetimi gibi konularda örnek alınmıştır. Batıcılık ya da modernleşme olarak tasvir edebileceğimiz yüzünü Batı'ya dönen uygulamalar, son dönem Osmanlı ve Jön Türklerin mücadele yıllarında giriştikleri bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Erken Cumhuriyet dönemindeki endişenin altında yatan sebep ise yeni kurulmuş olan ulus-devletin emperyalist güçler karşısında direncini sağlamak olmuştur.

Bu bölümdeki ana amaç, Erken Cumhuriyet döneminde nasıl bir milliyetçilik anlayışının hâkim olduğunu araştırmak olmuştur. Bölüm içerisinde yer verilen bilgiler ışığında, Erken Cumhuriyet döneminde milliyetçilik anlayışının modern ve laik bir anlam kazandığı gözlemlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu gibi kozmopolit bir yapıdan ulus-devlet modeline geçiş milliyetçiliği, Erken Cumhuriyet döneminin başat ideolojisi haline getirmiştir. Dönemin milliyetçiliği, ırkçılıktan uzak, vatandaşlık hukukunu baz alan bir anlayış ile hareket etmeye yönelmiştir. Ulus inşa sürecinde, etnik kimliği vurgulayan ifade ve uygulamalar, ırkçılıktan uzak millet kimliğinin kabulünü vurgulamaya dönük politikalar olarak değerlendirilmekte ve literatürde yer alan çalışmaların genel eğilimi bu yöndedir.

Erken Cumhuriyet dönemi ulus inşa sürecini şekillendiren cumhuriyet inkılapları ile en fazla yaşamlarında değişim ve dönüşüm yaşayan Türk kadınları, milliyetçi ideolojinin çizdiği sınırların çerçevesi içinde kalan gri bir alanda imgeleştirilmişlerdir. Modernlik ile geleneksellik arasında Gökalp'i anımsatan bir sentezci anlayışın hâkim olduğu dönemde, kadınlar gem geçmişi hem de geleceğe uzanacak köprüyü temsil eden aktörler olarak görülmüşler ve sentezci yaklaşım doğrultusunda yeni bir kadınlık imgesini sahiplenmek ve yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu sürecin dönemin kadınları nezdinde nasıl bir etki mahiyeti taşıdığı, dönemin tarihi ve siyasi koşulları ile birlikte ve elbette dönemin resmî ideolojisi olan milliyetçi ideolojinin paradigması dahilinde incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE KADIN

Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ve cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla siyasal düzlemde meydana gelen radikal değişim, kısa bir süre içinde milletin toplumsal hayatına da etki etmeye başlamıştır. Son dönem Osmanlı'da ihtiyaç duyulan ve çalışmalara başlanan Batı örneğinde modernleşme çabaları, Erken Cumhuriyet döneminde hız kazanmış ve yasalarla resmi boyuta taşınmıştır. Batı örneğinde arzulanan modernleşme çabaları ise Cumhuriyet inkılapları adı altında, en fazla Türk kadının toplumsal yaşamında dönüştürücü bir etkiye sahip olmuştur. Çünkü Türk kadını kamusal hayatta yer alamayan, zayıf, güçsüz, duygusal ve anaç varlıklar olarak görülmekte ve ev içi alana hapsedilmekteydi. Türk kadını, milletin ikincil vatandaşları kabul eden yaklaşım, Batı karşısında devleti geri bir konuma taşımaktaydı. Türk kadının, kamusal yaşamda görünür kılınması ve temel haklarının yasalarla güvence altına alınması, hem yeni kurulan millet-devletin Batı karşısında modernleşmesini temsil etmiş hem de Türk kadının, uzun yıllar mücadele verdiği emeklerin sonucunda hak ettiği değeri görmesi için arzulanan ve beklenen sosyo-politik zemini hazırlamıştır.

Cumhuriyet inkılapları ile Türk kadınlarının eğitim hakkı, seçme-seçilme hakkı ve çalışma yaşamında yer alabilmelerini sağlayan koşullar oluşturulmuştur. Özellikle eğitim imkânı sağlanan kadınlar, daha önce tecrübe edinemedikleri mesleki alanlarda, eğitim alarak iş yaşamına donanımlı ve belirli bir bilgi düzeyine erişerek katılmaya başlamışlardır. Kadınlara tanınan haklar, bölüm içinde, ayrı başlıklar altında, konuyu farklı pencerelerden değerlendiren yazarların görüşleri doğrultusunda incelenecektir.

Cumhuriyet inkılaplarının, Osmanlı'dan bir kopuşu temsil edip etmediği ve kadınların yaşantısında büsbütün değişim meydana getirip getirmediği ise bölüm içinde yer verilen bir tartışma konusudur. Geleneksel ve modern arasında geçişlerin olduğu bir zaman diliminde Cumhuriyet kadınları, Batı kültürü ile dönemin resmî ideolojisi milliyetçiliğin yeni kadın imgesi arasında sıkışıp kalmıştır.

Milliyetçi ideoloji, yeni rejimin arzulanan ve ihtiyaç duyulan yeni kadınına, kamusal alanda yer açarken annelik ve ev içi alandaki asli ve geleneksel görevlerini ihmal etmemesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. İşte bu noktada, yerleşik kadınlık tanımı ile yeni kadın imgesi karşılaştırılarak; toplumsal cinsiyet ve feminizm konusuna

kısa bir giriş yapıldıktan sonra milliyetçi ideolojinin tüm bu süreçteki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm

Feminizm, etimolojik olarak “kadın” anlamına gelen **femine** kelimesinden türemiştir. Gün Taş’ın belirtmiş olduğu üzere, objesi kadın olan feminizm, ilk olarak İngiltere’de ve on sekizinci yüzyılda Mary Wollstonecraft’ın yazmış olduğu *A Vindication of the Rights of Women*¹⁵⁰ isimli eser ile akademik alanda yerini almıştır. Bu dönem, birinci dalga feminizm olarak kabul edilmektedir. Taş’a göre, feminizmin tarihsel süreç içinde geçirdiği evreler konusunda genel kabul gören bir ayırım yapılmamakla birlikte feminizmin üç dalga şeklinde üç evre geçirdiği düşünülmektedir. Taş, ilk dönemde, feministlerin taleplerinin fırsat eşitliği, eğitim hakkı, siyasal hak ve mülkiyet gibi konular üzerinde yoğunlaştığını, 1960’lı yıllarla birlikte başta cinsel konular ve ataeril düzene karşı çıkışlarla kendini gösteren ikinci dönemin ise feminist alanda farklı görüşlerin oluşmaya başladığı bir evre olduğunu dile getirmektedir. 1990’lı yılların başında ise üçüncü dalga feminizm, ikinci dalga feminizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. İkinci dalga feminizmin, daha ziyade üst ve orta sınıf beyaz yakalı kadınlara indirgenen yaklaşımına karşı kadın hareketlerinin geniş düzlemde yayılması amaçlanmıştır.¹⁵¹ Kadınların, yaşamış oldukları ve bizzat kendilerini ilgilendiren sorunların, tüm kadınların ortak sorunları olduklarını fark etmeye başlamasıyla feminist bilinç gelişmeye ve yayılmaya başlamıştır. Üçüncü dalga feminizm ile birlikte farklılıkların kabulünü arzulayan talepler kendini göstermeye başlamıştır. Feminizm, yalnızca kadınların yaşadıkları sorunları, ezilmişlikleri ve kısıtlamaları dile getirmek ve çözümlenmenin ötesinde, toplumda kabul görmeyen farklı cinsel tercihleri ve yönelimleri olan bireylerin de haklarını savunmaya karşı duyarlılık kazanmıştır.

Serpil Çakır’ın ifadesiyle ise, kadın tarihinin, bir alt disiplin olarak ortaya çıkışı ve ikinci dalga feminist hareketle kucaklaşması 1970’li yılların sonlarında denk gelmektedir. Bir özgürlük hareketi olarak ortaya çıkan kadın hareketi, ilki on dokuzuncu yüzyılda yaşanan kadın hareketinden farklı bir biçimde gelişme göstermiştir. Çakır’a göre, söz konusu fark, kadın-erkek arasındaki ilişkinin bir çıkar ilişkisi oluşunun ve kadın rolünün,

¹⁵⁰ Gün Taş, “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, (Çevrimiçi) <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/elegance/article/view/5000189727/5000166677>, 4 Mayıs 2019.

¹⁵¹ A.e.

erkeklerin çıkarları doğrultusunda şekillendiğinin saptanmasıdır. Çakır, tespit edilen kadın sorunlarının ve kadınların ezilmelerinin artık bir sistem sorunu olduğunun belirlenmesi ile feminizmin teorik çerçevesinin gelişmeye başladığını dile getirmektedir.¹⁵² Çakır, feminizmin, kadın hareketinin akademik bir çerçeve içinde ele alınıp incelenmesinde, cinsiyetler arasındaki hiyerarşik düzeni sağlayan etmenin “çıkarcı” olgusu olduğunu vurgulamaktadır.

Cinsiyetçi bir temelde çıkar kaygısının oluşmasını sağlayan tarihsel ve sosyal yapıların meydana gelmesinde ise; feminizm alanında çalışan teorisyenler de modernist paradigma içerisinde görüşlerini dile getiren milliyetçi teorisyenlerde gördüğümüz yaklaşıma paralel bir çizgide kalarak sanayileşme ve modernleşmeyi önemli bir aşama olarak kabul etmektedirler. Kadınların sosyo-ekonomik alanda yer edinmeye başlaması ve ekonomik özgürlüklerini kazanmaya başlamalarıyla, kadınlar ataeril düzeni, eril tahakkümü sorgulamaya başlamışlardır.¹⁵³ Feminizmin ortaya çıkışında ve feminist bilincin oluşmasında, teknik ve teknolojik gelişmeler ile başlayan sanayileşme ve sosyal yapılarda değişim ve dönüşümlere sebep olan modernleşme ile hem cinsiyetler arası eşitsizlikler belirgin bir şekilde ortaya çıkmış hem de ikincil konumda kalması sağlanan kadınlar bilinçlenerek kadın hareketinin evrensel boyutta etki etmesini sağlamışlardır. Bu nedenle Fatmagül Berktaş, devrimci bir potansiyele sahip olduğunu düşündüğü feminist tarihçiliğin, hem tarihin derin bir eleştirisini yaptığını hem de tarihin yeniden yönlendirilmesi gerektiğini savunduğunu belirtmektedir. Bu nedenle yazara göre, feminist teori bir anlama ve yorumlama aracı olmasının da ötesinde dönüştürmenin önünü açacak eleştirel bir perspektif sunmasıyla önem taşımaktadır.¹⁵⁴

Denilebilir ki, feminizm, gelişim süreci içinde bir yandan sosyal hareketlerden etkilenirken bir yandan da onları etkilemiştir.¹⁵⁵ Bu noktada feminizm, karşı çıktığı cinsiyetçi eşitsizliklerin, sınıfsal ve etnik eşitsizliklere de temel oluşturduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁶ Dolayısıyla, milliyetçi ideolojide, milletin geniş bir aile olarak görülmesi

¹⁵² Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, 4. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 30-31.

¹⁵³ Taş, **a.g.e.**

¹⁵⁴ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, 5. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s. 11-12.

¹⁵⁵ Emine Çetinel, “Feminist Teori :Yönetim ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım”, (Çevrimiçi) [http://iibfdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/923450542_IIBF417-SON\(InPress\).pdf](http://iibfdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/923450542_IIBF417-SON(InPress).pdf), 4 Mayıs 2019.

¹⁵⁶ Hasret Navdar, “Feminizm ve Toplumsal cinsiyet”, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/37673098/FEMİNİZM_VE_TOPLUMSAL_CİNSİYET, 4 Mayıs 2019.

ve ailelerin milleti simgeliyor olması, milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet rejimi ile yakından ilgilidir.¹⁵⁷ Temelde, kadın-erkek eşitliğini savunan bir ideoloji olan feminizmin, zamanla kabul gören ya da görmeyen tüm cinsiyetler arası eşitsizliklerin ve bu eşitsizlikler üzerinde inşa edilen hiyerarşik düzenin ortadan kalkması yönünde dile getirdiği eşitlikçi ve farklılıkların kabulü talepleri, postmodernist bir yaklaşım içinde yer almaya başlamıştır.

Postmodernizmin etkisiyle literatüre etki eden ve farklılıkların kabulü üzerinde gelişmeyi amaçlayan yaklaşımlar, feminizmi, kadın-erkek arasında eşitlik sağlamayı amaçlayan bir mücadeleden önce “birey olma” çabasına dönüştürmüştür. Berktaş’a göre feminizm, kadınların, her birinin kendine özgü bireysel bir kimliğe sahip olduğunu ve evrensel insanlık kategorisine ait olduklarını savunan, evrensel eşitlik talebi bulunan bir ideolojidir. Berktaş’a göre, tarih boyunca, eşitlik, özgürlük, evrensellik ve özerklik gibi konularda mücadele verilmiştir. Ancak, feministlere göre kadınlar bu mücadelelerde dışlanmışlar ya da bastırılmışlardır.¹⁵⁸ Kadın-erkek arasında başlayan eşitlik mücadelesi hem kadınlar ile erkekler hem de hemcinsler arasında aynılığa neden olan genellemelere sebep olabilmektedir. Bu noktada, artık eşitlik talebinde bulunan feministler için arzu edilen aynılık sağlamak değil, bireysel farklılıkların kabul edilerek eşit düzeyde fırsat eşitliğinin sağlanmasıdır.

Postmodern düşünce biçimlerinin ve farklılıkların kabulü üzerine odaklanan ifadelerin ortaya çıkış sürecine kadar geçen süreçte, cinsiyetler arasında oluşan eşitsiz ve hiyerarşik yapıların oluşumunda çıkar olgusuna yapılan vurgu kadar bilgi yoksunluğu da üzerinde hem fikir olunan bir sebep olarak düşünülmektedir. Kadınların, tarihsel varlıklar olarak kabul edilmemelerinde, kadınların eğitim imkanından yoksun olmaları temel bir sebeptir.¹⁵⁹ Bu sebeple, Berktaş’a göre, feminist tarihçilerin öncelikli amacı, bilgi üretimi sürecinde var olan cinsiyetçiliği ortadan kaldırmak olmuştur. Tarih boyunca görünmez kalan kadınların görünür hale gelmesi ve tarihlerini, geçmişlerini kadınlara geri vermeyi amaçlamıştır. Berktaş’a göre bu konuda feminist tarihçilerin öncelikle yapmış oldukları çalışmaların arasında 1980’li yıllardan itibaren, yapılan analizlerde “kadın” kategorisi yerine “toplumsal cinsiyet” kavramının kullanılması

¹⁵⁷ Tuba Kancı, “Türkiye’de Eğitim, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 83.

¹⁵⁸ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 112.

¹⁵⁹ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 39-44.

olmuştur.¹⁶⁰ Bu şekilde, belirli bir zaman diliminde ve belirli bir toplum üzerinde görülen kültürel davranışlar bütünü işaret edilmekte ve cinsi ayrımdan uzak durulmaktadır. Üstelik, toplumsal cinsiyet kategorisi altında yapılan incelemelerde, yaşananların kadınlar ve erkekler açısından farklı deneyim ve çıkarları olabilme ihtimali görmezden gelinememiş olmaktadır.

Cinsiyet yerine toplumsal cinsiyet kavramının kullanılmaya başlanması ve toplumsal cinsiyet kavramının ortaya çıkmasını sağlayan nedenlerin başında ise “biyoloji kaderdir” algısı tetikleyici olmuştur.¹⁶¹ Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetin aksine, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal yapılanma içinde oluşmaktadır. Toplumdan topluma farklılık gösterebileceği gibi farklı zaman dilimlerinde de farklılık gösterebilir ve değişebilir. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyet ile açıklanamayan farklılıklarla, sosyal sınıflarla, siyasetle, üretim biçimleri ve ataerkillikle ilişkilidir. Toplumsal cinsiyet, bir toplumdaki kadınlar ile erkeklerin rolleri, görevleri ve sorumluluklarını kapsamaktadır.¹⁶² Ancak, toplumsal cinsiyet, verili bir biyolojik cinsiyetin üzerine kültürel anlam yüklemek olarak da anlaşılmalıdır.¹⁶³ Bir toplumda, hâkim olan kadınlık ve erkeklik tanımları, kadınların ve erkeklerin sosyal yaşama katılım oranları ve yönelimleri o toplumun cinsiyet algısı ile belirlenmektedir. Toplumda oluşan yerleşik cinsiyetçi algı, bireylerde, çocukluktan itibaren ve ailede başlayan eğitim ve rol model öğrenme yoluyla nesilden nesile aktarılabilmektedir.

Juliet Mitchell ise kadınlar ve erkekler arasında biyolojik farklılıklar olmasının son derece doğal olduğunu ve bu farklılıkları kabul ettiğini belirtmekle birlikte, toplumsal hayatın içinde cinsiyetçi ayırım yapıldığını ve bu ayırmada da daima kadınların zarar gördüklerini dile getirmektedir. Oysa Mitchell'e göre kadın ile erkek birbirleri karşısında gerçekte insandırlar ve eğer iki cinsten biri lekelenirse işte o zaman kaybeden insanlığın ta kendisi olacaktır. İnsanlığın hayvanlıktan farklı olarak cinsellikten çıkarak duygu ve dil ile iletişime geçebiliyor olması bu aşamada önem taşımaktadır.¹⁶⁴ Kadınların erkeklerden farklı olarak doğurganlık özelliğine sahip olmaları kadınların üzerine birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Milliyetçi ideolojinin

¹⁶⁰ Bertkay, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 27-29.

¹⁶¹ Judith Butler, **Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, 4. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2014, s. 50.

¹⁶² Burcu Öngen, Serpil Aytaç, “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi”, **Sosyoloji Konferansları**, No:48, 2013, s. 2-3.

¹⁶³ Butler, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁶⁴ Juliet Mitchell, “Kadın ve Eşitlik”, Çev. Fatmagül Bertkay, **Kadın ve Eşitlik**, Ed. Juliet Mitchell, Ann Oakley, Ankara, Kaynak Yayınları, 1984, s. 23-24.

kadını anne olarak kutsamasının altında yatan temel sebep de kadının doğurganlık özelliğinden kaynaklanmaktadır. Milletın çoğalmasını sağlayan kadınların, çocukların yetiştirilmesi noktasında da tek sorumlu olmaları eleştirilen bir konudur.

“Kadınlığı, falcı kadınların sözlüğünden ödünç almışa benzeyen parlak ve belirsiz laflarla anlatmakta”¹⁶⁵ olduğumuzu düşünen Simone de Beauvoir de kadın ile erkek arasında sadece bedensel değil, bedensel olduğu kadar ahlaksal ve toplumsal açıdan da temel farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Çünkü hâkim olan ataerkil uygarlık, kadını iffetliliğe adamaktadır. Beauvoir, üstü açık ya da kapalı bir izinle erkeğe cinsel arzularını doyurma hakkı verilmişken kadının evliliğın daracık sınırları içinde kısıtlandığını düşünmektedir. Eğer kadın, ataerkil toplumlarda “kadının düşmesi” ya da “teslim olması” olarak ifade edilen davranışları sergilerse içinde yaşadığı toplumda herkes tarafından küçük görülmektedir.¹⁶⁶ Kadın bedeninin, milletin toprakları olarak tahayyül edilmesi, kadınların kendi bedenleri üzerindeki söz haklarını ellerinden almıştır.

Beauvoir’in ünlü sözü “kadın doğulmaz, kadın olunur”¹⁶⁷ aslında, toplumsal cinsiyet kavramını kısaca özetlemektedir. Beauvoir, kadınlık tanımın uygarlık, tarih ve kültür tarafından inşa edildiğini ve dünyaya gelirken sahip olduğumuz bir takım biyolojik özelliklerimize anlamlar yüklediğini ifade etmektedir. Cinsler arası eşitsizliğin ortadan kaldırılması yolunda, erkekler ve kadınların içselleştirmiş olduğu ayrımın, toplumsal düzenin içindeki tüm ilgili mekanizmalar ile birlikte yeniden üretimi ile gerçekleşebilecektir.¹⁶⁸ Bir anlamda, kadın cinsi ile erkek cinsi arasında kurulan hiyerarşide kadına ikincil konumda tutan biyolojik erkeklik değil, yine toplum ve uygarlık tarafından kurgulanan toplumsal erkeklik olgusudur.¹⁶⁹ Çünkü, insanlar, çoğu zaman sadece biyolojik cinsiyetlerinin farkındadırlar ve toplumsal cinsiyetin, inşa edilmiş olan kültürel değerlerin farkında değildirlere.¹⁷⁰ Kadınlara ve erkeklere özgü olduğu iddia edilen tanımların, biyolojik cinsiyetin doğal bir sonucu olarak sorgulamadan kabullenirler. Kadınların ve erkeklerin sahip oldukları biyolojik

¹⁶⁵ Simone de Beauvoir, **Kadın: Genç Kızlık Çağı I**, Çev. Bertan Onaran, 5. bs., İstanbul, Payel Yayınları, 1980, s. 14.

¹⁶⁶ **A.e.**, s. 397.

¹⁶⁷ Zeynep Direk, “Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği”, **Cogito Dergisi Yapı Kredi Yayınları**, S. 58, Bahar 2009, s. 12.

¹⁶⁸ Pierre Bourdieu, **Eril Tahakküm**, Çev. Bediz Yılmaz, 2. bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, 2015, s. 146.

¹⁶⁹ **A.e.**, s. 12.

¹⁷⁰ Sibel Kocaer, “Argo ve Toplumsal Cinsiyet”, **Milli Folklor Dergisi**, S. 71, 2006, s. 97.

farklılıkların sosyal yaşama, aile ilişkilerine, kadın-erkek ilişkilerine, çalışma hayatına, eğitime, giyime, konuşmaya varan neredeyse toplumsal hayatın tamamına yansımaları öğrenilmiştir. Çocuklar dünyaya gelmeden önce, cinsiyetinin belli olması neticesinde kendileri için planlanan cinsiyetçi geleceğe ilk adımı atmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ideolojisi, kadın ve erkeğin deneyimlerine ve gündelik pratiklerine dayanmaktadır. Örneğin aile içi iş paylaşımında kadının çocuğun bakımından ve erkeğin de evin geçiminden sorumlu olması, toplumsal gerçek tarafından desteklenen tartışmasız bir gerçekliktir.¹⁷¹ Kadınların anne ve eş olarak evlerine ait olduklarına dair yerleşik kanı neredeyse yüzyıllar boyunca süregelen evrensel bir sonuçtur. Fakat sanayi devrimi gibi tarihi gelişmeler neticesinde kadınların özel alandan tecrit edilmesi ve işyeri ile ev mekanlarının ayrılması gibi süreçler yaşanmaya başlamıştır.¹⁷² Özel alan ile kamusal alan ayrımı ise halen ciddi sorunlar içermektedir.¹⁷³ Biyolojik ve fiziksel farklılıklardan yola çıkılarak zihinsel ve ruhsal farklılıkların inşa edilmesinde, annelik olgusunda olduğu gibi çeşitli dayanaklar yer almaktadır. Bu dayanakların kimisi evrensel, kimisi kadınların giyim-kuşam modellerine müdahaleyi meşrulaştıran bölgesel, dini ve kültürel olabilmektedir.

Söz konusu kadınlık tanımı olduğunda, kültürel ve toplumsal değerler çeşitli kısıtlamalar şeklinde karşımıza çıkarken, erkek cinsinin, erkeklik tanımının, kadınlara nazaran sınırlarının genişletilmiş olması, feminist oluşumun tepkisini çekmekte ve zaman zaman radikal boyutlara taşıyabilmektedir. Özellikle dilde, söylemde eşitsiz hiyerarşik yapıyı görmek mümkündür. Bu nedenle, feminizm, dile ve kullanılan kelimelere çoğu zaman dikkat çekerek, dönüşüm başlatmaktadır. Çünkü, Foucault'un da dediği gibi dil, "dünyayı düzenleme ve denetlemede bir teknik olarak görülmektedir."¹⁷⁴

Türkiye'de ise feminizm, 1980'li yıllarda, küçük gruplar arasında araştırma yapılan ve tartışılan bir alan olarak sınırlı bir çerçevede kalmıştır. 1990'lı yıllarda feminizm konusu daha çok gündeme gelmeye ve çalışılmaya başlanmıştır. Zamanla kitap, dergi, sinema ve televizyon gibi sektörlerde cinsiyetçi ifadeler yapılan vurgular dikkat çekici

¹⁷¹ Johanna Brenner, **Sınıf Siyaseti ve Kadın**, Çev. Dafne Yeşilsu, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012, s. 71.

¹⁷² Josephine Donovan, **Feminist Teori**, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 19.

¹⁷³ **A.e.**, s. 62.

¹⁷⁴ Pınar Türkmen Birlik, "Michel Foucault'da Bir Tercih Olarak 'Dil'", **Mediterranean Journal of Humanities**, VII/1, 2017, s. 333-344.

bir hal almaya başlamıştır. Türkiye’de kadın kelimesi sadece kadın-erkek arasında yapılan bir ayrımı değil aynı zamanda bakire olan “kız”dan bakire olmayan “kadın”ları ayırt etmek ve temizlik işi yapan kadınları ifade etmek için de kullanılmaktadır. Çünkü evin sahibi olan kadın için “hanım” kelimesi kullanılmaktadır.¹⁷⁵

Türkiye’de kadın kelimesi hem biyolojik hem de sosyal statü ifade eden bir kelime olarak anlam kazanmaktadır. Özellikle, eğitimsiz ve toplumdaki sosyal-statü katmanlarında alt seviyede yer alan kadınlar için “kız” ve “kadın” ayrımı oldukça hassas bir konudur. Orta ve üst katmanda yer alan ve eğitim imkanlarından yararlanabilmiş olan kimi kadınlar, iki kavrama da kültürel değer yüklememekte iken feminist bilince sahip olan kadınlar için “kadın” kelimesinin kullanımı önem taşımaktadır. Erkekler arasında, bu tür bir ayrım bulunmazken kadınların cinsellikleri üzerinden farklı kelimelerle adlandırılıyor olması kadın-erkek eşitsizliğinin temel göstergelerinden biridir. Son yıllarda, sinema, edebiyat ve televizyon gibi görsel ve işitsel basın-yayın organlarında, feminist dil kullanımı ilgi çekici bir hal almaya başlamıştır. Dilde başlayacak olan değişim, kadın-erkek herkesin hem bilinçlenmesi hem de eleştirel bir gözlükle yerleşmiş değerleri eleştirmesi açısından tetikleyicidir.

Kadın araştırmaları, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bilme ve var olma mücadelesidir. Bu mücadelede amaç, kadınların ezilmelerini önlemek ve kadın özgürlüğü konusunda toplumları ikna etmektir.¹⁷⁶ Gündelik yaşamları ve yerleşik kültürü ve hatta yazgılarını değiştirmeye çalışan kadınlar hayalci, cesur ve maceraperest olarak görülmektedirler. Çünkü toplumsal cinsiyet farklılıklarına, aile kurumuna, anneliğe, ücretli emek koşullarına, yerleşik giyim kuşam şekillerine, kentlerin mekânsal kullanımına ve kısacası alışılmış olan her şeye yeri geldiğine karşı çıkmışlar, yeri geldiğinde talep ve teklifler sunmuşlardır.¹⁷⁷ Toplumlarda oluşan feminist bilinçle paralel olarak, kadınların, geleneksel değerlere karşı çıkmaya başlaması ve toplumda önlerine konan cinsiyetçi sınırları zorlamaya başlamaları ile birlikte toplumda var olan eril ve dişil kamusal etkinlikler arasındaki ayrım ile gerilim yoğunlaşmıştır.

¹⁷⁵ Ayşe Durakbaşa, **Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 10-30.

¹⁷⁶ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 33.

¹⁷⁷ Sheila Rowbotham, **Yeni Bir Çağ Hayali: Yirminci Yüzyılı Yaratan Kadınlar**, Çev. Suğra Öncü, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2013, s. 11-12.

Sonuç olarak, feminizm, kadınların yaşadıkları toplum içinde sahip oldukları hakları genişletme ve erkeklerle eşit düzeye çıkarmak, kadınların ezilmişliği ve toplumdaki ikincil konumlarını ortadan kaldırmak üzere girişilen bir yoldur. Ancak bu yolda, yalnızca iki farklı cinsiyetin varlığını kabul eden ve kadınlar ile erkekler arasında eşitlik sağlamaya yönelik çabalar, farklı cinsel tercihleri olan bireylerin görünmez kılınmasına neden olmaktadır. Bu sebeple, postmodernizmin de etkisiyle üçüncü dalga feministler tarafında talep edilen eşitlikte, taraflar artık yalnızca kadınlar ve erkekler değil, tüm cinsiyet türleri olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ayrıca, eşitlik ile talep edilen aynılık değildir. “Çünkü herkes farklı, herkes eşittir!”¹⁷⁸

Toplum tarafından kurgulan cinsiyetçi yaşam kalıplarının belirlenmesinde, tarihsel koşullar, uygarlık, kültür ve din gibi olgular etkili olmaktadır. Ayrıca toplumlar, milletler, farklı tarihi dönemlerde farklı ideolojilerin altında şekillenebilmektedirler. Özellikle de ulus inşa dönemlerinde toplumun siyasal alandan sosyal alanına kadar hemen her alanında milliyetçi ideoloji belirleyici olmaktadır. Kadınlık tanımı, kadınların görev ve sorumlulukları, erkeklik tanımı, erkeklerin görevleri ve sorumlulukları, kadın-erkek ilişkileri gibi toplumsal cinsiyet temelli konularda nasıl olunması gerektiğini düzenleyen milliyetçi ideoloji olmaktadır.

Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde de kurgulanan yeni kadınlık tanımı, milliyetçi ideolojinin çizdiği milli ve geleneksel sınırlar çerçevesinde kalmıştır. Feminizm tarihi içinde yapılan birinci, ikinci ve üçüncü dalga sınıflandırması doğrultusunda, Erken Cumhuriyet dönemi ise birinci dalga feminizm sınıflandırmasına dahil edilmektedir. Çünkü dönem içerisinde eşitlik talebinde bulunan kadınlar için amaç yalnızca erkeklerle eşit haklara sahip olmak gibi yüzeysel bir düzeyde kalmıştır. Mülkiyet ve eğitim gibi alanlarda yoğunlaşan eşitlik talepleri ise; söz konusu dönem içinde “cinsiyet eşitliği” adı altında ifade bulmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının literatüre girmesi, seksenli yıllara kadar beklemiştir. Fakat, kadınların toplumsal yapı içerisinde buldukları eşitsiz ve hiyerarşik yapının farkını varmaları ve eşitlik uğruna mücadeleye koyulmaları, bu yolda atılan adımlar, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda kendini göstermeye başlamıştır.

¹⁷⁸ “Avrupa Konseyi ‘Herkes Farklı Herkes Eşit Kampanyası’ (Çevrimiçi) <https://hitogrencileri.wordpress.com/2016/10/31/avrupa-konseyi-herkes-farkli-herkes-esit-kampanyasi/>, 4 Mayıs 2019.

2.2. Son Dönem Osmanlı'da Milliyetçi İdeolojinin Kadın İmgesi

Erken Cumhuriyet döneminde milliyetçi ideolojinin kadın imgesine geçmeden önce, son dönem Osmanlı'da milliyetçi ideolojinin kadın tanımına ve kadını toplumsal yaşamın hangi katmanlarında ve ne şekilde yerleştirdiğine değinmek, tarihsel akış içinde kopukluk yaratmadan bütünsel bir çerçeve sunmamızda oldukça önemli bir yöntem sağlayacaktır. Son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda, Batı karşısında gerileyen askeri, siyasi ve ekonomik güç ile itibar, İmparatorluğu Batı modelinde yenileşmeye, modernleşmeye sevk etmiştir. Batı'nın Osmanlı için hem geri kalmışlığın kıstası hem de ulaşılacak istenilen noktanın örneği olması, modernleşmenin Batılılaşma olarak da adlandırılmasına sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun şeri kanunla yönetiliyor olması ve İslami kuralların toplumsal yaşamın her alanına işlemiş, temel yön verici değerler olarak kutsanması ise modernleşme sürecinde karşıt tepki yaratmıştır. Öte yandan İmparatorluk bünyesinde yaşanan toprak kayıplarının hızlanması, Türk ve Müslüman olmayan etnik kimliklerin ayrılıkçı talepleri, daralan Osmanlı topraklarında Müslüman Türklerin nüfus içindeki en büyük popülasyonu oluşturuyor olmaları da milliyetçiliğin gelişmesi için uygun zemini hazırlamıştır. Bu koşullar altında, kadın meselesini yalnızca milliyetçi ideolojinin penceresinden değerlendirmek eksik bir bakış olacaktır. Son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçi ideolojinin kadın imgesini değerlendirirken zaman zaman Batıcı ve İslamcı görüşlerin, söz konusu dönem içindeki etkisine de değinmek gerekecektir.

2.2.1. Osmanlı Basınında Kadın ve Kadın Dernekleri

Son dönem Osmanlı'da milliyetçi ideolojinin kadın imgesi eğitim, edebiyat, dernekler başta olmak üzere birçok alanda kendini göstermiş ve bu alanlardaki faaliyetler Cumhuriyet rejimine miras kalmıştır. Modernleşme sürecinde kadının toplumsal yaşamda oldukça geri bir konumda kaldığını fark eden İmparatorluk yöneticileri ve aydınları, yenilikçi fikirler ışığında kadın meselesine eğilmişlerdir. Eğitim yoluyla reformlara başlanmıştır. Bu süreçte üzerinde durulması gereken detay ise kadınların pasif konumda kalmadıklarına dikkat çekmek olmalıdır. Benzer tartışmaların Cumhuriyet döneminde de yaşanacak olması, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kalan bir diğer miras konusudur. Filizlenen özgürleşme ortamında, kadınlar seslerini duyurmak ve temel haklarını talep etmek için bütün fırsatları değerlendirmişlerdir.

Nicole Van Os'a göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1868 yılında çıkmaya başlayan Terakki gazetesi, Osmanlı kadın hareketlerinin başlamasında önemli bir adımdır. Os'un belirttiği üzere, bağımsız bir gazete olan Terakki gazetesi, Fransa'daki kadın hakları arayışları, kadın eğitimi gibi tartışmalara yer veren bir gazete özelliği taşımaktaydı. "Üç kadın" imzasıyla, vapurda erkeklerle eşit ücret ödüyor olmalarına rağmen eşit muamele görmemelerinden şikâyet eden/edenler tarafından bir mektup yazılmıştır. Os'a göre söz konusu mektubun gerçekten de üç kadın tarafından kaleme alınıp alınmadığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Gazetenin sahiplerinin bu mektuba ve kadın konusuna olan ilgileri, Terakki-i Muhadderat (İffetli kadınlar için ilerleme) isimli gazete eki çıkarmalarını sağlamıştır.¹⁷⁹

Gazete ekinin isminden anlaşılacağı üzere kadınların ilerlemesinin sınırı ve çerçevesi bulunmaktadır. İffet ve namus, milliyetçi ideolojide kadın bedeninin vatan toprakları olarak görülmesi sebebiyle önem taşıdığı gibi İslamcı görüşte de kadının bekareti kutsal bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Kadının ilerlemesi hem arzu edilen ve ihtiyaç duyulan bir yenilik hem de geleneksel değerlerin yiteceği korkusu karşısında endişe ile tedbir alınan kararsız bir tartışma alanı olarak kalmıştır. Ancak yine de 1860'lı yıllarda basın toplumsal yaşam içinde hareket alanını arttırması, kadın hareketi için elverişli bir ortam yaratmıştır. Kadın modernleşmesinin ölçüsü, yayın araçlarıyla tartışılmıştır.¹⁸⁰ Kadınların taleplerini yayınlayabilmesi ve öte yandan aydınların kadın haklarının bir ihtiyaç olduğu yönünde yazılar yazması ve yönetim erkinin modernleşme arzu ve ihtiyacının eş zamanlı ilerlemesi kadınlar açısından bir nebze de olsa olumlu sonuçlar kazanmalarını sağlamıştır.

İlk kez 1898 yılında ve daha sonra da 1903 yılında yayınlanan "Türk Kadını" isimli öykü kitabının Türkçe çevirisinin önsözünde, kitap hakkında değerlendirmede bulunan Sophie Basch, Türk kadınının kitapta şöyle tasvir edildiğini belirtmektedir: "Türk kadının dış görüntüsü, yüzyıl sonunda İstanbul, Cezayir, İskenderiye ve Beyrut'ta basılan şehvet düşkünü kadın fotoğraflarıyla yakından uzaktan hiç benzerliği yoktur."¹⁸¹ Yabancı edebiyatta anlatılan ve Batılı gözle yapılmış Türk kadını

¹⁷⁹ Nicole A. N. M. Van Os, "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 336-337.

¹⁸⁰ Ayşegül Utku Günaydın, **Kadınlık Daima Bir Muamma: Osmanlı Kadın Yazarların Romanlarında Modernleşme**, İstanbul, Metis Yayınları, 2017, s. 29.

¹⁸¹ Sophie Basch, "Türk Kadını ya da Oryantalizmin Çöküşü", **Türk Kadını**, Jean Lorrain, Çev. Galip Baldıran, Konya, Çizgi Kitabevi, 2011, s. 9-14.

tasviri, kadının ilerlemesinde kontrollü bir yaklaşımla hareket edildiğinin kanıtını oluşturmaktadır.

Osmanlı kadınının dergi ve gazete gibi araçlarla mücadeleye başlamalarının sebeplerinin başında ise kadınların da eksiksiz bir insan varlığı olarak kabul edilmeye karşı duydukları derin ve içten arzu olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸² Bu uğurda, kadınlar, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde, erkeklere nazaran buldukları konumu sorgulamaya başlamışlardır. Önce bireysel ve ardından örgütlü mücadele yollarını deneyimlemişlerdir. En genel ifadeyle amaçları “kadın inkılabını” gerçekleştirmek olmuştur. Kadın inkılabı toplumsal yaşamdan çalışma hayatına ve siyasal alana kadar geniş bir çerçeveye sahiptir. Bu süreçte, kadınların kendilerini yeteri kadar ifade edemediklerini fark etmeleri ise basın yoluyla olmuştur. Batılı kadınlarla kendilerini kıyaslamışlardır. Kadınlar için farklı yaşam biçimlerinin olduğunu görmüşlerdir. Basın yoluyla bilinçlenen Osmanlı kadını, dünyadaki kadın hareketiyle bağlantılı ve eş zamanlı gelişmiştir.¹⁸³ Osmanlı kadını, dünya çapında yükselen kadın harekâtını yakalamakta geri kalmamıştır.

Bilinçlenen Osmanlı kadını, içinde yaşadığı toplumda var olan eşitsizliklerin doğal bir durum olmadığını, aynı sıkıntıların Batı’da da yaşandığını ve Batılı kadınların eşitsizlikçi yapının değişmesi için hangi mücadele yollarını denediklerini öğrenmişlerdir. Ancak bu noktada, Osmanlı kadınının, Batılı hemcinslerini taklit ettiğini düşünmek yanıltıcı olabilmektedir. Kadınlar benzer sıkıntıları paylaşıyor olsalar da her toplum, sahip olduğu farklı kültürel değerler sebebiyle farklı çözüm yollarına açılabilir. Batılı kadınların, Osmanlı kadını için her şeyden önce cesaret verici ve ilham sağlayan bir kaynak olarak görülmesi ve Osmanlı kadınının içinde yaşadığı toplumun modernleşme çabası içinde geri durmayarak, ülkesi dışında patlak veren kadın harekâtını yakalayabilmiş olması oldukça önemli bir gelişmedir. Osmanlı kadını da kendinden sonraki nesillere ilham olmuştur.

Geç Osmanlı döneminde bir muamma olarak görülen Osmanlı kadınları, askeri ve siyasi alanda meydana gelen değişim süreciyle beraber, Osmanlı aydın erkekleri nazarında üzerinde önemle durulan modernleşme araçları olarak görülmüşlerdir. Yeni topluma uygun yeni kadın hülyasının bir gereksinim olarak düşünölmeye başlandığını belirten Bora, erkeklerin kendilerine ve döneme uygun eş, arkadaş ve kadın ihtiyacı

¹⁸² Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 93.

¹⁸³ Çakır, **Osmanlı Kadın Harekâtı**, s. 405-408.

hissettiklerini belirtmektedir. 1907 yılında Mehmet Akif'in, Arapçadan Mehmet Ferid Vecdi'nin "Müslüman Kadını" isimli eserini çevirmesi, Bora'ya göre önemli bir adım olmuştur. Bu kitap çevirisinin ardından kadın meselesi ile ilgili birçok kitap yayınlanmıştır. Bora, kadın meselelerini ele alan ilk yazarların erkek yazarlar olduklarını ve bazen de erkek yazarların, kadın isimleri ile imza kullanıp yazılar yayınlayarak, kadınlara öncülük etmiş olduklarını belirtmektedir. Yayınlarda, kadın kelimesinin kaba bir çağrışım yaptığı düşünülerek, kadın kelimesi yerine **hanım** ve **nisvan** gibi kelimeler tercih edilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde, öz Türkçe olmaları sebebiyle erkek-kadın yerine, bay-bayan kullanılmıştır. Bora'nın belirttiği üzere, son dönem Osmanlı'da kadın haklarını savunan erkekler arasında, Muslihiddin Adil ve Selahaddin Asım yer almaktadır.¹⁸⁴ Kadın kelimesi, geç Osmanlı döneminde kaba bir çağrışım yapması sebebiyle tercih edilmezken günümüzde de bayan kelimesi kadın hakları savunucuları tarafından karşı çıkılan bir kavram haline gelmiştir. Özellikle kız-kadın ayrımının cinsellik ve bekaret açısından ayrılıyor olması, *kız* kelimesinin kullanım sıklığını düşürmüştür. Bugün kadın kelimesi, kadın hakları savunucuları tarafından desteklenen bir kelimedir.

Kadın haklarını savunan aydın Osmanlı erkekleri, annelerine ve kız kardeşlerine özgürlük tanınması, siyasal, ekonomik, hukuksal ve toplumsal haklar elde etmeleri için çalışırken aslında bir anlamda da kendileri için çalışmışlardır.¹⁸⁵ Çünkü, kadınların eve hapsedilmiş olması erkeklerin üzerindeki yükün artmasına neden olmuştur. Kız kardeşleri ve eşleriyle yüklerini paylaşmak onları rahatlatacaktır. Fakat, kadınlığın tanımı konusunda henüz sonu gelmeyen tartışma ortamında ve yükselen milliyetçilik sularında kadının düşeceğine karşı duyulan korkular, kadınlar için tam eşitliğin sağlanmasına engel olmuştur.

Cumhuriyet öncesi Meşrutiyet döneminde kadınlığın sorgulandığı, kadın meselesinin tartışıldığı mecralardan biri de İttihatçı ideolojinin dergisi olan "Kadın" dergisi olmuştur. Fatma Kılıç Denman'a göre, ülkelerin birbirleriyle üstünlük yarışına girdikleri bir dönemde ve kadınların toplumsal statülerinin o toplumun gelişmişlik düzeyini belirlediği bir dönemde, kadın meselesi üzerine kafa yormak son derece milliyetçi bir yaklaşım olmaktadır. Denman, Meşrutiyet döneminde fedakâr Osmanlı kadın imgesinin ve fedakâr, vatansever anne modelinin Cumhuriyet döneminde fedakâr

¹⁸⁴ Bora, **Cereyanlar**, s. 741-742.

¹⁸⁵ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 106.

Anadolu kadını ve annesi olarak devam ettiğini belirtmektedir.¹⁸⁶ İmgelerin toplumsal kültüre yerleşmesinde edebiyat ve dergilerin payı yadsınamaz bir güce sahip olmuştur. İletişimin yazılı medya aracılığıyla yapıldığı bir dönemde dergi ve gazete gibi araçlar ideolojinin yayılması ve yerleşmesinde oldukça etkilidirler. Ancak bugün görsel ve işitsel bilginin çok hızlı yayıldığı internet çağında sosyal medya, daha etkili bir araç haline gelmiştir.

Yazılı basın dışında kadınların seslerini duyurdukları bir diğer mecra dernekler olmuştur. Osmanlı kadın harekâtında kadın dernekleri ile kadın dergileri bir hayli önemli yere sahiptir. Dönemin modernleşme çabası içinde hayatın her alanına yansıyan yenilikler kadınların gündelik yaşamlarında da yer etmeye başlamıştır. Annelik ve ev işleri ile görevlendirilerek sınırları çizili ve kısıtlı bir yaşam süren kadınlar, basın yoluyla dertlerini yazarak birlikte çözüm yolu arayışına girdikleri gibi dernekler ve konferanslar düzenleyerek daha fazla kitleye ulaşmak ve daha fazla kadının hayatına dokunmak istemişlerdir. Dönemin dergi ve gazetelerine birkaç örnek vermek gerekirse; ilk dergi Terakki-i Muhadderat ve arkasından çıkanlar: Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderat, İnsaniyet, Hanımlar, Şükufezar, Mürüvvet, Parça Bohçası, Hanımlara Mahsus Gazete, Demet, Kadın, İkdam, Mehasin, Kadınlar Dünyası, İnci, Hanım... Derneklere birkaç örnek vermek gerekirse: Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Asri Kadın Cemiyeti, Tefeyyüz Cemiyeti, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Ma'mulat-ı Dahiliyye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi, Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Müdafaa-i Milliye Hanımlar Heyeti, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti...¹⁸⁷

Derneklerin bir kısmı yardım amaçlı, bir kısmı kültürel bazda ve bazı derneklere ülke savunması için bir araya gelerek kadınların çalıştıkları kuruluşlar olmuştur. Kadın nezdinde siyasi hak talebi ve siyasi amaçlı örgütler henüz bu dönemde gerekli koşullar oluşmadığı için başlamamıştır. Bu nedenle siyasi hak taleplerinin dile getirildiği bir dernek kurulamamıştır. Kadınların yer aldıkları derneklerin ağırlıklı olarak dar gelirli kimselere yardım toplama amacıyla kurulması, Cumhuriyet dönemine miras olarak kalacak dernek kültürüdür.

¹⁸⁶ Fatma Kılıç Denman, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın**, İstanbul, Libra Kitap, 2009, s. 235-248.

¹⁸⁷ Çakır, **Osmanlı Kadın Harekâtı**, s. 59-103.

Kadınlar gerek dergilerde yazmaya başlamaları ve gerekse dernekler altında örgütlü mücadele yollarına başvurmaları noktasında ise erkeklerin desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Öyle ki kadının modernleşmesini devletin eksikliğini gidermek için başlatmış eril zihniyetin hâkim olduğu bir iktidar yapısının altında ve ataerkil bir toplumsal yapının içinde, kadınların kamusal alanda yer alabilmek adına giriştikleri mücadelede erkek desteği kaçınılmaz ve son derece doğal kabul edilmektedir.¹⁸⁸ Bu anlayış dönem içerisinde, Osmanlı'da kadın meselesi üzerine ilk kez yazan kadın Fatma Aliye Hanım'a göre de kadın sorunu erkek ve kadının birlikte çözmesi gereken bir sorun olarak tasvir edilmiştir.¹⁸⁹ Eril zihniyetin hem iktidar ve yönetimde hem de topluma ışık tutan aydın kesimde hakimiyet kurmuş olması, kadınların, kadın sorunu üzerinde yalnız mücadele etmelerini zorlaştırmaktadır. Sayıları az da olsa erkeklerin de kadınlarla birlikte olduklarını ve desteklediklerini düşünüp yazıyor olması, dönemin kadınlarına cesaret kazandırmakta ve diğer erkeklerin de konuya olan eril bakışını sorgulatmaya sebep olmaktadır.

Ancak, bu sorgulama süreci devletin hemen her noktasına ve eşit düzeyde yayılmış değildir. Hem dergilerde yazmaya başlayan kadınlar hem okur kadınlar hem de derneklerde örgütlü mücadelede aktif katılım gösteren, bilinçlenen Osmanlı kadınlarının, ağırlıklı olarak merkezi bölgelerde ve aydın erkeklerin eşleri, kızları ve kız kardeşleri tarafından oluşması tesadüf değildir. Derneklerin merkezi bölgelerde kurulmuş olması, sosyo-ekonomik açıdan güçlü ve aydın kadınların Osmanlı toplumu içinde daha erken bilinçlenebildiklerine işaret etmektedir. Örgütlenen aydın kadınlar, merkez dışında yaşayan kadınları bilgilendirmek için dernekler aracılığıyla seslerini geniş alanlara ve daha fazla kadına duyurmaya çalışmışlardır.

2.2.2. Osmanlı'da Kadın ve Eğitim

Basın-yayın organları ve derneklerden sonra, Osmanlı kadınlarının feminist bilinç kazanmalarında ve kadın özgürlüğü konusunda çalışmaların artması noktasında belirleyici olan bir diğer gelişme ise kadın eğitimidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında gerileyen durumuna dur demek ve eski gücüne kavuşmak adına dönemin standardı yakalanmaya çalışılırken, askeri alanda başlayan yenilikçi çabalar eğitim ve sosyal alana da yansımıştır. Kadının da artık toplumsal bir özne olarak görülmeye

¹⁸⁸ Günaydın, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁸⁹ Firdevs Canbaz, "Çok Eşlilik Tartışmaları Üzerine Birkaç Söz", **Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat**, Haz. Firdevs Canbaz, Ankara, Hece Yayınları, 2007, s. 24-30.

başlandığını belirten Füsun Üstel, eğitim alanında kız çocuklarını da kapsayan eğitim programlarının uygulamaya girdiğini belirtmektedir. Ancak Üstel'in belirttiği üzere, kız ve erkek çocuklarına uygulanan eğitim anlayışı farklılıklar göstermiştir. Eğitim programında, kadınların milliyetçi ideoloji altında eğitilmeleri önem arz ederken; ev işleri, evin idaresi ve çocukların bakımı, yetiştirilmesi genellikle kadınların görevleri arasında yer almıştır. Kadınlar söz konusu dönemde çalışma hayatına yavaş yavaş giriş yapmış olsalar da kitaplarda kadınların evleri dışında çalışmalarından bahsedilmediğini söyleyen Üstel, kadınların merhametli, vatan ve millet sevgisine sahip, şefkatli anneler olarak tasvir edilmeleri üzerinde durulduğunu yazmıştır.¹⁹⁰ Milliyetçi ideolojinin anneliği yücelten eğitim anlayışı kız çocuklarına küçük yaştan itibaren, kendilerini aile ve vatan için feda etmeleri gerektiğini ve öznel çıkarlarını önemsememeleri gerektiğini öğretmektedir. Kadınların, asli görevleri olarak belirtilen annelik ve zevcelik, kadının bir birey ve vatandaş olarak tanınmasının önüne geçmiştir.

Kadın eğitimine önem verilmesinin, kadının asli görevleri olan zevcelik ve anneliği daha vasıflı kılmak sebebiyle yapıldığını dile getiren Bora, kadınların tekinsiz, zayıf ve çocuksu varlıklar olarak görüldüğünü kitabında belirtmektedir. Kadınların da en azından 1910 yılının ortalarına kadar tam eşitlikten söz etmediklerini dile getiren Bora, kadınların öncelikle erkekler karşısında görünür olmak istediklerini söylemektedir.¹⁹¹ Milliyetçi ideolojinin eğitim misyonu, kadınların esas görevlerini hakkıyla yerine getirmelerine karşı duyulan ihtiyaçtan beslenmiş olsa da kadınların kendilerini geliştirmeleri ve bilinçlenmeleri açısından son derece yararlı olmuştur. Ancak bir başka pencereden değerlendirdiğimizde bu eğitim modeli, kadınların kendilerine biçilen görevleri doğal kabul edip sorgulamadan içselleştirmelerine sebep olmuştur. Son dönem Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet dönemine miras kalan yenilikçi adımlardan biri de milliyetçi eğitim anlayışı ile cinsiyetçi iş bölümünün içselleştirilen bir kadınlık görevleri olarak toplumda yer etmesi olmuştur.

Aynur Demirdirek 1914 yılında Darülfünun 'da ilk kez kadınlar için serbest dersler başladığı bilgisine birçok kaynakta ulaşabilme ihtimalimiz varken; bu sonuca varılincaya kadar kadınların nasıl bir eğitim mücadelesi yürüttüğünü birçok kaynakta göremeyeceğimizi söylemektedir.¹⁹² Demirdirek, kadınların eğitim hakkını

¹⁹⁰ Füsun Üstel, **Makbul Vatandaşın Peşinde İkinci Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 112-125.

¹⁹¹ Bora, **Cereyanlar**, s. 744-745.

¹⁹² Aynur Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 125.

kazanabilmeleri yolunda giriştikleri mücadeledeki başarılarının görmezden gelinmesini eleştirmektedir. Son dönem Osmanlı'da kadınlara iktidar tarafından verilen eğitim hakkı, Batı karşısında gerileyen toplumsal yapının reformu amacıyla tanınmıştır. Ancak bu süreçte kadınların basın-yayın organlarıyla hak talep etmeleri ve Batı karşısında gerileyen konumun toparlanması için kendilerine tanınacak hakların etki ve kuvvetine yaptığı milliyetçi vurgular yeteri kadar değer görmemiş ve konuşulmamıştır.

Osmanlı kadın reformlarını modernleşmeci bir perspektiften değerlendiren Ayşegül Utku Günaydın, Osmanlı modernleşme sürecinde, Osmanlı aydınlarının kadınların geri kalmışlığının farkına varması ve bu geri kalmışlığın toplumun simgesi olarak kabul edilmesinin kadınlara tanınan hakların temelini oluşturduğunu dile getirmektedir. Günaydın'ın değerlendirmesi doğrultusunda çizilen modernite ile, aileyi toplumun en temel birimi ve gelecek nesilleri doğurup yetiştirecek olanların da kadınlar olarak görülmesiyle başlayan süreç kadınların eğitim ve modernleşme içinde yer almaları için çalışmaların başlamasına neden olmuştur. Modern ve yeni kadın, vatan ve milliyetçilik ile ilişkili anne ve erkeğin fikir arkadaşı olarak tahayyül edilmiştir. Bu noktada Günaydın'a göre, değinilmesi gereken bir konu vardır. Söz konusu dönemde, kadınlara tanınmaya başlayan haklarda, o güne kadar kadınların girişmiş oldukları mücadelenin yadsınamaz emeği vardır.¹⁹³ Dolayısıyla, kadınların hiçbir şekilde emek harcamadan, evlerinde otururken modernleşmenin bir gereği olarak önlerine hakların bir hediye olarak sunulduklarını düşünmek dönemin kadınlarına yapılabilecek bir hata olacaktır. Özellikle 1980'li yıllarda hız kazanan ve yayılan kadın konulu araştırmalar, kadınların Osmanlı döneminden itibaren temel haklarını talep etmeye başladıklarını ve eşitlikçi mücadelede tüm yolları denediklerini ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar, Günaydın ve Demirdirek'in yorumlarında görmüş olduğumuz gibi kadını ihmal eden tarih yazımını eleştirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kadın eğitime önem verilmesinin Osmanlı'ya özgü bir durum olmadığını ve dönemin ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerinde de benzer gelişmelerin yaşandığını dile getiren Berktaş, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın eğitiminde Muslihiddin Adil'in anılması gereken bir isim olduğunu söylemektedir. Kendisi Selanik Hukuk Mektebi hocalarından olan Muslihiddin Adil'in, kadın eğitiminde kadınların anne ve eş olarak yurtsever

¹⁹³ Günaydın, **a.g.e.**, s. 25-26.

bilinçlenmelerinin önemini kavraması neticesinde kadın eğitimi üzerine eğilmiştir. Eğitim ile yetinmeyerek, kadınlara siyasal haklar tanınması gerektiğini savunmuştur.¹⁹⁴ Üstelik eğitim yoluyla bir meslek sahibi olmak, savaş yıllarının getirdiği yoksulluk döneminde kadınları fahişelikten korumak adına, bir farkındalık içinde planlanan ve kadınları özendiren bir yönelim olarak görülmüştür.¹⁹⁵ Dönemin kadın hakları savunucuları arasında aydın erkeklerin varlığı, Berktaş'a göre ataerkil yapıda oldukça büyük destek sağlamaktadır. Muslihiddin Adil'in siyasal hak talebi ise dönemin koşullarında üzerinde durulan bir konu olmamıştır.

Osmanlı modernleşme süreci içinde kadınlara tanınan haklar arasında eğitim hakkının dışında Tanzimat döneminde, kadınların nüfus sayımına dahil edilmeleri, kız çocuklarına miras hakkı tanınması (Arazi Kanunu 1858), 1856 yılında kölelik ve cariyeliğin yasaklanması, kız çocuklarına orta eğitimin kapılarının açılması, mesleki alanlarda kız çocuklarına eğitimlerin başlaması, 1871 yılı itibarıyla evliliğin resmi memur önünde yapılmaya başlanması, evlilik yaşının erkeklerde 18 ve kadınlarda 17 ile sınırlandırılarak zorla evlendirmelerin geçersiz olacağı yönünde gelişmelerin uygulamaya koyulması sayılabilmektedir.¹⁹⁶ 1842'de ebelik kursları, 1858 yılında kız rüştiyeleri, 1870 yılında kız öğretmen okulları açılarak kadınların hem eğitim hem de hukuki ve sosyal yapılar içerisinde, Batı örneği baz alınarak modernleşmelerine imkân tanınmıştır. Zamanla genişletilen kadın haklarına, I. Meşrutiyet ile boşanma hakkı da eklenmiştir. Ayrıca çok eşlilik kadının iznine bırakılmıştır.¹⁹⁷

Fatma Aliye Hanım ve Mahmud Esad arasında çok eşlilik konusunda bir tartışma yaşanmıştır. Firdevs Canbaz'ın araştırmasında belirttiği üzere iki aydının makaleler aracılığıyla girdikleri tartışmanın temelinde, çok eşliliğin yasaklanıp yasaklanmaması, ilk eşin çocuk sahibi olamama durumunda çok eşliliğe izin verilip verilmeyeceği, çok eşliliğin nüfus artışı için bir yol olarak görülüp görülmediği ve İstanbul ile taşralar arasında çok eşlilik konusunda, farklı hukuksal sisteme başvurulup başvurulamayacağı yer almaktadır. Canbaz'a göre, her iki aydın için de son iki sorunun cevabı olumsuz olmuştur. Aydınlar, konuyu İslami değerler çerçevesinde ele

¹⁹⁴ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 93-94.

¹⁹⁵ Elif Mahir Metinsoy, **Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın, 1918-1923**, 2. bs., İstanbul, Libra Yayıncılık, 2018, s. 117.

¹⁹⁶ Günaydın, **a.g.e.**, s. 26-27.

¹⁹⁷ Ayça Gelgeç Bakacak, "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 44, Güz 2009, s. 629.

almışlardır. Canbaz'ın değerlendirmesi, genel eğilimin çok eşliliğin uygulandığı ancak toplumsal değerler sisteminde hoş karşılanmadığı yönündedir. Mahmud Esad'a göre çok eşliliğin yasaklanması fuhuşa sebep vereceği için toplum sağlığı adına tehlike yaratabilmektedir. Fatma Aliye'nin endişesi ise, erkeklerin çok eşliliğe çocuk sebebiyle başvurmalarına izin verilmesi halinde bu durumun suiistimal edilebileceği yönünde gelişmiştir.¹⁹⁸ Aile konusuna verilen önemin artması çok eşlilik konusunu da gündeme getirmiştir. Toplumsal ahlak kuralları bünyesinde hoş karşılanmayan çok eşlilik, aile kurumunun gün geçtikçe artan önemi ve kadınların rahatsızlık duyduğu konularda seslerini çıkarmaya başlamaları ile gündeme gelen konulardan biridir. Kadınların sadakatsizliği söz konusu dahi edilemezken erkeklerin hemen her konuda özgür bir yaşam hakkına sahip olması çok eşliliğin o tarihe kadar milli çapta tartışılmasına imkân sağlamamıştır.

Osmanlı döneminde, basın-yayın organları, dernekler, yasal düzenlemeler ve eğitim gibi araçlarla cinsiyet eşitliği uğruna girilen mücadelede kadınların büyük adımlar atmasını sağlamıştır. Fakat burada bahsi geçen ve özellikle de eğitim alanındaki yenilikler, kadın-erkek arasında tam bir eşitlik sağlamaya yönelik adımlar değildir. Kadınlara verilen mesleki eğitimler ebelik ve dikiş-nakış üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kadınlar için tasarlanan eğitim sisteminde belirli meslekler üzerinde durulması, dönemin kadın imgesine olan bakışını yansıtmaktadır. Halen kadının hem fiziken hem de manevi anlamda zayıf ve kırılğan bir yapısı olduğuna dair yaygın kanı, kadınların yönelebilecekleri meslekleri sınırlandırmıştır. Ebelik ve dikiş nakış gibi meslekler dışı meslekler olarak görülmektedir. Eğitim dışında kadınlara uygulanan yasal haklar ise, toplumun temeli olarak kabul edilen aile kurumunun sağlıklı ve sağlam ilişkiler temelinde kurulması için geleneksel ve milli kodlarla tasarlanmış yasal süreçlerden oluşmaktadır.

Milliyetçi düşüncenin kadın eğitime karşı olmadığını ve kadınlara sınır getirmediğini düşünen Şefika Kurnaz ise milli bilinçle donanmış Türkçülerin, Cumhuriyet öncesi Türk kadınının toplum içindeki konumu üzerine belirtmiş oldukları beyanlarda, Batılı düşünce tarzına yakın görüşlere sahip olduklarını özellikle dile getirmektedir. Kadınların ilk kez 1912 yılında Türk Ocağı'nda erkeklerle birlikte toplantılara katılabilme imkânı bulunduğunu belirten Kurnaz, Türkçülerin kadınların eğitim almasını,

¹⁹⁸ Canbaz, **a.g.e.**, s. 30.

toplumsal yaşamda yer almalarını savunduklarını dile getirmektedir. Kurnaz'ın ifadesiyle, milli değerler çerçevesinden çıkmamak kaydıyla toplumsal yaşamda ve eğitimde kadınların konumlarının genişletilmesi Türk milletinin çağdaşlaşması açısından da önemli bir nokta olarak görülmüştür. Çünkü Türkçülere göre kadın, ailenin ve devletin merkezi olarak görülmektedir. Bu nedenle, kadınların geleneksel değerlerden uzaklaşmaları endişe yaratan bir durumdur. Yine Kurnaz'ın belirttiği üzere, Türkçüler Orta Asya'dan gelen Türk kültüründe zaten kadın ve erkeğin hem ailede hem de toplumda eşit olduğunu iddia etmektedirler. Vatanseverlik ve vatana hizmet, kadınlarda bulunmasını bekledikleri temel özellikler arasında yer almıştır.¹⁹⁹ Çünkü milliyetçi ideolojide, milliyetçi nesiller yetiştirecek olan annelerdir. Kadınlar ve erkeklerin aynı ortamda bulunabilmelerinde sakınca görmeyen milliyetçi düşünce İslamcılıktan bu noktada ayrılmaktadır. İslamcı düşünce kadının kamusal alanda yer alması ve bilinçlenmesine karşı daima endişe duymuştur.

Fatmagül Berktaç ise Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların giriştikleri varlık mücadelesinde oldukça zorlu bir yola koyulduklarını tespit etmiştir. Girdikleri mücadele yolunda, özgürleşmelerinin önündeki en büyük engel Berktaç'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nun bir şeriat devleti olmasıdır. Berktaç, bu zor koşulların Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e bir miras olarak aktarıldığını düşünmektedir.²⁰⁰ Çünkü İslam yalnızca bireysel inanışlarda değil, İmparatorluğun yönetim alanından toplumsal hayatın hemen her alanına yer etmiş ve şekil vermiş sağlam bir yapı olarak karşılarında durmuştur. Dolayısıyla Osmanlı döneminde kadınların toplumsal yaşam içindeki yerleri söz konusu olduğunda, dinin etkisi yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların sınırlı ve ev içi alanda sınırlı görevlerle tanımlanmasında İslam'ın kadınların zayıflığına vurgu yapan ve milliyetçi ideolojinin de düşünce yapısını oluşturan anlayışı önemli bir noktadır.

Ancak, son zamanlarda yapılan araştırmalar göstermektedir ki; Osmanlı kadınları salt dini inanç ve geleneklerin referansında bir yaşam sürmemişlerdir. Necla Akgökçe, Osmanlı kadınlarının deneyimlerini belirleyen etmenler arasında, Batılı kadınlarda olduğu gibi ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılar içinde yaşamlarını sürdürmelerini, içinde buldukları bu yapılardan etkilenmelerini ve aynı zamanda bu yapıları

¹⁹⁹ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1992, s. 101-111.

²⁰⁰ Berktaç, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 96.

etkileyerek kendi çıkarlarına uygun alanlar açmalarını saymanın mümkün olduğunu söylemektedir.²⁰¹ Ancak, kadınlar kamusal alanda yer alabilmeleri için birtakım izinlere ihtiyaç duymuşlardır. Erkekler karşısında ikincil konumda kalmaları ve içinde yaşadıkları ülkenin vatandaşı olarak dahi tanınmıyor olmaları, kadınların rahatsızlık duymasına neden olmuştur. Rahatsızlıklarını dile getirmek içinse uygun şartların sağlanması noktasında, eril iktidarın yasal imkanlarını beklemek zorunda kalmışlardır. Akgökçe'nin belirttiği koşullar, son dönem Osmanlı'da kısmen sağlanabilmiştir. Siyasi hakları için bir süre daha beklemiştir kadınlar.

2.2.3. Osmanlı'da Kadın ve Çalışma Hayatı

Türkiye'de Batı'dakine benzer kadın hareketi çalışmaları, II. Meşrutiyet ile başlamıştır. 1908 yılında gelen hürriyet, başta kadınlara olmak üzere yeni ve özgür yaşam alanı açmıştır. Seferberlik sebebiyle erkeklerin askere alınmaları kadınlara istihdam alanı açmıştır. Zafer Toprak'ın ifadesiyle kadınlar ticaretten fabrikalara, yol yapımından berberliğe kadar farklı alanlarda boşalan iş alanlarını doldurmaya yaşamın devam etmesi için kamusal faaliyetlere atılmaya başlamışlardır. Ayrıca bu dönemde birçok kadın derneği de kurulmuştur. Hatta, Toprak'ın ifadesiyle, ordu kadın işçilere ihtiyacı olduğunu gazetede ilanıyla duyurarak ve 18-30 yaş arasında, kucakta taşınan çocuğu olmayan Osmanlı uyruğundan kadınlara istihdam açmıştır. Orduda çalışmaya başlayan kadınların iki ayrı pozisyonda alındığını belirten Toprak, ilk gruptaki kadınların maaşlı memur, ötekilerinin ise nefer tahsisatlı, ücret ya da yevmiye alanlar olarak ayrıldığını belirtmektedir. Kadınların da aynı erkekler gibi rütbe sahibi olarak ordu içinde belirli rol ve görevler içinde çalıştıklarını dile getiren Toprak, işçi kadınlar için sekiz saatlik çalışma planı yapıldığını ve kadınların iffet ve namusunun korunmasına özen gösterildiğini söylemektedir. Askeri talimlerden muaf tutulan kadınlar, evli olmaları halinde haftada 4 gece izin alabilmişlerdir. Kadınları orduya yönlendiren Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, devletin özendirici nüfus politikası kapsamında aile hayatının çöküşünü önlemek amacıyla bünyesindeki kadınlara zorunlu evlilik ilkesi getirmiştir. Toprak'ın ifadesiyle, kadınlarda 20 ve erkeklerde 25 yaşa gelindiğinde evlenmelerini bekleyen cemiyet, evlilikleri kolaylaştırmak için de

²⁰¹ Necla Akgökçe, "Kültürel Prizma Işığında Farklılıklar: Batılı Kadın Uzmanların Gözüyle Türkiye'deki Kadın", **Yerli Bir Feminizme Doğru**, Haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul, Sel Yayınları, 2001, s. 73.

yardımlarını esirgememiştir.²⁰² 1913 yılında Osmanlı kadınlarından Bedra Osman Hanım ve arkadaşlarının Telefon Şirketi'nde çalışma girişimi, kadınların annelik ve zevcelik rol ve görev tanımının dışında çalışmayı istemelerinin bir sembolü olarak oldukça yankı uyandırmış bir gelişmedir.²⁰³ Kadınların kendileri için belirlenen mesleklerin dışında çalışabilmelerinde savaş ortamının yarattığı etkilerin payı büyüktür. Milli bilincin inşa edilmesine duyulan ihtiyaç arttıkça aile kurumun ulviliği de gün geçtikçe önem kazanmıştır. Savaşların azalması halinde ordu ve ordu arkasında çalışanların aile kurarak vatana hizmet etmeleri beklenmiştir.

Geç dönem Osmanlı kadın hareketinin canlanmasında Balkan savaşlarının, Bora'ya göre kilit bir önemi vardır. Savaş döneminde kadınlar milliyetçi seferberliğe katılarak, milletin yarısı olduklarını kanıtlamışlardır. Askere giden erkeklerden boşalan görevleri tamamlamışlardır. Savaşta lojistik destek, dikiş, çamaşır, sargı hazırlamak gibi görevlerde yer almışlardır. Vatanın anne olarak tahayyül edilmesinde savaş yıllarında kadınların kamusal ve askeri alanda yer almalarının ve emeklerinin görünmesi önem taşımaktadır. Bora'ya göre, Balkan savaşları, milliyetçi ideoloji ile kadın konusunun birleşmesinde başat rol oynayan kilit gelişmedir.²⁰⁴ Kadınlar boşalan kamu alanında çeşitli görevleri istekle ve en iyi şekilde yerine getirerek hem vatana hizmet etmiş hem işlerin aksamasını engellemiş hem de izin verildiğinde neler başarabileceklerini kanıtlamışlardır.

Savaşların yaşandığı bu süreç, birçok konuda olduğu gibi kadın hakları konusunda da Cumhuriyet döneminin laboratuvarı olarak görülmektedir. Şefika Kurnaz ise bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun kadın konusunda ikilik yaşadığını belirtmektedir. Bahsi geçen ikilikler, bir tarafta kız okulları açılırken bir taraftan da karma okulların bulunması, toplu taşımada kadın ve erkeğin ayrı otururken devlet dairelerinde kadın ve erkeğin birlikte çalışmaya başlaması gibi örnekler kadın-erkek eşitliği yolunda atılan adımların aşama aşama gerçekleştiğini ve bu süreçte toplumda ikilikler yarattığını göstermektedir.²⁰⁵ Kadın reformları toplumun hemen her kesiminde aynı zamanda ve aynı ölçüde yayılamamıştır. Aynı zamanda daha önce de belirtildiği üzere Batıcı ve İslamcı fikirlerin toplumda farklı ve geniş kesimlerce benimseniyor

²⁰² Zafer Toprak, **Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile**, Tarih ve Toplum Dergisi, C. 9., S. 51., İstanbul, Mart 1988, s. 34-38.

²⁰³ Demirdirek, **a.g.e.**, s. 112.

²⁰⁴ Bora, **Cereyanlar**, s. 746-747.

²⁰⁵ Şefika Kurnaz, **Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2013, s. 329-330.

olması reformların topluma yerleşmesinde ve yayılmasında modernlik ile gelenekler arasında tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Abdurrahman Kurt da yapmış olduğu incelemesinde Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik hayatta erkeklerle birlikte yer alabildiklerini göz önüne sermektedir. Lonca üyesi kadınlar olduğu gibi, evden işlerini yürüten ve loncaya üye olmayan, alım-satım işleri yapan kadınlar sayıları çok yüksek bir oranda olmasa da faaliyet göstermişlerdir. Araştırma kadınların, merkezi yaşam alanlarında daha ziyade tekstil sektöründe ve fabrikalarda çalıştıklarını, kırsal bölgelerde yaşamlarını sürdüren Osmanlı kadınlarının tarım sektöründe ekonomik hayata nüfuz ettiklerini göstermektedir. Araştırmanın ilgi çeken yanı, kırsal bölgelerde kadın nüfuzu içinde çalışan kadın oranının kentlerdeki kadın nüfuzu içinde çalışan kadın oranından daha büyük bir seviyede ilerlemesi olmuştur.²⁰⁶ Osmanlı İmparatorluğu döneminde nüfuzun büyük bir kısmının kırsal bölgelerde yoğunlaşmış olması da sayıları kentlilere göre daha fazla olan Osmanlı köylü kadınlarının, toplumun ekonomik hayatındaki emeklerinin payı yadsınamayacak değere sahiptir.²⁰⁷ Kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar, Osmanlı döneminde ev içinde sınırlı bir yaşam sürmenin ötesinde tarımsal faaliyetlerde başat rol oynayarak hem aile ekonomisinde hem de ülke ekonomisinin gelişiminde aktif bir biçimde yer almışlardır. Kırsal alanlarda yaşayan kadınların tarlalarda çalışması her zaman doğal bir iş olarak görülmüştür. Ancak ne yazık ki aile mülkünde çalışan kadının tarımsal faaliyetleri işgücü olarak değer görmemiştir.

Bu bölümü sonlandırırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan kadın meselesinde yer alan ve mücadele veren diğer isimlere yer vermek gerekirse; Rusyalı Müslüman Türklerin etkisinin bulunduğunu dile getirmek gerekmektedir.²⁰⁸ Milliyetçi ideolojinin, Rusyalı Müslüman aydınlar aracılığıyla Osmanlı içine ulaşması gibi, kadının toplumsal hayattaki temsili, eğitimi ve yasal hakları gibi alanlarda Rusya, aydınlar aracılığıyla örnek alınan bir yer olarak önem taşımaktadır.

²⁰⁶ Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", **Osmanlı 5 Toplum**, Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 437-440.

²⁰⁷ Feriha Karadeniz, "XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", **Osmanlı 5 Toplum**, Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 455.

²⁰⁸ Kurnaz, **Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)**, s. 86.

Rusyalı Müslüman Türkler ve Jön Türklerin, milliyetçiliğe etkileri ve dönemin temel algısına yön vermeleri gibi son dönem Osmanlı'da yine aydın çevrede yaşamını sürdüren ve Osmanlı feminizmine şekil veren aydın feminist kadınlar da bu başlık altında anılması gereken öneme sahiptir. Üçüncü bölümde romanları incelenecek olan Nezihe Muhittin gibi Türk kadın hakları savunucuları arasında sayılması gereken bir diğer isim de Fatma Aliye'dir. Fatma Aliye (1862-1936), hayatının son yıllarını cumhuriyet rejiminde geçirmiştir. Ancak Tanzimat ile başlayan kadın hareketlerinde, basılı eser sahibi olan ilk Türk kadını olmasıyla önem taşımaktadır. Kadınlar ile erkeklerin eşit olması gerektiğine inanan Fatma Aliye, yazılarında kadın sorunlarına, kadın haklarına, kadınların toplumsal konumlarının yükseltilmesi gerektiğine, kadınların ev dışında da çalışabilmelerine değinen makaleler yayınlamıştır. Erkek yazarlardan da destek bekleyen Fatma Aliye, milli ve kutsal değerlere bağlı olması sebebiyle, yazıları dışında derneklerde görevler alarak yardım çalışmaları da yürütmüştür.²⁰⁹ Fatma Aliye Hanım kadın meselesi üzerine ilk kez yazılar yazan ve sesini ismi ile duyuran kadın yazar olmasıyla önem taşımaktadır. İslami görüşlerin etkisinde olan yazar, abartılı dini görüşler ile öğretilerin, kadının yaşamsal faaliyetlerini, çalışmasını ve kamuda yer almasını kısıtlaması noktasında eleştirmiştir.

Ancak, kadınların ev içi alanda sınırlı bir yaşama hapsedilmesini eleştiren yazar, ev işlerinin kadınlık tanımı içinde görmesiyle de çelişkili bir düşünce yapısına sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bu noktada, yazarın, ev işlerini kadınlar nezdinde içselleştirdiğinin Nezihe Muhittin'in Fatma Aliye ile olan anısında görmek mümkündür. Gördükleri ve duydukları karşısında şaşkına dönen Nezihe Muhittin, anısını şöyle anlatmaktadır:

"Nihayet Fatma Aliye Hanımefendi bizi karşılıyor, temiz, çok temiz bir odaya girip oturur oturmaz Fatma Aliye Hanım ev kadınlığından bahsediyor. Yeni silinmiş mermer taşları kızına sildirdiğini söylüyor. 'Alışsın,' diyor, 'bir kadın her şeyi bilmelidir.' Hayret!.. Evin içinde belki on tane hizmetçi ve kalfa var."²¹⁰

Türk Ocağında ilk kadın toplantısında Nezihe Muhittin tarafından yapılan konuşmada ise Nezihe Muhittin şunları dile getirecektir:

²⁰⁹ Güven Taneri Uluköse, **Fatma Aliye**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2013, s. 7-10.

²¹⁰ Nezihe Muhittin, "Türk Kadını", **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, Haz. Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş Baskett, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 82.

“Yirminci uygarlık yüzyılında da Türk kadınının en kutsal ve birinci görevi kuşkusuz anne olmaktır. Yirminci yüzyılda evlilikten amaç yine hiç şüphesiz neslin sürdürülmesidir. Uygar çevrelerde sayıdan çok niteliğin olumlu rol oynadığı belirgindir. Üç, dört eşli ailelerden yetişen çocuklar ruh ve vücutça karışık, illetli bir kuşaktır. Böyle kararsız ailelerin çocukları vatana yararlı olamazlar. Böyle illetli ve sakat eşlerden ve babalardan tam anlamıyla genç, güçlü, dayanıklı, kararlı, vatansever-özellikle vatansever, çünkü aile ilişkisini duymamış olanlarda vatan sevgisi toplanamaz-atılğan, sanatçı bir kişi beklemeye hakkımız olamaz. Türk kadınının aziz görevlerinden biri de ev kadınlığıdır...”²¹¹

Nezihe Muhittin, küçük yaşta Fatma Aliye ile olan anısında, Fatma Aliye'nin ev işleri ve ev kadınlığı konusundaki içselleştirilmiş düşünce kalıplarına hayret ederken yıllar sonra kendisi de Türk kadınına aynı fikirleri öğütlemiştir.

Fatma Aliye'nin kız kardeşi Emine Semiye de kadın hakları konusunda çalışmış bir isimdir. Şefika Kurnaz'ın Emine Semiye'yi tanıtmak amacıyla hazırladığı kitaptan edindiğimiz bilgiye göre Emine Semiye yazar, romancı, öğretmen, müfettiş ve dernek üyesi gibi çeşitli alanlarda yer almıştır. Emine Semiye, Cumhuriyet'e kadar kadın haklarının İslamiyet'te bulunduğunu iddia ederek kadınlara hadis ve ayetler üzerinden bilgiler aşılama çalışmıştır. Ancak, Kurnaz'ın belirttiği üzere, Cumhuriyet ile birlikte Cumhuriyet'in getirdiği kazanımlar ve yurtdışı tecrübeleri üzerinden kadınları bilgilendirmeye yönelmiştir. Özgürlük konusuna ayrıca önem veren Emine Semiye, Meşrutiyet ile birlikte kadınlara karşı tepkilerin artması ve İstanbul'un en işlek caddelerinde kadınların çarşaflarının yırtılması, yırtılan peçelerin altındaki yüzlerin tırmalanması ve saldırılan kadınlara geç yardım edilmesi gibi haberler neticesinde kadınlığı, insanlığı ve özgürlüğü yazılarında sorgulamaya başlamıştır. Hatta kitapta yer verilen bir yazısında erkeklere şöyle seslendiği görülmektedir:

“...Vatan ve millet için ne kadar candan hizmet ederseniz ediniz, gelecekte, bu son zamanlarda kadınların aşağılanması karşısındaki duyarsızlığınızın sorgulanmasına ve ayıplanmasına çare bulamayacaksınız.”²¹²

²¹¹ A.e., s. 155.

²¹² Şefika Kurnaz, **Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s. 11-176-177-201.

Son dönem Osmanlı'da, milliyetçi ideolojide kadının tanımı ve nasıl imgeleştirildiği incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan dönem araştırmaları göstermektedir ki modernleşmeye karşı duyulan zaruri ihtiyaç duygusu, bu dönemde başlayan kadın reformlarında dinamo taşları gibi arka arkaya sıralanan reformist adımların temeli sayılmaktadır. Ancak, dönem içinde gelişmeye ve yerleşmeye başlayan milliyetçi düşünce, kadının doğurganlığı üzerinde kadın bedenini vatan toprakları olarak tahayyül ederken, kadınları yalnız çocuklarının değil milletin anaları olarak tasvir etmiştir. Kadınların annelik ve ev içi işler ile sınırlı yaşam biçimi milliyetçi ideolojide önemli bir konudur. Çünkü bugün çocuklarını yetiştirecek olan anneler aslında gelecek nesilleri yetiştirmektedirler. Kadınların vatan ve millet sevgisi ile bezenmiş olmaları, çocukların ve gelecek nesillerin de milliyetçi çerçevede kalacaklarının teminatı görülmüştür. Geleneklerin ve milletin geleceğe uzanacağı köprüde, taşıyıcı olarak görülen kadınların, milliyetçi bir eğitim ile kendilerini geliştirmeleri için eğitim reformlarıyla başlayan yenilik adımları, çalışma hayatına da uzanmıştır. Ancak ne yazık ki Cumhuriyet dönemine kadar kadınlar erkeklerle eşit vatandaşlık hukukuna tabi olamamışlardır.

Kadınlar, Tanzimat reformları ile gelişmeye ve özgürleşmeye başlayan toplumsal hayatın içinde, basın-yayın araçları sayesinde hem erkeklere nazaran eşitsiz bir konumda olduklarını dile getirebilmişler hem de Batılı hemcinsleriyle aynı kaderi paylaştıklarını fark ederek onların eşitlik mücadelesini örnek alıp temel haklarını kazanmak için kullanabildikleri tüm kanallar vasıtasıyla mücadele yollarını denemişlerdir. Erkekler karşısında eşitlik talep eden Osmanlı kadını, bir süre sonra esen milliyetçilik rüzgarının yeline kapılarak, bireysel çıkarlarını ve kadınlık değerini unutmuş/unutturulmuş ve Türk milleti için örnek, vatansever, çalışkan, vefakâr anneler olmaya yönelmiştir.

Ancak, milliyetçi söylemin sınırları içerisinde kalan Osmanlı kadınları, aynı zamanda girdikleri varlık ve eşitlik yolunda, milliyetçi söylemden yararlanmışlardır. Çakır'ın deyimiyle, dönem içerisinde hâkim olan milliyetçi rüzgârın etkisinde, Osmanlı kadınının milliyetçi söylemi meşrulaştırıcı bir işlev görmüştür. Kadınlar, hak taleplerine karşı gelen bahanelere milliyetçi görüşler çerçevesinde cevap vermişlerdir. Çakır, Osmanlı kadınlarının milliyetçi cevaplarına askerlik konusunu örnek olarak vermektedir. Kadınlar askerlik yapamadıkları için erkeklerle eş tutulmamaktaydılar.

Kadınlar, kendilerine iletilen bu bahaneyi geçersiz kılmak için, kendilerinin yalnızca beşeriyet validesi olmadığını, medeniyetin anası ve temeli olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca, vatanın kurtarılması için, önce kadının kurtulması ve kadınlığın yüceltilmesi gerektiğini öğrenerek Osmanlı aydınlarının vatanı kurtarma mücadelesini eleştirmişlerdir. Osmanlı kadını, toplumun kurtuluşunun kadının kurtuluşundan geçtiğini anlamıştır.²¹³ Kadınların, temel haklarını elde etme pahasına ve taleplerini meşruluk zemininde kurma noktasında dönemin hâkim ideolojisini açıklamalarında kullandıklarını görmekteyiz. Fakat, kadınların milliyetçi söylemi, taleplerini dile getirirken yalnızca kendi çıkarları için kullandıklarını düşünmek de doğru değildir. Milliyetçi rüzgârın toplumun hemen her kesimine olan etkisi ve eğitim yoluyla küçük yaşlardan itibaren kadınlara işlenen milliyetçi ideolojiyi, kadınların millete bakışlarında görmek de mümkündür. Döneme hâkim olan baskın milliyetçi bakış açısı, Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine miras kalacak ve dönemin kadın meselesinin şekillenmesinde temel oluşturacaktır.

2. 3. Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçi İdeolojinin “Yeni Kadın” İmgesi

Erken Cumhuriyet döneminin kadın tanımını ve kadını nasıl imgeleştirdiğini tespit etmek için milliyetçi ideolojinin çerçevesi içinde ilerlemek, bulguların neden sonuç- ilişkisi bağlamında anlamlandırılmasını sağlayacaktır. Dönemin resmî ideolojisi olan milliyetçilik, dönemin tüm yasal, toplumsal, siyasi, iktisadi ve diplomatik süreçlerini tasarladığı gibi kadın imgesini de şekillendiren temel kaynak olması sebebiyle önem taşımaktadır. Dönem içinde kadınların hukuki, siyasi ve toplumsal alanlardaki konumlarını yasal düzlemde tanıyan reformlara imza atılmıştır. Kılık kıyafet kanunu, medeni kanun ve kadınların eğitim, çalışma, siyasi alanlara katılımlarının önünü açan ve kadınlara vatandaşlık statüsü kazandıran haklar tanınmıştır. Bu başlık altında reformlara yeri geldiğinde değinilecektir. Ancak, ilerleyen başlıklarda reformlar ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Kadın reformları dönemin en çok konuşulan konusu olmakla birlikte, Cumhuriyet rejimi ile Osmanlı'dan kopuş yaşanmasında öncül adımlar olarak tartışmalara konu olmuştur. Bu başlık altında yer verilen tartışmada, kadın reformlarının Osmanlı'dan kopuşu temsil edip etmediği noktasında geniş değerlendirme ve yorumlardan oluşan bir yelpaze sunulacaktır. Kadınların kendilerine

²¹³ Çakır, **Osmanlı Kadın Harekâtı**, s. 409-410.

tanınan reformlarda mücadele yoluyla emeklerinin bulunup bulunmadığı ise kadın reformlarının bir diğer tartışma konusunu teşkil etmektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi kadın reformlarını, kadının toplum içindeki konumunu ve kadınlık tanımını milliyetçi çizginin dışında modernleşmeci perspektiften değerlendiren yazarlar da bulunmaktadır. Son dönem Osmanlı'da başlayan Batılılaşma çabasında gördüğümüz üzere Erken Cumhuriyet döneminde de milliyetçi ideoloji, İslamcı görüşte yer alan ve değişen toplumsal yapıların toplumu kırılmaya sürükleyeceği yönünde endişe duyan aydınlar ile modernleşme kavramı üzerinde değerlendirmelerini kurgulayan aydın ve düşünürler ile birlikte yol almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan ve Erken Cumhuriyet döneminde kendisini iyice hissettiren çağdaşlaşma ya da Batılılaşma bazen yenileşme ve dönüşme çabası olarak algılanırken bazen de sorun olarak görülmüştür. Bölümde sıkça adını tekrarladığımız çağdaşlaşmayı Niyazi Berkes, kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma sorunu olarak ifade etmektedir. Berkes'in çağdaşlaşma adı verilen oluşuma bir sorun olmanın dışında getirdiği genel tanımlama ise ekonomi, siyaset, eğitim, aile ve cinsel hayat işlerinde kilise-dışı olan dünyanın gereklerinin serbestçe insanları etkilemesidir.²¹⁴ Çağdaşlaşmayı Berkes'in tanımı çerçevesinde ele aldığımızda, kavramı dinin sosyal hayatın üzerindeki belirleyiciliğinden arınma çabası olarak düşünmek olağan bir sonuçtur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında çağdaşlaşma, Batılılaşma sürecine girilmesiyle, dinin kutsallığına inanan ve geleneklerden kopmanın getireceği felaketlere karşı büyük endişe duyarak kendini ve toplumu korumaya çalışan aydınlar, çağdaş olanın karşısına dini olanı koymuşlardır. Bu savunmacı yaklaşım, Erken Cumhuriyet döneminde ve bugün hala karşımıza çıkmaktadır. Hemen her konunun din ile açıklanmaya çalışılması ya da söz konusu konu hakkındaki dini referansların tartışma içine katılması içselleştirilmiş bir yaklaşım haline gelmiştir.

Partha Chatterjee, modernleşme sürecinin, ilk aşamalarında büyük bir ilgi ile karşılaşırken ilerleyen süreçte, modern yaşam biçimlerinin toplumsal ve geleneksel olana dokunmaya başlamasıyla birlikte milliyetçi politikanın karşıt bir savunma geliştirdiğini savunmaktadır. Milliyetçi hareketlerin, modernleşmeyi aksattığını düşünen Chatterjee milliyetçiliğin, kadınların modern toplumlarda karşı karşıya

²¹⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 19-22.

kaldıkları sosyo-kültürel sorunlara kendi ideolojik çerçevesinde çözüm bulunduğunu belirtmektedir. Chatterjee milliyetçiliğin, çözüm yolunu kadınlığın *özünde Batılılaşmaması* olarak tanımlamaktadır. Çünkü yeni kadın Chatterjee'nin ifadesiyle milliyetçi ideoloji gözünde cinsel açıdan serbest, gürültücü, yaygaracı, bayağı ve manevi erdemden yoksun nitelikler içinde anlatılmaktadır. Chatterjee, milliyetçi ideolojinin Batı'dan olduğu kadar, toplum içinde benzer değişimi savunan kimselere karşı da aynı korumacı politikalara sarılınması gerektiğini ileri sürdüğünü eklemektedir.²¹⁵ Yerli toplumsal hayatın maneviyatının korunması önemlidir. Bunun için, yeni kadının dış dünyada yer almaya başlaması ev içi düzeni değiştirecektir. Milli kültürün en temel birimi olan aile düzeninin korunmasına özen göstermek hayati önem taşımaktadır. Burada toplumsal yapının bozulmasında günah keçisi olarak modernleşme ve Batı olarak gösterilmiştir.

Chatterjee'nin yorumunda, modernleşmenin hangi açılardan örnek alınacağı yönünde milliyetçi ideolojinin yaşadığı belirsizlik ve endişe dikkat çekmektedir. Modernleşmenin Batılılaşma olarak da anılıyor olması, milliyetçiliğin modernleşmeye karşı duyumsadığı kültürel değerlerin kaybı yönündeki korkuyu yansıtmaktadır. Modernleşmenin teknik ve sanayi anlamda, eğitim alanında örnek alınmasıyla başlayan süreç toplumsal değerlerin yok olacağı kaygısını da beraberinde getirmektedir. Chatterjee'nin anlattığı milliyetçi kaygılar, son dönem Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde karşılaştığımız endişelerle paralel bir çizgide ilerlemiştir. Kaygılardan en fazla kadınların etkilenmiş olması ve en temel haklarını kazanmak için uzun mücadeleler vererek beklemek zorunda kalmalarının altında yatan düşünce ise milliyetçi ideolojinin kadın tanımında gizlidir.

Kadınların toplumdaki konumu, yaşadıkları ülkenin gelişme düzeyi, kapitalist düzende bağlı buldukları toplumsal sınıf ve toplumun kültürel değerlerince belirlenmektedir.²¹⁶ Aynı şekilde, kadınlar içinde buldukları toplumda sahip oldukları haklar ve kamusal alandaki statü ve değerleri ile toplumun gelişme düzeyini belirleyen temel ölçüt simgeleri olarak görülmektedirler. Bu nedenle Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyet ile yasal düzleme yansımalarıyla netleşen kadın

²¹⁵ Partha Chatterjee, "Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm", Çev. Evrem Tilki, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 104-124.

²¹⁶ Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü", **Türk Toplumunda Kadın**, Haz. Nermin Abadan Unat, 2. bs., İstanbul, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982, s. 137.

inkılaplarının, Türk milletinin ve devletin çağdaşlaşma simgesi olmaları kaçınılmaz olmuştur.

Bir taraftan modernleşmenin simgesi olarak görülen kadınların, diğer taraftan da geleneksel değerlerin teminatı olarak kabul edilmeleri, kadınların toplum içindeki tanımlamalarına tahakküm getirmektedir. Nasıl olmaları ve ne şekilde davranmaları gerektiği üzerinde karar verilen kadınların, milliyetçi ideolojide ikincil konumunun nasıl meydana geldiğini Funda Gençoğlu Onbaşı, modernite ve ulus devlet bağlamında açıklamaktadır. Onbaşı'nın ifadesiyle, modernite, aklın ve rasyonalitenin öncülüğünü savunmaktadır. Bu durumda modern siyasal dönemin aktörü ulus devlet ve ulus devletin kurucu ideolojisi olan milliyetçilik için başat önem taşıyan kavramlar akıl ve rasyonalite olmakta ve duygular, inançlar ikinci plana taşınmaktadır.²¹⁷ Milliyetçi ideolojide kabul gören genel anlayışta, erkekler cesurluğun ve aklın vücut bulan hali olarak, modern ulus devletin ve onun kurucu ideolojisi milliyetçiliğin birincil vatandaşları olarak tanımlanmaktadırlar. Kadınlar duyguların, inancın, fedakarlığın sembolü olarak ikincil konumda kalmaya devam etmektedirler. Bu koşullarda değişen siyasal rejimlerin, kadınların yaşamlarında radikal bir değişim yarattığını söylemek oldukça zordur. Söylemde yenileşme çabalarını görmek mümkün olsa da söylemlerin pratik alana yansımaları biraz zamana ve toplumsal dönüşüme ihtiyaç duymaktadır.

Modernleşme sürecinde girilen toplumsal dönüşüm aşamasında, şapka devrimi olarak da bilinen 1925 tarihli Kılık Kıyafet Kanunu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte kopuş yaratan devrimlerden biri olmuştur. Çünkü, yeni kılık kıyafet tasarısı, dinin, milletin kılık kıyafetine yansımalarının önüne geçen laik bir adımdır.²¹⁸ Munis Tekinalp'e göre Cumhuriyet ile gelen inkılap ve özellikle de peçe ve çarşaf giyme zorunluluğunun kaldırılması, şapka devrimi gibi yenilikler yalnızca kadınların özgürlüğünü ifade etmemektedir. Tekinalp'e göre kadının özgürlüğü erkeğin özgürlüğünün doğal sonucudur. Çünkü sokakta peçesiyle gizemli halde yürüyen kadınlar, artık geçtikleri sokakta sevinç ve çekicilik bırakır olmaya başlamışlardır. Baştaki görsel değişimi bir simge olarak ifade eden Tekinalp, başlığın altındaki gözlerde var olan kaderine boyun eğmiş bakışların yerini mutluluğa, parıltılı ve canlı ifadelere bıraktığının

²¹⁷ Funda Gençoğlu Onbaşı, "Zorunlu-Gönüllü Milliyetçilikler ve Toplumsal Cinsiyet: Erilliğin Bedeli", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 172.

²¹⁸ Ayşe Saktanber, "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C.2, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 323.

gözlemlenebildiğini düşünmektedir.²¹⁹ Dinin insanların giyim şekilleri üzerindeki etkisinin ortadan kaldırılması, başta peçe altında gizlenen kadınlar olmak üzere, bireylerin özgürlüğe açılan kapısında büyük bir adım olduğu düşünülmektedir. Yaşam biçimlerinde başlayan simgesel değişimler, insanların zihinsel ve duygusal süreçlerine de zaman içinde nüfuz etmeye başlamaktadır. Özellikle kadınların toplumda görünürlüğünün peçe altında gizlenmesi ve birey olarak varlıklarının görünmez kılınması, peçenin kaldırılmasıyla kadınların da toplumun vatandaş olarak kabulüne doğru yol alan süreçte büyük bir adım olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kadınları önemseydiğini belirten yazarlardan Mehmet Tanju Akerman, erkek egemenliği üzerinde kurulu ağılık sisteminin kaldırılamamasına karşı Atatürk'ün üzüntü duyduğunu ve kıyafet devrimi ile kadınlara olan değerini gösterdiğini düşünmektedir. Akerman, kıyafet devriminin en iyi biçimde Atatürk'ün manevi kızları Afet İnan ve Sabiha Gökçen'in giyimlerinde gözlenebileceğini belirtmektedir. Ülkenin batısında, İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde darülfünun öğrencileri ve aydın kadınların zaten modern bir giyim alışkanlıklarının olduğunu söyleyen Akerman, asıl yenileşmenin Anadolu'da gerçekleştiğine yer vermektedir.²²⁰ Akerman, kılık kıyafet devrimine karşı bir önceki bölümde yer verilen Rıza Nur'un yorumuna paralel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Rıza Nur da hali hazırda modern denilebilecek merkezlerde özellikle gençlerin şapka kullandıklarını söylemiştir. Ancak Akerman, kıyafet devrimini modernleşme olgusu üzerinden değil de Atatürk'ün kadınlara gösterdiği değer ile ilişkilendirerek farklı bir yorum getirmiştir. Devrimlerin Anadolu'da yaşayan kadınların yaşamları üzerinde ne derece etkili olduğu ise tartışmalı bir konudur.

Tagore'ye göre ise modernleşmeyi dört duvar içinde verilen standart eğitimle ve hanımların giydiği şapkalarla, Avrupalıların giydiği kıyafetlerle açıklamak hatalıdır. Tagore'ye göre bu gibi Avrupalılıklar, zevke kölelik etmekten başka bir şey değilken asıl modernlik ise zihnin özgürlüğüdür.²²¹ Modernleşme süreci içinde uygulanan görsel değişimlerin, zihinsel süreçlere yansımaması halinde taklit olmaktan öteye geçemeyeceğini düşünen yazar, değişimin zihinde başlaması gerektiğini düşünmektedir. Fakat toplumun karar mercilerinin zihinlerinde başlayan

²¹⁹ Tekinalp, **a.g.e.**, s. 36.

²²⁰ Mehmet Tanju Akerman, **Cumhuriyet Çocuğu Gözünde Mustafa Kemal Atatürk**, İstanbul, Siyah Beyaz Yayınları, 2009, s. 54.

²²¹ Tagore, **a.g.e.**, s. 34-35.

modernleşme projesinin, toplumun üyeleri tarafından benimsenmesi noktasında simgesel değişim ve uygulamalar, hedefe giden yolda etkili olabilmektedirler. Ani toplumsal değişim ve dönüşümler karşıt tepkilerle aksayabilmektedirler.

Reformlarla girilen dönüşüm ve modernleşme sürecinde, Osmanlı kadınından Cumhuriyet kadınına geçişte, her iki dönem arasında bir kopuş yaşanıp yaşanmadığı konusunda yer alan tartışmada ise bir kopuş yaşandığının altını çizen Berktaş'a göre, bu kopuş kadının siyasal haklar elde etmesi ve kamusal alana çıkmasının sağlanmasıdır. Kadınlar yurttaşlık statüsü elde etmişlerdir. Ancak Berktaş'a göre, yaşanan kopuş ataerkil zihniyetin çerçevesinden dışarı çıkamamıştır. Yazara göre, İmparatorluk döneminde İslami ataerkil zihniyetin çizdiği sınırların içine hapsolan kadınlar, Cumhuriyet dönemine geçişle Batılı ataerkilliğin sınırlarında bulmuşlardır kendilerini. Gelenekselin yerini, milliyetçi, seküler ve yeni toplumsal cinsiyetçi kalıplar almıştır. Berktaş, ataerkil zihniyetin hakimiyetini korumaya devam etmesinin altında erkeklerin, kadınların kamusal alana çıkmalarına izin verilmesinin endişesi olduğunu düşünmektedir.²²² Egemen kültürün kadınlara dayattığı ve giderek içselleştirilen, derine işlemiş iç koşullanmalar"²²³ Berktaş'a göre, kadınların önünde duran doğal engeller olarak yer almaktadırlar. Denilebilir ki, kadına verilen haklar ve genişletilen özgürlük alanı simgesel boyutta anlam taşımaktadır. Aile ve milli bilincin gelişmesi kadın için önemini korumaya devam etmiştir.

Kadınların düşmesine karşı duyulan korku ve endişeler Osmanlı döneminde başlamıştır.²²⁴ Batı karşısında hem sanayi ve teknolojik hem askeri, ekonomik ve hem de toplumsal alanlarda hissedilen gerilik, modernleşmeyi Batıya denk olmak ve bu süreçte de öz değerlerin korunması ikileminde bırakarak milliyetçi bir zemine oturtmuştur. Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde, dönemin lideri olan Atatürk ve yine Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının oluşumunda Ziya Gökalp'in etkisi, dönemin kadına bakışında kendini göstermektedir. Batı'nın yalnızca teknik bakımdan örnek alınması ve öz değerlerin korunmasına yapılan vurgular üzerinde inşa edilen dönemin resmî ideolojisi, dönemin kadın tanımını milliyetçi çizgi üzerine oturtmuştur. Ulusal inşa sürecinde, her alanda milliyetçi ideolojinin öğretileri doğrultusunda alınan kararlar, dönem içerisinde tanımı yapılmaya çalışılan "yeni kadınlık" tanımının da belirleyicisi

²²² Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 99-102.

²²³ Fatmagül Berktaş, **Kadın Olmak Yaşamak Yazmak**, İstanbul, Pencere Yayınları, 1991, s. 11.

²²⁴ Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 126.

olmuştur. Bu noktada, kadınların yaşamlarında dönüşüm başlatan reformların, bu süreçte gereksinimler ve kaygılar arasında gidip gelen bir çizgi üzerinde hareket etmesi anlaşılır bir hal almaktadır.

Erken Cumhuriyet dönemi kadın hareketlerini ve haklı gerekçelerini destekleme noktasında endişe duyulması ve kadınlara siyasal hakkın tanınması için bir süre daha beklenmesinde İngiliz süfrajyetlerinin Türkiye’de de Türk kadın hakları savunucuları tarafınca nüksedeceği korkusu etkili olmuştur. Kadın hakları savunucularının süfrajyetlik yaftasıyla suçlanmasında, İngiltere’de oy hakkı için mücadele veren süfrajyetlerin yapmış olduğu kitlesel şiddet ve ölümüne girişilen mücadele belirleyici olmuştur.²²⁵ Ancak her toplum farklı tarihsel süreçlerden geçerek farklı kültürel değerler üzerinde şekillenmektedir. Erken Cumhuriyet döneminden önce başlayan milliyetçi yapılanmada kadın, fedakâr anne olarak tanımlanmaya ve kadınlarca da içselleştirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, Erken Cumhuriyet döneminde İngiliz süfrajyetlerine benzer örneklerin Türkiye’de belirmesi biraz abartılı ve kaygı dolu bir yorum olarak kalmaktadır.

Her millet, kendi militleşme sürecinde farklı formlarda kadınlık ve erkeklik modelleri kurgulamaktadır. Kadınlık ve erkekliği yalnızca biyolojik anlamda kategorileştirmek yetersiz bir değerlendirmedir. Kadınlık ve erkekliği içinde yaşadığımız toplumun ve dönemin koşulları hazırlamaktadır.²²⁶ Son dönem Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin birlikte değerlendirilmesi her iki aşamada da belirleyici hâkim ideolojinin milliyetçilik olması ve benzer siyasi, beşerî koşullar bulunmasıdır.

Erken Cumhuriyet döneminde, Nükhet Sirman’a göre 1926 yılında yasallaşan Medeni Kanun, yeni kadın ve erkek tiplerinin temellerini oluşturmaktadır.²²⁷ Erken Cumhuriyet dönemindeki yeni ve modern kadının, modernin öznesi olmaktan epey uzak olduğunu dile getiren Tuba Kancı da Türk kadınına içkin olanın halen annelik rolü olduğunu belirtmektedir. Orta sınıf ve eğitilmiş sayılabilecek kadınlarda, sağlıklı olmaya gösterilen özene dikkat çeken Kancı, gelecek nesilleri dünyaya getirip yetiştirecek olan kadınların, sağlıklarına gösterdikleri titizliğin altında yatan gerekçeyi ortaya

²²⁵ Serpil Çakır, “Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını”, **Kadınlar ve Siyasal Yaşam Eşit Hak-Eşit Katılım**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları 4, Nisan 1996, s. 141.

²²⁶ Ayşe Gül Altınay, “Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 19.

²²⁷ Nükhet Sirman, “Kadınların Milliyeti”, **Milliyetçilik**, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4, 5. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 237.

koymaktadır.²²⁸ Bu durumun, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Cumhuriyet'e değin, kadın meselesinin milliyetçi ideoloji içinde küçük bir yerinin baki kalması ile ilişki içinde ele alınması anlaşılabilirliğini arttırmaktadır.²²⁹

Benzer bir şekilde milliyetçiliğin, militarizmin ve geleneksel ataerkil kültürün benimsenmesinde cinsiyetçi bir yaklaşıma sahip olduğunu dile getiren Calhoun, milliyetçiliğin ev, aile ve toplumsal cinsiyet ile yakın bir ilişki içinde olduğunu belirtmektedir. Yazara göre ev, aile ve toplumsal cinsiyet gibi unsurlar milli nitelikler taşımakla birlikte milletin özünü ve geleneksel olanı koruyan kurumlar ve olgular olarak görülmektedirler. Dolayısıyla kadın sorunlarını dile getirmek milliyetçilik karşıtı olarak algılanabilmektedir.²³⁰ Bu noktada aile kurumunun düzenini değiştirecek talepler millete zarar vereceği endişesiyle sakıncalı görülmektedir. Bir önceki başlıkta Nezihe Muhittin'in konuşmasında da olduğu gibi, kadın haklarının en ateşli savunucularının dahi annelik ve ev işlerini kadınlık görevi olarak benimsediklerini görmekteyiz.

Başta kadınlar tarafından içselleştirilmiş olan ve annelik ile ev işlerini yalnızca kadınların sorumluluğunda kabul eden, akıl, disiplin ve soyut düşüncenin hâkim olduğu ataerkil düzenin ortaya çıkışının temelinde ise mülkiyet hakkının doğuşu önemli bir kırılma noktasıdır. Tamamıyla biyolojik ve doğal olanın değerli olduğu anaerkil düzenden ataerkil düzene geçişte, topluluk yaşamından toplumsal yaşama geçiş ve insan emeğinin doğayı yeniden üretmek zorunda kalması iş bölümü ve özel mülkiyeti ortaya çıkarmış ve artan iş yükü sebebiyle de ihtiyaç duyulan çoğalmanın, üremenin önemi cinsiyetçi iş bölümünün meydana çıkmasını sağlamıştır.²³¹ Kadınlık ve erkeklik görevlerinin cinsiyetçi temelde ayrışması ve geleneksel kalıplaşmış olan yargıların doğanın kanunu olduğu yönünde bir inanış hakimdir. Bu inanış, yaygınlığını kaybetmeye başlasa da güncelliğini korumaya devam etmektedir.

Özellikle de kadınların zayıf kabul edilmesi ve bu algının üzerinde inşa edilen eril kontrol cinsel alanda kendisini açıkça hissettirmiştir/hissettirmektedir. Cinsellik

²²⁸ Kancı, "Türkiye'de Eğitim, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, s. 89.

²²⁹ Elif Ekin Akşit, "Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları", **Doğudan Dergisi**, S.7, Eylül-Ekim 2008, s. 89-90.

²³⁰ Calhoun, **a.g.e.**, s. 155-157.

²³¹ Gürcü Kaya, **Kadın Derneklerinin Kadın Siyasal Yaşama Etkisi, KA-DER Örneği**, Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Levent Ürer, İstanbul, 2010, s. 3-4.

üzerinde milliyetçi ideolojinin sıkı bir denetim uygulamaya çalıştığını belirtmek mümkündür. Cinsellik, insanların şekillenmesinde ve iktidarlar tarafından toplumun istenilen forma uygun biçimde tasarlanmasında kullanılan bir araç olarak düşünülebilmektedir.²³² Bu konuda, cinsiyetler arasındaki farklılığın kozmik bir bölünme ya da toplumsal bir yazgı olarak değil sadece işlevsel bir bütünleyicilik görevi üstlendiğini söylemek de mümkündür.²³³ Bu açıdan bakıldığında, milliyetçi ideolojinin sıkı denetime ihtiyaç duymasının altında yatan sebep ise kadının tehlike ve yozlaşmaya meyilli görülmesi ile “fena kadınlar” olarak adlandırdıkları kadınların, fuhuş yoluyla ırkın hem nitel hem de nicel özelliklerine zarar vereceğine dair artan endişelerdir. Bu endişeler denetim mekanizmalarını devreye sokmaktadır.²³⁴ Dişiliğin denetim altında tutulması ve cinsel tevazu, “modern” kadını koruyan bir zırh olarak görülmüştür.²³⁵ Kadınların, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e değin kontrol altında tutulması gerektiğine dair oluşan inancın altında yatan sebeplerden biri de kadınların akılcı erkeklere nazaran zayıf ve duygusal, duygularına çabuk yenilen varlıklar olmasıdır.²³⁶ Erkeklerin gözünde, akılcı zayıflık ve duyguların kontrol edilememesi durumu kadınların ahlakça da bozulmaya meyilli olduklarını işaret etmektedir. Eril zihniyetin ortaya koyduğu düşünceler, kadınlar üzerindeki tahakkümlerin meşrulaştırılmasını sağlamıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde, modernleşme, reformlar ve cinsiyetçi yaklaşım dışında yeni kadının imgelediği alanlardan biri de güzellik yarışmaları olmuştur. Eylem Özdemir, 1929-1933 yılları arasında Atatürk’ün teşvikiyle Cumhuriyet gazetesi tarafından düzenlenen ve dönemin Batılılaşma çabalarının faaliyetlerinden biri olarak görülen güzellik yarışmalarının, milliyetçiliğin ırki nitelikler taşımaya başlamasıyla, Türk ırkının güzelliğinin temsilcisi olarak yeni kadının yarışmalarda resmedilmek istendiğini belirtmektedir. Özdemir, yaptığı incelemeler neticesinde yarışmanın Batılı bir kültürel yönelimi sembolize ettiğini, yarışmanın ahlaka uygunluğunun her fırsatta dile getirildiğini ve memleketin en güzeli seçilmenin bir şeref kaynağı olduğunu

²³² Fatima Mernissi, “Bekaret ve Ataerki”, **Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik**, Haz. Pınar İlkaracan, Çev. Ebru Salman, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 103.

²³³ Raewyn W. Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika**, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 372-373.

²³⁴ Bora, **Cereyanlar**, s. 227-228.

²³⁵ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Çev. Aksu Bora, Feyziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay, 3. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2011, s. 238.

²³⁶ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 161.

açıklamalarda dile getirildiğini detaylandırmaktadır.²³⁷ Güzellik yarışmaları ile yeni kadın, anne ve eş gibi dişil rollerinin dışında kadın olarak toplumsal yaşamda yer almıştır. Yarışmada Türk kadını temsil eden yarışmacılar, Osmanlı kadınından kopan yeni Türk kadını için örnek teşkil etmiştir. Güzellik yarışmasına yüklenen milliyetçi nitelikler, ulus inşa sürecinde yarışmaya katılan kadınların milli vazifelerini yerlerine getirdikleri yönünde bir hissiyat yaratılmış ve yeni kadın imgesine örnek oluşturmak istenmiştir.

Erken Cumhuriyet dönemi millet-inşa sürecinde, edebiyat ve güzellik yarışmaları dışında kadınların kamusal alanda yer almalarını destekleyen faaliyet alanlarından biri de tiyatrolar olmuştur. 1931 yılında kapatılan Türk Ocaklarının ardından kurulan halkevleri okul, parti ve ordu gibi kurumların dışında sivil halka yeni rejimin değerlerinin aktarıldığı kurumlar olarak faaliyet yürütmüşlerdir.²³⁸ Kadir Dede de Erken Cumhuriyet döneminde halkevlerinin yeni rejimi, milliyetçi ideolojiyi, seküler ve halkçı ilkeleri Türk milletine benimsetmek amacıyla faaliyete geçirildiğini belirtmektedir. Dede, halkevlerinde sahnelenen tiyatro oyunlarının ve bu oyunlarda yer alan kadın oyuncuların kadının kamusal alana çıkması adına büyük önem taşıdığını düşünmektedir.²³⁹ Radyo, televizyon ve yazılı basının yeterli ölçüde mevcut olmaması ve kırsal alanlar ile kentsel alanlar arasında iletişim kopukluğu yaşanması halkevlerinin sorumluluk ve mahiyet alanlarını genişletmiştir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde, "yeni kadın" imgesi üzerinde tartışmalar devam ederken, yalnızca Türk milletine mensup vatandaşlar değil, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki kadar olmasa da farklı etnik kimlik ve kültürden gelen vatandaşlar da yer almışlardır. Böylesine kozmopolit bir ortamda, kadınların son dönem Osmanlı'dan itibaren girdikleri mücadele yolunda, farklı etnik kimlik ve kültürden hemcinsleri ile dayanışma içerisinde olduğunu düşünmek olağandır. Ayşe Gül Altınay, milliyetçi ideolojinin rüzgarında, Türk kadınlarının giriştiği eşitlik ve hak mücadelesinde Ermeni, Kürt, Süryani, Yahudi, Rum ve Çingene kadınların katkılarında yer verilmediği belirterek eleştirmektedir. Yazar, bu kadınlar hakkında oldukça sınırlı

²³⁷ Eylem Özdemir, "Batı'ya Giden Her Yol Mübah Mı? Millet'in Güzellik Yarışmalarıyla İmtihani", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 229-235.

²³⁸ Selda Şerifsoy, "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950", **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 192-193.

²³⁹ Kadir Dede, "'Erkek Doğmadık Diye Yurdumuza Küs Müyüz?' Halkevi Sahnelerinden Kadın Kesitleri", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 259-280.

bilgi bulunmasında, hazırlanan kaynaklarda kendilerine yer ayrılmamalarını sebep göstermektedir. Altınay'a göre, Hayganuş Mark (1883-1966) isimli Ermeni kadının on dört yıl boyunca kadın dergisi çıkarması ve yine Kayserili Ermeni Elbis Gesaratsiyan isimli kadının "Gitar" isimli aylık bir kadın dergisini altı-yedi ay kadar çıkarabilmesi atlanılmaması gereken bir gerçekliktir. Ancak bu alanda yeterince araştırma bulunmamaktadır.²⁴⁰ Ulus inşa sürecinde Türk kimliğine ve milliyetçiliğine yapılan vurgu, araştırmalarda ülke sınırları içinde yaşayan farklı etnik kimliklerin ve farklı kültürel değerlerin yeterince incelenmesinin önüne geçmiş olabilmektedir. Zira Türk kadınlarına temel haklar tanınincaya kadar nasıl bir uğraş verdikleri konusunda bilgilerin araştırmalarda yer bulabilmesi seksenli yıllara kadar askıda kalmıştır.

Modernleşme süreci, kadınların erkeklerle ilişkilerini düzenlemek ve eşitlemekten öte kadınların, kendilerini tanıma ve hayattan beklentilerini belirleme noktasında bir dönüşüme sahne olmuştur.²⁴¹ Dişil rol ve görevlerinin dışına çıkmaya başlayan Türk kadını, kendini öncelikle bir birey olarak tanımaya ve annelik, eşlik dışında neler yapabileceğini sorgulamaya başlamıştır. Kadınlar, kendilerine Erken Cumhuriyet döneminde hukuki boyutta tanınmış olan haklarını kullanarak mücadeleye devam ettiği sürece arzulanan tam eşitliğin sağlanması için engellerin ortadan kalkacağına dair inanç hissetmeye başlamışlardır.

Bernard Caporal'in ifade ettiği üzere yaşanan tüm aşamalara ve gelişmelere rağmen;

"Türk kadınının kurtuluş öyküsü bitmemiştir, tamamlanmamıştır; bu öykü devam etmekle kalmıyor, fakat hızlanmak için de, önünde tüm şanslar vardır."²⁴²

Milli değerlerin sürekliliğinin sağlanmasında, doğurganlık özelliği olan kadının sorumlu görülmesiyle başlayan eşitsiz toplumsal yapı, kadınlara hukuki boyutta tanınan eşitlikçi yasaları kullanarak değiştirilme potansiyeline sahip görülmektedir. Ancak aradan geçen yaklaşık seksen yılda katledilen yol tam eşitliğin sağlanması için yeterli olamamıştır. Carr'ın bu konudaki yorumu, Türk kadın tarihinin seyrini doğrular niteliğe sahiptir:

²⁴⁰ Altınay, "Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm", **Vatan, Millet, Kadınlar**, s. 29.

²⁴¹ Bora, "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik", **Yerli Bir Feminizme Doğru**, s. 103.

²⁴² Bernard Caporal, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982, s. 740.

“Kadın erkek her bireyin eşitliği de gerçekte tümüyle sağlanabilir bir şey değildir; ama her halükârda çağrıştırdığı bazı yanlarıyla, insan çabasının sürekli bir amacı olarak kabul edilebilecek bir idealdir.”²⁴³

Arzulanan eşitlikçi toplumsal yapının oluşması, hukuksal haklardan öte kadın-erkek toplumun tüm bireylerine cinsiyetçi rol ve görev tanımı yapılmadan, eşitlik kavramı üzerinde eğitim verilmesi ve toplumsal dönüşüme imkân tanımakla mümkün olabilecektir. Bu uğurda öncelikle cumhuriyet reformları ile başlayan dönüşüm süreci, kadınlar ve ardında kadın-erkek tüm bireyler arasında sağlanacak dayanışma ortamı ile gelişecek ve hızlanacaktır.

2.3.1. Cumhuriyet Reformlarının Kadınların Toplumsal Yaşamları Üzerindeki Etkisine Dair Tartışmalar

Kemalist reformların kadınlar üzerindeki etkisi, reformların sınırları daima bir tartışma konusu olma özelliğini yitirmemiştir. Kadınlara tanınan hakların, salt kadınların gelişimi ve tam eşitlik adına yapılmaması ve kadınların modernleşmenin araçları, simgeleri olarak görüldüklerini dile getirerek eleştiren yazarlar olduğu gibi, Kemalist reformların kadının ilerlemesinde herhangi bir çıkar güdülmeden uygulandığını ve reformlarla sağlanan büyük başarının Atatürk'ün zengin kişiliğinden kaynaklandığını savunan düşünürler de bulunmaktadır. Reformlara yön veren milliyetçi ideolojinin geleneksel yapısının kadınların gelişimini geleneksel kodlarla tanımladığı ve sınırlandırdığı yönünde eleştirel bakış açıları yer almaktadır.

Erken Cumhuriyet dönemi kadın reformlarını eleştiren Yaprak Zihnioğlu'na göre kadınsız kadın inkılabını gerçekleştiren Cumhuriyet rejimi ve Kemalist kadro yeni kadını, edilgen, siyaset-dışı, seyirci ve destekleyici olarak görmüştür.²⁴⁴ Cumhuriyet önderleri ise, bizzat aktif, haklarına kavuşmuş, başı dik, meslek sahibi, eğitimli bir kadın hedeflediklerini dile getirmişlerdir.²⁴⁵ Ancak pratik alanda, Cumhuriyetin yeni kadınının, erkeğin arkasındaki gizli bir kahraman olarak tasavvur edildiğini söylemek

²⁴³ Carr, **a.g.e.**, s. 63.

²⁴⁴ Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 22.

²⁴⁵ Firdevs Gümüšoğlu, **1928'den 1994'e Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik**, Yüksek Lisans Tezi, Danışman. Necla Arat, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü, 1994, s. 72.

mümkündür.²⁴⁶ Vatanı için asker evlatlar yetiştirecek olmak, kadınlığa biçilen toplumsal bir rol ve değer olarak önemini koruyan dirençli bir yapı haline gelmiştir. Kadınların asli görevlerine karşı değişmeyen tutum, kadınları toplumda erkeklerin yardımcıları ya da erkeğin arkasında onun başarılarında görünmez payı olan erkeğin gizli kahramanları olarak kalmasına neden olmuştur. Zihnioğlu'nun inkılapları kadınsız kadın inkılabı olarak ifade etmesi ise, dönemin modernleşme arzusu karşısında kadınların modernleşmenin simgesi olarak görülmesi ve Batı karşısında denkliğin yakalanma isteği ile açıklanmaktadır.

Cumhuriyet kadınının zaten bilgi birikimiyle çağının kadını olmaya aday olduğunu dile getiren Zehra Toska, Türk kadınına çağdaş toplumun üyesi haline getirmek için büyük uğraşlara gerek olmadığını ve Cumhuriyet reformlarının, yalnızca kadınların önündeki engelleri kaldırdığını belirtmektedir.²⁴⁷ Son dönem Osmanlı'da kadınların bilinçlenmeye ve eksik oldukları alanları tespit ederek haklarını talep etmeye başladıklarını düşündüğümüzde reformlar kadınların önünde duran yasal engelleri kaldırarak önlerini açmıştır. Ancak ülke sınırları içinde yaşayan her Türk kadının aynı bilinçlilik seviyesine sahip olduğunu düşünmek da oldukça zor görünmektedir. Merkezden uzakta yaşayan ve içinde bulunduğu konumu içselleştirmiş kadınlar da bulunmaktadır. Reformlardan yararlanabilen Cumhuriyet kadınları sonraki yıllarda söz konusu olan kadınların bilinçlenmesi için çalışacaklardır.

Nermin Abadan Unat ise, Türk kadının Cumhuriyet ve inkılaplar ile toplumsal statüde köklü bir değişim yaşadığını düşünmektedir. Unat'a göre, yeni rejimin kurucu lideri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün kadınların ikinci cins olarak kalmaya devam etmeleri halinde ilerlemenin eksik kalacağına dair geniş ve yenilikçi ufku kadınların toplumsal statülerinde yükselmelerine neden olmuştur.²⁴⁸ Oya Çitçi de inkılapların meydana gelişini Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğinde ve başarısında somutlaştırarak şöyle ifade etmektedir:

²⁴⁶ Ayşe Kadioğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 96.

²⁴⁷ Zehra Toska, "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşii Aşanlar ve Aşamayanlar", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 86.

²⁴⁸ Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, Haz. Nermin Abadan Unat, 2. bs., İstanbul, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982, s. 28.

”Cumhuriyetin kurulmasını izleyen yıllarda kadın haklarına ilişkin girişimler yoğunluk kazanmıştır. Bu çabalar Mustafa Kemal’in kişisel girişimi ile sonuçlanmıştır.”²⁴⁹

Zehra Arat’a göre de Türk kadını, gelişmekte olan Ortadoğu ve İslam ülkelerindeki hemcinsleri ile karşılaştırıldığında bir takım sivil ve politik hakları onlardan daha evvel edinmiştir. Millet içinde daha ziyade kentli ve orta sınıf mensubu kadınların yeni rejimin getirdiği haklardan yararlanabildiğini kabul eden Arat, tarım toplumu olan Türkiye’nin kırsal alanlarında yaşayan birçok kadının kadın haklarından adil ölçüde pay alamadıklarını söylemektedir. Arat, milliyetçi ideolojinin çatısı altında kurumsallaşan Kemalist kadronun, kadınların eğitimi ve kamusal alana katılımlarını desteklemelerinde, salt kadınların birey olmaları adına bilinçlenmeleri ya da bir toplumsal cinsiyet sınıfı oluşturmaları adına kolektif bilinç geliştirmeleri gibi gayeleri olmadığını. Arat’a göre yeni rejimin amacı, milli gelişmeyi sağlamak olmuştur. Ancak yazara göre kadın haklarının yasallaşması, yeni Türkiye’nin Osmanlı ile arasına çizgi çekmesini sağlamış ve inkılaplar birincil düzeyde kadınların gelişim ve bilinçlenmelerini hedeflememiş olsa da kadınlara toplum içinde geniş bir alan açmıştır.²⁵⁰ Modernleşmenin Batılılaşma olarak algılanması ve Batı karşısında geri olan noktaların geliştirilmesi adına, kadınların kamusal alandaki katılımlarının sağlanması Türk milletinin gelişmişliğinin bir aracı olarak görülmüştür. Kadınlara tanınan haklardan yararlanabilen kadınlar, tam eşitlik hedeflenmemiş olsa da toplumsal statü kazanma yolunda ilerleyebilmişlerdir.

Cumhuriyet dönemi kadın inkılaplarının bir zorunluluk olduğunu düşünen ve dünya düzenine, koşullarına uymanın değişim güvencesiyle gerçekleşebileceğine karşı bir inanç olduğunu söyleyen Hakan Kaynar’a göre de bu süreçte kadınların sosyal hayata katılmasına yapılan ısrar, dönüşme isteği neticesinde ortaya çıkan bir yapıdır. Çünkü 1927 yılında yapılan sayım sonuçlarına göre Türkiye’de yaşayan 13 milyon kişinin %16’sı şehirlerde yaşamaktaydı. Bu kesimin %35’i ise İstanbulluydu. Yazarın belirtmiş olduğu istatistiki bilgilere göre 15 ile 44 yaşları arasındaki kadın nüfusu erkeklere nazaran 400 bin kadar fazlaydı.²⁵¹ Yaşanan savaşlar, popülasyondaki erkek nüfus oranını azaltmıştır. Kaynar’a göre kadın nüfusun fazlalığı kadınlara dönük

²⁴⁹ Oya Çitçi, “Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler”, **Türk Toplumunda Kadın**, Haz. Nermin Abadan Unat, 2. bs., İstanbul, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982, s. 222.

²⁵⁰ Zehra Arat, “Kemalizm ve Türk Kadını”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 51-69.

²⁵¹ Hakan Kaynar, **Projersiz Modernleşme: Cumhuriyet İstanbulu’ndan Gündelik Fragmanlar**, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2012, s. 208.

reformların yapılmasında etkili bir sebeptir. Erkek nüfusun sayıca eksik olması, toplumsal hayatın aksamadan ilerleyebilmesi açısından kadınların da çalışma hayatında çeşitli görevler alarak katılımına ihtiyaç duyulmasını sağlamış olmalıdır.

Tanıl Bora ise Erken Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte kadınların kamusal alandaki yerleri ve erkeklerin kadınların kamusal hayatta yer almalarına bakışta pek fazla bir değişim yaşanmadığını belirtmektedir. Yazarın belirttiği üzere, kadının kamusal varlığı bir süs gibi kalmıştır ve kadınlara öğretmenlik, hasta bakıcılık gibi işler uygun görülmeğe devam etmiştir. Kadının kıyafeti üzerindeki tartışmaların da mevcudiyetini koruduğu gözlemlenmektedir. Yazara göre, kadınların arada kalmışlığı, Erken Cumhuriyet döneminde genç kızların intihara sürüklenmesinde oldukça etkili olmuştur.²⁵² Erkeklerin genişleyen yetki alanları karşısında, bir taraftan kadın eşitliğinden söz edilirken öte yandan da kadınlara tanınan kamusal hakların süs olarak görülmeye devam etmesi ve zihinlerde süren ataerkil bakış açısı özellikle genç kızlarda buhrana neden olmuştur. Meydana gelen intiharlar, bir kısım erkek tarafından kadının zayıflığı ile açıklanmış ve kadınların zayıflığı üzerindeki yorumlarını meşrulaştırabilmeleri için uygun zemini hazırlamıştır.

Erken cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlarda, yaşamlarında dönüşüm başlayan kadınların paylarının olup olmadığı ise; reformlar üzerinde devam eden bir diğer tartışma konusudur. Nermin Abadan Unat, Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleşen kadın devrimlerini, tek parti hükümetinin yarattığı fikir ikliminin eleştiriye fırsat tanımamış olması sebebiyle uzun yıllar sonra eleştirilebildiğini söylemektedir.²⁵³ Erken Cumhuriyet dönemi devrimleri üzerine yapılan araştırmalar özellikle 1980'li yıllar ve sonrasında, dönem içinde kadınlara tanınan hakların, Türk kadınlarının hiç emek harcamadan önlerine sunulduğu iddialarını tersine çevirmiştir. Cumhuriyet öncesinde başlayan modernleşme ve Batı'ya açılma süreçleri ile orantılı bir biçimde Osmanlı kadınının dönemin kadın hareketlerini takip ettiğini görmek araştırmalar neticesinde mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan kadın mücadelesi Cumhuriyetle birlikte devam etmiştir. Batı karşısında geri kalınmış olan noktalarda milletin medeniyet seviyesini yukarı çıkarmak adına atılan adımlar kadın haklarını da kapsamıştır. Ancak bu süreçte, kadınların gerek basın yayın araçları ve gerekse edebi eserler ile giriştikleri mücadele ve emekleri görmemek, dönemin

²⁵² Bora, **Cereyanlar**, s. 751-753.

²⁵³ Nermin Abadan Unat, "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Küreselleşme", **Aydınlanmanın Kadınları**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998, s. 288-296.

kadınlarına ve belki de Türk siyasi tarihine eksik bir değerlendirme yapmaktan öteye geçemeyecektir.

Cumhuriyet rejiminin eğitilmiş kadınlarının Atatürk'e bir nazarlık ikon misali sarıldıklarını düşünen Tanıl Bora²⁵⁴ kadın haklarının Kemalist anlatıda, Türk kadınlarının milli haslet ve karakterleri sonucunda, Atatürk tarafından kadınlara verilen bağışlar olarak yer aldığını belirtmektedir. Laikliğin başarısı için kadın özgürlüğü ve kadınlara yönelik inkılaplar oldukça önem taşımaktaydı. Cumhuriyet'in akademik ve bürokratik alanda bir kadın elitini yarattığını dile getiren Bora, sınıfsal ve kamusal statü elde eden kadınların ilerleyen yıllarda, Kemalizm'in asli savunucuları olduklarını söylemektedir.²⁵⁵

Ayşe Saktanber ise, Kemalist reformların Türk kadınına altın tepsi içinde sunulduğu ve Türk kadının hiç emek sarf etmeden kolayca bu haklara sahip olduğu yönünde yer etmiş düşüncelere karşı, bu yaygın görüşün Cumhuriyet reformlarından yararlanabilmiş ve toplumda kendine bir yer bulabilmiş kadınların reformları topluma anlatma çabasıdayken ortaya çıktığını düşünmektedir. Ancak, Saktanber'e göre reformlara getirilen söz konusu yaklaşım, başarılı cumhuriyet kadınlarını durağan bir konuma itmenin ötesinde toplumdaki ataerkilliğin sorgulanmasının önüne geçmiştir.²⁵⁶ Yıllar süren emeklerin sonucunda inkılaplar ile tanınan haklar, başta Atatürk olmak üzere, Kemalist kadroya duyulan minnettarlığın sebebidir. Milliyetçi ya da modernist gayeler neticesinde tanınmış olsa da dönemin yönetici kadrosunun ileri görüşlülüğü oldukça önemlidir. Bu konuda kadın hakları savunucularının eleştirisi, kadınların evlerinde otururken hakların önlerine serilmiş olduğu yönündeki değerlendirmelere karşı gelişmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde kadınlara tanınan haklarda kadınların emeklerinin olup olmaması yönündeki tartışmada Zeynep Oral'ın yorumu "olumlu ayrıcalık" yapıldığı üzerinde şekillenmektedir. Oral'a göre eşitliği sağlamak adına devlet kadınlara olumlu ayrıcalık politikası uygulamış ve kadınların önündeki engelleri kaldırmak için neredeyse seferberlik ilan etmiştir.²⁵⁷ Bu noktada Deniz Kandiyoti ise, hâkim olan tepeden inme ve modernleşme yargılarının hapsedilmiş ve kısırlaştırılmış olduğunu düşünmektedir. Kandiyoti'ye göre de modernleşme sorgulanmalıdır. Ancak

²⁵⁴ Bora, **Cereyanlar**, s. 763.

²⁵⁵ Bora, **Cereyanlar**, s. 153-155.

²⁵⁶ Saktanber, **a.g.e.**, s. 325.

²⁵⁷ Zeynep Oral, **Kadın Olmak**, 22. bs., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2008, s. 323.

modernleşmeyi sorgularken, modernleşmeyi politik bir proje olarak tasarladığımızda Batı modernleşmesine karşıt söylemlerin aklanması, pekiştirilmesi, yüceltilmesi ve normalleştirilmesi kaçınılmaz olmaktadır.²⁵⁸ Kuruluş döneminin sağlıklı ve bütünsel değerlendirilebilmesi için tarihin yeniden yazılması gerektiğini söyleyen Serdar Şen, Kandiyoti'nin değerlendirmesine paralel bir yorum getirmektedir. Şen'e göre devletin, rejimin ve toplumun ciddi değişimlerle karşı karşıya kalmasında sorumlu tutulması gereken salt dış dinamikler ve yapaylık yorumu yetersiz kalmaktadır. Çünkü Şen'e göre değişim, sistemin mekanizmalarında ortaya çıkan tıkanmalar neticesinde başvurulan bir çözüm yöntemidir.²⁵⁹ Türk devletinin ve Türk milletinin dünya devletleri ve milletleri arasında yüksek standartlara ulaştırılması yolunda atılan adımlar, dönemin ihtiyaç duyulan çağdaş projelerinin fitilini oluşturmuştur. Dolayısıyla kadınların toplum içindeki konumlarının iyileştirilmesinde ne Atatürk'ün kişiliği ve ileri görüşlülüğü ne de kadınların giriştikleri mücadele tek başına reformların başarısını değerlendirmek için yeterli bir etken değildir. Gelinen noktada başarıyı tek bir neden üzerinde inşa etmek dönemin değerlendirmesini eksik ve yanlı bir perspektiften yorumlamamıza sebep olacaktır.

Türk kadınına tanınan hakların kazanımlar mı yoksa hazır sunulan haklar mı olduğu yönündeki tartışmada, Ermeni yazar Hayganuş Mark, 1930 tarihli yazısında Türk kadının kölelikten özgürlüğe geçerek uçurumdan atladığını, haksızlığa uğramaktan mustarip olan Türk kadının siyasal hakları için de mücadele vermeden, çile çekmeden mutluluğa kavuştuğunu söylemektedir. Mark, konuşmasına şunları söyleyerek devam etmektedir:

“Samimiyetle söylemek gerekirse, Türk kadını kendi ihtilalini kendi çabalarıyla hazırlamış değildir. Bunu siyasal inkılaplar sağladı; ayrıca, Cumhuriyet'in hür fikirli Reiscumhurunun ileri görüşlülüğü ve iradesi de zorunlu kıldı. Yine de, Türk kadınının bütün bunlara layık olmadığını söylemek haksızlık olur.”²⁶⁰

²⁵⁸ Serkan Delice, “Bir An Durup Düşünmek: Dayatılan Kimlikler ve Temsil Siyasetinin Bedelleri-Deniz Kandiyoti ile Röportaj”, **Cinsellik Muamması: Türkiye’de Queer Kültür ve Muhalefet**, Haz. Cüneyt Çakırlar, Serkan Delice, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 134.

²⁵⁹ Serdar Şen, **Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996, s. 10.

²⁶⁰ Hayganuş Mark, “Modern Türk Kadını ve Rolü”, Çev. Sırpuhi Bilal, **Bir Adalet Feryadı: Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Haz. Lerna Ekmekçioğlu, Melissa Bilal, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2006, s. 323-324.

Ömer Çaha ise konuyu farklı bir perspektiften değerlendirerek; dünyanın hiçbir ülkesinde kadınların, Türkiye’de nüksettiği şekilde kullanılmadığını dile getirmektedir. Cümlesinde kullandığı “kullanılma” kelimesinin biraz ağır bir kelime olduğunu kabul etmekle birlikte doğru bir sözcük olduğunu yinelemektedir. Yazar, modernleşme sürecince kadınların kullanılmasının ardından diğer ülkelerden farklı bir biçimde, kadınların elde ettikleri demokratik haklar neticesinde rejime minnettar kılındığını ve bu durumun diğer ülkelerde karşılaşmadığımız bir konu olduğunu belirtmektedir. Çaha, kazanılan medeni ve siyasi hakların bir kahramanlık eserleri olmadığını, tamamıyla dönemin koşullarının eseri olduğunu belirtmektedir. Yazara göre kadınların rejime minnettar kılınmasının altında yatan sebep ise, o günün koşullarında Türk milleti içinde devrimleri sahiplenecek örgütlü ve siyasal bilinci gelişmiş bir toplumsal tabanın mevcut olmamasıdır. Çaha’ya göre ne Fransız Devrimi’nde olduğu gibi köylü ne de Rus devriminde olduğu gibi devrimleri sırtlayacak işçi sınıfı Türkiye’de bulunmamaktaydı. Oysa Çaha’ya göre, kadınlar politize olmuşlardı ve diğer kadınlara da ulaşabilme ihtimaline sahiptiler.²⁶¹ Kadınların söz konusu dönemde aktif bir mücadele yürüttüklerini savunan Çaha, kadınların Erken Cumhuriyet döneminde etkili bir güç olduklarını düşünmektedir. Yazara göre kadınların taleplerinin karşılanması neticesinde kazanılan minnettarlık rejime sadık bir kitle yaratmıştır. Bora’nın da benzer bir biçimde dile getirdiği gibi ilerleyen süreçte, söz konusu reformlardan yararlanabilen kadınlar Kemalizm’in en sadık savunucuları olacaklardır. Üstelik rejimin sadık savunucularının gelecek nesilleri yetiştirecek anneler, kadınlar olmaları oldukça kritik bir önem taşımaktadır.

Nazan Aksoy ise otobiyografilerini yazan Cumhuriyet kadınları üzerinden yürütmüş olduğu çalışmasında, kadınların anılarında kadın olarak ikinci plana atıldıkları ve kamusal alandan dışlandıkları gibi mağduriyet ifadeleri bulunmadığına dikkat çekerek, inkılapların kadınların toplumsal yaşamlarına olan olumlu etkilerine vurgu yapan yazarlar arasında yer almaktadır. Genel olarak tahsilli kadınların otobiyografilerini yazmaya meyilli olduğunu belirten yazar, bahsi geçen kadınların modernleşmenin kendilerini mağdur etmediğini aksine modernleşmenin ve cumhuriyetin mükemmel olanaklar tanıdığını anlatan anılarının arasında, doğabilecek mağduriyetleri beceriksiz siyasi yönetime bağlamakta olduklarını belirtmektedir.²⁶² Aksoy’un

²⁶¹ Ömer Çaha, **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999, s. 214-216.

²⁶² Nazan Aksoy, **Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet**, İstanbul, İletişim, 2009, s. 209-210.

bahsettiği anılarını yazan Cumhuriyet kadınları, toplumda aydın olarak tanımlanabilecek belirli soyo-ekonomik statüye sahip ailelerin kızlarıdır. Reformlardan ilk yararlanabilen kadınların merkezde yaşayan aydın ailelerin çocukları oldukları düşünüldüğünde, kendilerinin arada kalmışlık hissi duymak ya da reformların kendilerine ulaşmaması ya da hayatlarında bir değişim meydana gelmemesi yönünde eleştirilerde bulunmaları imkânsız görünmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan ve elli yıllık bir tarihe sahip olan kadın hakları mücadelesinin, kadın özgürlüğünün yasaya geçmesi büyük ölçüde takdir toplamıştır. Findley, kadınların nelere ihtiyaç duyduklarını bildiklerini varsayan bir kadronun, üstelik kendi kişiliğinde ataerkil olan bir kadronun ulus inşa sürecinde kadınları aktif hale getirmek adına diğer ülkelerde uygulanan milliyetçi çalışmalara benzer bir strateji izlendiğini düşünmektedir. Ancak Findley'in, alanda çalışan araştırmacıların ileride devlet feminizmi adını verecekleri bir anlayışın sorun teşkil ettiğini düşünmektedir.²⁶³ Bu koşullarda, başta kentlerde yaşayan kadınlar olmak üzere kadınlığın görev sahası genişlemiştir. Kadınların içinde buldukları koşullar, onlar için hem bir zafer hem de bir sınav ve meydan okuma olmuştur.

Kamusal alanda kendilerine yer bulan kadınların, ilerleyen süreçte yozlaşmalarına duyulan endişe ise Cumhuriyet'in modern cinsiyet rejimi dahilinde "Anadoluculuk" adı verilen bir kavramı ortaya çıkarmış ve kavramın kadınlar üzerinden tanımlanmasına neden olmuştur. Anadolu kadını olarak ifade edilen kadınlık modelinde, Batı hayranlığı ve taklitçiliğine karşı geleneksel bir karşı koyuş ve savunma mekanizması ile kimlik yaratımı kendini göstermektedir. Anadolu kadınının en önemli özellikleri ise fedakârlık ve millilik olarak sunulmuştur.²⁶⁴ Yasal ve toplumsal dönüşümler başlatan Kemalizm, medeniyet ile milliyetçilik arasında kurmak istediği denge ve köprüyü yeni kadın imgesi üzerinde sembolleştirmiştir. Anadolu kadını, Cumhuriyet reformlarının getirdiği yenilikler ve dönüşüm karşısında yozlaşmayı koruyarak millet ile medeniyet arasında köprü görevi görececek hem kurtarılan hem de kurtarılan simgeler olarak kurgulamıştır.²⁶⁵ Ancak Erken Cumhuriyet dönemi inkılapları ve kadınların modernleşmesi sürecinde ihmal edilen kadınlar Anadolu kadınları olmuştur.²⁶⁶ Atatürk,

²⁶³ Findley, **a.g.e.**, s. 278-280.

²⁶⁴ Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, s. 314.

²⁶⁵ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme**, İstanbul, Metis Yayınları, 1991, s. 53-62.

²⁶⁶ Bakacak, **a.g.e.**, s. 636.

fedakâr olarak nitelediği Anadolu kadınına birçok konuşmasına, şehirli kadından üstün tutmuştur.²⁶⁷

Ziya Gökalp'in sentezci anlayışının dönem içerisinde modern olana karşı korku ve endişe duyan kitleler nezdinde yeterli bir yaklaşım olarak görülmemesi, tamamen geleneksel değerlerle bezenmiş olan Anadolu kadını imgesini ortaya çıkarmıştır. Dönemin lideri tarafından da övülen Anadolu kadınlığı imgesi, reformların aslında kadınların yaşamında bütünüyle bir devrim başlatmadığını ve kadınların yeni ile eski arasında bırakıldığını ortaya koymaktadır. Bir taraftan arzulanan ve desteklenen eğitilmiş, bilinçli ve kendi ayakları üstünde duran yeni ve modern kadın modeli ve öte yandan modern kadının karşısında övülen fedakâr Anadolu kadınları arasında yaşanan ikilik, toplumun modernleşme sürecinde yaşadığı gelgitlerin ve endişelerin sonuçları olarak görülmektedir. Gelecek nesilleri yetiştirecek kadınların eğitilmiş ve bilinçli olmasını savunan milliyetçi ideoloji, geleneksel değerlerin kaybı karşısında duyduğu endişeleri Anadolu kadını modelini inşa ederek bir çeşit savunma politikası izlemiştir.

Tanıl Bora, Erken Cumhuriyet döneminde fedakâr, hizmetkar ve hamarat anneler ve eşler olarak tanımlanan Anadolu kadınlarının karşısında şehirli kadınların sorumsuz ve yoz kişilikler olarak ifade edilmesini, endişe sebebiyle yapılan karalamalar olarak düşünmektedir. Yazara göre, kamusal alanda yer almaya başlayan kadınların toplumsal ve politik özneler olarak güçlenmeleri ya da güçlenebilme ihtimalleri karşısında alınan savunmacı tedbirler, Anadolu kadını imgesini yücelten sebeplerden biri olmuştur.²⁶⁸

Anadolu kadını tanımlamasında görüldüğü üzere, milliyetçi ideoloji belirleyici gücünü elinde tutan bir erkek ideolojisi olarak görülmektedir. Milliyetçi nitelikler çerçevesinde yaşamını sürdüren kadınlar da yine eril iktidarın değerlerini benimsemektedirler. Bu noktada, Nagehan Tokdoğan, milliyetçi kadınlarla yaptığı röportajların neticesinde, milliyetçi kadınların görev aldıkları ocak ve partiyi ve hatta mensubu oldukları milleti aileleri gibi kabul edip benimsediklerini dile getirmektedir. Ailelerinden aldıkları bir takım adap kurallarını parti ve ocak içinde de uyguladıklarını anlatan milliyetçi kadınların milliyetçiliği tasvirleri de ilgi çekicidir. Tokdoğan'ın araştırmaları, milliyetçi

²⁶⁷ Toska, **a.g.e.**, s. 78.

²⁶⁸ Tanıl Bora, "Analar, Bacılar, Oropular: Türk Milliyetçi-Muhafazakâr Söyleminde Kadın", **Şerif Mardin'e Armağan**, Haz. Ahmet Öncü, Orhan Tekelioğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 251.

kadınların milliyetçiliği vatan, millet, devlet ve bayrak sevgisi olarak ifade ettiklerini göstermektedir. Kendi gelecekleri kadar milletin geleceği için kaygılanan kadınların milliyet sevgisi oldukça yoğun ve adanmışlık içermektedir. Sevgilerini gösterme biçimleri ise fedakârlık göstermek ve hizmet etmektir. Tokdoğan'a göre, kamusal alanın dışına yeterince çıkamayan kadınların, siyasetle olan ilişkisi, fedakârlık ve hizmet etmek boyutunda kalmaktadır. Milliyetçiliğe olan yaklaşımları ise sevgi sözcüklerinden öteye geçememektedir.²⁶⁹

Milliyetçi kadınların, kendilerine çizilmiş olan ataerkil kodları, milliyetçiliği tanımlarken kullandıkları görülmektedir. Kendilerini sınırların içinde hapsolmuş ya da kısıtlanmış hissetmemektedirler. Aksine görev bilincini içselleştirmiş oldukları net bir biçimde görülmektedir. Eril çıkarlar doğrultusunda oluşturulan değerleri sorgulamadan kabul eden milli bilinci yüksek kadınlar, milliyetçilikten söz ederken milliyetçiliğin bir duygu oluşuna işaret etmişlerdir. Kullandıkları ifadeler arasında sıkça sevgi, saygı ve fedakârlık gibi kavramlara vurgu yapan milliyetçi kadınlar, milliyetçiliğin ideolojik boyutundan ziyade kendilerinde oluşan hislerin farkına vararak etkisi altında kaldıkları duyguyu tanımlama yoluna gitmişlerdir. Milliyetçiliğin, yalnızca siyasal bir ideoloji olmadığı, aynı zamanda bir duygu olduğu birinci bölümde ele alınmıştı. Bu araştırmada karşımıza çıkan sonuçlar, kadınların milliyetçiliğinde, milliyetçiliğin nasıl bir duygu olduğunu görmemizi sağlamaktadır.

Milliyetçi ideolojinin ve duygunun rehberliğinde, cumhuriyet inkılapları ile kamusal görünürlüğü artan kadınlar, çeşitli alanlarda başarılar kazanmışlardır. Bu konuda İsmet Zeki Eyüboğlu, Cumhuriyet kadınının başarılı ve başarısız olduğu alanları maddeleştirerek incelemiştir. Yazara göre Cumhuriyet kadınının başarılı olduğu alanlar; edebiyat ve yaratı alanlarının tümü, seramik, tiyatro, resim, müzik, bale, mimarlık, geleneksel el sanatları, dokumacılık, örmecilik, işlemecilik, arkeoloji, tıp, hukuk, iktisat, tarih, gökbilim, kimya, fizik, yerbilim, tarım bilim, toplum bilim ve spordur. Yazara göre Cumhuriyet kadının başarısız olduğu alansa politikadır. Seçme-seçilme hakkını kazanmış olsa da politikada başarısızlık yaşamaktadır, cumhuriyet kadını. Eyüboğlu'na göre kadınların başarılı olduğu alanlar içsel başarılardır ve emek sonucu gelişirler. Ancak politika için zamana dayalı bir deneyim gerekmektedir. Eyüboğlu, kadınların politikadaki başarısızlığını, deneyim yetersizliğinden ziyade kadınlarda

²⁶⁹ Nagehan Tokdoğan, "Sevginin ve Nefretin Eğilip Bükülebilirliği: Kadınların Milliyetçiliği", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 115-118.

gördüğü değişken, bencillik duygusunun baskısı altında kalan özelliklerde ve cumhuriyet kadınının olumsuzluklar içinde yalpalayan bir bunalım halinde, kişilik bilincinden yoksun bireyler olarak tasvir etmektedir.²⁷⁰ Türk kadını Cumhuriyet dönemine kadar siyasal alanda vatandaş olarak yer alamamış olması ve politik alandan yoksun bırakılması sebebiyle tecrübe biriktirememiştir. Ancak kadınların yetersiz kalan deneyimlerinin dışında milliyetçi ideolojinin kadına attığı duygusallık ve anaçlık, kadınların politik alanda başarılı olabilme ümidine karşı da bir nebze olsun ket vurmuştur. Eyüboğlu'nun kadınlarda gözlemlediği bencilliğin altında yatan sebep, belki de yıllarca kamusal alanın dışında tutulan kadınların reformlardan sonra bastırılan yönlerini ortaya koyma mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Yazar, kadınların kendilerine tanınan inkılaplar neticesinde henüz içselleştirememiş oldukları yeni kadın imajının kendilerinde bunalıma sebep olduğuna işaret etmektedir.

2.3.2. Kemalist Babalar ve Cumhuriyet Kızları

Bunalımdan kurtulmak ve kadınların yasal haklarını kullanarak kamusal yaşamda yerlerini almaları içinse en başta eğitim hayatına atılmak sürecin en temel adımı olarak görülmüştür. Bu sebeple, Kemalist babaların kızlarının hem eğitim alarak erkeklerle aynı ortamda sosyalleşmesini istemesi hem de aileye ve milli değerlere uygun bir evlilik yapınca kadar cinsel ve ahlaki kuralları gözeterek kendi rızalarında yaşamalarını istemeleri milliyetçi ideoloji tarafından kurulan duygusal baba-kız arasındaki bağın sebeplerinin oluşturmaktadır.²⁷¹ Erken Cumhuriyet dönemi kadın konusu, püriten bir ahlak anlayışı, duygu yoğun baba-kız ilişkisi, mesleki kimlikli ve vatana ve millete karşı içtenlikli bir vazife ile Cumhuriyet devrimlerine karşı şükrandan oluşmuştur. Babalar ve kızları arasında, duygusallık ile dayanışma üzerinde inşa edilen gizli bağın temeli Cumhuriyet döneminde atılmıştır.

Kemalist babalar ile örnek kızları arasında, milliyetçilik ideolojisi altında kurulan dayanışmaya dayalı ilişki, yeni rejimin ideallerini, cinsiyetler arası eşitlikçi ideali ve kadının kamusal görünürlüğünü temsil etmiştir.²⁷² Babalar ve kızları arasındaki dayanışma bir anlamda, toplum üzerindeki erkek hakimiyetinin babalık faktörüyle

²⁷⁰ İsmet Zeki Eyüboğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kadını**, İstanbul, Pencere Yayınları, 2007, s. 51-62.

²⁷¹ Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Bertay Hacımırzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 36-47.

²⁷² Göle, **a.g.e.**, s. 72.

temellenmesi olarak anlam kazanmıştır. Türk milletinin doğuşu, babalar ile kızları arasındaki dayanışmaya emanet edilmiştir.²⁷³ Babalık mertebesinin en tepesinde, bütün milletin babası simgesi olarak Mustafa Kemal Atatürk bulunmaktadır. Aile içinde ise Cumhuriyet kızlarının gelişimini destekleyecek, uygun bulduğu adımları izinleri ile onaylayacak ve bir taraftan da denetleyecek olan evin reisi olan babalar, erkeklerdir.

“Cumhuriyet kızlarının” babaları ile aralarında kurulan mutabakat, birinci kuşak kadınların annelerini değil babalarını önemli bir referans olarak görmelerine sebep olmuştur. 40’lı ve 50’li yıllarda yetişen birinci kuşakların ardından, ikinci kuşak olarak ifade edilen kadınlar ise başta çocuk bakımı ve ev içi işler olmak üzere, anneleri ile dayanışma içinde bulunmuşlardır. Aksu Bora’ya göre kadınlar arası dayanışma açısından, anne-kız arasında ve dayanışma temelinde kurulan ilişki oldukça önemlidir.²⁷⁴ Aksu Bora, kadın haklarının sağlam bir temel üzerinde gelecek kuşaklara aktarılması açısından anneler ve kızları arasında kurulacak olan bağın gerekliliğine değinmektedir. Kadın haklarının toplumda kabul görmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi noktasında öncelikle kadınlar hemfikir olmalı ve birlikte inanarak mücadele etmelidirler.

Babalar ve kızları arasında kurulan dayanışmaya dayalı ilişkiler ise aynı zamanda, dönemin yeni kadın imgesini kontrol altına alan bir kontrol mekanizması olarak kurulmuştur. Kadınların toplumsal yaşamın içinde yer almaları ve kendilerini geliştirmeleri dönemin arzulanan çağdaş adımları arasında görülürken, öncelikle toplumun en temel birimi olan aile içinde babalar kızlarını desteklemek ve kontrol etmekle görevli kılınmışlardır. Toplumun genelinde kadınların yaşadığı sınırlı ve denetimli özgürlük hali, aile ilişkilerinde başlayan baba-kız dayanışması ile sembolleştirilmiştir.

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet dönemi “yeni kadın” imgesi ve dönem içi reformları değerlendirirken diyebiliriz ki; milliyetçi ideolojinin Cumhuriyet kadını imgesi ağırbaşlı, süsüne düşkün olmayan, iffetli, kamusal alanda cinsiyetini bastıran, milliyetçi, kendine tanınan hakları bireysel çıkarları doğrultusunda değil vatani ve milleti için hizmet etmek adına birer araç olarak gören, çalışma hayatında ve siyasette yer alan ama ne olursa olsun annelik görevini ve ev içi düzenin kontrolünü kaybetmeyen, çocuklarını

²⁷³ Ayşe Saraçgil, **Bukalemun Erkek**, Çev. Sevim Aktaş, Redaksiyon. Öykü Özgün, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 246.

²⁷⁴ Aksu Bora, “Türk Modernleşme Sürecinde Annelik”, **Yeni Bir Feminizme Doğru**, Haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2001, s. 88-93.

vatansever yetiştirecek ve bunun için önce kendi eğitim ve gelişimine önem verecek olmak gibi uzun ve zorlu niteliklerle donanmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminin yeni kadını, daha ziyade merkez şehirlerde ve aydın ailelerde vücut bulmuştur. Yeni kadın imgesinin taşraya ulaştırılması, dönemin eğitim ve olanaklarından yararlanabilen Cumhuriyet kadınlarının aracılığıyla sağlanmıştır. Öncelikle eğitimci olan Cumhuriyet kadınları, gittikleri Anadolu bölgelerinde Cumhuriyetin kadınlara sağladığı imkân ve olanakları, yeni modern kadın imgesini anlatmakla kendilerini sorumlu hissetmişlerdir.

Erken Cumhuriyet döneminde modernleşme, Batılılaşma ve ulus inşa süreçleri iç içe geçmiş bir halde ve milliyetçi ideolojinin sarmalında ilerlerken, dönemin yeni kadından beklentisi bir arada kalmışlık hissi yaratmıştır. Kadınlardan, Batıyı örnek alırken toplumsal gelenek ve göreneklerinden uzaklaşmamaları, yerel değerleri korumaları ve çocuklarını yetiştirirken kültürün temsilcisi olduklarını unutmamaları beklenmiştir. Kadınların sınırlı alanları genişletilmiş ancak görev tanımları zorlaşmıştır. Dönemi şekillendiren Gökalp'in sentezci anlayışı ile Batı ve Doğu, eski ve yeni, bugün ve gelecek arasında bir köprü olmaları toplumun mimarı kadınların en asli görevleri olarak önemini korumuştur. Artan kaygılar Anadolu kadını simgesinin oluşmasını sağlamıştır. Modern olan yeni Cumhuriyet kadının karşısına çıkarılan Anadolu kadını, bir noktada modernliğin sınırını çizen bir kontrol ve denetim mekanizmasının simgesi olarak algılanmaktadır.

Bu başlık altında çalışmaya başlarken değinildiği gibi, Erken Cumhuriyet döneminde başlayan ve kadını toplumsal yaşamda görünür kılan, kadını vatandaş kimliğinde tanıyan hukuki süreçler Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet rejimi arasında bir kopuş yaşandığını ortaya koymaktadır. Fakat konu üzerinde yapılmış olan araştırma ve değerlendirmeler göstermektedir ki; pratik alanda kadının toplum içindeki yerinde kopuş olarak değerlendirilebilecek bir değişim tam anlamıyla yaşanmamıştır. Yasal süreçte temel haklarını edinen kadınlar, asli görevlerini erkeklerle paylaşmak yerine sorumluluklarını omuzlarında taşımaya devam etmişlerdir.

Türkiye'deki kadın hareketinin ve kadınlara tanınan hakların tepeden inme, Batıcı, dayatmacı, otoriter ve Kemalist olduğu yönünde tartışmalar bulunmaktadır. Modernleşme sürecinde kadın haklarının, Batı karşısında zorunlu ihtiyaçlar olarak görülmesi sebebiyle kadınlara hazır sunulduğu sıkça dile getirilen kalıplaşmış bir yaklaşımdır. Ataerkil kültürün yerleştiği toplumsal yapıda kadınlara tanınan haklarda,

başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere yönetici Kemalist kadronun yadsınamaz payı bulunmaktadır. Batı örneğinde, Türk milletinin gelişiminin sağlanması ve muasır medeniyetler seviyesine çıkarılması amacıyla başlayan kadın reformlarının, kadınlara altın tepside sunulduğu yönündeki değerlendirmelerse seksenli yıllarda başlayan araştırmalar neticesinde, dönemin mücadeleci kadınlarının emeklerini görmezden gelmeye neden olmaktadır. Kadınların Osmanlı döneminden itibaren giriştikleri mücadele, aydın erkekler arasında da benimsenmeye ve desteklenmeye başlamasıyla birlikte toplumda farkındalık yaratmıştır. Kadınların bu süreçte tamamıyla pasif bir konumda kalmadıklarını ve uzanabildikleri imkanları değerlendirdiklerini araştırmalar ortaya koymaktadır.

2. 3. 3. Ulus-İnşa Sürecinde Milliyetçi İdeolojinin Kadına Yüklediği Rol ve Görevler

Erken Cumhuriyet döneminin “yeni kadın” modelinin incelendiği bir önceki bölümde, ulus inşa sürecinde kurucu ideoloji milliyetçiliğin, kadınlara yüklediği rol ve görevlerden kısmen bahsedilmiştir. Yeni ve modern kadının eski kadınlık tanımından farkının ve ayrılıklarının arasındaki çizgiyi çekmek adına kadınların sorumluluğunda görülen ezeli görev yüklü rol tanımları olan annelik ve zevcelik sıkça dile getirilmiştir.

Milliyetçi ideolojinin kadın imgesini annelik üzerinde kurgulamasını Hanna Arendt’in “Doğurganlık, yaşamın kuvvetidir.”²⁷⁵ İfadesinde görmek mümkündür. Milletın nüfusunun artması ve milletin milli değerlerle bezenmiş, sağlıklı bireylerden oluşması annelerin sorumluluğunda görülmektedir. Çocukların dünyaya gelmesinden sonraki aşamada çocukların yetişkin bireyler oluncaya kadar geçen süreçte, annelerin tek başlarına kalmalarındaki sebepse, ataerkil düzenin rasyonel olan erkeğinin, kamusal alanda çalışması ve ailesi için gerekli olan iktisadi gücü yakalamasında tanımlanmasıyla ilişkilidir. Bu noktada kadınlar, milletin manevi gücünü temsil ettikleri gibi gelecek nesillerle kurulacak bağın inşasında kritik bir noktada yer almaktadırlar. Milliyetçi ideolojinin kadını, anne ve eş olarak tanımlamasında öncelikle milliyetçi ideolojinin toplumsal yaşamı ataerkil düzen üstünde kurgulaması önemli bir yere sahiptir.

Erken Cumhuriyet döneminde, siyasi ve sosyal alanlarda haklar tanınan kadınların, özgürlük alanları genişlediği gibi rol ve görev tanımları da artmıştır. Birçok meslek dalı

²⁷⁵ Hannah Arendt, **İnsanlık Durumu**, Çev. Bahadır Sina Şener, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 169.

kadınlara da açılmıştır. Fakat Erken Cumhuriyet dönemi, bir taraftan gündelik yaşamlarına özgürlük gelen, kılık-kıyafeti değişen, gazino ve dans salonlarına gidebilen, erkeklerle hem sokakta hem de sosyal hayatın her alanında yan yana olabilen kadınlar ile geleneksel değerlerin korunmasında sorumlu tutulan ve korunan, korunması gerektiği düşünülen iki kadın tipi arasında kalarak denetim mekanizmalarını devreye sokmuş ve sokakta düştüğü kabul edilen kadınları kayıt altına almaya başlamıştır.²⁷⁶ Kadınların annelik ile ev içi işler üzerinde tanımlanan sorumlulukları toplumsal pratik alanda ağır basan taraf olmaya devam etmiştir. Her meslek asli görevleri aksatmadan yerine getirmeye imkân sağlayamadığı için, kadınlar istedikleri meslekleri seçebilme özgürlüğüne sahipken öğretmenlik ve ebelik gibi sınırlı meslek dallarına yoğunlaşabilmişlerdir. Eğitim sistemi de cinsiyetçi rol tanımlarını, çocuklara küçük yaştan itibaren aşlamaya meyleden bir müfredat üzerinde eğitim-öğretim faaliyeti uygulamıştır.

Kadınların milliyetçi ideoloji içindeki rollerinin karmaşık bir yapı içinde bulunduğunu düşünen Kandiyoti, bir taraftan kendilerine tanımlanmış olan rollerin ötesine taşan adımlar atan kadınların bu girişimlerini vatanseverlik ve millet kavramlarıyla meşrulaştırdıklarını; diğer taraftan da milliyetçi ideolojinin kadınlara annelik, zevcelik, eğitimcilik, işçilik ve savaşçılık gibi roller sunarken bu rolleri belirli kalıplar, ahlaki ve geleneksel değerler çerçevesinde yerlerine getirmelerini beklediğinin altını çizmektedir. Yazara göre hem kadınlar tarafından hem de kadınlara sınır çizen eril zihniyet açısından kadınlardan geleneklerin savunulmasının beklenmesinin altında yatan düşünce, modern olanın tehdit yaratan olmasıdır. Kandiyoti, burada bahsedilen tartışmaya göçmen kadınların, yaşadıkları ülkelerde ana dillerini konuşmayı sürdürmek ve yerel yemeklerini pişirmeye devam etmekteki heves ve ısrarlarını örnek olarak vermektedir.²⁷⁷ Modernliğin hem ihtiyaç hem tehlike olarak görülmesi, özellikle zayıf karaktere sahip olduğu düşünülen kadınları karmaşık bir yapı içine sokmuştur.

Kadınlar ve erkekler milletin üyeleri olarak farklı rol ve görevlerle bezenmişlerdir. Kimin hangi rol ve görevi üstleneceği ise toplumsal cinsiyet ekseninde belirlenmekte ve ayrışmaktadır. Kadınların doğurganlık özelliği, milletin biyolojik üreyim açısından annelik rolüne önem vermesini sağlamaktadır. Vatana ve millete duyulan saygı, sevgi ve fedakârlık sonsuz hizmet getireceği gibi kadınların yetiştireceği çocuklara da

²⁷⁶ Kaynar, **a.g.e.**, s. 219.

²⁷⁷ Kandiyoti, **a.g.e.**, s. 164-170.

milliyetçi duyguyu aşılması beklenmektedir.²⁷⁸ Milliyetçi ideolojinin kadını “milletin anası” ya da” milli ruhun temsilcisi” olarak tanımladığını belirten Nükhet Sirman, bu nitelermelerin kadına birtakım sorumluluklar yüklediğini belirtmektedir. Sirman’a göre kadınlık milli özün simgesi haline getirilmiştir. Kültürel kimliği taşıyan kadınlar, milletlerin diğer milletlerden ayrışmasında farkı belirlemektedirler.²⁷⁹ İçinde buldukları milletin diğer milletler seviyesinde belirli bir gelişmişlik düzeyine çıkması için yeni kimlikler kazandırılan kadınlar, yine milletlerinin diğer milletlerden farklılığını ortaya koyacak milli değerleri yansıtacak ve geleceğe taşıyacak araçlar olarak görülmektedirler.

“Kemalizmin adanmış ve vazifelendirilmiş kadını Afet İnan”²⁸⁰, Atatürk devrinin kadınlara sunmuş olduğu haklar karşısında Türk kadınının görev sorumluluğu olduğunu düşünmektedir. İnan, kadınların haklarının görev karşılığı olduğunu unutmayarak hem kendileri, haklarını en iyi şekilde öğrenip uygulamak ve hem de bunları bilmeyenlere öğretmekle kendilerini görevli hissetmeleri gerektiğini konuşmalarında dile getirmektedir. Ayrıca yazar, daha ziyade yardım amaçlı kurulan derneklerde çalışan kadınların, siyasi hak talebi konusunda uğraşmadıklarını düşünmektedir. Kadınların yeni haklarının ötesinde annelik görevlerinin önemine konuşmalarında özellikle değinen Afet İnan, konuşmalarından birinde sözlerine şöyle devam etmektedir:

“... O, öğretmendir, yargıçtır, pilottur, bankacıdır, yüksek ziraatçıdır, doktordur, kimyagerdir, profesördür, mühendistir, milletvekilidir, mimardır, sanatkardır, belde işlerinde sözü geçen üyedir, milletvekilidir ve en nihayet Türk vatanını kurtaranları ve koruyucuları yetiştiren anadır ve yurda emek için çalışan ve çalışmaya hazır olan büyük bir varlıktır.”²⁸¹

Erken Cumhuriyet döneminde yayınlanan “Çığır” dergisi üzerinden dönemin kadın algısını inceleyen Serap Yolcu Yavuz, dergide yayınlanan makalelerden kadınlardan beklenen geleneksel görevlerinin önemini koruduğu sonucunu çıkartmaktadır. Ancak

²⁷⁸ Simten Coşar, Aylin Özman, “Milliyetçiliğin Erkek Anlatısı: Eril Pasajlarda Kadın Silüetleri”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 330.

²⁷⁹ Sirman, **a.g.e.**, s. 229.

²⁸⁰ Özgür Sevgi Göral, “Afet İnan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C.2, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 220.

²⁸¹ Ayşe Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 4. bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s.163-223.

eskiye oranla tek bir fark olduğunu belirten eden Yolcu, artık kadınlardan ev içi görevlerini yerine getirirken eskiye göre daha bilinçli olmaları beklendiğini dile getirmektedir. Yazara göre, kadınlara annelik ve ev içi işlerde bilinç kazandırmak istemenin altında yatan sebep, dönemin artan bebek ölüm oranları ile ilişkilidir. Anneliğe bu denli önem atfedilmesi ise; Yolcu'nun tezinde belirttiği üzere Erken Cumhuriyet döneminde çocuk yetiştirmenin memleket işi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.²⁸² Söz konusu dönemde, çocuk yetiştirmek, yalnızca anne ve babaların ebeveyn olarak arzuladıkları ve tatmak istedikleri bir duygudan ziyade millete kazandırılacak yeni bir vatandaş olarak görüldüğünden, annelik milliyetçi çizgide ilerlemesi gereken son derece sorumluluk isteyen bir iş olarak görülmüştür. Eğitim seviyesinin düşük olması, dönemin sağlık koşullarındaki yetersizlik, ölümle sonuçlanan doğumlar ve küçük yaşta çocuk ölümleri gibi sorunlar, artık devletin ve milliyetçi ideolojinin daha yoğun bir biçimde üzerine eğildiği konular olmuştur.

Osmanlı toplumunda başlayan ve Cumhuriyet'e miras kalan kadınlık özellikleri, aynı miktarda ve yaygınlıkta olmasa da günümüzde de varlığını korumaktadır. Özlem Cankurtaran'ın kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında erkeklerle yapmış oldukları grup çalışmalarını değerlendirdiği makalesinde, erkeklerin bir kısmında hemen hemen aynı ataerkil zihniyetin bulunduğu açık bir biçimde görülmektedir. Araştırma göstermektedir ki; kadınların annelik görevleri ulviliğini korurken, kadınların asıl çalışma alanları ev içiyle sınırlandırılmaktadır. Kadının namusu erkeğin koruması gereken şerefi olarak görülmektedir. Kadın erkeğin hükmü altında yaşamak zorunda bırakılmaktadır. Son sözü söyleyen erkeklerdir. Bunun sebebi olarak erkeklerin sundukları gerekçe ise kadınların hem fiziksel hem de zihinsel olarak zayıf ve duygusal olmalarıdır. Fakat araştırmanın asıl ilgi çeken kısmı, erkeklerin üstlendikleri sorumlulukları aslında bir yük olarak görmeleri ve kendilerinin zor bir yaşam sürmekte oldukları iddialarıdır. Erkeklerin birçoğu, kadınların üzerinde üstlendikleri sorumlulukları sorgulamamıştır. Aile ve toplumsal yapının kendilerine çocukluk yıllarından itibaren öğrettikleri doğrular olarak gördükleri tahakkümü doğal görmektedirler.²⁸³ Toplumsal cinsiyetçi rolleri kadınlar gibi erkeklerin de sorgulamadıkları ve üstlerine düşen paydan bir kısmının şikâyet ettiğini gördüğümüz

²⁸² Serap Yolcu Yavuz, **Cumhuriyet Misyonerleri: 1930-1946 Arası Türkiye'de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası**, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019, s. 406-413.

²⁸³ Özlem Cankurtaran, "Şiddet Faili Erkeklerle Feminist Bir Çalışma Denemesi Üzerine Notlar: Kadın Dediğin Kadınlığını, Erkek Dediğin Erkekliliğini Bilecek", **Toplum ve Bilim Dergisi**, S. 145, İstanbul, 2018, s. 194-206.

araştırma sonuçları, toplumsal cinsiyetçi rollerin hem kadınlar hem de erkekler açısından problemlili olduğunu ortaya koymaktadır.

Liberal ekonomilerin hâkim olduğu sistemlerde, gücü belirleyen etmen ekonomidir. Aile içi iş bölümünde ekonomi alanında sorumlu olan erkek, aile içinde güçlü olan taraf olmaktadır. Fakat erkekler, ellerindeki gücü korumak ve ailelerinin yaşamsal faaliyetlerini aksatmadan devam ettirebilmek adına ihtiyaçları olan parayı kazanmak için üzerlerinde ciddi sorumluluk hissetmektedirler. Ailelerinin geçimlerini sağlayamayan ve intiharla hayatına son veren erkekler bu noktada örnek olmaktadır. Kadınlık rol ve görevlerinin sorunlu olduğu noktalarda çözüme gitmek için problemlili alana erkeklerin penceresinden de bakmak çözüme yaklaştıracaktır. Zira problemlili alan eril zihniyetle, ataerkil kültür üzerine bina edilmiştir.

Nira Yuval Davis'in de kitabında yer verdiği Eric Cohen'in ifadesine göre: "Kadınlardan bahsederken erkeklerden bahsetmemek, tek elle el çırpıma benzer."²⁸⁴ Toplumsal cinsiyetçi yaklaşımın ve eşitsizliklerin çözümünde, failerden ziyade mağdurların öne çıkarılmasının, sorunun asıl kaynağına ulaşılmasını engellediğini dile getiren Çimen Günay Erkol, mağdur kadınların hikayeleri ve kadınlık sorunu yerine erkekliğin tartışılmasının çözüm odaklı bir yol olduğunu düşünmektedir.²⁸⁵ Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunun halen birçok kişi tarafından politik bir sorun olarak görülmemesi ve sorunun kültürel, dini değerler üzerinde açıklama eğiliminin bulunması, kadın-erkek eşitsizliğini çözmek yerine çaresiz kabullenışı getirmektedir.²⁸⁶ Çocuk bakımı ve ev içi işlerin kadının sorumluluğunda kalması ve bu sorumluluğun kadınların kamusal alanda yer almalarının önüne geçmesi, doğal bir görev paylaşımı olarak görülmeye devam ettikçe ve cinsiyetçi iş bölümünün bozulması halinde milli değerlere zarar geleceği endişesi sürdükçe mevcut düzen korunmaya devam edecektir. Sorunu, yalnızca kadınların penceresinden ve milliyetçi çizgide değerlendirmek yerine son dönemlerde başlayan erkekler üzerindeki araştırmaların sayıca artması, sorunu eril zihniyetin sorgulamasına yol açarak umut verici gelişmelere kapı aralayabilir.

²⁸⁴ Nira Yuval Davis, **Cinsiyet ve Millet**, Çev. Aysin Bektaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 17.

²⁸⁵ Çimen Günay Erkol, "İllet, Zillet, Erkeklik: Eleştirel Erkeklik Çalışmaları ve Türkiye'deki Seyri", **Toplum ve Bilim Dergisi**, S. 145, İstanbul, 2018, s. 23-25.

²⁸⁶ Aksu Bora, İlknur Üstün, **Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler**, 3. bs., İstanbul, TESEV Yayınları, 2008, s. 84-89.

İyi vatandaş olmak öncelikle iyi insan olmaktan geçmekte ve aynı değerlere sahip olan birey, aile ve toplum iyilik ya da kötülük yolunda izlediği yolda birbirlerini etkilemektedirler.²⁸⁷ Bu süreçte devletin kontrolünde uygulanan eğitim sistemi birey, aile ve toplumun aynı yolda ilerlemesini sağlamaktadır. Kadınlara, annelik ve zevceliği aksatmadan kamuda yer almayı öğütleyen eğitim sistemi, erkeklere de askere gidip milletleri için savaşmaları gerektiğini öğretmiştir.²⁸⁸ Arzulanan milli standardizasyon, millileşme sürecinde Gellner'ın bir önceki bölümde yer verilen görüşlerinde de olduğu gibi eğitim yoluyla tek tip vatandaşların oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca, bu süreçte millet-devlet rejiminin ev içi ajanları olarak nitelendirdiği kadınlar, asker yetiştiren ve yetiştirecek olan analar ya da ana adayları olarak değer görmektedirler.²⁸⁹ Erkeklerin görev tanımları, askerlik dışında ekonomik üretkenlik ve entelektüel-fiziksel güç kazanımı gibi alanlarda tanımlanırken aslında bir anlamda erkeklerin de doğuştan sınırları belirli rollerle görevlendirildiklerini, kadınlar gibi yalnızca birey oldukları için değil, rolleri doğrultusunda değer gördüklerini düşündürmektedir.²⁹⁰ Konuya erkeklerin perspektifinden baktığımızda, erkeklerin sorumluluk alanlarında görülen rol ve görevlerin de doğuştan cinsiyetleri doğrultusunda üzerlerine yüklendiğini görmek olağandır. Ancak erkeklerin, kamusal alanda hareket alanları özgür olduğu için kendilerini bu konuda pek fazla sınırlandırılmış hissetmemektedirler. Ekonomik problemler yaşadıklarında, kendilerini toplumsal baskı mekanizması sebebiyle, yetersiz hissetmeye başladıkları noktada, toplumsal rol ve görevlerini sorgulamaya başlamaktadırlar.

Ekonomik güç etkeni ile cinsler arasında açılan büyük ayırım yine ekonomik kazanımın azalması ve ekonomik dengelerde meydana gelen değişim ile birlikte sarsılmaktadır. Evin reisliği ile görevlendirilen erkekler, ekonomik güçlerini yitirmeye başladıkları noktada toplumsal baskı mekanizmasının ağır eleştirilerine kapılmaktadırlar. Bu noktada oluşan sosyal yapı ve kadınlar ile erkekler arasında ekonomik etkenler aracılığıyla oluşan farklılıklar içinde Tagore, kadın ve erkeğin kendilerini omuz omuza tutan doğal nizamdan uzaklaşarak savaşa giriştiklerini, aralarında rekabet

²⁸⁷ Hasan Ali Yücel, **İyi Vatandaş İyi İnsan**, 2. bs., İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004, s. 16-19.

²⁸⁸ Uğur Ümit Üngör, **Modern Türkiye'nin İnşası: Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913 – 1950)**, Çev. Ali İhsan Dalgıç, İletişim, İletişim Yayınları, 2016, s. 420.

²⁸⁹ Suavi Aydın, "Popüler Kültür ve Milliyetçilik: Sokağın Hissi", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aysin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 60.

²⁹⁰ Tuba Kancı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Bugünlere Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları", **Cinsiyet Halleri: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları**, Haz. Nil Mutluer, İstanbul, Varlık Yayınları, 2008, s. 98-99.

kurulduğunu, karşılık ruh hallerinin değişerek, savaştı ruha büründüklerini ve aralarında uyumu sağlayan ipin koptuğunu düşünmektedir. Bu bağın kopmasına sebep olansa Tagore'ye göre, erkeğin profesyonelliğe sevk edilerek evrensel memurlar sınıfı içinde çarkı döndürmeye yönlendirilmesi ve bu süreçte kadının yalnız bırakılmasıdır.²⁹¹ Dünya düzeninde değişen ekonomik sistemin doğal iş bölümünü bozduğunu düşünen Tagore, bu durumun kadın-erkek ilişkilerini de olumsuz yönde etkilediğini dile getirmektedir. Değişen dünya ekonomik sistemindeki yeni kadınlık ve erkeklik rollerinin belirlenmesinde ise milliyetçilik önem taşımaktadır. Çünkü, bugün cinsiyetçi görev tanımının ve kadınlık görevlerinin sınırını belirleyen çizgilerden biri milliyetçi ideolojiye aittir.

Cinsiyetçi görev tanımı ve sınırlarının topluma aktarılmasında ise edebiyat ve basın en etkili araçlar olarak önem derecelerini korumaktadırlar. Erken Cumhuriyet döneminde romanlar aracılığıyla toplumsal yapı inşa edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde detayları ile ele alacağımız romanlarda kadınlık ve erkeklik tanımları arasında çizilen net sınırlar oldukça dikkat çekicidir. Zaman içerisinde gelişen teknoloji ile birlikte görsel ve işitsel medya toplumsal yapı içerisinde daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Kadınlar, medyada daha ziyade “anne” ve “eş” olarak kurgulanmakta ve anne ile eş olmanın ötesinde de “cinsel nesne” ve “şiddetin kurbanı” olarak anlatılmaktadır.²⁹² Gerek ana haber bültenlerinde gerekse dizi ve film gibi görsel sanat alanlarında kadınlara yönelik şiddet içerikli yayınların olması ve kadını güçsüz, çaresiz kurbanlar olarak tasvir edilmesi, kadına yönelik cinsel şiddeti doğallaştırmaktadır. Üstelik, kadınların toplumca ahlak dışı kabul edilen bir eylemde bulunması sonucu kurban rolüne bürünmesi şiddeti meşrulaştırmakta ve yaygınlaştırmaktadır.

Sonuç olarak; Erken cumhuriyet döneminde, milliyetçi ideoloji yeni kadının rol ve görevlerini, genişletmiştir. Kamusal alanda çeşitli statü, rol ve görevler üstlenebilen kadınlar olduğu gibi ev içi alanda sınırlı bir yaşam süren kadınlar da bulunmuştur. Mesleki çeşitlilik ve istihdam açısından, eğitim imkanlarının yaygınlığı açısından, yine merkezi bölgelerde yaşamlarını sürdüren kadınlar eğitim ve mesleki tecrübeler kazanmaya daha fazla fırsat bulmuşlardır.

²⁹¹ Tagore, **a.g.e.**, s. 55-56.

²⁹² Burcu Şenel, “Milliyetçi ve Cinsiyetçi Söylemin Ortaklığı: Haberin Kimlik Halleri”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 197.

Milliyetçi ideoloji, yeni kadının milletinin gelişim düzeyini arttırması noktasında farklı meslek dallarında çalışması ve eğitim seviyesini arttırarak bilinçlenmesini desteklemiş ve kadınların önünü açmıştır. Ancak, daha önce de belirtildiği üzere kadınların asli görevleri olarak ifade edilen annelik ve ev içi işler kadınların sorumluluğunda kalmaya ve önemini korumaya devam etmiştir. Yeni kurulan millet-devletin inşa sürecinde ve asker millet olarak tanımlanan Türkiye Cumhuriyeti'nde asker evlatlar yetiştirmek, annelik vazifesinin yüceliğini bir kat daha arttırmıştır. Bu koşullarda yeni ve eski düzen arasında kalan kadınlardan bir kısmı, anneliği seçerek ev içi alanda kalmayı tercih etmiş ya da etmek zorunda kalmışken, diğerleri kamusal alanda, milletlerinin gelişmeleri için çalışmaya imkân bularak, yer almaya başlamışlardır. Milletinin ekonomik döngüsünde, toplumun dönüşmesinde mesleklerini icra ederek yer alan kadınlar da anne oldukları taktirde asıl görevleri olan anneliği ihmal etmemeye özen göstermişlerdir. Bu konuda, Nezihe Muhittin ve Afet İnan gibi kadınlara örnek olan öncü, atılgan ve yeni kadın imgesini içselleştirebilmiş kadınlar dahi, her fırsatta hemcinslerine ne olursa olsun annelik vazifelerini ihmal etmemelerini öğütleyerek milliyetçilik ve modernleşme arasındaki sentezci yaklaşımın örneği haline gelmişlerdir. Milliyetçi ideolojinin, toplumsal-kültürel değerlerin ve milli niteliklerin anneliği kutsallaştıran eğilimi, kadınların kendilerini annelik rol ve görevinde konumlandırmasını, kendilerini anne olarak tanımlamalarını ve bu rol ile sınırlandırmalarına da etki etmiştir. Bugün birçok kadının gayesi, mutluluğu, mutsuzluğu ve gururu anneliği üzerinde şekillenmektedir. Nesilden nesile aktarılan bu değerler sisteminin günümüze değin uzanmasında ise eğitim sistemi merkezi rol üstlenmiştir.

2. 4. Ulus-İnşa Sürecinde Milliyetçi İdeolojide Kadın ve Eğitim

Erken Cumhuriyet döneminde okul, yalnızca iyi yurttaşlar yetiştirilen eğitim mercileri değil aynı zamanda yurttaşlar cemaati oluşturulması beklenen merkezi kurumlar olarak önemli görülmüştür.²⁹³ Başta ilkökul eğitimi olmak üzere eğitim, bir siyasi sosyalizasyon aracı ve toplumsal değişimin gerçekleştirilmesinde kullanılan ana enstrümanlardan biri olmuştur.²⁹⁴ Özellikle siyasi bir gündem özelliği taşıyan kadın eğitimi, 1924 yılında yasallaşan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile yasal bir hak olarak

²⁹³ Üstel, **a.g.e.**, s. 155.

²⁹⁴ Kancı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Bugünlere Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları", **Cinsiyet Halleri: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları**, s. 88.

hukuki güvence altına alınmıştır.²⁹⁵ 1927 sayımında ise, nüfusun %11'inin okur yazar olduğu Türk toplumunda, okur yazar kadın oranı da %4,5 olarak tespit edilmiştir.²⁹⁶ Toplumun geneline bakıldığında kadınların okuma-yazma oranı, kadınlara eğitim imkanı tanıyan yasanın kabulünden önce oldukça düşük bir oranda kalmıştır. Ancak yasanın kabulünden yalnızca üç yıl sonra okuma yazma bilen vatandaşların neredeyse yarısı kadınlardan oluşmaya başlamıştır. Kadınlar kamusal alanda, erkeklerle eşit değer ve muamele görebilmek adına yürüttükleri mücadelede ilk olarak eğitim konusuna yönelmişlerdir. Kadınların gelişimini destekleyen aydın erkekler de Osmanlı döneminden itibaren kadın eğitimini desteklemişlerdir.

Kadınların kamusal alanda erkeklerle beraber eşit düzeyde yer alabilmelerinde ilk olarak kadın eğitimine eğilinmesi gerektiğini savunan önemli isimlerden biri Şükufe Nihal'dir. Hülya Argunşah'ın kitabında yer verdiği bilgiler ışığında, yazarın henüz 13 yaşında iken İttihat gazetesinde kadın eğitiminin kadınların gerek iş gerek toplumsal ve siyasi hayatta yer alabilmeleri için öncelikle Türk kadınının eğitimi önündeki engellerin kaldırılması gerektiği üzerine bir yazı hazırladığını görmek mümkündür. Erken yaşlarda yazı ile milli bilinç ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine düşünmeye, çözüm bulmaya ve üretmeye başlayan Şükufe Nihal, ilerleyen yaşlarda çeşitli derneklerde görev almıştır. Argunşah'ın da belirttiği üzere, eğitim konusunda çabalarının sonuç vermeye başlaması üzerine Nezihe Muhittin ile birlikte kadınların siyasi haklar elde etmesi için çalışmalara koyulmuşlardır.²⁹⁷ Erken Cumhuriyet dönemine kadar, ev içine hapsolan kadınlar, kamusal alanda neler yapabilecekleri konusunda eğitim ve tecrübe eksikliği hissettikleri için öncelikle eğitim hakkı talebinde bulunmuşlardır. Kadınlar siyasi alanda yer almak istediklerini, belirli haklarını kazandıktan sonra dile getirmeye başlamışlardır.

Fatma Gök, Erken Cumhuriyet döneminde kadın eğitimi konusunda üç farklı politika izlendiğini öne sürmektedir. İlki, kentli yüksek ve orta sınıf kadınlara yönelik eğitim politikasıdır. Eğitimin her seviyesinde başarılı bir şekilde yer alabilecek kadınlar yetiştirmeyi hedefleyen bu politika ile birçok kadın lise ve üniversite mezunu

²⁹⁵ Mine Göğüş Tan, "Türkiye'de Kadınlar, Eğitim ve Gelişme1, **Çok Kültürlü Toplumlarda Eğitim: Türkiye ve İsveç'ten Örnekler**, Haz. Marie Carlson, Annika Rabo, Fatma Gök, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 114-115.

²⁹⁶ Şirin Tekeli, "Kadın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 1202.

²⁹⁷ Hülya Argunşah, **Bir Cumhuriyet Kadını Şükufe Nihal**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s. 55-60.

olabilmişlerdir. Yüksek ücretli mesleklerde çalışan bu kadınların oranı, Türkiye'nin aynı dönemde birçok ülkeye karşı övünmesine neden olmuştur. Gök'ün bahsettiği ikinci politika ise, kırsal kesimlerde yaşayan köylü kadınlara yönelik gerçekleştirilmiştir. Bu politika, hedef kitlesindeki kadınları ilkokula gitmeye, çocuk yetiştirmeye ve daha sıkı çalışmaya yönlendirmeyi amaçlamıştır. Bu politika kapsamındaki kadınlar, geleneksel ataerkil kalıpların dışına ilkokul eğitimi dışında ne yazık ki çıkamamışlardır. Üçüncü politika ise, yeni modern devletin Batılı ve laik imajına uygun kadın modelinin yetiştirilmesi fikriyle özel olarak tasarlanmıştır. Kız Enstitüleri müfredatı biçki-dikiş, terzilik, dantel, nakış, moda tasarımı, giysi tamirati, ütüleme ve kolalama, aşçılık, çocuk bakımı, resim ve müzik alanlarında oluşmuştur. Gök'e göre, Kız Enstitüleri, yeni rejimin hedeflerine uygun kadın tipinin toplumda yer etmesi ve devlet iktidarının meşrulaştırılması, desteklenmesi adına oldukça büyük önem teşkil etmiştir.²⁹⁸

Gök'ün birinci grupta bahsettiği eğitim politikasında yararlanabilen kadınlar merkezde yaşayan ve azınlık sayılabilecek bir kitleyi oluşturmaktadırlar. Son dönem Osmanlı'da da hem yurt içinde hem de yurt dışında eğitim alabilen aydın ailelerin çocukları olduğu gibi, Erken Cumhuriyet döneminde de benzeri bir oluşum meydana gelmiştir. İkinci grupta yer alan eğitim modeli, sınırlı bir içeriğe sahip olmasına rağmen, milletin yaklaşık yüzde sekseninin köylerden oluştuğu bir dönemde, geniş kitlelere hitap eden bir eğitim politikasını oluşturmuştur. Okuma-yazma ve çocuk yetiştirme gibi oldukça temel ve dışil bir anlayışla hazırlansa da kadınların, yeni rejimin ve milliyetçi ideolojinin çerçevesi içinde istenilen imgeye yakın bir bilinç düzeyine ulaşması sağlanmıştır. Üçüncü eğitim modeli, milliyetçi ideolojinin yeni kadın imgesinin sınırlarını çizen bir müfredata sahip olmuştur. Kadınların hem annelik vazifelerini hem de ev içi işlerini bilinçli bir şekilde yerine getirmeleri amaçlanmıştır. Çocuk ölümlerinin sayıca artması, kadınların sağlık, hijyen gibi konularda hassasiyet kazanmalarında etkili olmuştur. Toplumun en temel birimi olan ailelerin temel taşı kadınların tutumlu olması, dikiş-nakış bilmeleri, ev ekonomisine yardımcı olmaları sağlanmıştır.

1940' yıllarda, köylerde yaşayan vatandaşların eğitilmeleri için hazırlanan Köy Enstitülerinden on yıl önce açılan Kız Enstitüleri, yeni kurulan rejimin yeni kadın imgesini millete hazırlayan kurumlar olarak işlev görmüşlerdir. Kız çocuklarını, geleneksel ve milliyetçi çizgide dışil kodlarla eğiten enstitüler, eğitilmiş, bilinçli ve

²⁹⁸ Fatma Gök, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Erken Dönemlerinde Kız Enstitüleri", **Çok Kültürlü Toplumlarda Eğitim: Türkiye ve İsveç'ten Örnekler**, Haz. Marie Carlson, Annika Rabo, Fatma Gök, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 101-102.

kendine güvenen, becerikli, modern kadınlar yetiştirirken aynı zamanda geleneksel değerleri aşındırmamaya ve kadınların asli görevleri olan annelik ve ev içi işleri eskisinden daha iyi icra etmeyi öğrenmeleri amaçlanmıştır.

Dönemin kız çocuklarına yönelik eğitim merkezleri arasında Kız Enstitüleri, çeşitli alanlarda eğitim imkânı sağlamakla önem taşımışlardır. Ancak dönemin kadınlar üzerinden okuması yapılırken Kız Enstitülerinde eğitim alan kadınların, imparatorluktan cumhuriyete geçişte nasıl bir psiko-sosyal dönüşümden geçtiklerini incelemek, dönüştürülmek istenilen ve milletin gelişim simgesi olan kadınların, ruhsal çözümlemesini yapmamızı sağlayarak farklı bir pencereden bakmamızı sağlayacaktır.

Kız Enstitülerinin uyguladığı eğitim politikası aracılığıyla, kadınlara nihai yerlerinin evleri olduğu yönünde ideolojik bir eğitim verilmiştir. Cumhuriyet kızlarına enstitülerde yemek alışkanlıklarından dolap içi düzene kadar hayatlarının her alanına nüfuz eden bir eğitim verilmiştir. Eğitim süreci boyunca üzerinde çokça durulan ev ise bir metafor olarak kullanılmıştır. Evin düzeni toplum düzenine ve evin temizliği de geçmişin temizliğine işaret etmiştir. Toplumun temel birimleri olarak görülen aileler, kadınlar aracılığıyla düzenlenmiştir. Orta sınıf ailelerin kız çocuklarına hitap eden kız enstitülerinde, Cumhuriyet kızlarının milli tarihi kendi tarihleri ile birleştirmeleri arzulanmıştır. Ancak kadınların, evlerini temizlerken kendi geçmişlerini temizleyemedikleri gibi sessiz kalmak pahasına temizlemeye devam ettiklerini düşünmek mümkündür. Bu süreçte, kadınların okuma yazma öğrenmesi ve milli alfabeyi kullanmaya başlamaları ise milliyetçi ideolojinin yükünü omuzlarında hisseden Cumhuriyet kızlarının devletle olan ilişkisi ve kızların dönüşüm yıllarında yaşadıkları anılarını ve hatta travmalarını sır gibi saklamaları açısından önem taşımıştır.²⁹⁹

Erken Cumhuriyet dönemi kadın eğitimi üzerinde yapılmış olan incelemelerde, eğitimin kadının gelişimi açısından ne kadar önemli olduğu, kadınların ilerlemesi ve kendilerini geliştirmesi için kapı açan bir gelişme olduğu yönünde mantıklı ve haklı yorumlarla sıkça karşılaşmaktayızdır. Eğitim reformu, kadınlar nezdinde kendilerini geliştirmeleri için hukuksal güvence ve bir teminat olarak önem taşıırken, eğitim reformuna milli düzeyde bakıldığında ise; eğitim reformunun Gellner'ın üzerinde durduğu şekliyle milli inşa sürecinde elitler aracılığıyla sınırları çizilen merkezi ve

²⁹⁹ Elif Ekin Akşit, **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 183-217.

standart bir milli form oluşumunun aracı olarak görmek mümkündür. Kadın eğitime kadınların kişisel gelişmelerinden ziyade anne olarak vatansever evlatlar yetiştirmeleri ve milli bilinç kazanmaları yönünde eğitilmelerinin önemi ve gerekliliği üzerindeki tartışmalar da konunun olmazsa olmaz bir tarafıdır. Ancak Cumhuriyet kadınlarının, hayatlarında meydana gelen milliyetçi değişiklikleri özümsemesi gerektiği yıllarda nasıl bir travma yaşadıkları üzerinde neredeyse hiç durulmaması, dönemin psikolojik ve sosyolojik değerlendirmelerine az yer verilmesi ilgi çekici bir durumdur.

Benzer bir durum, çocukluk kavramının inşasında da görülmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde çocukluğun politik bir inşa süreci olarak işlendiğini savunan Güven Gürkan Öztan, çocukları yetiştiren annelerin, anneliği hem bir kurtuluş hem de bir kutsiyet olarak gördüğünü ve bu geleneksel ataerkil yapının toplumsal düzen içinde de aynı şekilde kabul gördüğünü söylemektedir. Erken Cumhuriyet döneminde çocuklara yönelik hazırlanan kitaplarda, kadınların ev içi işlerle uğraşan fedakâr kadınlar ve anneler olarak vurgulandıklarına değinen Öztan, ideal kadınlık ve erkeklik modellerinin erken yaştan itibaren alışılmış, kabullenilmiş bir gerçeklik olarak yerleşmesinde eğitim sisteminin önemine dikkat çekmektedir.³⁰⁰ Kadınların eğitim hayatları boyunca yeteri kadar donanımlı bir eğitim almamaları ve sınırlı bir eğitime tabi tutulmalarında ise sahip olduklarına inanılan duygusallıkları bir gerekçe olarak sunulmaktadır. Ancak diğer açıdan bakıldığında ise, cehalet kadınları duygularına hapsetmekte ve kadınların mutluluğu aşta aramaya sevk etmektedir.³⁰¹ Çünkü genç kızlar için evlenmek ve anne olmak, aile içindeki baskıdan kurtuluş anlamına geliyorken, kadınların toplumsal statülerinin annelik ve ev hanımlığı boyutunda bırakılması, asker yetiştirmenin ulviliği gibi noktalarda da annelik kutsal bir nitelik kazanmıştır. Ev içinde ve anne olarak son derece marifetli, bilgili ve özverili olmak annelerden beklenen nitelikler olarak belirtilmektedir. Bu koşullar çerçevesinde, çocukluktan itibaren aile içi iş bölümünde kadınların ev içi alanla sınırlandırıldığını, eşitsiz cinsiyetçi yapının temelini atıldığını ve iş bölümünün kurgulanan bir öğreti olduğunu düşünmek mümkündür. Eğitimden mahrum bırakılan ya da sınırlı bir eğitime tabi tutulan kadınlar, toplumda sınırlı görevler alabilmekte, sınırlı statü ve güç

³⁰⁰ Güven Gürkan Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 181-184.

³⁰¹ Mary Wollstonecraft, **Kadın Haklarının Gereçelendirilmesi**, Çev. Deniz Hakyemez, 11. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, s. 269.

kazanabilmektedirler. Kadınların sosyal ortamlarındaki övünç kaynakları ise annelik üzerinde anlam kazanabilmektedir.

“Kızlara mahsus” kitaplarda, kadınların gelecekte akıl ve bilgi ile aydınlanmış ve ancak bu şekilde erkeklerin yurttaşlığına evden lojistik destek sağlayabilecek bireyler olabileceklerine dair bir görüş bulunduğu belirtilmiştir.³⁰² Firdevs Gümüšoğlu, Erken Cumhuriyet dönemi kadın reformları arasında eğitimin, devrimlerin temeli olarak görüldüğünü ancak dönemin yöneticilerinin, kız çocuklarının büyük bir bölümünün tahsil görmeden hayata karışacaklarını, evlenerek ev kadınları olacaklarına dair bir inancıya sahip olduklarını belirtmektedir. Yazar, dönemin bakış açısının, “Aile Bilgisi” dersi aracılığıyla kız çocuklarına öğretilmeye çalışıldığını dile getirmektedir. Gümüšoğlu’nun belirttiği üzere, derslerde işlenen konular, bir yandan kadınların cesur olması gerektiği yönünde bir bilinç kazandırmayı hedeflerken diğer yandan da daha az masraflı bir sofranın nasıl kurulur, ev içi düzen nasıl olmalıdır, besin değerleri, dikiş-nakış gibi konularda kız çocuklarını donatmayı hedeflemiştir.³⁰³ Kız ve erkek çocuklar için ayrı kitap ve derslerin hazırlanması, eşitsizlikçi toplumsal yapının eğitim sistemi ile topluma yerleştirilmeye çalışıldığına işaret etmektedir. Ev dışında ve evin geçimi için ihtiyaç duyulan iktisadi kaynağın sağlanmasından sorumlu tutulan erkek, evin reisi konumuna yükseltilmiştir. Ev içi düzenden sorumlu kadınlar ise, ikinci başkan olarak yardımcı ve destek konumunda kalmışlardır. Dönemin genel eğiliminin kadınların anaçlık ve duygusallığı üzerinden kurgulanması, kadınların eğitim hayatında ilerleyemeyecekleri ve erken yaşta evlenerek eşlerinin korumasında hayatlarına devam edecekleri düşüncesini akıllara yerleştirmiştir. Bu düşüncenin eğitim müfredatının oluşmasında etkili olduğu yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.

Ders kitaplarında verilen örneklerde, kız çocukları narin, kırılgan, hassas gibi özelliklerle tanımlanırken; erkek çocukları kahraman, yiğit, hesaplı gibi özelliklerle anlatılmaktadır. Ayrıca, anne ve babanın evlilikte paylaşım içinde oldukları, paylaşımında kadına ev içi işler düşerken para kazanmak ve ev içi tadilat işleri babanın sorumluluğunda gösterilmektedir.³⁰⁴ Bu noktada dönemin kadına bakışı ile

³⁰² Üstel, **a.g.e.**, s. 320.

³⁰³ Firdevs Gümüšoğlu, “Cumhuriyetin Devrimci Eğitiminin ve Bugünkü Eğitimin Kadına Yaklaşımı (1928-1998)”, **Aydınlanmanın Kadınları**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998, s. 76-78.

³⁰⁴ Firdevs Gümüšoğlu, “Cumhuriyet Döneminin Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928-1998)”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 103-128.

Cumhuriyet'in ilanından önce hâkim olan kadına bakış arasında benzerlikler olduğu görülmektedir. Üstel, kadınların Erken Cumhuriyet döneminde de ekonomik hayattan çok siyasal alanda yurttaş olarak kabul edildiklerini ancak askerlik yapamadıkları ve çalışma hayatında yer alamadıklarından, vergi mükellefi de olamamaları sebebiyle cinsiyetçi ayrımın aşılamadığını düşünmektedir.

Erkek çocukları ise Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan ağırlıklı olarak askeri nitelikte eğitimlerle donatılmaya yönlendirilmişlerdir. Kız çocuklarının zayıf ve narinliği karşısında güçlü, savaşçı ve cesur olarak tasvir edilen erkek çocukları milli seferberlikte hem bedenen hem fikren hem de ruhen millet ve vatan için savaşmaya hazır vatandaşlar olarak yetiştirilmek istenmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ile artan militarist ortamın insan kaynağının acil ihtiyaç olduğunu duyurması ve Balkan Savaşları sonrasında Osmanlıcılığın iflası, Türk milliyetçiliğinin doğuşu cepheye sürekli asker sevkiyatını elzem kılmıştır.³⁰⁵ Erkekler, doğuştan sahip oldukları kadınlara nazaran güçlü fiziki yapıları sebebiyle, kendilerine toplum tarafından doğumları itibarıyla yakıştırılan sıfatların hakkını vermek üzere dünyaya gelmektedirler. Cinsiyetleri gereği askere gitmek, cesur ve savaşçı olmak durumunda bırakılan erkekler, bir bakıma kadınlar gibi kendilerine tanımlanan kodlarla dünyaya gelmektedirler. Aralarındaki fark, erkeklere uygun görülen niteliklerin pozitif anlamlarla yüklü olması ve kamusla alanda özgür hareket edebilmeleridir.

Gümüšoğlu, Cumhuriyet'in Osmanlı'dan bir kopuş olduğunu, çünkü kadının eğitimden tamamen dışlandığı ve okuyan kadının pek hoşlanılmadığı koşullarda, kadın eğitime Cumhuriyet önderlerinin sıkça vurgu yaparak, halkın gözünde kadın eğitime meşru bir zemin oluşturmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Ancak 1940'lı yıllardan sonra, kadınlara ders kitaplarında verilen temel eğitimin dışında, kadınların kendileri için bir kimlik edinme hakkı ve mesleklerden de mahrum bırakıldığını belirten Gümüšoğlu, ailede babanın otoritesine boyun eğmek zorunda bırakılan kadınların, bu durumun doğal bir davranış biçimi olduğunu da yine ders kitaplarından öğrendiklerini söylemektedir.³⁰⁶ Daha önce belirtildiği üzere Kemalist babalar ve cumhuriyet kızları arasında kurulan sembolik dayanışma ilişkisi ile bu durum kırılmaya çalışılsa da ülkenin hemen her yerinde eşit bir dağılım ne yazık ki söz konusu olamamıştır. Daha

³⁰⁵ Sanem Yamak Ateş, **Asker Evlatlar Yetiştirmek: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 530.

³⁰⁶ Gümüšoğlu, **1928'den 1994'e Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik**, s. 95-106.

ziyade kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar, eğitim hayatlarına uzun süre devam edememişlerdir. Burada aile içinde baba otoritesinin izin vermemesi, yaşanan bölge yakınında lise ve üniversite gibi kurumların bulunmuyor olması ve ekonomik sebepler etkili olmuştur.

1927 senesinde doğan Nihal Yeğınobalı, bir Cumhuriyet çocuğu olarak yaşamını anlattığı ve aynı isimle kaleme aldığı “Cumhuriyet Çocuğu” isimli kitabında, eğitim hakkının Cumhuriyet ile sunulan bir değer ve armağan olduğunu savunan isimlerdendir. Kitabındaki şu satırlar Yeğınobalı'nın düşüncelerine açıklık getirmektedir:

“...Ama okuyup öğretmen olmak ülküsüyle tutuşan, gel gör ki doğup büyüdüğü Manisa'nın Gördes kazasında, savaşlar yüzünden ortaokuldan sonra okumak ve öğretmen olmak fırsatı bulamayan Feride (‘Üç amcam Çanakkale’de kaldı... Yunanlılar çeyizimi üç kere yaktı... İşgalden sonra mektepler kapandı...’ diye anlatırdı) okumanın hem kutsal hem de işlevsel bir mutluluk olduğu, bu mutluluğu herkese gümüş tabak içinde sunan Cumhuriyet’e her zaman minnet duymamız ve bu nimetten yararlanabildiğimizce yararlanmamız gerektiği inancını bize sütüyle birlikte sindirmiştir.”³⁰⁷

Yazar anılarını paylaştığı kitabında Feride karakteriyle annesinden bahsetmektedir. Yeni rejimin kadınlara eğitim imkânı tanınması ve ülkenin her köşesine ulaşan eğitim kurumları, o güne kadar eğitim alamamış kadınlar için büyük nimet olarak değer görmüştür. Kırsal bölgelerde yaşayan, kadın hakları konusunda mücadele girişimi bulunmayan ve modernleşme konusunda politik bilince sahip olmayan kadınlar, cumhuriyet reformları ile kadınlara tanınan hakları eleştirel boyutta sorgulamamaktadırlar.

Berktaş ise cumhuriyet reformlarına getirilen eleştirileri göz önünde bulundurması ile birlikte, Erken Cumhuriyet döneminde eğitim alanında yapılan inkılapların ve kadın eğitimine verilen önemin başarısını ayrıca değerli görmektedir. Cumhuriyet rejimine geçilmesine rağmen geleneksel kalıpların pek fazla dışına çıkılamadığını yazılarında da sıkça vurgulayan Berktaş, kız çocuklarının eğitim alabilmeleri sayesinde kendi ayakları üzerinde durabildiklerini ve eleştirel bir bilinç kazanabildiklerini

³⁰⁷ Nihal Yeğınobalı, **Cumhuriyet Çocuğu**, İstanbul, Can Yayınları, 1999, s. 32-33.

düşünmektedir.³⁰⁸ Kadınlara ev içi işler ve çocuk yetiştirme gibi sınırlı ve ev içi alanda rol tanımı yapılan bir eğitim modeli çizilmiş olsa da eleştirel bir bakış açısına sahip eğitimcilerin de katkısıyla kadınlarda dönüşüm yaşanmaya başlamıştır.

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet döneminde, kadınlara erkeklerle birlikte eğitim alabilmelerinin önünü açan yasanın kabulü, kadınların önündeki engelleri kaldıran önemli adımlardan biri olması ile birlikte Osmanlı ile Cumhuriyet dönemi arasında kopuş yaşatan alanlardan da biridir. Kız çocuklarının erkekler ile birlikte eğitim alabilmesi ve çeşitli meslekleri icra edebilecek imkana kavuşması açısından, iki dönem arasında kesin bir çizgi bulunmaktadır. Dönemin resmî ideolojisi milliyetçiliğin geleneksel kalıplar ile modernlik arasında kurguladığı yeni kadın imgesi, eğitim yoluyla ülke geneline yayılmış ve yerleştirilmiştir. Merkezi ve standartlaştırılmış eğitim sistemi yoluyla, istenilen formda milliyetçi duygu ile bezenmiş vatandaşlar yetiştirilirken; standart eğitim ülke genelinde arzulanın kadınlık modelini de standart bir forma sokmuştur. Fakat, kız çocuklarına ev içi işlerden sanatsal faaliyetlere kadar uzanan geniş bir alanda verilen eğitim, her ne kadar cinsiyetçi iş bölümünün içselleştirilmesine neden olmuş olsa da kadınların bilinçlenmesi ve kendilerini geliştirmeleri noktasında ufuk açan bir reform olmuştur. Eğitim imkanından yararlanabilen kadınlar ise sosyal ve ekonomik açıdan ileri düzeyde bulunan ailelerin çocukları olabilmıştır.

Bugün gelinen noktada eğitim alanında yapılan modern, seküler ve standartlaştırılmış adımların izlerini görmek mümkündür. Arzulanın tam eşitlik içinse biraz daha zamana ihtiyaç olduğu ortadadır. Fedakâr cumhuriyet kadınları ve onların yetiştirdikleri kadınlar bugün hala içimizde yaşamaktadır. Nesilden nesile aktarılan evin sorumluluğunu omuzlarında bir yük gibi değil doğal bir yaşam biçimi olarak gören fedakâr kadınlık ve annelik, kadınların çoğunda içselleştirilmiştir. Önemli olan bugün, bu haksız kabullenişin farkında olup eleştirebiliyor olmak ve değişim için adım atmaktır. Belki de bugünün eğitimcilerine düşen görev, çocuklara eleştirel bir zihniyet kazandırmak ve onları çaresiz kabullenışten uzak tutarak geçmişi ve içinde yaşadıkları zamanı sorgulatmaktır.

³⁰⁸ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 111.

2. 5. Çalışma Hayatında “Yeni Kadın”

Son dönem Osmanlı’da, eğitim alanında başlayan kadınların tanınmasına yönelik adımlar, Erken Cumhuriyet döneminde yasalarla adım adım resmileşmiştir. Eğitim, medeni kanun ve siyasal yaşamda kadınların da yer almasını amaçlayan reformlar, kadınların iş yaşamında da çalışma koşullarını tanıyan ve şekillendiren uygulamalara zemin hazırlamıştır. Eğitim ve siyasi haklarını kazanan Türk kadını, kendini devletin vatandaşı görerek çalışma hayatında yer alabilmek adına özgüven kazanmaya başlamıştır.

8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen İş Kanunu ile kadın, erkek ve çocukların çalışma koşulları düzenlenmiştir. Kanun düzenlenirken cinsiyetçi bir ayırım yapılmadığı gibi, kadınların gebelikleri doktor muayenesi ile neticelendikten sonra doğumdan önce ve sonra üçer hafta çalışmaları yasaklanmıştır. Gerekli görüldüğü hallerde, izin süresinin altı haftadan on iki haftaya kadar çıkabileceği belirtilmiştir. Bu izinlerin devamında kadın yarım ücret alacaktır. Altı aylık süre zarfında üç aydan az çalışması halinde ise işveren mecbur tutulmamıştır.³⁰⁹ Hem kadın çalışanları hem de işvereni gözetim düzenleme, kadınların doğurganlık özelliği sebebiyle doğum süreçlerindeki izinlerini yasal güvence altına almıştır.

Cumhuriyet ile gelen kadınlara yönelik devrimlerin ardından çalışan kadınların en önemli etkinlikleri arasında, 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan 1. İzmir İktisat Kongresi’nde kadınlar için 300 kişilik yer ayrılmışken, 500 kadının katılmış olması dikkat çekicidir.³¹⁰ Kongrede kadın katılımı ve yoğunluğu ilgi ve memnunluk ile karşılanmış ve kadınları iş yaşamında korumaya dönük politikalar üzerinde konuşulmuştur. Örneğin, kadınların madencilik gibi alanlarda çalıştırılması yasaklanmıştır. Kongreye katılan kadın delegelerin daha ziyade işçi olması, kadınlar için alınan kararların Amele Grubu İktisat Esasları arasında yer almasını sağlamıştır.³¹¹ Kadınların kongreye davet edilmesi, iş yaşamında kadınların da yer aldığını pratik anlamda kanıtlayan ve kabul edildiğine işaret eden olumlu bir gelişmedir. Kadın çalışanların yoğun ilgi ve katılımı ise, çalışma hayatından uzak

³⁰⁹ Leyla Kırkpınar, “Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 24-25.

³¹⁰ Yaşar Seyman, “Cumhuriyet’in Kadınları”, **Aydınlanmanın Kadınları**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998, s. 107.

³¹¹ Mehmet Şehmus Güzel, “İzmir İktisat Kongresinde Kadınlar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, s. 1194-1195.

tutulan kadınların ekonomik alanda varlıklarını ve başarılarını kanıtlamak istemelerinin göstergesidir.

Kadınların çalışma yaşamına atılmalarında ise Balkan Savaşları oldukça önemlidir. Savaşlar, kadın popülasyonunun artmasını sağlayarak dönemin demografik niceliğini, kadınların lehinde değiştirmiştir. Araştırmalar sonucu elde edilen verilere göre 1930 yılında yaklaşık 1 milyon kadın dul kamıştır. Savaştan yeni çıkmış Türkiye nüfusunda erkek nüfusundaki azalış, kadınlara duyulan ihtiyacın ve kamuda yer almaya başlayan modern kadın imgesi tahayyülünün altında yatan bir diğer sebep olarak yer almaktadır.³¹² Kadınlar savaşa giden erkeklerden boşalan işleri ve görevleri doldurmak üzere sahaya çıkmışlardır. Türkel Minibaş'a göre kadının çalışabilmesinin izne bağlı olması ve kadınların temel rollerinin zevcelik ve annelik olarak görülmesi üzerinde bina edilen zihni yapı değişmediği müddetçe kadınlar ucuz emek ya da yardımcı aile işçisi olarak kalmaya devam edeceklerdir.³¹³ Savaşlar neticesinde bozulan ekonomik denge ve aksayan işlerin kadınların desteği ile giderilmesi, kadınların neler yapacaklarını gösterebilmeleri adına bir fırsat yaratmıştır. Ancak, savaş koşullarının ortadan kalkması ve doğal düzenin sağlanması halinde kadınların ev içi hayatlarına geri gönderilmeleri ihtimali, baba-kız dayanışması, eşlerin izinleri ve kadınların çalışmalarına yasal düzlemde getirilen düzenlemelerle ortadan kalkmıştır. Fakat toplumsal değerlerde, köklü bir değişim yaşanmadığı müddetçe kadınların çalışabilecekleri alanların sınırlı ve daha ziyade yardımcı pozisyonlarda kalacağını düşünen Minibaş, geleneksel kadın imgesinin radikal bir değişime ihtiyacı olduğunu düşünmektedir.

Erken cumhuriyet rejimiyle birlikte 1930'lu yıllara gelindiğinde kadınların kamusal alanda yer almaya başlamasıyla iki tip kadın oluşumu göze çarpmaktadır. Eylem Özdemir'in ifadesiyle kamusal alana çıkan kadınların ciddi ve erkeksi meslek kadınları halinde şekil aldıkları görülmektedir. Yazara göre, kadınlar kamusal alanın aksine özel hayatlarında neşeli, alımlı, bilgili ve doğurgan bir modelde tanımlanmaktadırlar.³¹⁴ Cumhuriyet ile çalışma hayatında yer almaya başlayan kadınlar, cinselliklerini askıya alarak, kamusal alanda özgürlüklerini kullanabilmek adına, milliyetçi militan üniforma gibi işlev yapan koyu tayyörler giyerek, kısa kesimli saçları ve makyajsız yüzleri ile

³¹² Bakacak, **a.g.e.**, s. 635.

³¹³ Türkel Minibaş, "Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Kadın İşgücü", **Aydınlanmanın Kadınları**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998, s. 331-337.

³¹⁴ Özdemir, **a.g.e.**, s. 239.

toplumda yer almışlardır.³¹⁵ Kandiyoti'ye göre, kamusal alanda, dışarıda ve sokakta, kadınların korunması amacıyla akrabalık terimlerinin kullanılmıştır.³¹⁶ Bireyler, akraba olmadıkları halde birbirlerine teyze, amca, dayı, abla, bacı ve kardeş gibi akrabalık terimleriyle hitap ettiklerinde, karşıdaki kişiyle kurulan iletişimde cinsellik boyutu ortadan kaldırılmış ve bir anlamda da toplumsal ilişkiler rahatlatılmaya çalışılmış olmaktadır. Ayrıca, dişil görünümü ortadan kaldıracak bol ve dikkat çekmeyen kıyafetler altında ağır başlı, sade ve mesafeli ilişkiler kurmaya özen gösteren kadınlar, milliyetçi ideolojinin hedeflediği modern ve geleneksel olanın ortasında duran yeni kadın imgesinin temsilcileri olmuşlardır.

Kadınlara yakıştırılan meslekler içerisinde ise öğretmenlik, hemşirelik ve ebelik gibi meslekler büyük talep görmüştür. Çünkü bu meslekler fiziki kuvvet gerektirmeyen ve çalışma saatleri açısından kadınların çocuklarına ve ev işlerine de zaman ayırabilmelerine imkân tanıyan meslekler olarak düşünülmüştür. Söz konusu meslekler, Erken Cumhuriyet dönemindeki yaygınlıkta olmasa da halen kadınlar açısından öncelikle tercih edilen meslekler olarak kabul görmektedir.

Gümüšoğlu, Cumhuriyet dönemini devam eden yıllarda, kadınların çalışma hayatından giderek uzaklaştırıldığını düşünmektedir. Erken Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında öğretmenlik ve hemşirelik gibi kadınlara uygun görülen mesleklerden bahsedilirken ilerleyen süreçte daha ziyade kadının ev içi işlerinin tüm gününü alan yoğunluğundan bahsedilmeye başlanmıştır. Ancak, kadınların zayıf ve narin fiziki-duygusal yapılarına olan vurgular varlığını korumaya devam etmiştir. 1952 yılı eğitim müfredatı kapsamında kullanılan ders kitaplarında kız çocuklarının yönlendirildiği meslekleri ve kadınların nasıl bir kişilik çerçevesi içinde anlatıldığını anlamak adına Firdevs Gümüšoğlu'nun tezinde yer alan şu bölüme bakmak oldukça faydalı olacaktır:

“Duygu terzi olacak, akli dikişte. Hale nazlı bir kız, ne konuşur, ne güler. Işık'sa yumuşacık nazlı ve şirin bir kız. Pek çabuk hastalanır, hiç zora gelmez. Jale süsüne düşkün, modadan ayrılmaz. Onun kadar süslenen bulunmaz. Leyla çok temiz bir kızdır, işi ütü çamaşır. Hem beceriklidir, iş eline yakışır. Nazlı küçük ama işe yarıyor. Ortalık süpürüyor, toz örümcek alıyor.”³¹⁷

³¹⁵ Saraçgil, **a.g.e.**, s. 248.

³¹⁶ Kandiyoti, **a.g.e.**, s. 235-238.

³¹⁷ Gümüšoğlu, **1928'den 1994'e Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik**, s. 33-53.

Gümüšođlu, Cumhuriyet'in ardından yaklaşık yirmi yıl gibi bir süre zarfında öğretmen anneden hizmetkar anneye doğru bir dönüşüm yaşandığını belirtmektedir. Gümüšođlu, Erken Cumhuriyet döneminde uygulamaya koyulan reformların ilerleyen yıllarda toplumun geniş kesimlerince sahiplenileceği ve yayılacağının aksine, kadınların geleneksel kodlarla anlatılmasına dikkat çekmektedir. Modern ve geleneksel olanın arasında kalan Türk kadını, geleneksele doğru kayma yaşamıştır.

Kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar ise tarım sektöründe ücretsiz işgücü olarak görülmüşlerdir. Tarım sektöründe kadınların erken yaşlardan itibaren çalışıyor olması, Erken Cumhuriyet döneminde baş gösteren bir yenilik değildir. Osmanlı döneminde ve Erken Cumhuriyet döneminde ve aslında hala kırsal alanlarda yaşayan kadınlar tarlalarda yeri geldiğinde erkeklerden daha fazla çalışmaktadırlar. Hikmet Kıvılcımlı, ezilen kadınları bir sınıf olarak görmekte ve özellikle köylerde yaşayan kadınları toplumun en fazla sömürülen sınıfı olarak tasvir etmektedir.³¹⁸ Yapılan araştırmalar, Osmanlı toplumunun son dönemlerinden itibaren kadınların tarım sektöründe aktif bir biçimde yer aldığını göstermektedir.³¹⁹ Özellikle Erken Cumhuriyet dönemi, toplumu oluşturan vatandaşların çoğunun kırsal bölgelerde yaşadığı bir dönem olarak, tarlalar köy hayatı yaşayanların ana geçim kaynaklarından biridir. Gerek hayvancılık ve gerekse tarım, kadın-erkek aile fertlerinin birlikte çalıştıkları geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. Erkekler aile içi kararların son söz söyleyeni olmalarına rağmen, tarlalarda çalışan ve ailenin sahip olduğu hayvanların bakımlarını gerçekleştiren kadınların emekleri, aile içi kararlarda etkisiz kalmaktadır.

Türk kadınlarının kamu yönetimindeki iş imkanlarını değerlendiren Oya Çitçi ise milliyetçi ideolojinin etkisi altında içselleştirilen annelik ve ev işi gibi görevlere karşı duyulan sorumluluğun, kadınların düşük oranda temsil edilmelerine ve daha az oranda çalışma hayatında yer alabilmelerine sebep olduğunu belirtmektedir. 1938-1978 yılları arasında kamu kesiminde çalışan kadınların sayısında bir artış olduğunu dilen getiren Çitçi, bu süreçte kadınları kamusal alana yönlendiren temel sebebin ekonomik zorunluluk olduğunu düşünmektedir. Ayrıca yazara göre kadınların artan eğitim düzeyleri iş piyasasında yer almalarını kolaylaştırmıştır. Çitçi'ye göre kadınların iş yaşamında ikinci bir tercih olarak görülmelerinde kadınların pahalı bir iş gücü

³¹⁸ Hikmet Kıvılcımlı, "Kadın Sosyal Sınıfımız: Türkiye'nin Üç Katlı Sosyal Ehramı", (Çevrimiçi)

https://issuu.com/marksengelsleninkivilcimli/docs/hikmetkivilcimli_kadinsosyalsinifim, 05 Mart 2019.

³¹⁹ Tekeli, "Kadın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, s. 1198.

olmalarının yattığını düşünmektedir. Çünkü kadın doğurganlık özelliği sebebiyle belirli aralıklarla doğum izni kullanmaktadır.³²⁰ Toplumsal kültürde kadının annelik ve ev işlerine karşı olan sorumluluğunun yerleşmiş bir yargı oluşu da yazara göre, kadınların işlerini aksatacağına dair bir endişe yaratmaktadır. Kadınların iş yaşamında tercih edilmemelerinin sebeplerinden bir diğeri ise kadınlara mahsus olduğu sanılan duygusallık durumudur. Bir genelleme ya da ön yargı olarak ifade edebileceğimiz duygusallığın, kadınların iş yaşamında doğru karar alamayacaklarına dair bir kanı meydana getirmektedir. Bu algı, kadınların iş yaşamında yükselmelerinin önünde bir ket görevi görürken, erkek üstlerinin altında bir kez daha erkek egemenliğine girmelerine sebep olmaktadır.

Gülten Kazgan'a göre ise, Türk toplumunda kadınların çalışma hayatından uzak kalmalarının altında yatan en büyük sebeplerden biri kadınların yüksek evlenme ve doğurganlık oranıdır. Ayrıca Kazgan'a göre, İslamiyet dinine olan inanış ve devletin yeni kurulması sebebiyle yetersiz iş imkanları, kadınların iş yaşamından uzaklaşmasına sebep olmaktadır.³²¹ Bir asıra yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, piyasalardaki yetersiz iş imkanı, kadınların iş hayatında ikinci plana atılmasına ve geride durmasına neden olmaya devam etmektedir. Sınırlı istihdam imkânı, ailenin geçiminde birincil görevli olarak görülen erkeklerin tercih edilmelerinin tercih sebeplerinden birini teşkil etmektedir.

Çalışma hayatının yetersiz imkanları içerisinde kadınların yerlerinin tespiti doğrultusunda Beauvoir, kadının zayıflığı gerekçesiyle dış dünyaya açılmasının gerçek bir tehlike olarak görülmesinin, kentsoylu sınıfın kadınların evde oturmasını desteklediğini ve hatta işçi sınıfının da kadının özgürleşmesine engel olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, işçi sınıfı erkeklerinin kadının çalışma hayatında yer almasını tehlike olarak görmelerinin sebebi, kadınların düşük ücretli işçiler olarak kendilerine rakip olmalarıdır. Beauvoir, bu gibi sebeplerle gerek din bilimcilerin gerekse felsefecilerin kadınları ikinci cins olarak ötekileştirmek için bilimden yararlanmaya başladıklarını düşünmektedir.³²²

Kadının rolünün cephe ve sahne gerisinde olduğunu belirten Cihan Aktaş, kadınların kamusal alanda yer almaları ile birlikte şahıs statüsü elde ettiklerini ancak değersiz

³²⁰ Çitçi, **a.g.e.**, s. 249-250.

³²¹ Kazgan, **a.g.e.**, s. 142.

³²² Beauvoir, **a.g.e.**, s. 26-27.

bir şahıs olduklarını düşünmekte ve çözümlenin başladığı tarihten itibaren toplumun büyük çoğunluğunu bu tür kadınların oluşturduğunu söylemektedir.³²³ Osmanlı aydınlarından Celal Nuri (1882-1938) de kadınların çalışma hayatının her alanına girmesi durumunda birtakım problemlerin meydana geleceğinden endişe duyan isimlerden biri olmuştur. Kadınların eğitime son derece önem veren yazar, bizde eğitim ve ekonomik alanda yeteri kadar gelişme sağlanamadığından kadınların henüz en önemli vazifesinin aile olduğunu düşünmüştür. Ailenin sağlam temeller üzerine oturması ve kadınların eğitim ve terbiyelerine dikkat edilmesi gerektiğini savunmuştur. Kadınlara verilen eğitimin milli unsurlarla bezenmiş olması Celal Nuri için önem taşımaktadır. Dünya üzerinde meydana gelen gelişmelerin yazı, dil ve eğitim alanlarında ortaya çıkan ilerlemelerden sonra gerçekleştiğini belirten yazar, 1918 yılından itibaren *Ati* gazetesinde Afife Fikret takma adıyla kadınlar üzerine makaleler yazarak kadınları desteklemiştir. Yazıları ağırlıklı olarak aile içi ilişkiler ve problemlerin çözümüne yönelik olmuştur.³²⁴ Kadınların hem fiziklen hem de manevi anlamda zayıf, güçsüz ve duygusal olduklarını varsayan anlayış, kadının kamusal alanın hemen her alanında görev almasından endişe duymaktadır. Kadınların varsayılan karakteristik özelliklerinin eğitim aracılığıyla güçleneceğine olan inanç, aydınları, kadınları bir süreliğine annelik ve ev içi alana hapsetmeye yöneltmiştir. Modernleşmenin kadın imgesi üzerinde, ilerlemeyi savunan anlayışın karşısında kadının geleneklerin temsilcisi olduğunu ve korunması gerektiğini iddia eden kaygılı düşünceleri benimseyen muhafazakâr aydınlar Erken Cumhuriyet döneminde de bulunmuşlardır.

Kadına aile içinde kurucu ve yapıcı görevler yüklemek, kadınların kamusal alanda yer alma isteğinde de negatif etki yaratmaktadır. Ömer Çaha, kadının çalışması, kamusal yaşamla bütünleşmesi ile ailesi arasında tercih yapmasını sağlayacak koşulları değiştirmemiz gerektiğini söylemektedir. Çaha'ya göre kadın toplumun bir bireyi olarak kamusal alanda yer alma isteğini ailevi görevleri sebebiyle ertelememeli ya da vazgeçmemelidir. Çünkü çocuk eğitiminin kamusal alana taşınması ve modernleşen hayat, kadınların eve kapanmasını ve tüm zamanını evde geçirmesinin önüne geçecek yenilik ve teknolojiye sahiptir.³²⁵ Dolayısıyla, kadını tercih yapma noktasına getirmek yerine kadının kamusal alanda yer almasını sağlayarak hem ailenin modern bir form almasını hem kadının bir birey olarak toplumda yer almasını hem de toplumun

³²³ Cihan Aktaş, **Sömürü Odağında Kadın**, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984, s. 18.

³²⁴ Celal Nuri İleri, **Türk İnkılabı**, Haz. Recep Duymaz, Edirne, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No: 24, 2000, s. XVII-XVIII.

³²⁵ Çaha, **a.g.e.**, s. 143.

gelişmesini ve çalışma, siyasal ve sosyal alanların zenginleşmesini sağlamak mümkündür.

Cumhuriyet devrimleriyle kadınlara, kamusal alanda haklar kâğıt üstünde ve resmîyette tanınmış olmasına rağmen, bu hakların kullanımını kolaylaştıracak, denetleyecek ve koruyacak yeterli mekanizmanın kurulamadığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır.³²⁶ Bu nedenle Bora'ya göre, ekonomi, toplumsal statü ve eğitim gibi alanlarda iyi konumda sayılan kadınlar, milliyetçi ideolojide kadının sorumluluğunda görülen ev içi işler ve çocuk bakımı gibi konularda, kendilerinden daha az eğitim ve ekonomik güç sahibi olan ve toplumsal açıdan mesleki statüsü bulunmayan, çalışma hayatında yer alamayan kadınlardan ücret karşılığı destek almaktadır. Bora, kadınlar arasındaki ilişkinin zaman zaman dayanışma çizgisinden uzaklaşarak rekabet, düşmanlık ve başka kadınları değersizleştirme üzerinden güçlenme gibi ortak ezilmişliği unutan yanlış bir bilinç yarattığını gözlemlemektedir.³²⁷ Bora'ya göre, toplumda oluşan bu yapı, toplumsal eşitsizliği yalnızca kadın-erkek ilişkileri bağlamında ele almamız gerektiğine işaret etmektedir. Kadın-erkek eşitliğini hedefleyen yolda öncelikle kadınların dayanışma içinde olması gerektiğini savunan Bora, kadınların toplumsal kültür tarafından sorumluluklarında görülen işleri kendilerinden sosyal, eğitim ve ekonomik anlamda aşağıda gördükleri hemcinslerine ücret karşılığı yaptırılmaları noktasında, dayanışma ilişkisinin zarar görmesine ve kadınların cinslerini değersizleştirmeye kayan tavırlar içine girebildiklerine vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak savaş zamanlarında, çalışma hayatında yer alabileceklerini ve kendilerine tanımlanan ve güçsüzlüğü ima eden karakteristik özelliklerinin önyargılardan ibaret olduğunu kanıtlayan Türk kadını, Erken Cumhuriyet döneminde hukuki boyutta koşulları güvence altına alınan uygulamalar ile korunmaya çalışılmıştır. 1924 yılında sağlanan eğitim imkânıyla birlikte, ilerleyen yıllar içinde çalışma koşulları yasal düzlemde belirlenen kadınlar ülke ekonomisinde aktif olarak yer almaya başlamışlardır. Asıl sorun, yasal bir engelin bulunmamasına rağmen kadınların çalışma hayatında erkeklere nazaran daha az yer almalarıdır. Bu durum kimi zaman baba ve kimi zaman eşlerden gelecek izin engeline takılırken çoğu zaman da annelik

³²⁶ Pınar İlkaracan, "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm", **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Ed. Leyla Sanlı, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2003, s. 161-162.

³²⁷ Aksu Bora, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 183-190.

ve ev içi işlerden vakit bulamamaktan kaynaklanabilmektedir. Kadınların ülke ekonomisinde erkeklerle eşit ölçüde çalışabilmelerinin önündeki engellerin kaldırılması noktasında, öncelikle halen varlığını hissettiren geleneksel kodların değiştirilmesine, annelik ve ev içi işlerin kadınların sorumluluğundan alınabilmesine ve paylaşılabilmesine ve belki de çocuk bakım evleri gibi kurum ve kuruluşların yaygınlaştırılabilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bölüm içerisinde yer verilen farklı görüşler ve araştırmalar göstermektedir ki; Erken Cumhuriyet döneminde, kadınlar çalışma hayatında da sentezci anlayışın çizgisinde, arada kalmıştır. Çalışmak ve çalışabilmek, kadınlar için ekonomik özgürlük anlamından ziyade milli ekonomiye destek olmak, milli sorumluluk ve minnet duygusu anlamlarında değer kazanmıştır.

2. 6. Aile Metaforu ve Kadın Arasındaki İlişkinin Temel Dayanakları

Toplumun en küçük ve en temel birimleri olan aileler, toplumsal cinsiyetçi iş bölümünün filizlendiği simgeler olarak önem taşımaktadırlar. Aile içinde kadına düşen rol ve görev annelik kimliği üzerinde kurgulanmaktadır. Dönemin hâkim ideolojisi milliyetçilik, aile kavramı üzerinden toplumsal yapıyı kurgulamıştır. Milliyetçilik, eril zihniyet taşıyan bir ideolojidir. Ancak kadın imgesinin milliyetçi söylemde yüceltilmesi ile karşılaşmak oldukça mümkündür. Buradaki yüceltmede kadınlığın vurgulanan yönü ise doğurganlık olmaktadır. Kadınlığın neredeyse analıkla sınırlandırıldığını düşünmeye yöneltten bir yaklaşım mevcuttur.

Aile içindeki birbiri üzerine yığılmış karmaşık ilişki biçimlerinin jeolojik katmanları anımsattığını düşünen Connell'e göre aile en karmaşık sosyal yapıdır.³²⁸ Aile içinde, ekonomi, iktidar, direniş ve duygu örgüleri oldukça yoğun hissedilmektedir. Aile, kurumların en basiti olmakla birlikte ayrıntılı kurumların yapıtaşısı olma özelliğini korumaktadır.

Modern milletlerin aile metaforuyla simgelendiğini belirten Afsaneh Najmabadi, milletin erkek kardeşler birliğinden oluştuğunu ve bu birlik içinde kadınların "vatanın bacıları" olarak yer aldıklarını söylemektedir. Najmabadi'ye göre, kadınların vatanın bacıları olarak toplumsal statüde yer almış olmaları, erkekler ile kadınlar arasında duygusal bir akrabalık ilişkisi yaratmaktadır. İran toplumundaki milliyetçi yaklaşımı, kadın imgesi üzerinden çalışmasını yürüten Najmabadi, kadınların cahil olduğunun

³²⁸ Connell, a.g.e., s. 167-168.

kabul edilmesi ve vatanın da kadın figüründe kurgulanması nedeniyle hem vatanın hem de kadınların korunması gerektiğinin yerleşik bir milliyetçi yaklaşım olduğunu yinelemektedir. Najmabadi, vatanın bir kadın bedeni olarak kurgulanmasında ise edebiyatın etkisine dikkat çekmektedir. Klasik aşk edebiyatının yurtsever bir nitelik kazanması, şiirlerin ve türkülerin cinsiyetçi bir dille yeniden yazılması, cinsiyetçi yaklaşımı toplumsal kültüre içkinleştirmiştir.³²⁹ Vatan, edebiyatta ve dilde hem anne hem de sevilen, arzu edilen kadın olarak tasvir edilmiştir. Najmabadi, edebiyat ve söylemde kullanılan cinsiyetçi dilin önemini vurgulamıştır. Şiirler, türküler ve milli tarih öyküleri milliyetçiliğin toplumsal hayatın içinde yerleşmesinde güçlü argümanlardır. Anderson'un da üzerinde durduğu gibi, milli inşa süreçlerinde, birbirlerini tanımayan ve tanıma ihtimali de olmayan insanların kendilerini bir bütünün üyeleri olarak görmeleri noktasında, dil, milli ortaklıklar ve sembolik değerler birleştirici bir etki yaratmaktadır. Tarihi ve edebi ürünler, milli ortaklıkların bilinip kabul edilmesi ve hayali bütün ile birlikte paylaşılmasına dair inancın oluşmasında son derece önem taşımaktadırlar. Üçüncü bölümde, Erken Cumhuriyet döneminde yazılan Türk romanları, milliyetçilik ve kadın imgesi bağlamında incelenecektir.

Tanıl Bora'ya göre ise dönemin resmî ideolojisi milliyetçi söylem, toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı olması sebebiyle, kadını ev içi özel alanda tutmak istemektedir.³³⁰ Söz konusu eşitsiz yapılar ve ataerkil toplum düzeni, arkeolojik verilere göre neolitik toplumda kültürel döneme denk gelmektedir. Uygarlığa geçişin de ilk dönemi olan kültürel dönemde, Eski Mezopotamya'da kent devletlerinin ortaya çıkışı ile ataerkil yapılar oluşmaya başlamıştır. İlk olarak kadınların erkek egemenliği altına alınmasında kadınların biyolojik özelliği olan doğurganlık etken olmuştur.³³¹ Çünkü söz konusu dönemde, kadınların doğurganlığı kontrol altına alınmıştır. Devam eden süreçte kadınlar erkeklerin egemenliği altında sınırlı ve denetimli bir yaşam sürmek zorunda kalmışlardır.

Aile kavramı konusunda, ailenin doğal bir birliktelik modeli olarak kabul edildiğini dile getiren Nükhet Sirman, milletin ailelerden oluştuğunu ve istenilen ya da istenilmeyen

³²⁹ Afsane Najmabadi, "Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak", Çev. Tansel Güney, Elçin Gen, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 129-161.

³³⁰ Bora, "Analar, Bacılar, Orosular: Türk Milliyetçi-Muhafazakâr Söyleminde Kadın", **Şerif Mardin'e Armağan**, s. 278.

³³¹ Fatmagül Berktaş, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, 2. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 80-81.

özelliklerin aileler üzerinden gösterildiğini düşünmektedir.³³² Metaforik aile kurgusu, ailelerden oluşan milletlerin de doğal oluşumlar olduğuna işaret etmektedir. Aile bireyleri arasındaki ilişki biçimi, görev dağılımı ya da hiyerarşi millet içinde de yaşanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, dönemi ele alan romanlar aracılığıyla ailelerin birer metafor olarak nasıl kullanıldıklarına değinilecektir.

Aile kurumu, Erken Cumhuriyet döneminden önce incelendiğinde ise; eski Türklerin feminist olduklarını söyleyen Ziya Gökalp'in tespiti ile aile kurumunun, şamanizm ve toyonizm inançlarına dayanması karşımıza çıkmaktadır. Şamanizm dininde kadınlar, toyonizm dininde ise erkekler kutsi kabul edilmişlerdir. Her iki dinin kıymetçe eşit görülmesi, erkeler ile kadınların eşit kabul edilmesini getirmiştir. Örneğin, bir emrin kabul görmesi ve geçerli olması için "hakan ve hatun emrediyor ki" diyerek başlaması gerekmektedir. Ziya Gökalp, eski Türklerde ana soyu ile baba soyunun birbirine eşit derecede değer gördüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla bir kimsenin asilliğini belirleyen kıstas yalnızca babasının soyu olmamıştır. Gökalp, bir kadın ve erkeğin evlenmesi durumunda evin, kadın ve erkeğin ortak malı olduğuna, erkeğin ev ağası olduğu kadar kadının da ev kadını olduğunu vurgulamaktadır. Gökalp, Türk kadınlarının hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabildiklerini belirterek eski Türklerdeki kadın erkek eşitliğini detaylandırmaktadır. Aile ve ev, kadın ile erkeğin ortak malı olduğu gibi çocukların üzerindeki velilik dereceleri de eşit olmuştur. Erkeklerin eşlerine saygı gösterdiklerini belirten Gökalp, erkeklerin eşlerini arabaya bindirerek arkalarından yaya yürüdüklerini söylemektedir.³³³ Gökalp'in kitabında verdiği detaylar ve bilgiler, eski Türklerde kadın erkek eşitliğinin olduğunu göstermektedir. Gerek aile hayatında gerekse sosyo-ekonomik alanda eşit haklara sahip olduklarını, cinsi ayrım olmadığını ve eşit muamele gördüklerini anlamaktayız. Ziya Gökalp, Türk kültüründe kadın erkek eşitliğinin, Türklerin İslamiyet'e geçişle bozulduğunu düşünmektedir. Yazara göre Türkler, İslam dinini benimsemeye başladıklarında etkilendikleri Müslüman toplulukların kültürlerinden etkilenmişlerdir. Bu durumu, dinin toplulukların yaşamlarına nüfuz eden ve yaşamlarının her aşamasında inanlarını yönlendiren öğretilere sahip olmasıyla açıklamak mümkündür.

Ailenin reformu konusu ise Cumhuriyet'in ilanı itibariyle gündeme taşınmıştır. 1923 yılında bir sorun olarak görülen aile kurumu adına mecliste bir komisyon kurulmuştur.

³³² Sirman, **a.g.e.**, s. 232.

³³³ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 161-166.

Komisyondun hazırladığı tasarıda aile kurumu, geleneksel çizginin dışına taşamamıştır. Aile içindeki erkek egemenliği, reisliği muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla önemli kararların alınma yetkisi ve ailenin genel sorumlu kişisi erkekte toplanmıştır. Kamusal alana çıkmasına izin verilen kadının hak ve özgürlüğünü kullanması da eşinin rızasına bağılı kalmıştır.³³⁴ Zira, kadınlar evlilik yoluyla ailesinin soyadından çıkarak eşinin soy ismini kabul etmek zorunda kalmaktaydılar. Kadınların soy isimlerinde meydana gelen bu değişim, kadınların bir birey olarak toplumda var olmalarının aksi yönünde gerçekleşen bir eylem özelliği taşımaktadır. Baba korumasından çıkan kadınlar, eşlerinin koruması altına sokularak cisimleştirilmektedirler.

İncelenen araştırmalar, Erken Cumhuriyet döneminde, aile kurumuna büyük önem verildiğini göstermektedir. Aileler aracılığıyla devlet, sosyal düzenin korunmasını ve sürekliliğini sağlamayı amaçlamıştır.³³⁵ Aileler, milletin yıkımını engelleyecek, yeni düzeni kuracak ve tehlikelere karşı bir koranak olarak kurgulanmıştır. Yeni düzenin kurucusu, yapı taşı olan aileler aynı zamanda yeni iktidar ilişkilerini ve iktidar sahiplerini belirleyen en küçük kurumlar olmuştur.³³⁶ Devletin aile ve evlilik kurumunu bizzat hukuksal çerçeve içine almasının altında yatan temel sebep Berktaş'ın ifadesiyle devletin topluma nüfuz etme ve toplumu biçimlendirme arzusundan kaynaklanmaktadır.³³⁷ Aile, milleti temsil eden en küçük kurum olma özelliği taşmasıyla milli özelliklerin ve iktidar ilişkilerinin yerleşmesinde hem yapısal hem kültürel metafor görevi görmüştür. Aile içinde güçlü bağların kurulması milletin güçlü ve birbirine bağılı olmasını sağlayacağı düşünülmüştür.

Bernard Caporal Türkiye'de iki tip aile olduğunu belirtmektedir. Caporal'e göre ilk aile tipi geleneksel aile modelidir. Bu modelde kadın, Caporal'ın deyişiyle aile içinde yutulmuştur. Yazara göre, ikinci aile modeli çağdaş ailelerden oluşmaktadır. Caporal'a göre bu ailelerde kadın aile dışında kendi kişiliğini ifade edebilmekte ve aile dışında toplumsal bir varlık olarak yer alabilmektedir.³³⁸ Kadın geleneksel aile modelinde ailesel bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel aile modelini benimseyen ailelerde kadın, yeni rejimle birlikte milletin vatandaşı olarak tanınmış olsa da Osmanlı dönemindeki rol ve sınırlarının çerçevesi dışına pek fazla çıkamamıştır.

³³⁴ Saraçgil, **a.g.e.**, s. 250.

³³⁵ Üstel, **a.g.e.**, s. 165.

³³⁶ Sirman, **a.g.e.**, s. 240.

³³⁷ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 102.

³³⁸ Caporal, **a.g.e.**, s. 523-525.

“Erkekler devlet, kadınlar aile kurar”³³⁹ momentinin Türk modernleşme tarihinde önemli bir iktidar stratejisi olduğunu ifade eden Sancar, cinsiyetçi ve aile odaklı modernleşmenin izlerinin Türk tarihinde, genel olarak değişen ideolojik düzlemlerde devam ettiğini düşünmektedir. Aile içinde ise kadının kurucu bir görevi olduğunu belirten Sancar, kadınların ideal ve modern kadınlık ölçüsünü devlet erkinin çizdiği sınırlar içinde kullanarak ailelerini inşa ettiklerini düşünmektedir. Aile kurumu, modern kamuyu düzenleyecek olan ideolojik bir araç olarak kabul edilmiştir. Bugün de etkisi azalmakla birlikte devam eden aile metaforu ve aile içinde kadına düşen görevler, kadınların hareket alanlarını daraltmaktadır.

Kadına aile içinde kutsallaştırılan görevler yüklenmiş olması kadınlardan çalışkan olmalarını gerektirmiştir. Ziya Gökalp, eski Türk kadınlarının da zamanlarını havai işlerle ya da boş durarak harcamamaya dikkat ettiklerini ve ancak hükümdar, muhafız ve sefir gibi görevleri sona erdiklerinde el işleriyle uğraşmaya devam ettiklerini dile getirmektedir.³⁴⁰ Genellikle kadınların uğraşı olan el işleri, iktisadi anlamda fakir olan kadınlar tarafından yapılmıştır. Yetki sahibi kadınlar da emeklilik halinde boş durmayarak el işlerine yönelmişlerdir. Bu uğraşları, utanç kaynağı olarak değil; şerefli işler olarak ifade etmişlerdir. Gökalp, kadınların her daim çalıştıklarını ve boş durmanın hoş karşılanmadığını vurgulamaktadır.

Türkiye’de olduğu gibi modernleşmenin yukarıdan gerçekleştiği ülkelerde, devlet vatandaşlara millet bilincini işleme ve vatandaşların millet çatısı altında bir arada yaşamalarının meşruiyet zeminini belirlemede önemli görevler vermektedir. Devletin bu görevini yerine getirirken kurumlara ihtiyacı vardır. Şerifsoy’a göre bu kurumlar arasında aile, okul, halkevleri gibi kurumlar yer almaktadır. Daha önce Gellner’ın belirtmiş olduğu gibi, merkezden yapılan tek tipleştirici formların uygulanması noktasında devletin kurumları önemli araçlardır. Üstelik yine daha önce yer verilen Althusser’in devletin ideolojik aygıtları olarak tanımladığı söz konusu kurumlar, milletin üyelerini arzuladığı ve planladığı şekilde yönlendirmesinde kullanılmaktadır. Ancak aile kurumunun yeri yadsınamaz öneme sahiptir. Çünkü, toplum yaşamı içinde var olabilmenin yolu aile kurmaktan ve bir aile üyesi olmaktan geçmektedir. Aile metaforu ile vatandaşlar arasında sembolik akrabalık ilişkisi kurulduğunu vurgulayan yazar, ailenin doğal, sınırlı ve ahlaki nitelikler taşıyor olmasının ailenin, milletin en

³³⁹ Sancar, **a.g.e.**, s. 305-318.

³⁴⁰ Gökalp, **Türk Uygarlığı Tarihi**, s. 293-294.

temel birimi kabul edilmesinin altında yatan temel sebepler olduğunu belirtmektedir. Yazar, iyi bir aile çocuğu olmanın bir erdem olarak sunulduğunu vurgulamaktadır.³⁴¹ Çünkü iyi bir aile çocuğu olmak iyi bir vatandaş olmak anlamına gelmektedir. Aileye duyulan borç, minnet ve sorumluluk bilinci aynı zamanda millete karşı hissedilmektedir. Bugün çocuk sahibi olmak istemenin sebepleri incelendiğinde soyun devam ettirilme isteği ve ebeveynlerin yaşlılık dönemlerinde bakımlarının karşılanması talepleri çıkmaktadır. Aileyi bir metafor olarak ele aldığımızda ve çocukların, gençlerin milletlerine karşı da minnet ve sorumlulukları olduğu sonucuna varmamız mümkündür. Aile içindeki rol ve görev paylaşımları, özellikle de hiyerarşi ve dayanışma ise milletin genel niteliklerinin belirleyicisi kabul edilmektedir. Aile içinde yardımcı ve ikincil pozisyonda kalan kadın, toplum içinde, kamusal alanda da yardımcı ve ikincil mesleklerde yer alabilmektedir.

Toplumun aile kurumuna verdiği önem ve aileyi kutsallık mertebesine çıkaran anlayış bugünlere kadar uzanmaktadır. Ancak Fügen Yıldırım, vesikalı ve vesikasız çalışan seks işçileri ile yaptığı görüşmeler neticesinde, kadınların toplumun iki yüzlü anlayışına kurban oldukları sonucuna ulaşmaktadır. Çünkü, ailesi ve eşi yanında seks işçiliğine zorlanan kadınların toplum içindeki oranı anımsanacak boyuttadır. 1993 yılında yapılan araştırma sonucuna göre, kadınların yüzde 30'u eşi, yüzde 10'u yakınları, yüzde 3,4'ü sevgilisi tarafından zorlanmaktadırlar. Ayrıca bu sektörde çalışan kadınların yüzde 63,4'ü resmi nikahı ile ve yüzde 12,2'si de imam nikahı ile evlenmiştir.³⁴² Toplum yaşamında var olabilmenin aile kurmaktan geçtiğini ve toplumun temel yapı taşları ailelerin önemini sorgulayan yazar, ailelerin de denetlenmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Yazarın röportaj yaptığı kadınlar, genellikle problemlili ailelerde yaşamış olan kadınlardır. Aile içinde yaşanan problemler gelecekte bireylerin yaşamlarına etki etmektedir. Bu noktada aile olgusunun önemi anlaşılmalı ancak kimi ailelerin kadınları meta olarak kullanmaya yönelik davranışları ise aile kavramını sorgulatmaktadır. Öte yandan devletin, ailelerin yapısına müdahale eden düzenlemeler getiriyor olması, Yıldırım'ın değinmiş olduğu gibi kadınların metalaştırılması gibi bir dizi olumsuzlukların ortaya çıkma ihtimallerine karşı önlem olarak görülebilmektedir.

³⁴¹ Şerifsoy, a.g.e., s. 170-178.

³⁴² Fügen Yıldırım, **Fahişeliğin Öbür Yüzü**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s. 10.

Aile yapısı, içinde bulunulan zamana göre değişim gösterebilmektedir. Aile yapısındaki değişimi inceleyen kurumsal çalışmalarda, aile yapısındaki değişimin temel belirleyicisi kentleşme ya da sanayileşme olarak aktarılmaktadır.³⁴³ Friedrich Engels'e göre zaten kadın ve erkek arasında doğal bir iş bölümü vardır. O da döl verme şeklinde gerçekleşen bir iş bölümüdür. Karı koca evliliklerinin ve eşitsizliklerin, toplumsal ve tarihsel ilerlemenin sonucu meydana geldiğini belirten Engels, bu tür evliliklerin kadını ev içine hapsetmesine de sebep olduğunu belirtmektedir. Engels'e göre erkeğin ev içinde üstünlüğünü sağlayan üretim araçlarının erkeğin kontrolünde olmasıdır. Oysa toplayıcılıkla geçinilen ilkel çağlarda, ekonomiyi sağlayan kadınlar olduğundan ekonomik gücü elinde tutan kadınlar olmuşlardır. Engels'in bu koşullarda kadınlara önerisi ise, toplumsal üretime katılmalarıdır.³⁴⁴ Toplumsal yapının değişmesinde içinde bulunulan dönem koşullarının ve ekonomik sistemin etkisi büyüktür. Ekonomik sistem, gücün kimde olacağını belirlemektedir. Kadınların tarihin ilk aşamalarından sonra güçlerini değişen sistem gereği kaybettiklerini görmekteyiz. Engels'in yorumlarından anlaşılacağı üzere, yalnızca Türk topluluklarında değil, dünyanın hemen her yerinde kadın-erkek arasındaki eşitsizlikler tarih boyunca yaşanmış ve yaşanmaktadır. Engel'in, proletaryaya benzettiği kadınların kurtuluşu, ekonomik güç elde etmelerinden geçmektedir. Ekonomik kazanımlar ile elde edilen güç, bugün de birçok kapıyı açmaktadır.

Söz konusu dönemde kadınların iktisadi yaşamda güçsüz kalması ise manevi anlamda millet içindeki değerlerini güçsüzleştirmemiştir. Bora'ya göre, kadının doğurganlığının önemi, milletin ve vatanın ezelden gelip ebediyete uzanan yolculuğunda, sürekliliği simgelemesinde yatmaktadır.³⁴⁵ Kadınlar, milliyetçi ideolojideki imgeleri üzerinde değerli kılınmışlardır. Radikal fikirleri olan kadın hakları savunucuları ise bu konuda, kadın-erkek arasındaki biyolojik farklılığın eşitsizliği meydana getirdiğini düşünerek, üreyim teknolojisini geliştirerek kadınlara özgürlük sağlanabileceğini ileri sürmektedir.³⁴⁶ Üreyim teknolojisinde arzulanan radikal yeniliklerin meydana gelmesi, kadının biyolojik özelliği üzerinde tanımlanan kadınlık imgesini uzunca bir süre daha muhafaza edeceğini göstermektedir. Yakın gelecekte

³⁴³ Serim Timur, "Türkiye'de Aile Yapısının Belirleyicileri", **Türk Toplumunda Kadın**, Haz. Nermin Abadan Unat, 2. bs., İstanbul, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982, s. 99.

³⁴⁴ Friedrich Engels, **Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, 14. bs, Ankara, Sol Yayınları, 2008, s. 78-88.

³⁴⁵ Bora, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, s. 317.

³⁴⁶ Zekiye Demir, **Modern ve Postmodern Feminizm**, 2. bs., İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2014, s. 123.

ortaya çıkması mümkün görünmeyen radikal yeniliklerden önce bilinç düzeyinde, görev paylaşımı ve eşitlik konusunda eril ve dişil kalıpların dışına çıkan anlayış ve empati gerçekleştirebilmek önemlidir.

Aile içinde annelik gibi babalığın da tanımlanmış ve kalıplaşmış rol ve görevleri bulunmaktadır. Babalığın on dokuzuncu yüzyılda toplumsal kurgulanışını millet-devlet ile ilişkilendirerek açıklayan Yaşar Çabuklu 'ya göre, kadınların annelik ve ev işleriyle, erkeklerinse evin geçim sorumluluğuyla ilgilenmesi neticesinde, erkeğin ya da babanın evin reisi olarak statü kazanması, toplumda ayrıcalıklı bir konum elde etmesi ve çocuklarıyla biraz daha sert ve mesafeli bir iletişim kuruyor olması sadece Türk milleti içinde yer bulmuş davranışlar bütünü değildir.³⁴⁷ Kurgulanan yapı, erkeklerin kendilerini aileleri dışında da siyasi ve iktisadi hayatın merkezinde baş rol oyuncusu olarak bulmasını sağlamıştır. Ayrıca, yazar kapitalizmin gelişmesinin ve fabrikaların açılmasının erkeklerin evden uzaklaşmasına, çocukların yetiştirilmesi sorumluluğunun kadına yüklenmesine neden olduğunu belirtmektedir.

Michel Foucault ise cinsellik üzerinden kadın-erkek ilişkilerini ve aile içi rol paylaşımlarını incelediği "Cinselliğin Tarihi" adlı kitabında, erkeği ailenin otorite sahibi reisi, uygulama alanını hanede bulan bir iktidarı kullanma ve yurttaşlık şanına ilişkin sonuçlar doğuracak yükümlülükleri hane içinde yerine getirme hakkına sahip kişi olarak anlatmaktadır. Erkek, eşi ile olan cinsel yaşamında hazdan ziyade soyunu düşünmekle öğütlenmekte ve eşler arasındaki ilişki birtakım kurallar ile çerçevesi çizilmiş bir ahlaki yapı içine oturtulmaktadır. Kadın ise eşinin iktidarı altında yaşamaktadır. Kadınların eşleri dışındaki cinsel tercihleri kısıtlanmaktadır. Çünkü kadın, eşinin iktidarına bağlıdır. Foucault'un kitabında Demosthenes'e ait olduğu söylenen Neera'ya Karşı isimli savunmaya yer vererek aile içi ilişki biçimini örneklendirmektedir: "Haz için hafif meşrep kadınlara (fahişelere), günlük bakımımız için metreslere, yasal bir soyumuz ve yuvamızın sadık bir bekçisi olması için de karılara sahibiz."³⁴⁸ Kadınlar, biyolojik özellikleri ve toplumun temel birimi ailelerine olan sorumlulukları gereği kendi bedenlerinin özgürlüklerini kaybetmektedirler. Özel olanın politik olduğu varsayımı üzerinden hareket ettiğimizde kadın bedeni, üzerinde milli değerler inşa edilen politik bir konu olarak önem taşımaktadır.

³⁴⁷ Yaşar Çabuklu, **Toplumsal Kurgular ve Cinsiyetçilik**, İstanbul, Everest Yayınları, 2007, s. 102-103.

³⁴⁸ Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, Çev. Hülya Tufan, İstanbul, Afa Yayınları, 1988, s. 155-163.

Aile metaforu tartışılırken ele alınması gereken argümanlardan biri de annelik rolüdür. Aile kurumu kadar annelik duygusunun doğuştan gelen bir içgüdü olduğu kabul edilmektedir. Zekiye Demir ise, annelik isteğinin toplumsallaşma sürecinin bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Demir'in annelik kurumu üzerine belirttiği ikinci varsayım, her kadının anne olmaya ve çocuğa ihtiyaç duyduğuna dair bir inancın olmasıdır. Oysa Demir, her kadının anne olarak doğmadığını ve anneliğin zaman içinde öğrenildiğini savunmaktadır. Aynı şekilde her çocuğun da bir anneye ihtiyaç duyduğu yönünde yer etmiş olan kalıplaşmış yargılar bulunmaktadır. Biyolojik anlamda her çocuk dünyaya gelmek için bir anneye ihtiyaç beslemektedir. Ancak, bebeğin dünyaya geldikten sonra bir bakıcıya ihtiyacı bulunduğunu belirten Demir, radikal görüşleri olan kadın hakları savunucularının sosyal bakıcıların biyolojik anneden eksik olmayacaklarını düşündüklerini dile getirmektedir.³⁴⁹ Çocukluktan itibaren kız çocuklarına bebek oyuncak alınması ve çocuklara cinsiyetçi ayrıma dayalı eğitim verilmesi bu toplumsal yapıyı hazırlayan baş etmenlerdir.

Anneliğin, milliyetçi ideolojide kutsal bir görev olarak kabul edilmesi, Erken Cumhuriyet döneminden sonra da devam eden bir anlayıştır. Bozkurt Dergisi'nde yayınlanan bir yazıda annelik şöyle tarif edilmektedir:

“... o kutsal, o yücelerden yüce analar da çalışır. Dizinde uyutmaya çalıştığı yavrusuna, bir dudağı yerde bir dudağı gökte, yerin yedi kat altında yaşayan masal devrini anlatırken, eliyle de ördüğü çorapla konuşur...”³⁵⁰

Nilgün Yıldırım, kadınlıkla neredeyse eş tutulan ve kutsanan annelik rolü ile ailesi için kendi hayatından ödün vermesi ile birlikte yüceltilen “fedakâr annelik” olgusunun yeniden sorgulanması gerektiği düşünmektedir. Yıldırım'a göre ayrıca sorgulanması ve yeniden ele alınması gereken bir diğer inanışsa anneliğin doğuştan gelen bir duygu olması sebebiyle her kadının anneliği içinde hissetmesi yönünde kalıplaşan yargıdır. Yıldırım'a göre kadının ev içi ile sınırlandırılması, annelik görevine yüklenen sıfatların taşıdığı ulvi anlamlardan kaynaklanmaktadır.³⁵¹ Yıldırım, kadınların doğdukları günden itibaren annelik konusunda toplumda hâkim olan geleneksel yargılara göre

³⁴⁹ Demir, **a.g.e.**, s. 66-67.

³⁵⁰ Ayşe Kahratlı, “Kendimizi Tanıyalım”, **Bozkurt Aylık Ülkü Dergisi**, S. 5, Şubat 1973, s. 13.

³⁵¹ Nilgün Yıldırım, “Toplumsal Cinsiyet ve Aile-Din-Toplum”, **Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları**, Haz. Ulrike Dufner, Semahat Sevim, İstanbul, Sena Ofset, 2007, s. 51.

eğitilmekte olduklarını ve toplumda annelik konusunda yerleşmiş olan hassasiyet neticesinde kadınların sorgulamadan bu hassasiyeti içselleştirdiklerini düşünmektedir. Annelik eğitim, aile, sosyal çevre ve medya gibi çeşitli kanallar vasıtasıyla zorunlu edinilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sancar, Türkiye’de anneliğin son derece duygusallık yüklenen ve romantize edilen bir olgu olmasına rağmen, anneden öğrenen bir toplum oluşmadığını belirtmektedir.³⁵² Annelerin oğullarını eşitlikçi yetiştirmelerinin sorunu çözeceği inancı ne yazık ki yeterli bir çözüm olmamaktadır. Çünkü hoşgörü, empati, eşitlikçi kavramlar dışıl değerler olarak görülmektedir. Hâkim eril anlayış bu değerlerin oğulların annelerinden öğrenmelerinin önünde bir engel gibi durmaktadır. Toplumsal eşitlik ve özgürlük adına yapılması gerekenler arasında dışıl dil olarak kabul edilip eril tahakküm tarafından önemsizleştirilen değerlerin, milli dil ve söylem çatısı altında homojenize edilmesi sonuç verecek bir adım olarak görülmektedir.

Elif Kadılar, üç kuşak kadın üzerinde yapmış olduğu incelemeler neticesinde birtakım bulgular elde etmiştir. Aile içi iş bölümü ve temizlik işleri konusunda cumhuriyet kadınlarının, sorumluluğun kadınlarda olup olmaması yönündeki önermeye katılım oranları %93’tür. Evdeki tamirat işlerinin ve ev dışındaki borç ödeme gibi alanlarda sorumluluğun erkekte olmasını savunan önermeye katılım oranları da sırasıyla %93 ve %83,3 olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın devamında kadınların çocuk bakımı ve ev işlerinde kendilerini sorumlu hissetmelerinin gerekçeleri olarak ise, bu işlerin erkeğe yakışmadığını düşündüklerini ve geleneklerin onları böyle düşünmeye ve hissetmeye sevk ettiklerini belirtmişlerdir.³⁵³ Yapılan araştırma göstermektedir ki kadınlar annelik rolünü sorgulamadan içselleştirmiştir. Aile metaforu ve annelik rolüne, içinde yaşadıkları dönemin koşullarında sarılan Cumhuriyet kadınları çocuklarını aynı anlayışla yetiştirmişlerdir. Aradan geçen yıllara ve değişen kuşaklara rağmen annelik görev ve duygusu yeterince sorgulanmamaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Erken Cumhuriyet döneminde aile olgusu, milliyetçi ideoloji üzerinde şekillenmiştir. Milliyetçi ideolojinin tahayyül ettiği toplumsal yapı, öncelikle aileler içinde yapılanmaya başlamıştır. Milli iş bölümü ve görev paylaşımı aile içinde anne ve baba arasındaki iş bölümüyle temellenmiştir. Görev dağılımını belirleyen

³⁵² Serpil Sancar, **Erkeklik: İmkânsız İktidar**, 2. Bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2011, s. 309.

³⁵³ Elif Kadılar, **Üç Kuşak Kadının Cinsiyet Roller**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2012, s. 164-166.

temel etken ise kadınlık ve erkeklik olgularıdır. Kadınlık ve erkekliği biyolojik fark üzerinde inşa eden anlayış, kadına bir takım kutsal görevler yüklemiştir. Kadınların dünyaya getirecekleri çocuklar, milletin üyeleri olarak nüfusu ve milli yapıyı etkileyeceklerdir.

Erken cumhuriyet döneminde, yeni kurulan devletin milli bilinci oluşturması ve milli duyguları aktif tutması için geleneksel milliyetçi kodları, doğal kabul edilen aile olgusu aracılığıyla kurgulaması, aile kavramını simgeleştirmektedir. Aile içinde sınırları çizilmiş rol ve görev paylaşımının belirlenmesi, ailenin sağlam temeller üzerine oturtularak sağlıklı ve milli bilince sahip nesillerin yetişmesinde kritik öneme sahip olmuştur. Çünkü milleti oluşturan temel sosyal birimler ailelerdir. Aile içinde inşa edilen iktidar ve hiyerarşi ilişkileri, sosyo-ekonomik düzen, huzur ve düzen milletin genel yapısını meydana getiren metaforlardır.

2. 7. Millî Mücadele Döneminde Milliyetçi İdeolojinin Kadın İmgesi: Militarizm, Askerlik ve Kadın

Bölümün önceki başlıkları altında sıkça değinilen milliyetçi ideolojinin kadınlık ve erkeklik olgularının tanımları, erkekleri militarizm, askerlik ve savunma gibi konularda millet içinde ön plana çıkartmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde, yeni kurulan rejim, dünya üzerinde süren savaşların ve Türkiye Cumhuriyeti'nin jeopolitik konumunun da etkisiyle güçlü bir ordu ve askerlik hizmetine ihtiyaç duymuştur. Askerlik hizmeti ve ordunun toplum içinde artan önem ve değeri ise, kadınların toplumsal eşitliklerini kazanmaları için bir süre daha beklemelerine sebep olmuştur. Namus konusu ile, milli çapta değer atfedilen kadınlar savunma, militarizm, ordu ve askerlik gibi eril niteliklerle şekillenen alanlardan dışlanmalarına rağmen, giriştikleri varlık mücadelesini savaş alanlarında da sürdürmeye gayret etmişlerdir.

Bugün korku kültüründen beslenen ve güvenlik ideolojisine dönüşen militarizm, gücün aşırı kullanımı olarak genel bir tanıma sahiptir. Güven Gürkan Öztan'a göre güçlü bir ordu ve silahlı güce sahip olmak, ekonomik ve teknolojik imkanların savaş için yeterli seviyede tutulması, zihinsel olarak savaşkanlık ve her an savaşa hazır olmak militarizmin temel süreçleri içinde yer almaktadır.³⁵⁴ Osmanlı'nın son döneminde ve

³⁵⁴ Güven Gürkan Öztan, **Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 17-36.

Erken Cumhuriyet döneminde, imparatorluğun parçalanması ve yeni rejimin kurulması ile geçen yıllarda militarist değer üretimi ve eğilimi yoğunlaşmıştır.

Militarizmi, milletin erkeklerini ölmeye ve öldürmeye ikna eden ve bunu yücelten vatandaşlar yaratan bir kavram olarak tanımlayan Çiğdem Akgül, modern ordular ve askeri eğitim sisteminin, militarizmin millet içinde etkin bir rol almasında ilgili olduğunu belirtmektedir. Akgül'e göre, savaşçı kültüre yatırım yapan militarizm, savaşmak için gerekli gördüğü milliyetçi söylemin eril değerlerini cazip hale getirmektedir. Akgül'ün belirttiği üzere kadınlar, militarist yapı içinde asker eşi ve annesi, kutsal destekçiler, askerlerin moral ve sağlığını arttıracak hizmetçiler, hemşireler, fahişeler ve vasıflı erkek gücü azalınca savaşçı kimliği ile sisteme dahil olacak savaşçı kadınlar olarak yer alabilmektedirler.³⁵⁵ Militarist sistem içinde kadınlar destek görevliler olarak yer almaktadırlar. Korku, heyecan ve panik gibi duygular dişil duygular olarak ifade edilmektedir. Kadınlık ve kadına ait olan tüm dişil değerler aşağılanmaktadır.

Bu sebeple, Cynthia Enloe, militarizmin kafa karıştıran bir mekanizması olduğunu düşünmektedir. Hatta Enloe, militarizmin ulus inşa sürecinde genellikle erkeklere imtiyaz tanınması nedeniyle milletlerin oluşumunun, kadınlar ile erkekler arasındaki mücadele üzerinden okunmasını önermektedir.³⁵⁶ Erkekler ile kadınların birlikte yer alması gereken bir mücadele olarak sunulan militarizm, erkeklere imtiyaz tanınmasıyla eşitliği sorgulatan ve kafa karıştırıcı bir yapıya bürünmektedir.

Kadınlar, erkeklere nazaran milli projelerde daha az yer almaktadırlar. Sylvia Walby'e göre, özellikle de milli projeler, militarist eğilim göstermeye başladıklarında kadınların, barış yanlısı olmaları ve şiddet kullanımını daha az tercih etmeleri gibi gerekçelerle dışarıda kalmaları tartışılmalıdır.³⁵⁷ Bu soruya verilecek cevap kadınların şiddeti mümkün olduğunca az tercih ediyor olmaları ve silaha sarılmaktan geri durmaları olduğunda, kadınların milliyetçiliği erkeklerin milliyetçiliğinden daha zayıf kalmaktadır.

Milliyetçi çalışmalarda kadın ve erkeğin farklı rol ve görevleri olduğu, erkeklerin silaha sarılabilirken kadınların ev içi işlerde ve orduya destek hizmetler boyutunda kalan görevlerle sınırlandırılıyor olmaları, kadınların milli mecradaki hareket alanlarını

³⁵⁵ Çiğdem Akgül, "Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri: Devlet, Ordu ve Toplumsal Cinsiyet", Ankara, Dipnot Yayınları, 2011, s. 286-290.

³⁵⁶ Cynthia Enloe, "Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm", Çev. Ayşe Gül Altınay, Tansel Güney, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 222-224.

³⁵⁷ Sylvia Walby, "Kadın ve Ulus", Çev. Meltem Ağduk-Gevrek, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 47-63.

sınırlamaktadır. Vatani kurtaran asıl kahramanların erkekler olması, erkeklerin birincil vatandaşlar olarak toplum içindeki değerlerini arttırmaktadır. Burada kadınların karakteristik özelliklerinin haricinde cevaplanması gereken bir diğer soru ise milliyetçi ideolojidir. Milliyetçi ideolojiyi militarizmden uzak, “vatan ve millet sevgisi” olarak tanımladığımızda, erkeklerin savaşçı nitelikleri önemini kaybetmektedir. Ancak ne milliyetçiliği ne de kadın ve erkeği genel tanım kalıpları içine sıkıştırmak mümkün görünmemektedir. Her toplumda ve farklı tarihsel dönemlerde söz konusu değişkenler farklı anlamlar içinde sunulmuştur. Buradaki tartışma konusu, Türk milliyetçiliği içinde, kadınların duygusal varlıklar olarak kabul edilmesi sebebiyle, militarist bir yaklaşımla mücadelede yer almalarının imkânsız görünmesi neticesinde Türk kadınlarının aile içi görevlerle sınırlandırılmasına yol açmıştır. Walby'nin sorusuna verilecek yanıt belki de milliyetçi ideolojide kadının yerini tespit etmek adına kilit bir önem taşımaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde ve öncesinde hatta ilerleyen yıllarda da erkeklerin kadınlara nazaran toplum içinde görünür kılınmalarını ve yurttaş olarak kabul edilmelerinin temel dayanaklarından biri askerlik olmuştur. Suavi Aydın, erkeklik ile askerlik arasında doğrudan bir ilişki olduğunu dile getirmektedir. Yazara göre, Erken Cumhuriyet döneminde başlayan ve uzun yıllar devam eden uygulama olan askeri birliklerin, birer ordudan ziyade eğitim kurumları gibi çalışmaları topluma etki etmektedir. Aydın, milliyetçi çalışmaların erkeklerin askerlik görevleri sona erdiğinde kendilerini değerli hissetmelerine ve askerlik anılarını yıllarca anlatmaya devam etmelerine sebep olduğunu düşünmektedir.³⁵⁸ Kadınlarsa, milliyetçi kahramanlık hikayelerinin figüranı olarak kalmışlardır.³⁵⁹ Askerlik görevini bitiren her Türk erkeği, milliyetçi öğretilerle bezenmiş sadık bir vatandaş olarak hayatına devam etmektedir. Milliyetçi ideolojide askeri başarıların yeri yadsınamayacak derecede önemlidir. Devletlerin hem savunma hem de ilerlemek için öncelikle savunma güçlerini kuvvetlendirmeye yöneldikleri genel bir kanıdır. Dolayısıyla, devlet ve millet için yapılabilecek en büyük hizmet ve aynı zamanda fedakârlık kabul edilen askerlik, erkekleri toplumların içinde ayrı ve özel bir yere koymaktadır.

Askerlik hizmetinde bulunamayan kadınlar ise, anne ve eş olarak, askerlik hizmetine dolaylı katılım sağlayabilmektedirler. Senem Kaptan, erkek çocuğu olan kadınların,

³⁵⁸ Aydın, “Popüler Kültür ve Milliyetçilik: Sokağın Hissi”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, s. 55-58.

³⁵⁹ Simten Coşar, Aylin Özman, “Milliyetçiliğin Erkek Anlatısı: Eril Pasajlarda Kadın Silüetleri”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, s. 336.

çocuklarının askerlik süresi boyunca kendilerini toplum içinde farklı bir statüde hissettiklerini tespit etmiştir. Yazarın yapmış olduğu görüşmelerde kadınlar askerliği hem bir görev hem de vatan borcu olarak tanımlamaktadırlar.³⁶⁰ Oğullarının askerlik hizmeti boyunca endişe dolu günler geçiren kadınlar, bu süre zarfında endişenin yanında, millete karşı görevlerini bir nebze de olsa getirebilmenin gurur ve mutluluğunu yaşamaktadırlar. Kırılgan, zayıf ve narin beden, ruh ve akıllarıyla toplumsal cinsiyetçi ayırmada ikincil konuma taşınan kadınların, toplum içinde itibarlı bir noktaya yükselmesine imkân sağlayan asker annesi olmak son derece hassas bir konudur.

Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora birlikte yazdıkları makalelerinde, bir asker millet olarak tanımladıkları Türk milletinde, zorunlu askerlik uygulamasının yansımalarından bahsetmektedirler. Yazarlara göre, zorunlu askerlik uygulaması, birinci sınıf vatandaşlığı erkilleştirmekte ve erkeleri devlete yaklaştırmaktadır. Erkekler zorunlu askerlik uygulamasıyla, vatanlarını savunan eylemci vatandaşlar olarak görevlendirilmişlerdir. Bu durumun kadınların vatanla özdeşleştirilmesine, kadınların savunulması gereken pasif özneler haline getirilmesine sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Makalede, askerlik hizmeti boyunca komutanlarından aldıkları emirlere uyan erkeklerin, askerlik hizmetleri sona erdiğinde, evlerinin komutanı olduğu belirtilmiştir.³⁶¹ Türk milletinin ordu-millet ya da asker millet olarak ifade edilmesi ve ilk okul çağından itibaren eğitim materyallerinde, millet tanımının bu şekilde yapılıyor olması, cinsiyetçi milliyetçilik anlayışını desteklemektedir.³⁶² Yalnızca erkeklerin askerlik yaptığı ve asker millet olarak tanımlanan bir milletin içinde kadınların konumları ikincilleştirilmiş olmaktadır. Gerek son dönem Osmanlı'da ve gerekse Erken Cumhuriyet döneminde savaş ortamı, diplomatik ilişkiler asker gücünü ve ordu kuvvetini son derece gerekli kıldığından; askerlik ve ordu kültürünün toplumsal kültüre yansımaları kaçınılmaz olmaktadır. Toplum içinde askerliğin önem arz etmesi, ordu-asker ilişkilerinin ve disiplininin toplumsal yaşama, kültüre ve toplumsal cinsiyet yapısına yansımaları kaçınılmaz kıldığı düşünülmektedir.

³⁶⁰ Senem Kaptan, "Çatlakların Gölgesinde Militarizm: Türkiye'de Askerlik, Annelik ve Toplumsal Cinsiyet", **Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkeklikler**, Haz. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 337-343.

³⁶¹ Ayşe Gül Altınay, Tanıl Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", **Milliyetçilik**, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4, 5. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 143-145.

³⁶² Kancı, "Türkiye'de Eğitim, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, s. 103.

Özellikle savaş dönemleri, militarizmin kolayca hissedildiği zamanlar, kadınlık ve erkeklik tanımlarını oldukça net bir biçimde ortaya koyan dönemlerdir. Ancak, kadınlar giriştikleri varlık mücadelesini militarizm rüzgarlarının estiği savaş günlerinde de sürdürerek kendilerini kanıtlamışlardır. Örneğin Balkan Savaşı, kadın erkek herkes üzerinde panik havası yaratmıştır. O zamana kadar erkeklerle birlikte çalışamayan ve dernek faaliyetlerinde yardım işlerinden başka işlerle uğraşamayan Türk kadını, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” isimli derneği kurarak, milli mücadelede erkeklerle omuz omuza mücadele içinde olduğunu göstermiştir.³⁶³ Faaliyete geçen kadınlar arasında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Heyeti de bulunmaktadır. Şefika Kurnaz, cemiyetin 8 ve 13 Şubat 1913 tarihlerinde konferanslar düzenleyerek yardım topladığını belirtmektedir. Kurnaz’ın belirttiği üzere, birçok kadının da değerli mücevherlerini bağışladığı konferansta konuşmacı olarak yer alan kadınlardan biri de Halide Edip’tir. Konuşmasından küçük bir bölümüne burada yer verilen yazar, Türk kadınlarını, ülkenin içine düştüğü durumda sorumlu görmektedir:

“... Türkiye, küçük bir Bulgaristan gibi değil, dünyanın en büyük memleketleri gibi mamur olacaktı. Eğer olamadı ise, kabahat kimde? Türk olmasını unutan bizlerde, erkek ve kadında da! Tabii, kadınlar bu ‘Kabahat neden bizde’ derler, değil mi? Evet, kadınlarda da! Türk kadınları her şeyden evvel Türk kadını olduklarını hissedeydiler, Türk anaları hepsi çocuklarına yenilemez, yıkılmaz bir Türk gayreti, milliyetini yükseltmek ve sevmek aşkı aşılama idiler, memleketimiz başka, pek başka olurdu. Bir millete, o milleti yegâne ileri götürecek olan his olan milletperverlik aşılabilmesi evvela kadınlarının milletperver olmalarına bağlıdır. Bu her yerde muhakkak surete lazımdır...”³⁶⁴

Öncü kadınlarda militarizmin etkisi, milliyetçi duygu ile bezenmek ve milli bilinci yüksek çocuklar yetiştirmek şeklinde kendini göstermektedir. Çünkü, anne olmak kadın için vazgeçilmezdir. Söz konusu millet olduğunda da kadından beklenen görevler, yine annelik rol ve görevlerinin çerçevesinde tanımlanmaktadır.

Kurtuluş Savaşı ise, Cumhuriyet tarihinde ordunun milletin merkezi konumuna yerleşmesini sağlamıştır. Şerifsoy, Kurtuluş Savaşının ardından askerlerin bu kez düşmana karşı değil cehalete karşı savaşmakla görevlendirildiklerini dile

³⁶³ Afetinan, **a.g.e.**, s. 126-127.

³⁶⁴ Şefika Kurnaz, **Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 7-45.

getirmektedir. Şerifsoy'un belirttiği üzere, daha ziyade kırsal bölgelerden ve okur-yazarlığın düşük olduğu yerleşim yerlerinden seçilen askerlerden, sıkı bir eğitim programıyla bezendikten sonra yaşadıkları bölgelere döndüklerinde öğrendikleri bilgileri paylaşmaları beklenmiştir.³⁶⁵ Çoğu hayatında ilk kez askerlik sebebiyle yaşadığı bölgeden uzaklaşarak farklı sosyal çevrelerle de tanışarak geniş bir bakış açısı kazanmıştır. Bu noktada, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar ve erkekler arasında uçurum oluşmaya başlamıştır. Toplumun büyük çoğunluğunun kırsal bölgelerden oluştuğu bir dönemde askerlik, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin oluşmasında belirleyici bir argümandır.

Özta, milli mücadele döneminin, ideal Türk kadını kimliğinin kurgulanmasında belirleyici bir aşama olduğunu düşünmektedir. Kadınlar için uyanış ve özünü keşif süreci olarak tanımlanan savaş yıllarında kadınlar, savaşa bilfiil katılarak dünya çapında bir ilke imza atmışlar ve ilham kaynağı olmuşlardır. Özta' a göre sırtında bebeği ile mermi taşıyan ya da hamile olduğu halde orduya hizmet etmekten geri durmayan kadın sembollerinin, kadınların salt erkeklerden boşalan kamusal alandaki işleri devam ettirmekle kalmadıklarını örneklendirmektedir.³⁶⁶ Kurtuluş Savaşı'nda ordunun silahlarını sırtında ve kağnısında taşıyan Türk köylü kadınları, bağımsızlık savaşının sembolleri olmuşlardır.³⁶⁷ Kurtuluş Savaşı esnasında kadınların sadece yardımcı olarak değil bilfiil savaşın içinde de yer aldıkları örnekler arasında bulunan birkaç isime örnek vermek gerekirse: Gördesli Makbule, 1921 yılında eşiyle evlenir evlenmez eşiyle birlikte bir çete örgütlemişlerdir. Gördesli Makbule Hanım, birkaç ay sonra savaş alanında hayatını kaybetmiştir. Benzer bir şekilde Tayyar Rahmiye Hanım IX. Tümeğe bağılı bir gönüllüler müfrezesini komuta etmiştir. Rahmiye Hanım da 1920 yılında Fransızlar tarafından savunduğu bölgenin ele geçirilmesinden kısa bir süre önce can vermiştir.³⁶⁸ Gördesli Makbule Hanım ve Rahmiye Hanım gibi nice örnekler mevcuttur.

Şükufe Nihal, 1955 tarihinde yayınlanan Vatanım İçin isimli romanında Türk kadının savaşta tüm benliğiyle mücadele ederek savaşa bizzat dahil olduğunu şöyle anlatmaktadır:

³⁶⁵ Şerifsoy, **a.g.e.**, s. 182-184.

³⁶⁶ Özta, **Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, s. 61.

³⁶⁷ Afetinan, **a.g.e.**, s. 105.

³⁶⁸ Caporal, **a.g.e.**, s. 175-177.

“... Yirmi yaşındaki vatan kızının dehası ona zaman geçmeden emrini vermişti... Ateşli Gördes kızı, bütün ömrü boyunca ruhunu kavuran ‘kurtarıcı melek’ heyecanı şu son dünyadan ayrılış anında her zamandan fazla şahlanmış, onu alev kanatlı bir mabude haline getirmişti...Makineli tüfengin susturduğu kahramanlardan birinin yanına koştu, hala avucunda sımsıkı tuttuğu tüfengini çekti; hızla koşmaya başladı. Budala bir gafletle önüne çıkan gölgeler birer birer yere yuvarlandılar.Elindeki silahın kurşunları tükenince, kurtarıcı melek bir başka yaralıya, ondan sonra bir başkasına koşuyor, onların yarım kalan vazifelerini tamamlıyor.”³⁶⁹

Nihal, eserinde kadınların çatışma içine dahil olduklarını anlatırken kadınların istediklerinde, milliyetçi ideolojinin yerleştiği zayıflıktan çıkarak cesurca savaşabileceğine işaret etmektedir.

Savaş yıllarında yaşayan kadınların, vatanın savunması ve askerliğe karşı hassasiyetleri güçlü duygularla beslenmiştir. Pakize Türkoğlu, Cumhuriyet yıllarında köyünde yaşanan dönüşüm ve duygulardan bahsederken zaman zaman köyün kadınlarına da değinmektedir. Yazarın anılarının geçtiği köy Alanya'nın Karatepe köyüdür. Köyün ünlü yaşlılarından biri olan Karaba (Kara aba) akıyla nice ünlü okumuşa bedel görülmüştür. Türkoğlu'nun belirttiği üzere eşini seferberlikte kaybeden kadın, köyleri erkeksiz kaldığında muhtarlık yapmıştır. Köyün erkeklerine verdiği nasihatler ise, Karaba'nın vatanına ve vatanın savunmasına karşı duygularını yansıtmaktadır: “Yunan'dan kaçılmaz, Kemal'e ihanet edilmez”.³⁷⁰ Türkoğlu'nun verdiği bilgiye göre Karaba, Kurtuluş Savaşı'ndan kaçanları yüreklendirerek tekrar askere göndermeyi başarmış bir kadındır. Kadınlar, askerlik hizmetinde bulunmakla görevli tutulmadıkları ve ordu içindeki eğitime tabi kılınmadıkları halde, askerliğin millet savunmasında ne denli önemli olduğunun farkına vararak ellerinden gelen tüm gayreti göstermişlerdir.

Kemalist ideolojinin, yurttaşların millete bağlanmalarını sağlamak amacıyla militarizmi gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline getirmiş olması, ordunun varoluşunu ve misyonunu yücelten militarist anlayış, toplumdaki cinsiyet hiyerarşisinin

³⁶⁹ Şükufe Nihal, “Vatanım İçin”, **Şükufe Nihal Bütün Eserleri III.Cilt: Romanlar (1951-1955)**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 363.

³⁷⁰ Pakize Türkoğlu, **Kızlar da Yanmaz: Genç Cumhuriyet'te Köy Çocuğu Olmak**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, s. 148.

içselleştirilmesinde rol oynamıştır.³⁷¹ “Milliyetçi ideolojinin çok iyi eklemlendiği erkeklik olgusu ile olan ilişkisi”³⁷² bu süreçte karşımıza net bir biçimde çıkmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde, yüksek eğitim alabilen kadınların arasında Mustafa Kemal Atatürk’ün manevi kızı olan Sabiha Gökçen’in başarıları ise, dönemin kadın imgesini, militarizmi ve milliyetçi ideolojinin temel dayanaklarını sorgulatmaktadır.

Dünyanın ilk kadın savaş pilotu olan Sabiha Gökçen’in militarizm ve kadın konusunda özel bir yeri vardır. Milliyetçi ideoloji kadını askeri alanın dışında bırakırken, Sabiha Gökçen savaş pilotluğu görevinde bulunarak kadınlığı farklı bir biçimde yaşatmıştır. Kadınlığı yalnızca millete karşı bir görev olarak görmekle kalmamış ve erkeklerle eşit haklarda ve birlikte, millet için mücadelede yer almış bir kadındır.³⁷³ Alanında ilk olan ve kadınların ev içi alandan çıkmakta zorlandıkları bir dönemde, savaş pilotluğu yapan Sabiha Gökçen, arzulanan modern kadınlığın simgesi olmuştur.

Halit Kıvanç’ın 1956 yılında Sabiha Gökçen ile yapmış olduğu söyleşi ve söyleşinin yazılı hale getirilmesi, Atatürk’ün kadınların eğitim alabilmesi ve her türlü görevde bulunabilmesini desteklediğini görmek açısından önem taşımaktadır. Sabiha Gökçen’in Halit Kıvanç ile olan sohbetlerinde, davet üzerine çıktığı Balkan turuna dair anılarını paylaşmak ilgi çekici olacaktır:

“‘Balkan Antantı’ adı verilen Balkan devletlerini birlik içinde tutmayı hedefleyen girişimler, Mustafa Kemal’in hastalığının ilerlediği bir dönemine denk gelmiştir. Bu süreçte, Balkan devletlerinden bir teklif gelmişti. İlgili duydukları ilk kadın havacısını ülkelerine davet etmek istemekteydiler. Bu davet ile manevi kızı Sabiha Gökçen ile bir kez daha gurur duyan Atatürk, Sabiha Gökçen’in bir an evvel gitmesi için hazırlıkları başlatmıştı. Amerika’dan yeni gelmiş olan bir uzman pilot nezaretinde çalışmaktaydı, Sabiha Gökçen. Ancak, Atatürk’ü hastalığının ilerleyen bu günlerinde yalnız bırakmak istemeyen ve sıhhatinden büyük endişe duyan Sabiha Gökçen, Atatürk’ün hazırlıklarının ne aşamada olduğu yönündeki sorularına, henüz hazır olmadığını söyleyerek cevap vermekteydi. Durumu fark eden Atatürk, Sabiha Gökçen’in hocasından rapor isteyerek

³⁷¹ Nil Mutluer, “Türkiye’de Cinsiyet Hallerinin Sınırları: Namussallaştırma”, **Cinsiyet Halleri: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları**, Haz. Nil Mutluer, İstanbul, Varlık Yayınları, 2008, s. 19.

³⁷² Joane Nagel, “Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik”, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Çev. Aksu Bora, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 75.

³⁷³ Ayşe Gül Altınay, “Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen”, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 278.

uçuşa hazır olduğunu öğrendi ve manevi kızını, vazifesini aksatmaması, davetleri geri çevirmemesi yönünde öğütleyerek, sağlığı konusunda da içini rahatlattı.”³⁷⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi kızı olan Sabiha Gökçen'in tek başına Balkan başkentlerinin üzerinden uçuşması ve gittiği yerlerde kadın hakları üzerine konuşmalar yapması ise, Türk kadınının başarısını ve modernliğini kanıtlamak için atılmış bir adımdır.³⁷⁵

Türk kadınının gerek milli mücadelede gerekse modern hayatta aktif bir biçimde yer almasını, sadece Atatürk'ün ender görülecek bir lider ve devlet adamı olmasına bağlamayan Sabiha Gökçen, anılarını yazdığı kitabında Atatürk'ü adeta kutsal bir varlık olarak anlatmaktadır. Sabiha Gökçen sözleriyle, Atatürk'ün Türk kadını hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Hiçbir devlet adamı, hiçbir lider kendi ülkesinin kadınlarını Atatürk kadar takdir etmemiş, yüceltmemiş, layık olduğu yeri alması için insanüstü gayret göstermemiştir. En ilkel hayatı bile kadınlara çok gören bir toplumu, kısa bir süre içinde Batılaştırmış, bu yanlış davranışları ve kadını ikinci sınıf insan olarak gören inançları kökünden silip atmıştı. Türk toplumunda kadın, kendine özgü saygın yerini Atatürk ve onun devrimleri sayesinde almıştır. O bizim kadınlarımızın, bizim genç kızlarımızın dünyanın en yetenekli, en iyi, en erdemli insanları olduklarına içtenlikle inanıyordu. Bu nedendir ki onları yaşamın her safhasında iş hayatının ortasında, çalışırken, başarırken ve yükselirken görmek istiyordu.”³⁷⁶

Sabiha Gökçen, Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine sunduğu imkanlar dahilinde, eğitimini tamamlayarak Türk kadınına cesaret vermiştir. Erken Cumhuriyet döneminde kadınlara açılan yüksek öğrenim olanaklarından yararlanabilmek her kadın için mümkün olamamıştır. Sabiha Gökçen, dönemin sembol isimlerinden biri ve cumhuriyet kadını olarak, Erken Cumhuriyet dönemi inkılaplarını Atatürk'ün kişiliğinde kutsayan bir yaklaşıma sahiptir. Değerlendirmelerinde, Atatürk'ü yakından tanımış ve kendisiyle çokça vakit geçirmiş olmasının da payı büyüktür.

³⁷⁴ Halit Kıvanç, **Bulutlarla Yarışan Kadın: Halit Kıvanç, Sabiha Gökçen'le Söyleşiyor**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 67-71.

³⁷⁵ Findley, **a.g.e.**, s. 263-264.

³⁷⁶ Oktay Verel, **Sabiha Gökçen: Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982, s. 69.

Milliyetçilik ve militarizmin kadınlık ile ilişkisinin incelendiği konulardan biri de namus kavramıdır. Toplumsal cinsiyet konusu içinde değerlendirebileceğimiz namus kavramı, toplumsal cinsiyetin iktidar tarafından ve toplumun kültürel değerleri altında işlenen ve anlam kazanan bir olgudur.³⁷⁷ Milliyetçi ideolojide ise namus, ülke sınırını temsil eden bir simge olarak tahayyül edilmiştir.³⁷⁸ Kadın bedeninin vatan ile eş değer tutulması neticesinde, kadının namusu vatanın namusu anlamına gelmektedir.³⁷⁹ Savaş zamanlarında kadınların tecavüze uğraması milliyetçi bir eylem olarak kullanılmaktadır. Kadın bedenine uygulanan şiddet vatana uygulanmış kabul edilmektedir.

Milliyetçi ideolojide, biyolojik üreyim ve kültürün nesilden nesile taşınması noktasında, ailenin ve büyük bir aile olan milletin namusunu temsil eden kadına yüklenen kilit rol, yine kadın cinselliğini milliyetçiliğin ilgi alanına almaktadır.³⁸⁰ Bu nedenle, Rubina Saigol, kadın cinselliğinin millileşmesi, milleti ve vatani için çarpışacak asker ve çalışacak işçiler doğurup yetiştirmesi sebebiyle kadınların, bedenlerinin kontrolünü kaybettiklerini iddia etmektedir.³⁸¹ Erkekler, milletin kurucuları ve koruyucuları olarak kadın cinselliğinden sorumlu kılınmaktadırlar. Ayrıca, kadının utancı ailenin utancı olarak görülürken, ailenin utancı milletin utancı ve erkeğin utancı olarak kabul edilmektedir.

Bu anlayış, uzun bir tarihi geçmişe tanıklık etmektedir. Hanna Arendt de Eski Yunan'da özel alanın kutsal kabul edildiğini belirtirken, bu anlayışı özel hayatın, hayatı genel anlamıyla idam ettirmesi ile gerekçelendirmektedir. Bunun için çalışma ve üremenin gerekli görüldüğünü dile getiren Arendt, bu sebeple kadınların ve kölelerin zorunlu olarak eşitsizliğe ve iktidarın keyfi yönetimine maruz bırakıldığını ifade etmektedir.³⁸² Üremeye duyulan ihtiyaç ve zorunluluk, kadınları etkisizleştirmektedir. Devletler, aile kurumu aracılığıyla kadın bedenini ve cinselliğini yönetmektedirler.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; hem ordu, asker, teknoloji, savunma sanayi gibi fiziki alanlarda hem de zihinsel ve ruhsal süreçlerde her an savaş olacağı düşüncesiyle

³⁷⁷ Butler, **a.g.e.**, s. 49-51.

³⁷⁸ Mutluer, **a.g.e.**, s. 23.

³⁷⁹ Rubina Saigol, "Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri", **Vatan, Millet, Kadınlar**, Çev. Tansel Güney, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 250.

³⁸⁰ Nagel, **a.g.e.**, s. 84-86.

³⁸¹ Saigol, **a.g.e.**, s. 236.

³⁸² Julia Kristeva, **Kadın Dehası Birinci Cilt Hanna Arendt**, Çev. Zeynep Mertoğlu Oğur, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2012, s. 210.

hazır olmayı gerektiren ve içinde aşırılıkları barındıran militarizm, milliyetçi ideolojinin kadın imgesi ile ilişkili bir yapıya sahiptir. Militarizmin, askerlik ve ordu hizmetlerine olan ihtiyacı arttıkça, bir bakıma kadın, toplumda erkeklere nazaran ikincil konuma itilirken öte yandan da biyolojik yapısı gereği simgesellik ve kutsallık üzerinde inşa edilen değerlere tabi kılınmaktadır.

Doğurganlık özelliğine sahip olan kadın bedeni, milletin topraklarını ve sınırını temsil etmektedir. Bu doğrultuda özel olan kadın bedeni politik bir anlam kazanmaktadır. Kadının namusu, milli toprak bütünlüğünü temsil etmektedir. Askerlik hizmetiyle milletin toprak bütünlüğünü koruyan cesur ve savaşçı erkeklerin, kadınların bedenleri üzerindeki tahakkümleri meşru bir zemine oturmaktadır. Kadınların, milliyetçi ideolojide zayıf görülen fiziki ve manevi yapıları gereği, korunmaya ihtiyaçları olduğuna kanaat getirilmiş ve kadın bedeni eril kontrol altına alınmıştır.

Kadınlar, militarist alandan uzak tutulmalarına rağmen, inkılaplar uygulamaya koyuluncaya kadar Türk kadını, varlığını kanıtlamak için girdiği mücadeleye, savaş dönemlerinde de kimi zaman devletin en önemli kurumlarından ordu içinde kimi zamansa ordu arkasında destek hizmetler görerek devam etmiştir. Hatta dünyaya getirilecek sağlıklı erkek çocuklar da kadınların milli mücadeleye katılımlarının dolaylı bir yolu olmuştur. Ancak, savaş pilotluğu yapmış olan Sabiha Gökçen gibi istisnai kadınların dışında militarist alanda ön plana çıkan kadın yok denecek kadar azdır. Milliyetçi ideolojinin kadın imgesi, namus konusuyla kadın bedeni ile milletin toprak bütünlüğünü ve sınırlarını örtüştürürken, kadınları militarist alandan uzak tutmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANLARINDA “YENİ KADIN” İMGESİ

Milletleşme mücadelesinde, milliyetçilik akımı edebiyat sınırları içerisinde filizlenmiştir. Romanlar, milletleşme sürecinin asıl etmenlerinden biri olmuştur.³⁸³ Cumhuriyet Dönemi Türk romanı, bütünüyle bir kimlik arayışının ve bu kimliğe, millete ait özelliklerin farklı bakış açılarının ifadesi haline gelmiştir.³⁸⁴ Cumhuriyet Döneminde romanların bu denli çok yazılmasının en önde gelen sebeplerinin başında ise bütün ülkede yaygınlaşan eğitim seferberliğidir.³⁸⁵ Topluma verilmek istenen yönde ve iletilmek istenen mesajlarda, edebiyat büyük bir sorumluluk üstlenmiştir. Edebi alanda ise romanlar ve roman karakterleri, içimize işlemiş ve örnek aldığımız kahramanlarımız olmuşturlardır.

Romanlarda amaç, Ömer Türkeş'in tanımıyla şöyle verilmektedir: "Anlatım yolu olarak düzyazıyı kullanan öykü ve roman; insanların başlarından geçen olayları, iç dünyalarını ya da "insan-insan, insan-toplum, insan-doğa" ilişkilerini, "yer, zaman, kişi, olay/durum, anlatıcı" öğelerine bağlayarak ayrıntılarıyla öykülemeyi amaçlar."³⁸⁶ Roman tarihinde, kadınlar ise unutulmaması gereken bir yere sahiptirler. Aşk hikayesi ve daha birçok kadın sanatı, Cemil Meriç'in belirttiği üzere, yaratıcısı Japonya'da da, Fransa'da da kadın, İngiltere'de de modern hikaye, Jane Austen, Bronte kardeşler gibi kadın yazarlarla başlamaktadır.³⁸⁷ Türk edebiyatında ve milletleşme sürecinde de Halide Edip Adivar, Nezihe Muhiddin ve Şukufe Nihal gibi kadın yazarlar rehber olmuşturlardır. Adı geçen bu yazarlar, feminist bilinç kazanmış olmaları sebebiyle milliyetçi ideolojinin kadın tanımını romanlarında sorgulamışlar ve eleştirmişlerdir. Bu bölüm içinde romanlarına yer verilecek yazarlar içinde erkek yazarlar da bulunmaktadır. Dönem içinde milli bilinç ve sorumlulukla eserlerini kaleme alan ve bölüm içinde romanlarına değinilen erkek yazarlar arasında Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa yer almaktadır.

Dönem içerisinde yazılan romanlarda, erkek ve kadın yazarların eserleri arasında farklı bakış açılarının olduğu gözlemlenmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi romanlarında, özellikle de erkek yazarların romanlarında, kadınların bir birey

³⁸³ A. Ömer Türkeş, "Milli Edebiyattan Milli Romanlara", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 811.

³⁸⁴ Şerif Aktaş, "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı Hakkında", **Cumhuriyet IV. Kültürel Değerlendirme**, Ankara, 1998, s. 2890.

³⁸⁵ Alemdar Yalçın, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı Genel Değerlendirme", **Cumhuriyet IV. Kültürel Değerlendirme**, Ankara, 1998, s. 2912.

³⁸⁶ Hulusi Geçgel, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, 3. Bs., Ankara, Anı Yayıncılık, 2011, s. 259.

³⁸⁷ Cemil Meriç, "Tarif Edilemeyen Tür", **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Haz. Hulusi Geçgel, 3. Bs., Ankara, Anı Yayıncılık, 2011, s. 270.

olmaktan öte anne ve eş olarak yer aldıklarını görmek, kadınları birer siluet haline getirmiştir.³⁸⁸ Feminizmi özümseyen Halide Edip Adivar gibi yazarların romanlarında ise kadın-erkek arası ilişkilerde milliyetçi bir yoldaşlık kendisini göstermeye başlamıştır. Millî bir kimlik oluşturma çabası, bu çerçeveye oturtulan kadın sembeller üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır.³⁸⁹ Ancak kadın yazarlar her ne kadar feminizmi içselleştirmiş ve yerleşmiş, kalıplaşmış değerleri sorgulayan, eleştiren aydınlar olsalar da annelik konusunda hassas davranmışlardır. Cumhuriyet inkılapları ile kadınların kamusal alanda görünmeye başlayıp başlamamaları, kamusal alanı belirleme yetkisine sahip olmaları ya da olamamaları arasındaki ayrımlar ve bu süreçte anneliğin önemi gibi konuları dikkate alan tartışmalar geçerliliğini korumaktadır.

Erken Cumhuriyet dönemindeki, sosyo-politik değişim ve dönüşüm sürecinden en fazla etkilenen kadınlar olmuştur. Türk romanında kadın kimliğinin işlenişi ve geçirdiği değişim, ülkenin geçirdiği siyasi ve sosyal değişimlerle paralel bir çizgide ilerlemiştir.³⁹⁰ Kadınların özgürleşmesi yolunda pozitif adımlar atılmıştır. Bu süreçte hatta son dönem Osmanlı'dan itibaren, modernleşmeye duyulan ihtiyaç, kadınlara tanınacak haklara kapı aralamıştır. Ancak milletleşme sürecinde, milliyetçi ideolojinin rehberliği modernleşmeyle birlikte kendisini daima hissettirmiştir. Modern olanın milli ve geleneksel olanla uyum içinde olmasına özen gösterilmiştir ve bu konu oldukça tartışılmıştır. Tartışmanın gerçekleştiği alanlardan biri de romanlar olmuştur. Milliyetçi ideolojinin “yeni kadın” imgesi, romanlar aracılığıyla, eğitim, çalışma yaşamı, aile içi ilişkiler ve görev paylaşımı, militarizm ve namus olgusu gibi kavramlar üzerinde yoğun bir biçimde tartışılmıştır. Bölüm içerisinde yer alan alt başlıklarda, sözü edilen olgular romanlardan alınan örnek kesitler ile birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3. 1. Dönemin Kadın Anlayışı: “Yeni Kadın” İmgesini Anlamak

Erken Cumhuriyet döneminde, yeni rejime uygun yeni bir kadın modeli tahayyül edilmiştir. Bir taraftan milliyetçi ideolojinin köprü görevinde gördüğü ve toplumda ikincil bir konumda yer alan kadınlar, inkılaplar ile başlayan özgürleşme sürecinde siyasi vatandaşlık statüsü kazanmakla birlikte ayrıca, kamusal alanda çeşitli görevlerde

³⁸⁸ Sibel Bayram, “Tarih Boyunca Kadın ve Türk Edebiyatında Değişen Kadın İmgesi”, **Köprü Dergisi**, S: 113, Kış, 2011.

³⁸⁹ Çimen Günay Erkol, “Osmanlı -Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm” **Türkiyat Mecmuası**, C.21, 2011 Güz, s. 149-150.

³⁹⁰ Ramazan Gülemdam, **Türk Romanında Kadın Kimliği: 1946-1960**, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınevi, 2006, s. 357.

çalışabilme, eğitim alma ve hatta milletvekili olabilme haklarını elde ederek evlerinin sınırları dışındaki hayatı tecrübe etmeye başlamışlardır. Ancak diğer taraftan da kadınların kamusal yaşamda ve toplumda yer almaya başlaması, özgürleşmesi erkeklerin tereddüt, kaygı ve korku yaşamasına neden olmuştur.³⁹¹ Arzulanan vatandaşlık ve kadınlık modelinin topluma yerleştirilmesinde, önceki bölümde yer verildiği gibi Füsun Üstel'in öne sürdüğü makbul vatandaşlığın sağlanmasında romanlar etkili araçlar olarak görülmüştür. Birinci bölümde işlenen, dönem içerisinde yaygınlaşan Ziya Gökalp'in sentezci anlayışı ve akabinde yeni olan ile eski olan arasında sıkışıp kalan kadınlık tanımı, romanlarda da karşımıza çıkmaktadır. Modernleşmeci erkek, kendi denetiminde bir "yeni kadın" imgesi yaratırken; yeni koşullarda, eskiyi ve ataerkil olanı korumaya gayret eden bir tutum takınmıştır. Bu arada kalmışlık sendromu ise kadınlık tanımını ve "yeni kadını" bir muamma haline getirerek; yeni Türk aydınının gözündeki kadını, vatan ve milliyetçilik ile ilişkilendirilen, yeni nesilleri yetiştirecek bir anne ve erkeğin fikir arkadaşı olarak kurgulamıştır.³⁹² Son kertede, "yeni kadın" imgesi, Batı karşısında, toplumda ikinci sınıf muamelesi gören kadınların toplumdaki yerlerinin bir nebze olsun erkeklerle eşit seviyeye getirilmesi yönünde atılan adımlar, modernleşme arzusu ve ihtiyacı ile milliyetçi çizgi arasında sıkışıp kalmıştır. Eski ve yeni, Doğu ve Batı, geleneksel ve modern, modernleşmeci ve milliyetçi akımların arasında kalan yeni kadınlık tanımı, dönemin romanlarında işlenen konuların başında gelmiştir.

Bir yandan kadınların yaşam biçimlerinde devrim niteliğinde değişimler başlatan ve diğer yandan da kadınları eski ve yeni arasında bırakan inkılapları Falih Rıfkı Atay, Zeytindağı adlı eserinde şu cümle ile anlatmaktadır: "Üsküdar'dan entariyi kaldırmak, Merkez Kumandanlığı koğuşunda kadın döndürmek, yahut sokakta aynı arabaya binen kadın ve erkeklerden karı-koca vesikası sormamak, hemen hemen devrimcilik gibi ileri davranışlardı."³⁹³ Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet döneminde yaşamış bir aydın olarak Atay, bugün oldukça basit görünen simgesel adımların, o günün koşullarında ne denli büyük etki yaratan köklü değişimler olduğunu vurgulamıştır.

Söz konusu köklü değişim ve dönüşümler ile başlayan süreçte yaşanan endişe ve kaygıları, erkek yazarların kaleme aldıkları romanlarda, kadınların milli duygularını yitirmeleri, annelik görevini ve ailelerine karşı sorumluluklarını yeterince yerine

³⁹¹ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 151.

³⁹² Günaydın, **a.g.e.**, s. 193.

³⁹³ Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2004, s. 29.

getirememeleri ve ailelerinin dağılmasına sebebiyet vermeleri gibi çeşitli suçlamalar şeklinde görmek mümkündür. Fakat bilinçlenen ve güçlenen “yeni kadın”, erkekler için endişe kaynağı olurken; Halide Edip gibi feminist yazarlar içinse “erkek bencilliği”, kadınların önündeki bir tehdit olarak ele alınmış ve romanlarında işlenmiştir.³⁹⁴ Kadınların zayıf varlıklar olmalarına duyulan inanç, yeni özgür ortamda kültürel, geleneksel ve temel değerlerinin yiteceği endişesini arttırmıştır. Çünkü dönemin resmî ideolojisi milliyetçilikte kadın, geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran bir simge olarak görülmekte önem kazanmaktadır.

Deniz Kandiyoti'ye göre ise arada bırakılan “yeni kadın” imgesi, romanlarda kurgulan kadın modelinde milliyetçi, kurtulmuş ama iffetli olmak üzerinde yükselmiştir.³⁹⁵ Kadınlara yüklenen ve geçmişten gelen bu asıl görevler mevcudiyetini korurken, yükselen milliyetçi duygularla beraber, Erken Cumhuriyet dönemi romanlarında kadınların kurtuluşu da milletin kurtuluşu olarak görülmüştür.³⁹⁶ Bu nedenle, kamusal yaşamda eskisine nazaran daha fazla ve aktif rol almaya başlayan kadınlardan dini, milli ve ahlaki değerleri kaybetmemeleri beklenmiştir. Kadınların kendilerini geliştirmek için atacağı her yeni adım, milletin gelişmesi ve kalkınmasını temsil etmiştir.

Kadınlara yüklenen geleneksel ve milli görevlerin ehemmiyeti gereği kadınlara çeşitli siyasi ve sosyal haklar tanındıkça kadınları kontrol etmeye duyulan ihtiyaç da artmıştır. Çünkü kadınlar hem akıl hem de fiziki yapıları gereği zayıf ve bozulmaya meyilli varlıklar olarak görülmektedir. Reşat Nuri Güntekin, *Bir Kadın Düşmanı* isimli romanında, kadınların iradi zayıflıklarını şu cümlelerle belirtmektedir: “... İrade kuvvetinden mahrum olduğu için kocasının onu zorla oradan uzaklaştırması lazımdır.”³⁹⁷ Romanın baş kahramanlarından biri olan Homongolos, katıldığı bir yemek organizasyonunda, kalabalığa anılarından bahsetmektedir. Ölü taklidi yapması ve insanlar üzerinde bıraktığı etkilerden bahsederken kadınların, daha fazla onu dinlemeye dayanamadıklarını ve buna irade sahibi olamamalarının neden olduğunu anlatmaktadır. Homongolos'un anlattıklarına dayanamayan kadınlar için

³⁹⁴ A.e., s. 196.

³⁹⁵ Kandiyoti, a.g.e., s. 150.

³⁹⁶ Sinan Yıldırım, Yasemin Temizarabacı Yıldırım, “Üç Tarz-ı Tahayyül: Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa'nın Ütopycı Gelecek Kurgularında İdeoloji ve Toplumsal Cinsiyet”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.321.

³⁹⁷ Reşat Nuri Güntekin, **Bir Kadın Düşmanı**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2000, s. 71.

çözüm yolu olarak ise, erkeklerin eşlerine sahip çıkmaları önerilmiştir. Kadınları korumaya duyulan ihtiyaç neticesinde ise evlilik öncesinde sorumluluk babalara düşmektedir. Yine aynı romanın ilerleyen sayfalarında yazar şu satırlar ile kadınların nasıl korunduğunu örneklendirmektedir:

“... Üçüncü çift mahkeme reisinin kızıyla kasabanın belediye doktorudur. O kadar kapalı büyütülmüş bir kız ki hasta olduğu zaman babası doktora bile göstermezmiş. Adamcağızın hulusuna bakın ki çocuğunu evlendikten sonra da yabancı doktor görmeyecek.”³⁹⁸

Sağlıkla ilgili konularda dahi kadınlara karşı kurulan kontrol makinasının esnetilemediği durumlar olabildiği görülmektedir.

Reşat Nuri Güntekin, romanın devamında, kadınları tanımlarken biraz daha detaylandırmaktadır: “Sen kız çocukları gibi nazlı, çekingen, korkak bir gençtin Necdet.”³⁹⁹ Roman kahramanlarında Homongolos, okul arkadaşı Necdet'i sahip olduğu karakteristik yapısı gereği kadınlara benzetmektedir. Necdet'i kadınlara benzeten Homongolos, Necdet'i betimlerken aslında dönemin kadınlara olan yaklaşımını gözler önüne sermiştir. Necdet'in sahip olduğu özellikler gereği arkadaşı Homongolos, Necdet'i daima tehlikelerden korumuştur. Homongolos'un Necdet hakkındaki görüşleri, dönemin kadın tanımı açısından önem taşımaktadır. Romanda, Homongolos'un değerlendirmesi şu satırlar ile ifade edilmiştir:

“... kadıncağızların bazen bir kızları yetişir, çocuk, sevmek ve evlenmek yaşına gelince, annenin ölmüş kalbinde yeni ve hırçın bir emel uyanır: Kızını mutlaka mesut etmek... Kendisi için istemediği bütün güzel şeyleri kızı için ister... Onu mesut görmek kendi kırık hayatı için anlaşılmasız bir tesellidir...”

Fiziken güçlü bir yapıya sahip olması sebebiyle, özellikle ona zarar vermek isteyen arkadaşlarından, anne şefkati ile koruduğu arkadaşına karşı duyduğu hislerden bahseden Homongolos, dönemin kadınlarının neler hissettiğini de oldukça net bir biçimde hissetmektedir.

³⁹⁸ A.e., s. 129.

³⁹⁹ A.e., s. 148.

Reşat Nuri Güntekin'in Dudaktan Kalbe isimli romanında ise baş karakterlerden Melek Hanım'ın oğlu Kenan, romanda şöyle tarif edilmektedir:

"Sokağı hiç sevmezdi. Yalnız, havanın çok güzel olduğu bazı akşam üstleri annesiyle beraber Topaltı'na, yahut Kadifekalesi'ne çıkardı. Çalışkan değildi, derslerine fazla merakı yoktu. Ev işlerinde annesine yardım eder, hatta onun örgülerine, gergeflerine biraz eli yatarı. Komşular onu, haşarıca bir kız olarak yetişen Afife'den ziyade kıza benzetirlerdi."⁴⁰⁰

Sokağa fazla çıkmamak, ev işlerinde anneye yardım ve el işleri, roman boyunca kadınların uğraşları arasında yer almaktadır. Kadınlar genellikle naif, sakin ve çekingen tasvir edilmektedirler. Hatta öyle ki romanda olay örgüsü içinde nükseden hemen her üzücü vaka karşısında kadınların duygusal tepkileri işlenmektedir. Yine, gece karanlık bir gezi esnasında benzer bir yaklaşımla Lamia şöyle betimlenmektedir: "Lamia, korkudan ağlamaya başlamış, Kenan, onu dizlerinin üstüne almış, mütemadiyen gözlerinden, dudaklarından öperek teskine çalışmıştı."⁴⁰¹ Reşat Nuri Güntekin, Bir Kadın Düşmanı eserinden sonra Dudaktan Kalbe isimli romanında da benzer bir teknikle Kenan karakterinde olduğu gibi erkek karakterin özelliklerini anlatırken dönemin kadınlara karşı değişmeyen iradi zayıflık fikirlerini okuyucuya iletmektedir.

Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında gördüğümüz kadınlık tanımına benzer bir yaklaşımı Peyami Safa'nın romanlarında görmek mümkündür. Milliyetçiliği Kemalizm açısından gören, gerçek milliyetçiliğin ve medeniyetçiliğin Mustafa Kemal Atatürk ile başladığını düşünen Peyami Safa'nın⁴⁰² romanlarındaki, "yeni kadın" modeli ise aslında kötü kadındır. Kötü kadınlar, erkeklerin karşı konulmaz doğal ve tensel yanlarına hitap ederek onları etkilemektedir. Bir Tereddüdün Romanı isimli kitabında yazar, düşüncelerine şu cümleler ile dile getirmektedir:

⁴⁰⁰ Reşat Nuri Güntekin, **Dudaktan Kalbe**, 25. bs., İstanbul, İnkılap Yayınları, 2006, s. 28.

⁴⁰¹ **A.e.**, s. 115.

⁴⁰² Ülken, **a.g.e.**, s. 666.

“Bence kadının münevver olması ve erkek seviyesine yaklaşması demek, her şeyden evvel bu iptidai koketriden ayrılması demektir. Romantik devirlerde bu nevi cilvelere aşk mâni olurdu, şimdi de kültür.”⁴⁰³

Kadınların beğenilmeye karşı düşkünlükleri, Peyami Safa’ya göre kadınların erkeklere yaklaşmasına ve münevver olmasına engel olmaktadır. Zira kadınların münevver olması, erkeklere yaklaşması ile birlikte görülmektedir. Eşitliği, aynılıkla eş anlamda gören bir anlayış karşımıza çıkmaktadır. Erkekler ise iyi kadınları sevmeleri gerektiğini bilseler de kötü kadınların cazibesinden kendilerini kurtaramamaktadırlar.⁴⁰⁴ Burada, erkeklerin irade açısından ne kadar zayıf olduklarına karşı doğal bir kabulleniş söz konusudur. Oysa toplumsal yapıda hem fiziken hem de ruhsal açıdan zayıf ve iradesi düşkün olan kadınlar olarak gösterilmektedir.

Peyami Safa, arzuladığı kadın modelini yine aynı romanında bir metafor ile anlatmaya devam etmektedir:

“Sonra büyük bir ev, geniş bir taşlık, bir oda kapısı önüne koşarak gelmiş gibi telaşlı duran ve gözlerinden başka vücudunun hiçbir parçası görünmediği halde, bakışlarının içinde hayret ve masumiyetten bir genç kız olduğu anlaşılan beyaz bir gölge, sonra büyük bir masa, kalabalıklar, beyaz gömlekli bir adam...”⁴⁰⁵

Peyami Safa romanında, kadınları, masum varlıklar olarak gördüğünü ima etmektedir. Beyaz gölge ise kadının masumiyetini simgeleyen bir metafor olarak kullanılmıştır. Milliyetçi ideolojide, etno-sembolizmin temsilcilerinden Smith’in simgelere verdiği önemden birinci bölümde bahsedilmişti. Geçmiş ve gelecek arasında bağ kurmak adına ortaya konulan ve sahip çıkılan simgesel değerler, gelenekselliği sağlam bir zemine oturtarak ileriye taşımaktadır. Erken Cumhuriyet dönemi ile tartışılan ve inşa edilmeye çalışılan yeni kadınlık tanımının modern yanına karşı endişe duyan yazar Peyami Safa da eserinde, geleneksel değerlere önem vermesi üzerine, romanında kadınlarda olması gerektiğini düşündüğü masumiyet için bir metafor kullanmayı seçmiştir. Üstelik masumiyeti simgeleyen beyaz rengin gelinliklerde kullanılan neredeyse tek renk olması, metaforların hayatımıza nasıl işlemiş olduğunu

⁴⁰³ Peyami Safa, **Bir Tereddüdün Romanı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2011, s. 54.

⁴⁰⁴ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 162.

⁴⁰⁵ Safa, **Bir Tereddüdün Romanı**, s. 63.

örneklendirmektedir. Peyami Safa, Canan isimli romanında ise kadınları şöyle tasnif etmiştir:

“Üç türlü kadın vardır: Avam kadını, orta halli kadın, asri kadın. Avam kadını aç kalmazsa kocasını sever, aldatılmazsa aldatmaz. Bunlar mazinin kadınlarıdır. Orta halli kadın, sadıktır. Aç kalsa da kocasını sever. Aldatılsa da aldatmaz, çok sabırlıdır, aşkı uzun sürer fakat bir kere de kızarsa en fena şeyi derhal yapar, derhal sükût eder ve hünersiz, abdal bir fahişe olur. Bunlar hain kadınlardır. Asri kadın, zekidir. Kendi zevkini her şeye ve herkese tercih eder. Mutlaka aldatmak ister, çünkü aile sitemini gülünç bulur ve bu sistemin günün birinde iflas edeceğini bilir. Bunlar istikbalin kadınlarıdır.”⁴⁰⁶

Yazarın modernleşmeye ve kadınların gelişmelerine karşı duyduğu endişe, kadınların serbestlikleri halinde kötü yola meyledecekleri üzerinde inşa edilmektedir. Yazarın kötü olarak düşündüğü yaşam biçimi ise, kadınların kendi kararları ile hareket edecekleri serbest bir yaşam biçimidir. Bu durumun, ailelerin dağılmasına sebebiyet vereceğine inanmaktadır.

Yazar, Canan isimli romanında, benimsediği kadın tanımının dışına çıkmaktadır. Canan'ı kendi dilinde “... becerikli bir kadın değilken bile, kendisinde bir erkek iradesi hissediyordu.”⁴⁰⁷ cümlesiyle ifade ederken, erkeklere özgü birtakım özellikleri Canan karakterinde kurgulamıştır. Burada irade kavramı, kudret, kararlık gibi anlamlara yakın bir manada kullanılmıştır. Cümlede bir karşılaştırma söz konusudur. Kuvvet, irade ve kararlık gibi nitelikler kadınlarda bulunmazken erkekleri tanımlayan özelliklerdir. Bu nedenle, kendinde, alışık olmadığı ve hemcinslerinde de görmediği hisleri duyan kadın, kıyaslamada bulunmaktadır. Romanın sonunda ise baş karakter Canan, annesi tarafından öldürülmektedir. Çünkü Canan, namus kavramına aykırı bir yaşam sürmüştür. Annesi tarafından öldürülmesi, ceza mahiyetinde bir anlam taşımaktadır. Dönemin benzer konularında yazılan romanlarında olduğu gibi Canan'ın hayatına hazin bir şekilde son verilmiştir. Canan'ın yasak aşk yaşadığı Lami Bey ise, eski eşi Bedia'ya geri dönmüştür. Lami Beyin eski eşine dönüş kararı ile romanda verilmek istenen mesaj ise; aile kurumunun vazgeçilmez aidiyetliği ve önemidir.

⁴⁰⁶ Peyami Safa, **Canan**, İstanbul, Alkım Yayınları, 2012, s. 164.

⁴⁰⁷ **A.e.**, s. 10.

Reşat Nuri Güntekin ve Peyami Safa'nın romanlarında gördüğümüz, kadınların zayıflıklarına ve duygusallıklarına yapılan vurgular, inkılaplar ile yasal haklarını elde edinen kadınların, toplumsal yaşamda yer almaya başlamalarına karşı duyulan endişenin ürünüdür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Erken Cumhuriyet dönemi romanlarında ise cumhuriyet ve inkılaplar ile gelen yeni düzen karşısında, eski ve yeni kadınlık karşılaştırmaları ve modelleri sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Kurtuluş Kayalı'ya göre, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, romanlarında, Cumhuriyet öncesi ve sonrası Türk toplumunu değerlendirirken, gelişmeleri eleştirel bir yaklaşım içinde değerlendirmesine rağmen gerekli gördüğü gelişmelerin de arzuladığı ölçüde gerçekleşmemesini de eleştirmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet döneminin, öncesi ile arasında temel farklılıkların bulunmadığını düşünmüştür. Yazarı böyle düşünmeye iten genel gözlemleri ise devlet yönetimi, inkılapların toplumun hemen her yerine eşit düzeyde ulaşmaması, inkılapların sınırlı oluşu ve buna rağmen inkılapların yeterli, kusursuz görülmesidir. Yazar Ankara romanında, yirmi yıl sonrasının ideal tablosunu çizerken aradan geçen kırk yıla rağmen sosyo-kültürel sorunların devam ettiğini dile getirerek eleştirisini beyan etmektedir.⁴⁰⁸ Yazarın dönem romanları içerisinde en fazla araştırmalara konu olan romanı Ankara, yazarın eski ve yeni arasındaki karşılaştırmalarını ve eleştirilerini en fazla dile getirdiği kitabıdır. Ankara romanında, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yaşanan gelişmelere paralel yönde tercihleri ile dikkat çeken romanın baş karakteri Selma'yı şöyle tanımlamaktadır:

“İyi bir tahsil görmüş olmasına ve fikir davalarını çok iyi anlayabilecek bir seviyede bulunmasına rağmen memleket işlerine karışmak emeli gönlünden hiç geçmemişti. O, bu vazifeyi, yaşını başını almış ve hayatta artık kendisi için yapacak bir şeyi kalmamış hanımlara bırakıyordu.”⁴⁰⁹

Memleket meselesinin fedakârlık gerektiriyor olması, henüz bireysel arzularını ve hayata karşı tatminini doyumlamamış olan Selma'yı, memleket meselesinden uzaklaştırmıştır. Tahsil görmek ve fikir davalarını anlayabiliyor olmak, dönemin “yeni kadın” tanımına uyan özelliklerdir. Ancak, milliyetçi ideolojinin hâkim olduğu bir dönemde, memleket meselelerini kendinden yaşça büyük kadınlara bırakan Selma,

⁴⁰⁸ Kurtuluş Kayalı, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Yapıtlarında Cumhuriyet Döneminin Değerlendirilişi”, **IX. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım**, Ankara, Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 1865-1866.

⁴⁰⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, 28. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 18.

bireysel arzularının kurbanı olması sebebiyle eleştirilmektedir. Bu noktada dönemin arzulan kadınlik tanımının dışında kalmaktadır.

Selma, yazarın kitabı böldüğü üç bölümde de farklı bir erkekle yaşamına devam etmektedir.⁴¹⁰ Birinci bölümde Sakarya Savaşı öncesi, ikinci bölümde Cumhuriyet'in ilanı ve devamı, üçüncü bölüm olan son bölümde ise Cumhuriyet sonrası, yazarın hayal ettiği Ankara ve Türkiye anlatılmaktadır. Selma Hanım'ın yazgısı ve yaşamı, Ankara'nın yazgısı ve yaşamını sembolize etmektedir.⁴¹¹ Selma isimli karakterin aşkı ve duygusal tercihleri, ülkenin içinde bulunduğu değişime paralel bir yol izlemiştir. Selma, yaşadığı dönemlerin özellikleri doğrultusunda eşlerini değiştirmektedir. Örneğin, Selma, eşi Nazif'ten uzaklaştıkça ve ayrıldıkça, milli davaya olan bağlılığı artmıştır. Yazar, Selma'nın o günlerdeki duygu ve düşüncelerini şöyle tasvir etmektedir:

“Sanki, gözlerinin üstünden bir perde kalkmış, sanki idraki emsalsiz bir şeffaflık bağlamıştı. Bir zamanlar, penceresinden bakıp da yalnız kasvet ve nefret duyduğu sokakta, şimdi, o bir yaya kadındır ki, kara mandaların arasından sürünerek geçiyor, yaramaz küçük mekteplilerin başlarını bir ana şefkatiyle okşuyor ve işlerinden dönen sakin, sinirsiz insanların yüzündeki erkekçe metanetten ona bir huzur ve emniyet geliyordu.”⁴¹²

Savaş döneminde, eşi Nazif'in kaçmak istemesi ve korkakça tavırları, Selma'yı Nazif'e karşı soğutarak, Binbaşı Hakkı Beye yaklaştırmıştır.⁴¹³ Selma'nın, eski eşi Nazif'ten ayrılarak Millî Mücadele'nin kahramanı subay Hakkı Bey'e yakınlık duyması, yeni düzene duyduğu sevdanın sembolü olarak anlam kazanmaktadır.⁴¹⁴ Selma, romanın sonunda tahayyül edilen modele uyan bir tavır içine girmiştir. Çünkü yazarın vermek istediği mesaja göre, Selma gibi kadınlar zaman zaman yanlış eşler seçebilmektedirler. Önemli olan doğru eşi bulmaları ile yeni toplumsal düzende kilit bir rol oynayabilmeleridir.⁴¹⁵ Fakat Selma Hanım'ın rolü belirleyici bir kuvvete sahip

⁴¹⁰ Fethi Naci, **100 Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1981, s. 203.

⁴¹¹ Ayşegül Gazel, “Yakup Kadri'nin Romanlarında Kadınlar”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Mehmet Tekin, Türkiye Cumhuriyeti Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Konya, 2006, s. 159.

⁴¹² Karaosmanoğlu, **Ankara**, s. 90.

⁴¹³ **A.e.**, s. 96.

⁴¹⁴ Yıldırım, Temizarabacı Yıldırım, **a.g.e.**, s. 309.

⁴¹⁵ Sirman, “Kadınların Milliyeti”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, s. 237.

değildir. Selma Hanım, dönemin değişen siyasi ve sosyal yapısına göre hareket etmektedir. Dönemin genel yapısını değiştiren, belirleyen erkeklerdir. Bu durum, Selma Hanım'ı pasif bir konumda tutmaktadır.

Selma, dönemin şekillenmesinde aktif bir konumda yer almadığını ve kadın olmanın getirdiği zayıflıkları kendisinde fark edip bu zaaflarından kurtulduğunda, değişen yeni Ankara'nın ruhunu yakalayabilecektir. Selma, Halide Edip Adivar'ın romanlarında vurgulanan güçlü kadın modelinden uzak, takipçi ve destekçi rolünde varlığını sürdüren bir kadın karakter olarak anlatılmaktadır.⁴¹⁶ Bu nedenle, henüz kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit muamele görmedikleri ve eski geleneksel düzenin etkisinin devam ettiği sonucu çıkmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Selma isimli karakteri üzerinden, eski-yeni arasındaki farklılıklara dikkat çekmekle birlikte, kadınları yeni düzene tamamiyle uyan bir tanım içinde işlememektedir. Romanda karşımıza çıkan kadınlık tanımları ise kadınların arada kalmışlığını kanıtlayan örneklerdir.

Reşat Nuri Güntekin, Peyami Safa ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nda gördüğümüz kadın modellerinden uzak, romanlarında güçlü kadın portreleri çizen Halide Edip Adivar ise milleti için her türlü fedakarlığı yapan kadın modelini sıkça işlemiştir.⁴¹⁷ Kadınlar, seçim ve karar süreçlerinde bireysel çıkarlarını değil, topluma yarar sağlamayı düşünmektedirler. Milli davaya olan sadakat ve mücadele yazar için son derece önem taşımaktadır.

Halide Edip Adivar, çatışma noktasını, kadınların yeni düzen içindeki politik ve toplumsal konumunun belirlenmesi üzerinde kurgulamaktadır.⁴¹⁸ Kubbede Kalan Hoş Sada isimli kitabında, inkılaplar ile gelen yenilikleri savunan yazar, dönemin diğer romancılarından ve özellikle erkek romancılarından farklı bir anlatımla, feminist bir yaklaşıma sahip olduğunu şu cümleleri ile göstermektedir:

“... Parayla değil, sırayla.. Eskiden sizler kadını esir gibi çalıştırır, vahşi hayvan gibi kafes arkasına hapsederdiniz. Şimdi kadın hür oldu. Çekemiyorsunuz. İnkılap lafı oldu mu kimseye söz bırakmazsınız. Dünyayı yeni baştan keyfinize göre yapmak istiyorsunuz. Fakat yeni kadın istemiyorsunuz. Eskisi gibi kadın ağzını açınca boşayıp

⁴¹⁶ Yıldırım, Temizarabacı Yıldırım, a.g.e., s. 310.

⁴¹⁷ Sirman, “Kadınların Milliyeti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, s. 241.

⁴¹⁸ Yıldırım, Temizarabacı Yıldırım, a.g.e., s. 304-305.

sokağa atamıyorsunuz... Ha, ha, ha... Yaşasın yeni dünya! Siz analarımızı nasıl esir gibi kullandıysanız, biz de sizi öyle kullanacağız.”⁴¹⁹

Yazar, hukuki boyutta kadınlara tanınan hakların kadınlar tarafından kamusal alanda yadırganmadan kullanılabilmesi için verdiği sosyal mücadeleyi, edebi boyutta romanlarında da sürdürmüştür. Ancak Adivar'ın romanlarında üzerinde önemli durduğu bir diğer konu ise; kadınların kendilerine sunulan imkanları bireysel çıkarları için değil millet adına kullanmaları gerekmektedir. Yazarın bu yaklaşımı ise, milliyetçi ideolojinin fedakâr kadınlık tanımıyla bire bir uyum içindedir.

Halide Edip Adivar'ın bütün eserlerinde, kadın kahramanların daha canlı ve kuvvetli oldukları görülür. Alelade tipler olmaktan uzak olan bu şahsiyetler, romanların vakalarını beklenmedik gelişmelere sürüklerler.⁴²⁰ İnci Enginün'e göre, Tanzimat'tan itibaren özlemi çekilen kadın yazar tipi olarak Halide Edip Adivar,⁴²¹ romanlarında, toplumda görmek istediği kadınları yazmıştır. Kadın kahramanlarının ortak özellikleri, Batı eğitim kurumlarında eğitim-öğrenim görmek, en azından bir yabancı dil bilmek, milli değerleri korumak, sanat dallarından en az biriyle ilgileniyor olmak ve hakkını savunmak olarak göze çarpmaktadır. Hulusi Geçgel, kültürlü ve çekici kadının, yazarın romanlarında ideal kadın tipi olarak anlatıldığını ve bu nedenle, Halide Edip'in romanlarında kendisini anlattığı yönünde eleştiriler aldığını dile getirmektedir. Ancak, yine Geçgel'in vermiş olduğu bilgiye göre, Halide edip Adivar, kendisini romanlarında anlattığı yönünde yapılan eleştirileri reddetmiştir.⁴²² Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na göre de Halide Edip ve menkıbeleri, kadınların kalbinde tatlı bir üzüntü, kıskançlık ve imrenme duygusu geliştirmektedir. Yazara göre, kadınlar, onun gibi olmak ve onun yerini alabilmek adına can atmaktadırlar.⁴²³ Dönemin erkek romancılarının kadın karakterleri ve kadınlık tanımlarına nazaran feminist yaklaşımı ile duygusallık ve zayıflıktan sıyrıldığı güçlü, fedakâr ve milli duygularla bezenmiş kadın tanımı ile Halide Edip Adivar, örnek bir yazardır.

Ancak, yazar yeni kadınlık tanımını modern ilkelere göre belirlemekle birlikte geleneksel ve milli olanın da korunmasına karşı hassasiyetini korumuştur. Halide

⁴¹⁹ Halide Edip Adivar, **Kubbede Kalan Hoş Sada**, 3. bs., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1991, s. 169.

⁴²⁰ Halide Edip Adivar, **Handan**, 13. bs., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1977, s. 8.

⁴²¹ İnci Enginün, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, 7. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2006, s. 255.

⁴²² Geçgel, **a.g.e.**, s. 274-275.

⁴²³ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s. 18.

Edip'in Ateşten Gömlek isimli romanında ise "yeni kadın": "... medeni bir hanım olmakla beraber erkeklerle konuşmuyor, kendisinde eski bir Babıali görgüsü, temizlik, farz-ı nezaket, azıcık da muhafazakarlık hâkim..."⁴²⁴ cümlesindeki tasvirle ifade edilmiştir. Bu noktada, Halide Edip Adivar'ın da romanlarında, kadınların arada kalmışlığını görmek mümkündür. Fedakârlık ve milliyetçilik, yazarın kadın karakterlerinde olmazsa olmaz nitelikler olarak sıkça göze çarpmaktadır.

Halide Edip Adivar'ın, "yeni kadınlık" tanımı ve bu konuda, dönem içinde devam eden tartışmaları yansıttığı romanlarının başında Handan gelmektedir. Halide Edip Adivar'ın 1912 tarihli romanı Handan, edebiyat eleştirmenleri tarafından, Türk edebiyatındaki ilk kadın psikolojisini anlatan eser olarak tanımlanmaktadır.⁴²⁵ Halide Edip Adivar'ın Handan'ı, dönemin hem arzulanın hem de erkeklerin nezdinde endişe uyandıran bir kadındır. Bu noktada, dönemin erkek yazarlarından ayrılan yazar, romanın sonunda Handan'a yazdığı son ile dönemin edebi eserlerinde izlenen çizgiye yakın bir yol izlemektedir.

Halide Edip Adivar, Handan'da, iyi eğitim almış ve kendisini memleketine adamak üzere hayalleri olan bir kadının, eski öğretmeni sosyalist Nazım ile ilişkisini, Hüsnü Paşa ile mutsuz evliliğini ve yeğeninin eşine duyduğu aşkı anlatmaktadır. Handan, eğitimi ve özgüveni ile memleket meselelerine kendini vermek niyetinde iken, kuzeninin eşi Refik Cemal'e karşı hisleri ve Refik Cemal'in kendisine karşı duyduğu büyük hisler, düşüncelerinden öte onu yalnızca kendisi olduğu için seven bir adamla karşılaşması işleri değiştirmiştir. Ancak yasak aşk sonucunda vicdan azabı çeken Handan, romanın sonunda hastalanarak yaşama veda etmektedir.⁴²⁶ Halide Edip Adivar da memleket meselelerine ilgili ve eğitilmiş kadın modelini, bireysel arzularına esir olması nedeniyle romanın sonunda yaşamıyla cezalandırmıştır. Dönem içerisinde yazılan birçok romanda gördüğümüz hazin son Handan'ın da başına gelmiştir.

Hulusi Geçgel'in kitabında yer verdiği bilgiler neticesinde, yazar Handan'ı, ilk eşinin kendisi üzerine ikinci bir kadınla evlenmek istemesi üzerine eşinden ayrıldıktan sonra yazmıştır.⁴²⁷ Selim İleri'ye göre de Halide Edip Adivar'ın gençlik dünyasını tanıtan

⁴²⁴ Halide Edip Adivar, **Ateşten Gömlek**, 5. Bs., İstanbul, Özgür Yayınları, 2000, s. 11.

⁴²⁵ Ceren Arseven, "Romanların Unutulmayan Kadınları", (Çevrimiçi) <https://www.sabah.com.tr/kitap/2018/03/09/romanlarin-unutulmayan-kadinlari>, 24 Nisan 2019.

⁴²⁶ Günaydın, **a.g.e.**, s. 20-221.

⁴²⁷ Geçgel, **a.g.e.**, s. 273.

Handan, bireysel başkaldırının sessiz sözcüsüdür.⁴²⁸ Fakat, milli ve geleneksel değerlerden uzaklaşması sonucunda hayatı farklı bir yöne doğru kayma göstermiştir. Handan, Halide Edip Adıvar'ın "yeni kadın" tanımını, milli ve geleneksel değerler çerçevesinde gördüğünü kanıtlayan bir eseridir. Aslında, dönem içerisinde konuşulan Gökalp'in sentezci milliyetçilik ve modernleşme anlayışı Handan karakterinde vücut bulmuştur.

Milliyetçi ideolojinin modernliği reddeden gelenekselci kadrolarında, dönem içerisinde, yeni kadını tanımlayan sıfatlarından biri de kadınların birer "süs objesi" olarak görülmesidir. Daha ziyade, eğitim alan ve kamusal yaşamda yer almaya başlayan kadınlara yapılan bu yakıştırmada, Batı örneğinde ve kılık kıyafet kanunu çerçevesince değişen giyim-kuşam tarzının da etkisi olmuştur. Kadınların süse olan düşkünlükleri ve dönemin kadın anlayışında, kadınların birer süs objesi olarak görülmesi Şukufe Nihal'in romanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Yazar, günün yarısını ayna karşısında geçiren ve üstelik bunu erkekler için yapan kadınların, ruhen esir düştüklerini düşünmektedir. Şukufe Nihal, 1931 yılında yazdığı Yakut Kayalar isimli romanında dönemin kadınlarına dair küçük bir bakış sunmaktadır:

"Muhitim bomboş... Heyecanlarımla alakadar olan kimse yok. Annem sakın, eski bir ev hanımı, babam eski bir mülkiye mütekaidi (emeklisi)... Birçok arkadaşım var, bazıları anneleri hoca tuttuğu için piyano çalıyorlar, bazıları da süs olsun diye kendileri heves ediyorlar. Etrafımda sanat ihtirası ile yanan, tutuşan ruhlar arıyorum. Bütün o küçükhanımlar bana birer taşbebek gibi geliyorlar. Arkadaş olamıyorum... Aile, cemiyet, kadın, çocuk, memleket, devlet, sefalet... Değişmeye muhtaç birçok hayat sistemi başımı altüst ediyor."⁴²⁹

Yazar, kadınların milli meseleler ile ilgilenmeyerek, yalnızca süs ikonu gibi kadınlığı bedenleriyle ispat etmeye çalışmalarını eleştirmektedir. Eleştirisini, romanın ilerleyen sayfalarında şöyle sürdürmektedir: "Yaşamının, yiyip içmekten, uyuyup kalkmaktan başka manasını bilmeyen, emelsiz, gayesiz kadınlar vardır..."⁴³⁰ Şukufe Nihal'in, kadınlardan, milli gayeye dahil olmalarını beklemeleri ile Halide Edip Adıvar'a yakın bir tarzı vardır. Kadınların, aldıkları eğitimi ve kendilerine sunulan hukuksal imkanları

⁴²⁸ Selim İleri, "Bugüne Bir 'Ateşten Gömlek'", **Ateşten Gömlek**, Yaz. Halide Edip Adıvar, 5. bs., İstanbul, Özgür Yayınları, 2000, s. 226-227.

⁴²⁹ Şukufe Nihal, "Yakut Kayalar", **Bütün Eserleri 2**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 62.

⁴³⁰ **A.e.**, s. 105.

memleketin medeniyet yolunda ilerlemesi için kullanmalarını istemektedir. Aileye ve millete adanması beklenen fedakâr kadınlık yaşamı ve tanımı ile Halide Edip Adıvar gibi Şukufe Nihal de yeni kadınlık tanımı üzerinde süren tartışmada yerini almıştır.

Dönemin feminist kadın yazarları arasında yer alan bir diğer önemli isim, Nezihe Muhiddin'dir. Nükhet Sirman'a göre, milliyetçiliğin en temel şiarı, Nezihe Muhiddin'i tanımaktan geçmektedir. Cinsellik konusunu romanlarında açık bir dille işleyen Nezihe Muhiddin, Sirman'a göre, cinsellik konusunda ilk bakışta Halide Edip Adıvar ya da Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Reşat Nuri Güntekin gibi yazarlardan farklı romanlar kaleme almışsa da Ateş Böcekleri romanının kahramanı Hacer gibi eğitilmiş ve akıllı kadın karakterler de işlemiştir. (Hacer, eğitimini tamamlayarak avukat olmuştur.) Üstelik, bu karakterleri hakiki Türk evlatları olarak anlatmıştır. Bu nedenle Sirman, Nezihe Muhiddin'in dönemin diğer yazarlarından tamamıyla farklı bir yaklaşım içinde olmadığı sonucuna varmaktadır. Sirman'a göre, Nezihe Muhiddin'in romanlarında milliyetçilik ve feminizm iç içe geçmiştir.⁴³¹ Bu sebeple, Türklük için çalışmak, taklitten kaçınmak ve Türk milletini yücelten ifadeler görmek mümkündür.

Sirman'ın belirttiği üzere, Nezihe Muhiddin'in romanlarında, dönemin diğer romanlarından farklı olarak cinsellik konusunun açık bir dille işlenmesi durumu söz konusudur. Kadınlar ve genç kızlar, bedenlerini isteyerek istedikleri erkeklere verebilirler, cinsellik yaşamın doğal bir parçasıdır ve aşklar genellikle evliliklere dönüşmemektedir. Ancak anlatılan küçük maceralar korkunç sonuçlara sahne olabilmektedir. Sirman'a göre, Halide Edip Adıvar ise, kadınların cinselliği benliklerinden uzaklaştırdıkları zaman yeni Türk kadını olabileceklerini işlemektedir.⁴³² Nezihe Muhiddin'in romanların cinsiyet konusunu sık işlemesi oldukça dikkat çekici ve mesaj vermek istediğini gösteren bir işarettir. Romanlarında cinsel konularda, dönemin yazarlarına göre oldukça cesur bir dille yazan Nezihe Muhiddin, kadınların bedenleri ile para kazanmaları ve kadınları satan eşleri, aile üyeleri ve karşılaştıkları kimseler üzerinde olay örgüsünü kurgulamaktadır. Çaresiz kalan kadınlar için bedenini satmak ya da çevresindekiler tarafından satılması kaçınılmaz bir son gibi anlatılmaktadır. Kalbim Senindir! isimli romanında yer alan bu satırlar konuyu örneklendirecek niteliktedir:

⁴³¹ Nükhet Sirman, "Nezihe Muhiddin'i Tanımak", **Nezihe Muhiddin Bütün Eserleri**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Cilt: 1, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. Xviii.

⁴³² **A.e.**, s. Xviii.

“... Fakat seni her gece bir erkeğin, yabancı ve kadın etine acıkmış erkeklerin kolları arasına atacağım!.. Gençliğin devam ettikçe elden ele; kucaktan kucağa dolaşacaksın. Fakat korkma! Çok sürmez bu!.. Bir balon gibi çabuk pörsür ve sönersin!..”⁴³³

Nezihe Muhiddin, cinsel konularda cesur, eğitilmiş ve feminist kadın karakterlerinin dışında eril baskının hakimiyetinde yaşayan kadın karakterleri de işlemiştir. *Kalbim Senindir!* isimli romanında, hasta annesi için eve doktor çağıran Bedia, doktorun annesinin durumu hakkında söyleyeceklerini dikkatlice dinlerken araya giren müstakbel nişanlısı Bedri şunları söylemektedir: “Bana söyleyiniz doktor bey, kadın kısmının böyle şeylere aklı pek ermez.”⁴³⁴ Dönemin “yeni kadın” algısına uymayan bir anlayışa sahip olan Bedri, müstakbel nişanlısının hem doktorla konuşmasına engel olmak istemekte hem de Bedia’nın, doktorun vereceği bilgileri anlayamayacağını düşünmektedir. Her ne kadar kadınlar toplumda eşit muamele görmeye başlasalar da Bedri gibi geri bir kadınlık tanımına inanan erkekler de varlığını korumuştur ve ne yazık ki azalmakla birlikte halen varlıklarını korumaktadırlar.

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet dönemi “yeni kadın” tanımını romanlarında işleyen yazarların arasında kadın yazarların, feminist bir tutumla kadın-erkek eşitliğini savunan bir yaklaşımı olduğunu söylemek mümkündür. Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa gibi yazarların da muhafazakâr tutumları ilgi çekicidir. Bir taraftan, inkılaplar ile güçlenmeye başlayan “yeni kadına” karşı korku ve kaygı hissetmeye başlarken; diğer taraftan da dönemin gelişen modern erkeği, modern kadınların ortaya çıkmasına ve kendisine arkadaşlık etmesine karşı ihtiyaç ve istek de duymaktadır. Bu kararsızlık hali, kadınların eski-yeni, Doğu-Batı, geleneksel-modern arasında sıkışıp kalmasına sebep olmuştur. Üstelik Halide Edip Adivar, Nezihe Muhiddin ve Şukufe Nihal gibi kadın yazarlar da kadınların modernleşme sürecinde yer almasını desteklerken milli duygularını yitirmelerine ve bireysel arzularına esir düşerek gelişimlerini vatan uğruna gerçekleştirememeye ihtimaline karşı endişe duymuşlardır. Halide Edip Adivar’ın *Handan*’ı romanının sonunda ölüme mahkûm etmesi, bu konuya örnek teşkil eden bir ceza mahiyeti taşımaktadır. İncelenen romanlar, dönemin lideri Atatürk ve onun düşüncelerinin şekillenmesinde önemli ve belirleyici bir isim olan Gökalp’in sentezci anlayışı ile bir anlamda sınırları net bir biçimde çizilemeyen “yeni kadınlık” imgesinin, milliyetçilik ve

⁴³³ Nezihe Muhittin, “*Kalbim Senindir!*”, **Bütün Eserleri**, Cilt: 3, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006, s. 170-171.

⁴³⁴ **A.e.**, s.111.

modernleşme arasında kurulmak istenen dengede endişelerle yüklü soru işaretleri ortaya çıkardığını açıkça ortaya koymaktadır.

3.1.1. Milliyetçilik ve Modernleşme Arasında Kalan “Yeni Kadın”

Dönemin romanlarında, “yeni kadın” tanımının birlikte incelendiği kavramlardan biri de Batılılaşma olgusudur. Modernleşmenin günlük yaşama girmiş olması, Batılılaşma konusunun dönemin romanlarına konu olmasını sağlamıştır. Batılılaşma içinde, Batı-Doğu, eski-yeni, milliyetçi-kozmpolit, İstanbul yakası-Beyoğlu yakası, mahalle-apartman, alaturka toplantı-balo vb. gibi ikilemler ve karşıtlıklar arasında yaşanan çatışma işlenmiştir.⁴³⁵ Romanlarda, çatışmanın işlendiği alansa kadın-erkek ilişkileri, aileler veya değişen kadınlık tanımı olmuştur.

Fethi Naci'ye göre de Türk toplumunun Doğu-Batı'yı bir arada yaşama olgusu, kültürel ikilik ve değer kargaşası meydana getirmiştir. Yazara göre, dönemin romancıları, toplumsal değişmeyi ve köksüzleşme karşısındaki endişelerini romanlarında Doğu-Batı değerleri arasında bir bileşim kurarak çözümlenmeye çalışmışlardır.⁴³⁶ Dini değerlerle yaşamaya alışmış bir toplumsal yapıda, milli ve Batı medeniyetine özgü değerleri kabul etme ve uygulama noktasında büyük problemler yaşanmıştır. Modernleşme sürecinde, Batı değerlerinin ne ölçüde örnek alınacağı sorusu, dönemin “yeni kadın” tanımına da yansıyor; Batı'nın hangi yönlerden örnek alınıp alınmaması üzerinde yoğunlaşmıştır.

Doğu-Batı sentezini en iyi biçimde Peyami Safa'nın romanlarında görmek mümkündür. Doğu ruhu, Batı ise maddeyi temsil etmektedir. Doğu-Batı karşıtlığı aynı zamanda, kadın-erkek karşıtlığını da temsil etmektedir.⁴³⁷ Kadın maddeyi, erkek ruhu temsil etmektedir. Romanlarda, Doğu ve Batı arasında yaşanan ayrılık, kadın erkek ilişkilerinde işlenmektedir. Özellikle Peyami Safa'nın kadın karakterleri, züppe ve yanlış Batılılaşmanın kurbanlarıdır. Ancak Peyami Safa, Neriman karakterinde olduğu gibi Türk kadınlarının, çeşitli sıkıntılar yaşasalar da doğru yolu bulacaklarına inanmaktadır.⁴³⁸

⁴³⁵ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, 2. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1987, s. 315-316.

⁴³⁶ Naci, **100 Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, s. 32-33.

⁴³⁷ Nurdan Gürbilek, **Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe**, 3. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2010, s. 85-86.

⁴³⁸ Bahriye Çeri, **Türk Romanında Kadın: 1923-1938 Dönemi**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1996, s. 248.

Neriman, Peyami Safa'nın kaleme aldığı Fatih-Harbiye romanının baş karakteridir. Neriman karakteri ile Peyami Safa, dönemin Batılılaşmaya karşı arzu duyan kadınlarının Batı değerlerini şekil estetiği boyutunda gördüklerini şu satırları ile anlatmaktadır.⁴³⁹

“... bizde medeniyet fikri, bir kültür meselesi olarak anlaşılmaz. Hele kadınlar bunu bir fantezinin hududu içinde görüyorlar.”⁴⁴⁰ “Medeniyet kadının gözlerine hitap eder. Kadınların çoğu ellerinin zarif bir hareketi için piyano çalarlar ve musiki onlar için güzel bir pozisyondan ibarettir.”⁴⁴¹

Romanda, ud çalmaktan sıkılan ve alafranga enstrümanlara ilgi duyan Neriman'a karşı arkadaşları eleştirilerde bulunmaktadır. Neriman'ın yenilik isteği ve alışılmış hayatına karşı bıkkınlığı ile romanda Batılılaşma konusu tartışılmaya açılmaktadır. Batılılaşmanın bugün, yanlış anlaşıldığı ve yalnızca teknik bakımdan Batı'nın örnek alınması gerektiği yönünde fikir birliği bulunmaktadır. Ziya Gökalp'in sentezci görüşlerine paralel bir çizgide geçen tartışmada, Neriman üzerinden Türk kadınlarının ve genç kızlarının Batılılaşma sürecinde, Batı'yı kültürel yönden ve şeklen örnek olarak milli değerlerden uzaklaşmaları sebebiyle oluşan endişeler dile getirilmektedir. Romanda, ud ve keman karşılaştırılmaktadır. Fakat ikisi de birer simgedir. Ud, Şark'ı; keman ise Batı medeniyetini simgelemektedir. Kalın, şişman ve büyük şekle sahip olan uda göre kemanı daha zarif ve modern bir enstrüman olarak gören genç kadınlar, şekil sebebiyle Batı medeniyetine karşı ilgi duymaya başlamaktadırlar. Hatta öyle ki, romanda şiddeti artan tartışmada, Batı'ya karşı, Şinasi isimli erkek karakter, duygusal hisler beslediği Neriman'a öfkesinden, abartarak “kızlarımı züppeleştirmektedir!”⁴⁴² gibi bir değerlendirmede bulunmaktadır. Romanın sonunda, yeni ve modern olana karşı şüpheleri artan Neriman, kararını ailesi, Şinasi ve arkadaşlarından yana kullanarak, şikâyet ettiği semtine huzur duyarak gitmeye başlamaktadır. Neriman'ın geleneksel olanı tercih etmesine sebep olan gelişme ise, kuzenlerinin bir Rus kadının yaşamı hakkında kendisine anlatacakları kesittir. Kendisine benzer koşullar içinde yaptığı hatalı tercihin bedelini ağır bir biçimde ödeyen Rus kadın, Neriman'a örnek

⁴³⁹ Hülya Bayrak Akyıldız, Seçil Efe, “Erken Cumhuriyet Dönemi Romanlarında Kadın İmgesi, Dil ve Cinsiyetçilik”, **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, S: 13, 2018, s. 410.

⁴⁴⁰ Peyami Safa, **Fatih-Harbiye**, 4.bs., İstanbul, Alkım Yayınları, 2011, s. 90.

⁴⁴¹ **A.e.**, s. 110.

⁴⁴² **A.e.**, s. 110-113.

gösterilmiştir. Yazar, romanda, Neriman'da başlayan Batı hayranlığının ortaya çıkış sürecini ise şöyle anlatmaktadır:

“... Neriman'ın yenileşmeye karşı arzuları o tarihte başlamaz. Bunun başlangıcını bulmak için daha evvellere, ta çocukluğuna kadar gitmek lazımdır. Birçok Türk kızları gibi, Neriman da, ailesinden ve muhitinden karışık bir telkin, iki medeniyetin ayrı ayrı tesirlerinin halitasını (karmasını) yapan muhtelit (karışık) bir içtimai terbiye almıştır. Annesi ve babası ona halis bir Şarklı itiyatları vermişlerdi; Anadolu'da, birçok memuriyetlerde gezen Faiz Bey, Neriman'ı yedi yaşına kadar saf Türk muhitlerinde büyütmüştü. Fakat İstanbul'a yerleştikten sonra, Neriman'ın akrabalarından bilhassa büyük dayısının ailesinden aldığı tesirler bambaşkadır. Galatasaray'dan çıkan ve tahsilini Avrupa'da bitiren büyük dayısı ve kızları, Neriman'da Garp hayatına karşı incizap (çekilme) uyandırmışlardı. Bu iştiyak, ekseriya Neriman'ın da haberi olmadan, ruhunda gizli gizli yaşamış ve memleketteki asrileşme cereyanlarından gıda almış fakat ne şuur ne de irade halinde ortaya çıkmak için fırsat bulamamıştır. Lozan Barışı'ndan sonra, resmi Türkiye'nin de kanunla herkese kabul ettirdiği bu asrileşme, Neriman'ın ruhunda gizli gizli yaşayan bu iştiyaka en kuvvetli gıdasını vermişti. Akriba ve arkadaşlardan, örneklerden, kitaplardan, resimlerden, tiyatro ve sinemalardan gelen bu telkinler, yeni kanunlarda müeyyidesini bulmuş oluyordu... Genç kız, iki ayrı medeniyetin zıt telkinleri altında, gizli bir deruni mücadele geçiriyordu.”⁴⁴³

Batılılaşmanın ihtiyaç olarak görüldüğü dönemde, yalnızca teknik ve sanayi ya da eğitim alanında millete dahil olan Batılı değerlerin, sosyal yaşam standartlarına yansımaları ve geleneksel olanın terk edilmeye başlanmasını, toplumda oluşan dilemmayı inkılaplarla ilişkilendirmektedir, yazar. Çalışmanın ikinci bölümünde işlenen cumhuriyet reformları, zamanla hukuki boyuttan toplumsal yaşamın içlerine nüfuz ederek toplumsal değerlerde değişmelere sebep olmuştur. Peyami Safa ise gelinen bu noktayı romanlarında, geleneksel yana olan tavrı ve kaygıları ile betimlemiştir.

Romanda, Neriman'ın özlemini çektiği ve özendiği alafranga yaşam samimiyetsiz ve güvensiz insanların içinde bulunduğu bir hayat olarak sunulmaktadır.⁴⁴⁴ Neriman'ın özlemini çektiği Batılı hayat tarzı, geleneklerle çatışan bir yaşam şeklidir. Neriman'ın arada kalmışlığı ve bu süreçte yaşadığı sancılı süreçler ile yazar okuyucuda, Batılı yaşam tarzının sorunlu bir yaşam tarzı olduğu inancını oluşturmaktadır. Bu nedenle

⁴⁴³ A.e., s. 51-52.

⁴⁴⁴ Şevket Toker, **Ercüment Ekrem Talu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa'nın Romanlarında Alafrangalar**, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2005, s. 174.

Peyami Safa, geleneklerin sorgulanmadığı bir yaşamın ne kadar huzurlu bir hayat olacağına mesajını vermek istemektedir.⁴⁴⁵ Neriman her ne kadar Batılı yaşama dahil olmayı istemiş olsa da istediği yaşam içinde kendisini yabancı hissetmiştir. Neriman'ın yaşadığı tedirginlik, ait olamama hissi, onu alışık olduğu yaşam şeklinde hayatına devam etme kararını vermesinde etkili olmuştur.

Fatih-Harbiye romanında, Batılı yaşamı eleştiren yazar, bir noktada da yenileşmeyi kabul etmiş görünmektedir. Neriman karakteri ile artık kadınların seçim yapabildiklerini ve erkekler tarafından yapılan seçimlerin nesnesi olmaktan kurtulduklarını görebilmek mümkündür. Çünkü Neriman iki erkek arasında kalmakta ve hangi erkeği seçeceğine kendisi karar verebilmektedir. Fakat, Doğu-Batı tartışması açısından bakıldığında, Batı'yı temsil eden Macit'e olan ilgisi ile alafranga züppelik eleştirisine maruz kalmaktadır.⁴⁴⁶ Şinasi ise Doğu'yu ve gelenekseli temsil etmektedir. Neriman'ın karar sürecinde, babası Faiz Bey, her ne kadar Neriman'ın Şinasi ile evlenmesini istese de kızına bu konuda baskı yapmamaktadır. Neriman'ın istediği erkek ile evlilik kararı alabilme özgürlüğü, kadınların özgürlüğünün sembolü olarak önem taşımaktadır. Faiz Bey ve Neriman, dönem içinde Kemalist babalar ile cumhuriyet kızları arasında kurulan dayanışmaya dayalı ilişkinin örneklerini oluşturmaktadırlar. Bu sebeple, yazarın yeni rejimle gelen gelişmeleri tümüyle reddettiğini ifade etmek hatalı olacaktır.

Peyami Safa, Fatih-Harbiye romanına benzer bir şekilde, Bir Tereddüdün Romanı isimli kitabında da entelektüel ve alafranga yaşam ile köklerini, milli duygularını kaybederek yaşamayı özdeşleştirmektedir. Aykırı, farklı ve alafranga yaşam özlemiyle Avrupa'ya giden Vildan, bohem ve buhran dolu bir hayat ile karşı karşıya kalmaktadır.⁴⁴⁷ Aradığını bulamayan Vildan'ın kaderi, Neriman'ı anımsatmaktadır.

Nurdan Gürbilek'e göre, Peyami Safa, Bir Tereddüdün Romanı isimli kitabında, kadınların romanesk hayallere kapıldığını, şeklin estetiğine, şekilperestliğin kışkırttığı hülyalara, süs ve çizgi yalanına ve harlı iştahlara erkeklerden daha açık olduklarına işaret etmektedir. Yazarların eril bir bakışla romanları kaleme aldığını belirten Gürbilek, "erkek yazar ve kadın okur" anlayışının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden bir gelenek olduğunu düşünmektedir. Kadın sırf kadın olduğu için etkilenmeye

⁴⁴⁵ Erkol, **a.g.e.**, s. 166.

⁴⁴⁶ **A.e.**, 165.

⁴⁴⁷ Toker, **a.g.e.**, s. 182-183.

mahkûm görünmektedir.⁴⁴⁸ Roman okumayı seven baş karakter Vildan'ın okuduğu romanın etkisinde kalması ve yaşadıkları ruhsal bunalımlar Gürbilek'in yorumunu şekillendirmektedir. Çünkü kadınların karakterleri gereği çabuk etkilendikleri düşünüldüğünden, modern hayat ve yitirilen değerler ile yaşanan kaygılar, kadın okurlar üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Peyami Safa, bütün dünyanın büyük ve her şeyi sarsan bir değişim sürecinden geçtiğini düşünmektedir. Peyami Safa'nın Bir Tereddütün Romanı isimli eserinde işlenen tereddüt, Berktaş'a göre Doğu-Batı arasında yaşanan kaygıları değil, tamamıyla Batı geleneğine duyulan tereddüdü yansıtmaktadır. Çünkü Berktaş'a göre Peyami Safa, Doğulu olandan yanadır. Peyami Safa'nın romanlarında Doğulu olan Berktaş'a göre, Türk-İslam geleneğinden gelen dine dayalı manevi değerlere işaret ederken, Batılı olanlar paraya, maddeye, hazzaya dayanan hedonist ve bencil karakterler olarak anlatılmaktadır.⁴⁴⁹ Dolayısıyla, kadınlar madde ve paraya düşkün, bencil, hazzın peşinden koşan varlıklar olarak denetlenmeye açık bir hale getirilmektedir. Kadın, bedeni simgelerken, erkek zihni ve dinsel olanı simgelemektedir. Romanda, evlilik kararı almak konusunda kararsızlık ve tereddüt yaşayan karakterler ile içine düşülen Doğu-Batı ikiliği ve Doğu'nun Batı'ya duyduğu tedirginlik sembolleştirilmiştir.

Fakat, yazarın farklı kültürel değerleri benimseyen kadın ve erkeklerin ilişkilerini romanlarında işlemesinin sebebi ise Berna Moran'a göre, Peyami Safa'nın, hem Batılaşmış aileleri yozlaştıkları gerekçesiyle eleştirmesi hem de ülkücü erkek roman karakterlerine Batı değerleri ile büyüyen ailelerin kadınlarını değer görmesi ile açıklanabilmektedir.⁴⁵⁰ Moran'a göre, Peyami Safa, kadın konusunda tutucudur. Ancak genç kızların hem açık fikirli, kültürlü hem de kapalı bir aileden olmalarını istemektedir.⁴⁵¹ Peyami Safa, romanlarında işlediği kadınlık ile kendisinin de ikilemde kaldığını düşündürmektedir. Kadınların eğitim alması, bilgilenmesi ve kendisini geliştirmesi istenirken, gelenek, anane ve milli duygularını korumaya karşı özenli olması beklenmektedir. Gökalp'in sentezci anlayışı ve ikilemlerin romanlarında net bir biçimde görüldüğü Peyami Safa, Batı'nın yalnızca teknolojik değil eğitim gibi alanlarda da örnek alınmasına ve bir nebze de olsa değişimin gerçekleşmesine olumlu

⁴⁴⁸ Gürbilek, **a.g.e.**, s. 29-38.

⁴⁴⁹ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 158-160.

⁴⁵⁰ Moran, **a.g.e.**, s. 216.

⁴⁵¹ **A.e.**, s. 219-221.

bakmaktadır. Fakat, yazarın duyduğu endişede, kadınlara yüklenen duygusallık ve zayıflık sıfatları etkili olduğu kadar, yazarın değişimin ve değişmenin kendisine karşı duymuş olduğu genel kaygı etkili olmuştur. Milliyetçilik rüzgarının estiği ve ülkeyi içine aldığı bir dönemde, yazarın duyduğu korku ve endişeyi salt kadınlara atfedilen ve zayıflık ifade eden sıfatlarla açıklamak eksik bir yorumlama olacaktır.

Yanlış Batılılaşma ve “yeni kadın” tanımı arasında geçen yoğun tartışmalar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara isimli romanında da Peyami Safa'ya yakın bir çizgide ilerlemektedir. Romanda, Ankara'da, imparatorluk devrinden millet devrine geçişi sağlayan insan tipi aranmaktadır. İnkılapların anlaşılmasından ileri gelen şuursuz Batılılaşma ve bu durumun milli yaşam üzerindeki etkisi incelenmektedir.⁴⁵² Alafranga hayatın yaşandığı dönem şiddetle eleştirilmektedir.⁴⁵³ Romanın üçüncü bölümünde, doğru Batılılaşma anlatılarak ütopyik bir zaman dilimi işlenmektedir. Ankara ve Türkiye'yi simgeleyen Selma Hanım, romanın son bölümünde, doğru Batılılaşmayı başaracaktır. Batıyı yalnızca teknik bakımdan örnek almakla kalacak ve geleneksel ve milli olana sahip çıkacaktır.

Çünkü romanda, Batılılaşma sürecinde, modern olan yenilikler anlamsız bir hal almaya başlamaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, oluşan sosyal yapıda, herkesin orada mevcut olmayan bir başkasının rolünü oynadığını anlatmaya başlamıştır. Romanda Millî Mücadele döneminin sade ve samimi yaşantısına karşı özlem duyulmaya başlanmıştır. Yazar, işte bu noktada, dönemin insanların gözünde yeni ve modern olanı sorgulamaktadır:

“Türk kadınları, çarşaf ve peçelerini işe gitmek, çalışmak için daha kolaylık olur diye çıkarıp atacaklardı. Onlar için cemiyet hayatına atılmanın manası yalnız bu çeşit salon cemiyetlerine karışmak olmayacaktı. Evet, Türk kadını, hürriyetini dans etmek, tırnaklarını boyamak ve Rue de la Paix'nin kanunlarına esir bir süslü kukla olmak için değil, yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve kalkınışında kendisine düşen ciddi ve ağır vazifeyi görmek için isteyecekti, kullanacaktı. Ve Türk erkekleri, garplılaşma hareketini, Tanzimat beyinin Garpperestliğiyle, alfrangalığıyla bir ayarda tutmayacaktı. Milliyetçi Türk Garpçısı için Garpçılığın en karakteristik vasfı Garplılığa Türk üslubunu, Türk damgasını vurmaktır. Şapka bize hâkim değil, biz şapkaya hâkim olmalıydık. Garplılaşma, muayyen bir hayat prensibidir. Bu prensip, ancak, milli isteğin, milli

⁴⁵² Abdülkadir Hayber, **Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 224-225.

⁴⁵³ Toker, **a.g.e.**, s. 77.

kültürün ve nihayet milli ahlakın hizmetçisi, emireri olmak şartıyladır ki, yaratıcı ve kurucu rolünü ifa edebilirdi.”⁴⁵⁴

Yazarın, bu alıntıda, asıl rahatsızlık duymasına neden olansa danslı balolardır. Yanlış Batılılaşma konusunda, dönemin romanlarında sıkça işlenen balolar, yabancı ve Batılı yaşam biçimini sembolize etmektedir. Peyami Safa'nın romanlarında görülen, Batı'nın samimiyetsiz bir halde işlenişi, Karaosmanoğlu'nun romanında da benzer bir şekilde “manasızlık” içinde anlatılmaktadır.

Türk kadınlarının, balolarda erkeklerle birlikte bulunup dans edebiliyor olması, Batılılaşma sürecinde uyulması gereken önemli adımlardan biri olarak görülmüş ve romanlarda işlenmiştir. Ankara romanında da karşımıza çıkan danslı balolar ve partilerde, Selma Hanım gibi eğitilmiş ve yeniliğe açık kadınlar oldukça kolay bir biçimde bu ortamlara alışıyor, eğitimsiz ve o güne kadar ev içinde çalışmış ve yalnız eşi ile çocuklarla ilgilenmiş, dış dünyaya son derece yabancı olan Cemile Hanım gibi kadınlarsa dansı ve baloları epeyce yadırgamışlardır.⁴⁵⁵ Danslı partilere ve balolara katılıyor olmak, romanda, Batılı yaşamı kabul etmek ve modern olmak gibi sembolik anlamlar taşımaktadır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, romanda, yanlış Batılılaşma konusunda yalnızca kadınları eleştirmemektedir. Savaş yıllarının ardından, milli meselelere bizzat dahil olmuş Binbaşı Hakkı Bey'in eşi Selma'dan beklentisi, her kadından daha güzel ve süslü olmak, itibar görmek gibi son derece yalın bir alanda sınırlı kalmıştır. Hatta yazar, romanda, dönemin medeniyet alametlerini şöyle anlatmaktadır:

“Bu yeni Türk muhitine yeni girmiş bazı ecnebler, Hakkı Bey'e 'Bu Almancayı Berlin'de mi öğrendiniz?' veya Selma Hanım'a 'Hiç şüphesiz Paris'ten giyiniyorsunuz? Değil mi?' diye sordukları vakit, Türklerce, sanki, medeniyet yolunda bir geniş adım atılmış gibi oluyor; eşte dostta bir düğün dernektir gidiyordu.”⁴⁵⁶

Romanda, kadınların süse olan düşkünlükleri, yalnızca kadınların zayıflıklarından kaynaklanmamaktadır. Hakkı Bey gibi erkekler de eşlerinin Batılı kadınlar gibi giyinmelerini ve balolarda dans edebilmelerini istemektedirler. Zira ulaşılmak istenen

⁴⁵⁴ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s. 135-136.

⁴⁵⁵ **A.e.**, s. 115-116.

⁴⁵⁶ **A.e.**, s. 106.

mertebedeki ülkeler göz önüne bulundurulduğunda ilk göze çarpan ve görünen yaşam biçimi ve giyim alışkanlıkları olmaktadır. Çağdaşlaşmanın, ülke içerisindeki birçok insan tarafından salt dış görünüş boyutunda anlaşılmış olması ise gelenekselliği savunan kesimde hissedilen kaygıları arttıran bir durum olmuştur. Romanda, Karaosmanoğlu, Peyami Safa'dan farklı bir yöntem izleyerek yanlış Batılılaşma konusunu yalnızca kadın karakterleri üzerinde değil, erkek karakterlerini de konuya dahil ederek incelemiştir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Hakkı karakterinde gördüğümüz gibi Reşat Nuri Güntekin de Acımak isimli romanında, yanlış Batılılaşmanın erkekler nezdinde de nüksettiğini düşünmekte ve şu cümleleri ile dile getirmektedir: "Karımı Nafia mühendisinin karısı yanında küçük düşürmek benim erkeklığime yakışır mı?"⁴⁵⁷ Reşat Nuri Güntekin de Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na benzer bir sunumla, eşinin eş dost içinde küçük düşmemesi için varını yoğunu eşinin süsüne harcayan Mürşit Beyin hikayesini anlatmaktadır. Romanında, yazar aynı zamanda, toplumsal bir eleştiride bulunmaktadır. Türkiye bürokrasisini, Mürşit Bey'in yaşadıkları üzerinden ele almaktadır.⁴⁵⁸ Türk bürokrasisinden umudunu kesmiş ve güvenini yitirmiş bir algı karşımıza çıkmaktadır. Üstelik, ailesinde yanlış Batılılaşma neticesinde yaşadığı sıkıntılar ile iş yerinde yaşadığı zorluklar birleşince, Mürşit alkol ve yanlış yola başvurmaktan başka çare bulamamıştır.

Kadınların, anne ve eş olarak toplumda kritik bir öneme sahip olduğuna dair yaygın inanç, kadınların Batı özentisi davranışları karşısında ülkelere zarar verecekleri inancını doğurmaktadır. Ankara romanında, saçlarını kestirmek isteyen imamın kızı, babasının sert tepkisiyle karşılaşmaktadır. Bu durumu hayretle karşılayan ve yadırgayan Selma, Ömer Efendi'nin annesi ile söz konusu konu hakkında konuşurken, yaşlı kadın şunları dile getirmektedir:

"... Biz öyle şey bilmeyiz. Yabanlar istediğini yapsın. Onlar, bugün burada ise yarın orada... her memleketin kendine göre bir tutumu var. Bak kaç yıldır, ne bet kaldı ne bereket..."⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Reşat Nuri Güntekin, **Acımak**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2018, s. 113.

⁴⁵⁸ Fethi Naci, **Reşat Nuri'nin Romancılığı**, 3. Bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, s. 125.

⁴⁵⁹ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s. 46.

Kadınların, değişen sosyal ortamda değişen hal ve hareketleri neticesinde, memlekette bereket kalmadığını düşünen yaşlı kadın, kadının aile ve memlekette önemli bir yeri ve denge unsuru olduğunu ima etmektedir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yanlış Batılılaşma konusunu Beyoğlu ve büyük şehirler dışında Anadolu'da nasıl seyrettiğini de incelemiştir. Şehirlerde kadınların birer süs objesi gibi görülmeleri ve kendilerinin de dış görünüşlerine son derece hassas bir şekilde özen gösteriyor olmaları, tarlalarda çalışan Anadolu kadınları içinse her zaman mümkün olamamaktadır. Ancak, düğün olduğunda benzer bir tutumla Anadolu kadınları da süslerine özen göstermektedirler. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Yaban romanında, köy düğünündeki kadınlar şöyle anlatılmışlardır:

“İşte, köy kadınlarının, köy kızlarının hepsi gözümün önündedir ve hepsi de yeni, süslü düğünlük esvaplarını giymişlerdir. Dizi dizi altınları başlıklarının etrafında kırk zil parçaları gibi birbirine çarpıyor.”⁴⁶⁰

Yazar, romanında, Anadolu köylerindeki kadın modeline ilişkin başka bilgiler de paylaşmaktadır. Köydeki birkaç gün süren bir düğün merasimine ilişkin gözlemler şu şekildedir:

“Her gün, sabah olunca, köyün ihtiyarları ve ileri gelenleriyle beraber bir duvarın dibine oturuyoruz. Delikanlılarla genç kızlar ve bunlar arasında kırkını geçmişler, çoğunlukta idiler. Ve hepsi birden, erkeği az dişisi çok bir küçük insan kümesinden ibaretti. Birbirinden ayrı halkalar halinde girip karşılık rakediyorlar, eğleniyorlardı. Bu rakslar, sürekli zıplamalardan ve sağa sola gidip gelmelerden husule gelen, yeknesak ve ağır birtakım danslardır.”⁴⁶¹

Kadın ve erkeklerin birlikte vakit geçirmesi, karşılıklı dans edebilmeleri önemli bir gelişmedir. İstanbul gibi büyük şehirlerdeki baloları andıran eğlencelerin benzerlerine, Anadolu köylerinde düğünlerde rastlamak mümkündür.

Yanlış Batılılaşma konusunda Reşat Nuri Güntekin Dudaktan Kalbe isimli romanında, keman virtüözü Kenan'ı, sınıf değiştirmenin şımarıklığı ile Lamia'nın yaşamını alt-üst etmesinden dolayı yaşamıyla cezalandırılmakta ve Lamia'yı ise mutlu sona

⁴⁶⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Yaban**, 65. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 34.

⁴⁶¹ **A.e.**, s. 33-34.

kavuşturmaktadır. Kenan, Lamia'nın Vedat ile mutlu bir hayata başladığını görmesi üzerine intihar etmektedir.⁴⁶² Kenan'ın intiharı, Lamia'nın küçük yaşta namusuna zarar vermesi ve akabinde Lamia'nın çile dolu bir yaşam sürmesine sebep olması neticesinde romanın sonunda kendisinin ödemesi gereken bir bedel olarak gösterilmektedir. Romanın başında benzer bir yaklaşımla, Kenan'ın annesi Melek Hanım'ın yapmış olduğu hatalı tercih ve karşılığında başına gelenler de şöyle verilmiştir:

"Melek, Nail ile beraber firar etmiş, hatta bir köy imamının evinde nikahları bile kıyılmıştı. Selahattin Efendi'nin büyük oğlu Saib, Nail'i tevkif ettirmeyi, en küçük oğlu Hilmi, bu namus lekesini kanla temizlemeyi teklif ediyordu. Fakat ihtiyat baba ile öteki oğulları bu fikirde değillerdi. Kızları hem onlara, hem kendisine silinmeyecek bir leke sürülmüştü. Onu artık ölmüş farz edecekler, bir daha adını anmayacaklardı. Selahattin Efendi, inadına sebat etmiş, iki sene sonra ölürken bile kızını görmek istememişti. Servetini dört oğlu arasında taksim ediyor, Melek'e, Tilkilik'te küçük bir ev ile Kemeraltı'nda bir kunduracı dükkanından başka mal bırakmıyordu."⁴⁶³

İlerleyen satırlarda, Melek'in umduğu mesut hayata erişemediği belirtilmektedir. Namusuna zara getirmiş olmasının bir nevi cezasını çekmektedir.

Fortna'nın ifadesiyle milliyetçi yazar ve siyasi aktivist olarak cumhuriyetin en bilinen figürlerinden biri olan Halide Edip Adivar'ın⁴⁶⁴ romanları ise Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarına göre Batılılaşmayı öven bir yaklaşım içinde ilerlemektedir. Modernleşme, gerekli bir aşama olarak görülmektedir. Ancak Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Batılılaşma konusunda daha hassas davranarak medenileşmeyi yozlaşmak olarak ele almışlardır.⁴⁶⁵ Halide Edip Adivar'ın romanlarında ise yazarın feminist kimliği neticesinde Batılılaşma, yozlaşma olmaktan öte kadınların özgürleşmesi ve toplumsal görünürliğünün gerçekleşmesinde gerekli bir evre olarak görülmüştür. Ancak Halide Edip Adivar da Batılılaşma sürecinde, kadınların milli mücadeleden kopmamaları ve ülkelerine yapacakları katkıları asla göz ardı etmemeleri konusunda son derece hassas davranmıştır.

⁴⁶² Naci, **Reşat Nuri'nin Romancılığı**, s. 74.

⁴⁶³ Güntekin, **Dudaktan Kalbe**, s. 20-21.

⁴⁶⁴ Fortna, **a.g.e.**, s. 260.

⁴⁶⁵ Hayber, **a.g.e.**, s. 384.

Ömer Türkeş'e göre: "Milli Edebiyat'ın ilk yıllarında milliyetçi fikriyatın 'biz'i, hayali bir 'Doğu'nun değerleri etrafında yükseliyor, Halide Edip'in kahramanları milli kimliği simgeleyen şalvarlarıyla gezinip yoksul bir hayatı yeğliyorlardı." ⁴⁶⁶ Benzer bir değerlendirme ile Nazan Güntürkün'e göre de Halide Edip Adivar, milli benliğini unutmadan ve onu bir kenara itmeden Batı kültürüne inanan, bu inancını da okuyucusuna romanlarında anlatan bir yazardır. ⁴⁶⁷ Bu noktada, Halide Edip Adivar'ın, Doğu-Batı anlayışı dönemin modernleşme ve milliyetçilik çizgileri arasında kalan durum ile örtüşmektedir. Bu noktada, Adivar'ın döneminin diğer romancılarından tamamen farklı bir yolda ilerlemiş olduğunu öne sürmek mümkün olamamaktadır.

Halide Edip Adivar, Şişli kadınlarını anlatarak başladığı romanı Ateşten Gömlek'te, bugünün Şişli kadınlarından farklı bir portre çizmiştir. Sosyetik, alafranga ve özentici Şişli kadınları, Halide Edip Adivar'ın satırlarında ve Millî Mücadele yıllarında her şeye karşın memleket ülküsünü hisseden kadınlardan oluşmaktadır. ⁴⁶⁸ Yazar, milli mücadele dönemini ve söz konusu dönem içindeki gerek anılarını ve gerekse gözlemlerini anlattığı Ateşten Gömlek ve Türk'ün Ateşle İmtihanı gibi eserlerinde, kadınların milliyetçi çizgide verdikleri mücadeleyi işlemiştir. Toplumsal yaşamda yer alan kadınların başat görevlerinin millete hizmet olduğu mesajını vermiştir.

Halide Edip Adivar'ın romanlarında çizdiği ve kurguladığı kadın tipi ile Türk modernleşmesi uyum içinde olduğu gibi ikisi arasında farklılıkların bulunduğu zamanlar da olmuştur. Ancak erkeklerin yaptıkları işleri yapabilen kadın karakterler, Bertay'ın belirttiği gibi kadınlık özelliklerini ve dışiliklerini korumaktadırlar. Yazar, Türk kadınlarını, Türk milliyetçiliği içinde erkekler kadar çalışkan ve otantik karakterlerde tasarlamıştır. Romanlarında, modernlik ve kadınlık arasında geçen tartışmayı, modern erkekler ile modern kadınlar arasında kurgulayan yazar, modernlik unsurları ve geleneksel değerleri kadın karakterlerinde birlikte kullanarak, dönemin alışık olunmayan güçlü kadınlarını romanlarında işlemiştir. ⁴⁶⁹ Hem Batılılaşmak hem de milli değerlere bağlı kalmak hem okumak hem de iffetli kalmak, Halide Edip Adivar'ın romanlarındaki kadın karakterlerini özetleyen temel değerlerdir.

⁴⁶⁶ Türkeş, **a.g.e.**, s. 828.

⁴⁶⁷ Nazan Güntürkün, **Halide Edip ile Adım Adım**, 3. Bs., İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005, s. 59.

⁴⁶⁸ İleri, **a.g.e.**, s. 227.

⁴⁶⁹ Fatmagül Bertay, **Politikanın Çağrısı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 300-301.

Güçlü kadın karakteri ile ilgi çeken bir diğer isim olan Nezihe Muhiddin, romanlarında her şeyi bilen ve yaşanacağını tahmin ettiği felakete karşı okuyucuyu sabırsızlıkla hazırlamak isteyen bir yazardır.⁴⁷⁰ Halide Edip Adivar'ın güçlü ve bilinçli kadın kahramanlarına benzer bir şekilde, Nezihe Muhittin de İstanbul'da Bir Landru isimli romanında, Avrupalı bir ressamın gözünden Şark kadınlarını tasvir ederken, milli bir gurur ve övünç ile anlatımını gerçekleştirmektedir. Daha ziyade siyah gözlerine ve gözlerindeki aşk, gurur ve küstahlık içeren bakışları olduğunu dile getiren ressamın karşısında, konuşan romanın kadın kahramanı ise oldukça kendine güvenen bir tavır içerisindedir. "Çünkü bütün Avrupalıların Şark kadınlarından bahsederken çok mütehassis olduklarını görmüştüm."⁴⁷¹ Cümlesi ile konuşmasına devam eden kadın kahraman, Türk kadınlarının Avrupa gibi gelişmiş bir coğrafyada hayranlık uyandıran yanları olduğu konusunda oldukça emin görünmektedir.

Doğu-Batı tartışmasına romanlarında yer veren Şukufe Nihal de Avrupalılaştırmanın yanlış anlaşılmasına dikkat çeken bir yazardır. Giyim, kuşam ve eğlence hayatı üzerinde kurgulanan ve arzulan medeniyet algısının, toplumu öz değerlerinden uzaklaştırdığını düşünmektedir. Yalnız Dönüyorum isimli romanında "... medeni bir kadın iyi giyinmesini bilmelidir..."⁴⁷² ifadesiyle, Batılılaşmanın şekil yönünden algılandığına dair toplumda oluşan algıyı vurgulamaktadır. Romanın devamında yazar şöyle devam etmektedir:

"Büyük otellerde, sefaretlerde sık sık balolar veriliyor; bunlara Türk kadınları da gitmeye başladı. Beyoğlu'nun her tarafında dans öğrenme salonları açıldı, buralara koşan koşana... Şehirde yepyeni bir kaynaşma var! Uzun savaş yıllarının boğucu havasından, yasından uzaklaşma ihtiyacı bütün gönülleri sarmış! Terziler erkeklerle smokin, frak yetiştiremiyor. Olyo'nun, Kalürüsü'nin vitrinlerinden yalancı taşlar, tüller, boncuklar, pullar kalmamacasına boşalıyor... bunlar yeni hayatın icabatından! Kadınlar dekolte giyeceklermiş, sen de iyileşince tabii öyle bir elbise yaptırırsın, artık Avrupa kadınları gibi giyinmeye alışırınsın... Sana bütün o bilmediğin hayatı göstereceğim, seni bir Avrupalı kadın gibi yaşatacağım Yıldız."⁴⁷³

⁴⁷⁰ Sirman, "Nezihe Muhiddin'i Tanımak", **Nezihe Muhiddin Bütün Eserleri**, s. Xvii.

⁴⁷¹ Nezihe Muhittin, "İstanbul'da Bir Landru", **Bütün Eserleri**, Cilt. 1, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006, s. 302.

⁴⁷² Şukufe Nihal, "Yalnız Dönüyorum", **Bütün Eserleri 2**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 283.

⁴⁷³ **A.e.**, s. 179-181.

Dönemin romanlarında, genellikle kadın karakterler, yanlış Batılılaşmanın kurbanı olarak romanın sonunda hastalanmakta ve vicdan azabından ölmektedirler. Şukufe Nihal'in romanında ise Yıldız'ın eşi Hasan, yanlış Batılılaşmanın kurbanı olmaktadır. Garp hayatı, yazara göre yanlış anlaşılmış ve yarım öğrenilmiştir. Romanın sonunda, Yıldız, bir sürpriz ile eşinin kendisini aldattığı ve çocuk sahibi olduğu kadınla eşini, yurt dışında bırakarak, ülkeye yalnız dönmektedir. Yanlış batılılaşma yolunda eşine zor günler yaşatan Hasan, eşi tarafından bir anlamda cezalandırılmaktadır. Öte yandan, Yıldız'ın, diğer kadının ve çocukların mahvolmaması için aile kurumuna verdiği önem neticesinde onları yalnız bıraktığı düşünülebilmektedir. Yazar dönemin diğer yazarlarından farklılaşarak yanlış Batılılaşmanın kurbanı olarak erkek karakteri göstermektedir. Romanlarda, başta kadınlar olmak üzere karakterlerin Batılı faaliyetler dışında vakit geçirdikleri aktiviteler ise oldukça sınırlı ve az bahsedilen bir konudur.

3.1.2. “Yeni Kadın”ın Serbest Zaman Etkinlikleri⁴⁷⁴

Ayşegül Utku Günaydın, romanlarda, eğitilmiş ve ekonomik anlamda rahat bir yaşam süren kadınların serbest zaman etkinlikleri ile vakit geçirmelerinin modernleşmenin bir göstergesi olarak sunulduğunu belirtmektedir. Yazara göre, kadının bireyselleşmesi ve modernleşmesinin bir aracı haline gelen sanat ve serbest zaman etkinlikleri ise genellikle kitap okumak, müzik, resim, dikiş ve nakış gibi faaliyetlerden oluşmaktadır. Fakat Günaydın'a göre, kadınların serbest zaman faaliyetleri, Halide Edip ile birlikte ev dışı alana taşınmıştır.⁴⁷⁵ Çünkü Halide Edip Adivar'ın kadın karakterleri daha ziyade milli davada yer alan kadınlardır. Ancak Halide Edip Adivar dışında, dönem romanlarında, “yeni kadın”ı tanımlayan yazarlar, sosyo-ekonomik anlamda toplumun üst kesiminde yer alan kadınları, boş vakitlerinde müzik ve edebiyat alanında çalışmalar yaparak betimlemektedirler.

Peyami Safa'nın Bir Tereddüdün romanı isimli kitabında, romanın kadın karakterleri, boş zamanlarında kitap okumaktadırlar. Peyami Safa, Canan isimli romanında, yine serbest zamanında kitap okuyan kadınları görmek mümkündür. Çünkü roman, sosyal statü ve ekonomik gelir bakımından toplumun üst katmanlarında yaşayan aileler

⁴⁷⁴ Günaydın, a.g.e., s. 157.

⁴⁷⁵ A.e., s. 157-171.

arasında yaşanan olayları konu almaktadır. Halide Edip Adivar'ın Handan isimli romanında geçen şu diyalog, Günaydın'ın tezini doğrulayan bir diğer örnektir:

“Yemekten sonra Nazım sordu:

- Musiki sever misiniz, Handan Hanım?
- Pek çok.
- Ne çalarsınız?
- Piyano ve biraz keman. Fakat piyanoyu hiç sevmem.
- Piyanoda ne çalarsınız? Her küçük hanım gibi <<Bir Kızın Duası>>, <<Tuna'nın Dağları>>. Ha?
- Hayır, onu şiiri, edebiyatı sevenlere bırakırım. Ben Liszt ve Wagner çalarım.”⁴⁷⁶

Handan, modern kadını temsil ediyor olması sebebiyle, Batı müziği ile ilgilenmektedir.

Reşat Nuri Güntekin ise Dudaktan Kalbe isimli romanında, geleneksel çizgide yaşamını sürdüren Lamia'nın serbest zaman etkinliğini şöyle açıklamaktadır: “Lamia, masanın yanında, sarı saçlarında ve yüzünde abajurun kırmızı akisleri oynaşarak, dikiş dikiyordu.”⁴⁷⁷ Romandaki kadın karakterler, yalnız kaldıklarında genellikle ev işi ya da el işleri ile oyalanmaktadırlar. Çünkü, Lamia ve romanın diğer kadın karakterleri, kamusal hayatta yer almayan, günlerini ev içinde geçiren geleneksel kadın modeline uyan özellikler taşımaktadırlar. Sosyo-ekonomik açıdan iyi durumda olan ailelerde ev işlerini yapan kadın yardımcıları bulunduğu için, bu kadınlardan bahsederken ev işlerine karşı olan ilgilerinden söz edilmemektedir. Güzel ve zeki olmak onlar için yeterlidir. Dudaktan Kalbe'de Cavidan'ı tanımlayan cümleler bu noktada açıklayıcı olmaktadır:

“Cavidan'ın görünüşte hiçbir kusuru, hiçbir eksiği yoktu. Bir kere güzeldi. Hem de muhteşem bir surette güzel... bir halk tabirince, bir gören, bir daha görmek için başını çeviriyor, ona hayret, bana hasetle bakıyordu. Sonra zeki, zarif, terbiyeli bir kadındı.”⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Adivar, **Handan**, s. 48.

⁴⁷⁷ Güntekin, **Dudaktan Kalbe**, s. 199.

⁴⁷⁸ **A.e.**, s. 252.

Cavidan ise sıralanan nitelikleri ile modern ve eğitimli kadını temsil etmektedir. Cavidan, eğitimli olmasına rağmen çalışmayan bir kadındır. Zaten Erken Cumhuriyet döneminde, kamusal alanda yer alan kadınlar, Cavidan gibi güzellikleri ile dikkat çekmekten uzak bir imaj sergilemektedirler.

3.1.3. Erkekleşen Kadınlar

Erken Cumhuriyet döneminde, inkılaplar ile toplumsal yaşamda yer almaya başlayan kadınların, güzelliklerini gizleyerek sade bir görünüm almaya başladıkları gözlemlenmektedir. Çünkü geleneksel ve modern, milli ve Batılı olan arasında kalan “yeni kadın”lar, toplumda kabul görebilmek ve gerek namuslarına söz ettirmemek ve gerekse güçlü görünerek kendilerini kanıtlamak adına erkeklere özgü nitelikler kazanmaya başlamışlardır. Kadınların, erkekleşmeye yönelmesinde temel sebep ise erkekler tarafından ötekileştirilmek ve yeniliklerin kadınlara uygun görülmemesi sebebiyle kendilerine yakıştırılmaması belirleyicidir.⁴⁷⁹ Kadınlar, erkeklere özgü olduğu kabul edilen özelliklere yakın bir tutum takınarak kendilerini korumaya almışlardır. Çünkü halen toplumda hâkim olan geleneksel ve milli değerler çerçevesinde değerlendirilmeye devam edilmektedir. Sahip oldukları yasal hakları kullanarak mücadeleye devam edebilmek uğruna kadınsı özelliklerinden vazgeçmeyi göze almışlardır.

Kandiyoti'ye göre, Halide Edip Adivar'ın romanlarında, Cumhuriyet Türkiye'sinde kadınların kamusal alana kabul edilme koşulu, kadınların cinsiyetsiz ve kadınlıklarından sıyrılmış olmaktır.⁴⁸⁰ Kadının özgürleşmesi karşılığında ondan erkeğe özgü vazifeleri yerine getirmesi beklenmiştir. Kendi sahası içerisinde haklarına kavuşamayan kadınların tek çaresi erkekleşme olarak görülmüştür.⁴⁸¹ Yazarın sanat hayatının birinci döneminde yazdığı romanların en ünlüsü olan Handan'da, romanın baş kahramanı Handan'dan söz ederken şunları dile getiriyor yazar: “...Bu kadın pek güçlü, bence bir kadın için fazla güçlü bir kişiliği olmalı...”⁴⁸² Yine benzer bir şekilde, Halide Edip Adivar, Ateşten Gömlek isimli romanında Ayşe'den bahsederken şunları söylemektedir: “Ne kadınlık, ne cinsiyet, ne de beşeri bir zaaf vardı. Hiçbir şeyin

⁴⁷⁹ Tuba Yılmaz, “1923-1940 Arası Cumhuriyet Dönemi Kadın Romanlarında İdeal Kadın Tipi Olarak Erkekleşen Kadın”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 35, Ekim, 2016.7, s. 49.

⁴⁸⁰ Kandiyoti, **a.g.e.**, s. 160.

⁴⁸¹ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 38.

⁴⁸² Adivar, **Handan**, s. 25.

dokunamayacağı bir kudret ve sükûn...”⁴⁸³ “Erkek gibi” olmak, bir anlamda kadınlar için övünç kaynağı haline bürünmüştür. Bu anlayışın altında, kadınların toplumda erkekler kadar değer görmemeleri ve kadın-erkek eşitliğinin yerleşmemesi bulunmaktadır. Sade olmak ve güçlü olmak kadınların toplumsal hayatta tutunabilmelerinin bir yolu olmuştur/olmaktadır.

Şukufe Nihal de romanlarında, kadınları süs objesine dönüştürmemek için sade ve doğal bir modelde ele almaktadır. Tuba Yılmaz’a göre, Şukufe Nihal, romanlarındaki kadın karakterleri Halide Edip Adivar kadar erkekleştirmemektedir. Yılmaz’a göre, Halide Edib Adivar’ın Vurun Kahpeye isimli romanı ile Şukufe Nihal’in Çöl Güneşi isimli romanında kadının erkek karşısında bir kimlik arayışına girdiği görülmektedir. Çöl Güneşi romanında Zehra’nın toplum içerisinde kadının yerini belirleme çabası ile Vurun Kahpeye romanında Aliye’nin kasabalı karşısında kadına yer edinme mücadelesi benzerlik göstermektedir. Nezihe Muhiddin ise bu konuda Halide Edip ve Şukufe Nihal’den farklı bir yaklaşım sergileyerek kadın karakterlerini erkekleştirmemektedir.⁴⁸⁴ Nezihe Muhiddin’in romanlarında kadınlar cinsel yönlerini özgürce kullanabilmektedirler. Nezihe Muhiddin, yerleşmiş eşitsiz geleneksel yapılarla karşı bir duruş sergilemiştir.

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet döneminde başta eğitim ve medeni hakları olmak üzere sosyal haklarını hukuki boyutta kazanan Türk kadını, çatışan Batı ve Doğu değerleri arasında sıkışıp kalmıştır. Batılılaşmanın bir ihtiyaç olarak hissedilmeye başladığı süreçten itibaren modernleşme ve milliyetçi ideolojinin çizgileri arasında gidip gelen eğitilmiş ve modern olan “yeni kadın”, toplumsal kargaşa içinde, kendiliğinden, var olabilmek ve mücadele edebilmek adına sade ve güçlü bir kadın modeli inşa etmiştir. Türk yazarların romanlarında karşımıza çıkan Ayşeler, Aliyeler, Zehralar ve Handanlar, milliyetçi ideolojinin “yeni kadın” imajının, eğitilmiş olmak, geleneksel ile milli değerler çerçevesinde çocuklarını yetiştirecek anneler olmak, sade, yalın ve güçlü kadınlar olmaktan geçtiğini gözler önüne sermektedir. İncelenen romanlar, dönem içerisinde “yeni kadınlık” tanımının sınırlarının net bir biçimde çizilmediğini ve bu konuda ülkenin aydınları arasında bir fikir birliği bulunmadığını ortaya koymaktadır. Gökalp’in sentezci anlayışının ve kaygıların toplumun genel

⁴⁸³ Adivar, **Ateşten Gömlek**, s. 182-183.

⁴⁸⁴ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 42-44.

havasını oluşturduğu Erken Cumhuriyet döneminde, üzerinde anlaşılan tek konu, kadın eğitimi olmuştur.

3. 2. Eğitim ve Kadın

Erken Cumhuriyet döneminde, kadınların eğitim almasına verilen önem ve değer, hem kadınların, toplumun gelişmişlik düzeyinin simgesi olarak görülmesi hem de kadınların, gelecek nesilleri yetiştirecek anneler olmalarından kaynaklanmaktadır. Milliyetçi ideolojinin gözünde, eğitilmiş Türk kadınları, Türk milletinin, Batı örneğinde gelişimini sağlayacak ilk basamak olarak görülmüştür. Kadınların eğitime verilen kritik değer, dönemin toplumsal yapısını romanlarında işleyen ve topluma yön veren yazarların çalışmalarına yansımıştır.

Eğitim konusu, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarında işlenen ortak konulardan biridir.⁴⁸⁵ Halide Edip Adıvar, Şukufe Nihal ve Nezihe Muhiddin gibi feminist kadın yazarların romanlarında da kadınların eğitim almalarının önemi sıkça vurgulanmıştır. Halide Edip'in romanlarında çoğu zaman, üst sınıf kadınların özel eğitimlerinden söz edilmektedir. Ancak Cumhuriyet dönemi ve öncesinde yaşanan Millî Mücadele yılları da yazarın romanlarına nüfuz etmiştir. İdeal kadınlıkla ilgili görüşler, üst sınıfların alt sınıflarla milli bir kimlik tanımı için dengede tutulması şeklinde işlenmiştir.⁴⁸⁶ Halide Edip Adıvar'ın romanlarında, Handan gibi konakta yetişen ve iyi eğitim alabilen kadınları da Aliye gibi bizzat Anadolu'ya giderek eğitim mücadelesi veren kadınları da görmek mümkündür. Handan, karanlık ve bedbaht olan memleketini aydınlatmak ve kendinden öncekilerin mirasını aktarmak istemektedir. Vurun Kahpeye isimli romanın kahramanı Aliye ise Handan'ın gerçekleştiremediği hayalleri savaş ortamında başarabilmek için Anadolu'ya giden bir kadın öğretmendir.⁴⁸⁷ Ayrıca eğitilmiş ya da eğitimsiz ve tüm hayatı köyde geçen kadınların hikayelerine de değinir, yazar. Kadınların eğitim almasının, milliyetçi ideoloji içindeki önemini ise Halide Edip Adıvar, Handan isimli romanında şu satırları ile açıklıkla dile getirmektedir:

“...Kendisince pek nazari bulduğu bu şeylerle uğraşmamı anlamıyor. Çarkları artık kirden, ihmalden ve kan pıhtılarından dönmek istemeyen ve belki bir gün zordan

⁴⁸⁵ Hayber, **a.g.e.**, s. 386.

⁴⁸⁶ Durakbaşa, **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, s. 160.

⁴⁸⁷ Zeynep Uysal, “Bir Toplum Projesinin Peşinde Halide Edip Adıvar”, **Doğu-Batı Dergisi**, S:35, Şubat 2006, s. 103-105.

kırılacak olan bu memleketin makinesini görmüyor. Kendisi yeşil ve sessiz yuvasının dışında bir şey bilmek istemiyor. Anaları, büyük anaları gibi burada sessizce yaşayıp ölürlen çevresinde bütün bir ırkın, bütün bir mülkün döküldüğünü, sefaletten, her fena ve çaresiz dertten döküldüğünü duymuyor bile! Bilmem neden bunun aksini istiyorum, ben de? Onu hangi kadın bilecekti? Yalnız bu öğrenimleri ciddi olan kızların bu noktada daha canlı, daha söz anlatılır olacağını ummuştum. Güya Handan bir vatansız...⁴⁸⁸

Milletin içine düştüğü kötü durumdan kurtarılmasında erkekler kadar kadınların yer almasına duyulan ihtiyaç öncelikle kadınların milli bilinç kazanmalarından geçmektedir. Bu bilince sahip olabilmek içinse kadınların eğitilmiş olması gerektiği düşünülmüştür. Milliyetçi ideolojinin, kadınların eğitilmiş olmasını istemesindeki sebeplerin başında, gelecek nesilleri yetiştirecek annelerin milli bilinç ve duyarlılığa erişmeleri başta önem taşımaktadır.

Yahya Kanbolat'a göre, Halide Edip Adivar, Handan isimli romanda baş karakter olan Handan üzerinden, kadınların eğitimleri ve görevleri hakkında ipuçları vermektedir. Kadınların da erkekler gibi eşit eğitim görmelerini savunan yazarın Handan karakteri, Kur'an dersleri, Arapça, İngilizce, müzik, edebiyat gibi çeşitli alanlarda eğitim almış bilgili bir kadındır. Ancak Kanbolat'a göre, yazar eğitim hakkına dikkat çekiyor olmasına rağmen kadınların yaratıcılığına değinmemektedir.⁴⁸⁹ Çünkü, Handan, Nazım'ın sahip olduğu bilgi birikimine karşı hayranlık duymakta ve onunla gerek edebiyat, sanat ve gerekse siyaset olmak üzere tüm alanlarda sohbet edebilecek seviyeye gelmek için uğraş vermektedir. Handan, ileride âşık olacağı dava adamı Nazım'dan ders alarak kendisini geliştirmektedir. Handan gibi güçlü ve eğitime açık kadınlara ihtiyaç duyulduğu gibi Nazım gibi milli bilinçle etrafındaki kadınları yetiştirmeye gönüllü erkeklerin de gerekli olduğu mesajı verilmektedir.

Kanbolat'ın ifadesiyle, kadınların eğitime önem veren ve kadınların da erkeklerle eşit eğitim alması gerektiğini savunan Adivar'a göre, kadınların iyi anne, eş ve Müslüman olabilmesi amacıyla eğitimi aksatmamaları gerekmektedir. Kanbolat'a göre, Adivar'ın modern eğitim anlayışı dinsel açıdan desteklenmelidir. Ancak kadınların başları kapalı, yüzleri açık olmalı, kadınlar kapalı kıyafetler yerine uzun cüppeler

⁴⁸⁸ Adivar, **Handan**, s. 25-26.

⁴⁸⁹ Yahya Kanbolat, **Halide Edip Adivar'ın Romanlarında Feminizm Sorunu**, Ankara, Bayır Yayınları, 1986, s. 30.

giymeli, ss bebeği olmamak için mücevher takmamalı, istediği yere gidebilmelidir.⁴⁹⁰ Kubbede Kalan Hoş Sada isimli kitabında, Kanbolat'ın değerlendirmesini destekleyecek nitelikte satırları mevcuttur:

“Fakat nine bu sene kadın niversite talebesi de beyaz bol, uzun örtüleri, beyaz ayakkabılarıyla yücelik ve kudret eserleri timsaliyle dikdörtgenin sağ tarafını teşkil ediyorlardı. Sevgili sancağımızı en nurlu kadın ve erkek gençliği beraberce başlarında taşıdıkları bu sene bizim için ne mübarek ve uğurlu bir sene oldu.”⁴⁹¹

Bir tarafta kadın-erkek eşitliğinin gerekliliği savunulurken öte taraftan kadınların vücutlarını belli etmeyecek kıyafetler ile kamusal hayatta yer almaları, erkekleşmeleri, yazarın gözündeki kadın-erkek eşitliğinin sınırlarını ve eşitlik kavramına yüklediği anlamı sorgulamamıza neden olmaktadır. Kadınların erkeklere benzeyen kıyafetler ile okula gidiyor olmaları, eşitliğin “aynılık” kavramına yakın bir noktada algılandığına işaret etmektedir.

Yazarın bir diğer romanı, Vurun Kahpeye'de ise din ve geleneksel değerlere yapılan vurgular ile eğitim modeli eleştirel bir tarzda işlenmiştir:

“- Efendim, benim sınıfımda her ocuk namaz surelerini bilir. Hiç olmazsa Amme cüzünün sonuna kadar ezberler. Yeni hanımlar hep dinsizlik, milliyetsizlik öğretiyorlar. Ben dokuz yaşında kızların bile yüzlerini siyah peelerle kapadım. Halbuki İstanbul'dan yeni gelenler kendi yüzleri açık geziyorlar. şimdi on üç yaşında balıklar saçlarını açıyorlar. Artık bunların İstanbul'dan yeni bir hoca geldi ama söz beynimizde... Dn arşıdan çocukları yüzü gözü açık geçirmiş, halkın taassubuna dokunmuş, galiba hücum etmişler, bugün hasta imiş, gelmedi.

- Muallime Hanım, namus kadının yüzünü açıp amamasında değildir. Din de pee demek değildir. Öyle kapalı kadınlar vardır ki kapı arasından her türlü rezaleti yaparlar. Onun için yeni Hoca Hanım'a yüzü açık diye kasabanın hücuma hiç hakkı yoktur. Çocukları İstanbul usul güzelce okutan herhangi hoca hanıma birisi yan bakarsa biz onun terbiyesini...”⁴⁹²

⁴⁹⁰ A.e., s. 32-33.

⁴⁹¹ Adivar, **Kubbede Kalan Hoş Sada**, s. 113.

⁴⁹² Halide Edip Adivar, **Vurun Kahpeye**, 2. bs, İstanbul, zgr, Yayınları, 1997, s. 30-31.

Aliye öğretmen, Anadolu'da çocukları eğitmek üzere görevli, vatanına hizmet eden vatansöver bir kadın olarak resmedilmektedir. Ancak yerleşmiş dini kurallara aykırı yaşam şekliyle çalıştığı köyde kendine yer bulamamakta ve eleştirilmektedir. Aliye öğretmen, milli olanı, cumhuriyeti ve inkılapları temsil ederken, kendisini komutana şikâyet eden okuldaki diğer kadın öğretmen geleneksel, eski ve dini olanı simgelemektedir. Aliye öğretmen, topluma örnek gösterilmek istenen bir karakterdir. Bu nedenle, romanda, Anadolu'daki kadın-erkek ilişkisi, Aliye öğretmenin gözlemleriyle şu satırlar içinde sunulmakta ve eleştirilmektedir:

“...İstanbul'un serbest ve yaramaz çocuklarının yüzlerine benzemeyen yağlı, küçük, püskülsüz fesleriyle kız çocuklara tahakküm eden erkek çocuklar, gözünün önünden gelip geçiyordu. Kızlar o kadar acınacak, silik idiler ki, Aliye üzerinde yalnız merhamet izleri bırakıyorlardı. Fakat oğlanlar daha mütecaviz, daha canlı ve oldukça kasaba halkını temsil eden sınıflara garip surette bir benzeyişleri vardı. Bunlar da öteki çocuklar gibi kızların, fırsat buldukça saçlarını çekiyor ve dövüyorlardı. Fakat kendi kız kardeşlerini, hatta kendi sınıflarından olan kızları ötekilere karşı himaye ediyorlardı.”⁴⁹³

Yazar, okuldaki çocuklar üzerinden, köydeki kadınların ve erkeklerin hal ve hareketlerini resmetmektedir. Kadınların toplumda ikinci plana atılıyor olması, çocuk yaşta ve hatta eğitim kurumunda başlamaktadır. Kız arkadaşlarına şiddet uygulayabilen erkek çocuklar, ileriki yaşlarında da aynı tavırlarını sürdürmektedirler. Kendisi ile aynı sınırları içinde bulunan kız arkadaşların ve kardeşlerin korunmasına yönelik davranışlar ise korunan kız çocuklarının ileriki yaşlarında da erkek egemenliğine ihtiyaç duyacağıının habercisidir. Bu koşullarda Aliye öğretmen, tüm yozlaşmış kalıpları kırmak ve vatanının gelişim yolunda çalışmak, Anadolu halkını bilinçlendirmek üzere hayatı pahasına mücadele vermektedir.

Milliyetçi tutumuyla, yerli ve “biz” e özgü olana vurgu yaparak milli değerlere dikkat çeken Halide Edip Adıvar'ın,⁴⁹⁴ geleneksel olana verdiği önemin ötesinde dini değerleri de kabul eden bir yaklaşıma sahip olması, dinin insanların yozlaşmasına sebep olacak boyutta körü körüne ve yanlış bilinçle sahiplenilmesini önlemeye de yönelmiştir. Bu konu, Aliye öğretmenin hikayesinde şöyle eleştirmektedir:

⁴⁹³ A.e., s. 8-9.

⁴⁹⁴ Berktaş, **Politikanın Çağrısı**, s. 302.

“-Görüyor musunuz? Erkeklerin içinde yüzü gözü açık namahremler Müslümanlar’ın kalbini fesata vermek için şarkı söyleyerek dolaşıyorlar. Bunlar, bunlar mel’undur, bunların eline çocuklarınızı teslim etmeyiniz, eğer bir gün yalnız içimize Yunan girdiğini değil, başımıza taş yağdığını görmek istemiyorsanız, bu karıların üstleri başlarıyla beraber kendilerini de parçalayınız, yoksa Cenab-ı Hakk’ın bütün gazapları üzerimizden eksik olmayacaktır.”⁴⁹⁵

Yazar, modernleşme ve inkılaplar ile toplumda başlayan değişim ve dönüşüm sürecinde, kadınların kamusal görünürlüğüne engel olan yanlış inancın vereceği zararı, romanında açıkça işlemektedir. Köyü, Yunan işgalinden korumak için, Yunan komutan ile hayatı pahasına görüşmeyi kabul eden Aliye öğretmenin vatani için yaptığı fedakârlık, yanlış inanç ile gözleri dönen halk tarafından hainlik olarak görülmüştür. Aliye öğretmen, romanın sonunda, çalıştığı ve yaşadığı köyün halkı tarafından taşlanarak öldürülmektedir.

Milliyetçilik kadar İslamiyet ve anneliğe yaptığı vurgularla dikkati çeken feminist yazar Halide Edip Adivar, İlber Ortaylı’ya göre aynı zamanda, Türk milletinin ve bütün cemiyetin muhafazakâr değerlerini de anlamaya çalışmıştır.⁴⁹⁶ Ortaylı’nın yazar hakkındaki değerlendirmesi, Kanbolat’ın yorumlarına benzer bir nitelik göstermektedir. Adivar’ın, Kubbede Kalan Hoş Sada isimli kitabında karşımıza çıkan şu cümlesi, Ortaylı ve Kanbolat’ın yorumlarını desteklemektedir:

“Kadının sayısız vazifesi var. Başlıcası kızlarını adamakıllı yetiştirmek.”⁴⁹⁷

Yazarın annelik kavramına yüklediği ulvilik ile milliyetçi ideolojinin “yeni kadın” çizgisinde kalmaktadır. Yazarın cümlesindeki, “kız çocukları” vurgusunda ise gelecek nesil kadınlarının bilinçli ve eğitilmiş olmasına karşı feminist bir istek göze çarpmaktadır. Ancak, cümle içinde geçen “adamakıllı” kelimesi, dilde, eril hakimiyetin yerleşmiş izlerini karşımıza çıkarmaktadır.

Halide Edip Adivar’ın kadınlara nasihat ettiği gibi kız çocuklarının eğitimi konusunda, eğitim imkanından yararlanamayan annelerin de oldukça hassas olduğunu, yazarın Türk’ün Ateşle İmtihanı isimli kitabında, Halide Edip’in konuşmasından etkilenen ve

⁴⁹⁵ Adivar, **Vurun Kahpeye**, s. 23.

⁴⁹⁶ İlber Ortaylı, “Halide Edip Adivar”, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/halide-edip-adivar/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/26.01.2014/1827244/default.htm>, 24 Nisan 2019.

⁴⁹⁷ Adivar, **Kubbede Kalan Hoş Sada**, s. 234.

kızının da ileride onun gibi eğitilmiş bir kadın olmasını arzu eden bir annenin şu cümlelerinde görmek mümkündür:

“Senin ne dediğini anladığını söylemek istiyorum. Benim Darülmualimatta bir kızım var. O da hizmet edecek, barış yapacaktır. Ben fakara bir çamaşırıcı kadını. Ona bu öğrenimi verebilmek için her gün çalışıyorum. O da bir gün öğretmen olacak. Senin konuştuğun gibi konuşacak.”⁴⁹⁸

Cumhuriyet döneminde, baba-kız arası bağılıkla, aile reisleri olan babaların teşvikiyle eğitim hakkını kullanabilen kadınların en büyük destekçileri aslında kadınlar, anneleri olmuştur.

Halide Edip Adıvar'ın, tarihi kaynaklardan yararlanılarak değil bizzat yaşadığı dönemi romanlaştırması ile değer kazanan, tanıklık ettiği Kurtuluş Savaşı'nı anlattığı bir roman olması sebebiyle tarihi önem taşıyan romanı *Ateşten Gömlek*'te⁴⁹⁹, kız çocuklarının eğitim almasına karşı ılımlı bakışın, erkekler tarafında ve henüz savaş yıllarında gelişmeye başladığını anlamak mümkündür. Savaşta yaralanan asker, yarası tedavi edilirken, hemşireye bir yandan da kızını okutmak istediğini anlatmaktadır. Hemşire, asker ile arasında geçen diyalogu şöyle ifade etmektedir:

“Sivaslı olduğunu ve sekiz yaşında Kevser isminde kızını üç çocuğu arasında en çok sevdiğini söyledi. Bir harabe olan vücudu, konuşurken bazan fazla acıyor, susuyor, fakat yine başlıyordu. Kevser Hanım bir İstanbul kızı gibi içli imiş, güzelmiş, memleketine dönerse onu okutacaktı. Baktım, bütün bu mihnet ve işkence arasında hayat kabiliyeti hiç sönmemişti.”⁵⁰⁰

Yazarın, romanın bu diyalogunda, insanların yalnızca savaş ortamından kurtulmak için değil, aynı zamanda medeni bir yaşama ulaşmak arzusuyla var güçleriyle savaştıklarını anlamak mümkündür. Can çekişen asker babanın motivasyonunu, kızını okutma isteğinden gelmektedir. Romanda sözü edilen asker baba, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte başlayacak inkılaplar sürecinde baba-kız dayanışması içinde yer alacak ve inkılapların toplumda kabul edilmesinde destek olacaktır.

⁴⁹⁸ Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, 11. bs., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994, s. 162.

⁴⁹⁹ Naci, **100 Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, s. 139.

⁵⁰⁰ Adıvar, **Ateşten Gömlek**, s. 143.

Kız çocuklarının eğitimi konusunda, baba-kız dayanışmasını, toplumun genelinde görmek ise mümkün olamamıştır. Yaprak Dökümü romanında, eğitilmiş ve lisan bilen Ali Rıza Bey, en büyük ve tek erkek çocuğu olan Şevket'in eğitimi için çabalamıştır. Ancak diğer dört kız çocuğu için aynı özeni göstermemiştir. Kız çocuklar ve özellikle Fikret, ev işlerinde annelerine yardım ederek ev içinde sınırlı bir yaşam sürmüşlerdir.⁵⁰¹ Ancak ilerleyen yıllarda, Ali Rıza Bey, izlediği bu politikanın yanlış olduğunu düşünmeye başlayarak pişmanlık hissetmektedir. Yazar, Ali Rıza Bey'in hislerini şöyle tasvir etmektedir:

“Ali Rıza Bey, Fikret'i de hemen oğlu kadar ihtimamla yetiştirmeye çalışmıştı. Yalnız o kızdı; kardeşi gibi hayata atılacak değildi. Pratik bilgilere ihtiyacı pek olmayacaktı. Bunun için Ali Rıza Bey ona, daha ziyade süs ve fantezi mahiyetinde şeyler öğretmişti... onu annesi derecesinde iyi bir ev kadını olarak yetiştirmişti. Çocuğunun bugün hiçbir eksiği yoktu. Herhangi bir erkeği tam manasıyla memnun etmeye muktediri.”⁵⁰²

Fikret'in kadın olması, cinsiyeti hayatta yapabileceklerinin sınırını çizmişti. Oysaki aynı dönemde çalışan kadınlar bulunmaktaydı. Üstelik Ali Rıza Bey'in, çalıştığı şirketlerde kadın çalışma arkadaşları olmaktadır. Kendisi de dönemin eğitilmiş ve bilgili kişiliklerinden biri olmasına rağmen geleneklerine ve namusuna verdiği önem sonucunda muhafazakâr bir yapıya bürünmüştür. Ancak çalışamaz hale geldiğinde, ne kadar yanlış yaptığını düşünerek pişmanlık içine düşmektedir.

Reşat Nuri Güntekin'in romanlarına benzer bir şekilde Peyami Safa da romanlarında, kadınların eğitime ilgisiz kalmıştır. Kadınların eğitimi konusunda Halide Edip Adivar'ın eserlerinde gördüğümüz ilgi ve önemi dönemin erkek yazarlarının romanlarında ve benzer bir boyutta görmek ne yazık ki mümkün olamamıştır. Fethi Naci'ye göre, Peyami Safa, romanlarında kadınların eğitime önem vermez ve çünkü, onun için gereksizdir. Okumuş ve iyi eğitilmiş kadınları ise yalnızca erkekleri düşünerek, erkeğin kadında aradığı doyurucu ve güzel bir nitelik olarak istemektedir. Yazara göre, kadınların okuması Peyami Safa'ya göre doğal bir durum değildir.⁵⁰³ Romanlarında kadınların eğitimlerine dair yeterince bilgi vermeyen yazarın kadın karakterleri,

⁵⁰¹ Reşat Nuri Güntekin, **Yaprak Dökümü**, 22. bs., İstanbul, İnkılap Yayınları, s. 26-27.

⁵⁰² **A.e.**, s. 35-36.

⁵⁰³ Naci, **100 Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, s. 68.

genellikle ev içinde vakit geçiren kadınlardır ve boş zamanlarında kitap okumaktadırlar. Fakat, eşleri kadar iyi eğitim almadıkları satır aralarında vurgulanmaktadır. İhtiyaç duyduklarında, eşlerine akıl danışmaktadırlar. Benzer bir şekilde, Yaprak Dökümü romanında, Hayriye Hanım da başı sıkıştığı durumlarda çaresizce eşi Ali Rıza Beye başvurmuştur.

Erkek yazarların romanlarında, eğitim konusunda gördüğümüz ilgisizliğin aksine, feminist yazar Nezihe Muhiddin, Halide Edip Adıvar'ın romanlarında okuduğumuz ilgiye benzer bir şekilde kadın eğitimi konusunu ele almıştır. Nezihe Muhittin'in, Ateş Böcekleri isimli romanında, kadınların da erkekler gibi eğitim alabildiklerini görmekteyiz:

“Hacer hukuk fakültesini tercih etti. Necat da edebiyat şubesini...”⁵⁰⁴

Romanın ilerleyen sayfalarında yazar, Hacer isimli eğitilmiş karakterini överek anlatmaktadır. Necat isimli erkek karakter, kendisinden daha fazla başarı elde etmiş olan çocukluk arkadaşını överken aynı zamanda hayıflanmaktadır.

“Hızlı hızlı yürürken düşünüyor. Demek Hacer Darülfünun diplomasını almış, memleketin ilk kadın hukukçusu olmuştu. Hatta onun yazamadığı edebi veyahut içtimai bir eser bile yazmıştı...”⁵⁰⁵

Halide Edip Adıvar'ın romanlarında, kadınların eğitilmiş olması, milli bilinç kazanmaları ve milli mücadelede aktif bir biçimde yer almaları arasında bağlantı kurulurken, Nezihe Muhiddin'in romanında, daha ziyade kadınların kendilerini geliştirmelerine ve istediklerinde neler başarabileceklerine yönelik vurgu dikkat çekicidir. Kadınların çoğunlukla öğretmenlik ve hemşirelik gibi belli başlı alanlarda eğitim alması, toplum tarafından kabul edilmesi kolay bir aşama iken kadın karakterini hukuk fakültesinden başarı ile mezun eden yazar, Hacer'in Necat'tan daha başarılı bir öğrenci olmasının altını çizerek, alışık olunan zayıf ve güçsüz kadın modelini sarsmaktadır.

İnkılapların ve eğitim inkılabının neticesinde, memleketteki ilk kadın avukatın ilk duruşmasını tasvir eden yazar, bu yeniliğin söz konusu dönem için ne kadar önemli

⁵⁰⁴ Nezihe Muhittin, “Ateş Böcekleri”, **Bütün Eserleri**, Cilt: 1, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006, s. 351.

⁵⁰⁵ **A.e.**, s. 401.

bir yenilik olduğunu ve hayretle izlendiğini uzunca anlatmaktadır. Yazar, romanın ilerleyen satırlarında, mahkeme esnasında, savunmasını yapan ilk kadın avukatın hal ve tavırlarını tasvir etmektedir:

“Şimdi sıra, söz sırası genç ve ilk kadın avukata gelmişti. Yüzlerce dinleyicinin nefeslerini kesen teccüss sükutu içinde sessiz bir heyecanın, gözle görülmeyen kulakla işitilmeyen fakat bütün havası hep birden harekete getiren şiddetli seyyalesi bütün vücutları tepeden tırnağa kadar titretti. Siyahlar içinde büsbütün sararan genç kızın sesinde büyüleyici, egzotik bir ahenk vardı. Bu ne aşk terennüm eden bir kadın sesi ne bahar şarkıları cıvıldaayan bir genç kız sesi idi. Şiir okuyan, şarkı söyleyen, aşk, heyecan, şefkat, merhamet hislerini söyleyen kadın sesleri bütün güzelliklerine rağmen ok işitilmiş şeylerdi. Fakat bu kürsüden siyahlar içinde söyleyen kadın sesinin sihirli musikisinde bütün güzel, cazip kadın hislerine bürünmüş, ilmin, irfanın, zekanın yüksek, nurlu, ışıklı ahengi dinleyenleri hep birden büyülemiş, gönülleri hep birden kendine bağlamıştı...”⁵⁰⁶

İlk kadın avukat, alışılmış kadınlık tanımlarının dışında kalan bir kadın olarak işlenmiştir. Cahil ve eğitimsizliğin karşısına memleketin ilk ve hatırı sayılır okulunda, daha önce kadınların hiç tecrübe etmedikleri bir alanda eğitim alan bir kadın portresi karşımıza çıkmaktadır. Üstelik, muhtaç, güvensiz ve kendini eksik hisseden kadınlıktan oldukça uzak, ayakları yere basan özgüveni yüksek bir kadını anlatmaktadır, Nezihe Muhiddin. Yazar, romanında uzunca yer verdiği Hacer’in başarısına ve mahkemedeki güçlü tutumuna toplumun gösterdiği ilgiyi ise şu satırlarda tasvir etmiştir:

“Dinleyiciler tarafı hıncahınç dolmuştu. Türkiye’nin ilk kadın avukatı ağır ceza mahkemesinde ilk müdafaasını yapacaktı. Bu önemli bir hadise idi!.. Vakayı uzaktan ve yakından bilenler fevkalade ilgilenmişlerdi. Memleketin bütün münevverleri bu hem inkılabımızın çok değerli irfan sahnesini, hem de ruhi tetkik için mükemmel bir fırsat olan bu etüt hadisesini görmek ve işitmek arzusu ile koşuşmuşlardı.”⁵⁰⁷

Sonuç olarak, kadınların eğitim almalarını destekleyen aydınların ve eserlerinin dönem içinde ağırlıklı bir yer alması, eğitim sistemine yüklenen misyonla yakından ilişkilidir. Çünkü, çalışmada daha öncede değinildiği üzere milliyetçi ideolojinin

⁵⁰⁶ A.e., s. 417.

⁵⁰⁷ A.e., s. 416.

topluma nüfuz etmesi ve topluma istenilen milli formun verilmesinde, Gellner'ın ısrarla vurgulamış olduğu gibi eğitim metodu son derece efektif bir metottur. Bu süreçte Adivar ve Muhiddin gibi feminist yazarlar kadınların bireysel gelişimleri için kadınların eğitim almalarını desteklerken, geleneksel kalıpların dışına çıkmak istemeyen aydınlar kadınların öz değerlerini öğrenmeleri adına eğitim almalarını desteklemiştir. Bu ayrımında, Halide Edip Adivar'ı her iki yaklaşım içinde değerlendirmek de mümkündür. Kadınların eğitimi konusunda ise çalışmalar, konak eğitimi ile başlamış ve Cumhuriyet döneminde okullar ve hatta yabancı okullarla devam ederek yaygınlaşmıştır.⁵⁰⁸

Ancak, eğitim imkanını değerlendiren ve kamusal alanda yer almaya başlayan, güçlenen kadınlar içinse hayat sanıldığı gibi kolay olmamıştır.⁵⁰⁹ Milliyetçi ideolojinin sarmalında şekillenen bir dönemde ve yine dönemin resmi ideolojisi milliyetçiliğin anneliği, kadınların asıl görevi olarak tanımlaması, vatani kadın bedeniyle eş tutan bir yaklaşım içine girmesiyle kadınlar hem ev içindeki görevlerini yerine getirmek hem de arzu ettikleri gibi ev dışı alanda kendilerine bir yer bulmak ve tutunmaya çalışmak zorunda kalmışlardır. Denilebilir ki kadınların omuzlarına binen yük artmıştır.

3. 3. Çalışma Hayatı ve Kadın

Erken Cumhuriyet döneminde, kadınların çalışma hayatlarını konu edinen romanlar, edebiyat dünyası içinde yoğun bir alan kaplamamaktadır. Çalışmak ve özellikle de kadınların çalışması, Erken Cumhuriyet dönemi romanlarında, Batı tipi modernleşme neticesinde kibar beyefendiler ve süs nesnesi haline geleceği düşünülen kadınlardan oluşması muhtemel toplumsal yapıda meydana gelme ihtimali olan dejenerasyonu önlemek için bir savunma aracı olarak görülmüştür. Milliyetçi ideoloji ile paralel bir çizgide ilerleyen modernleşme süreci, çalışmayı, romanlarda toplumsal kalkınma projesinde milli bir eylem olarak tasvir etmeye yöneltmiştir.⁵¹⁰ Başta Halide Edip Adivar olmak üzere, feminist ve milliyetçi çizgide eserlerini kaleme alan yazarların kadın karakterleri, çalışarak, inkılaplar ile kendilerine sunulan imkanlara karşı üstlerine düşen görevleri yerine getirmeye gayret etmişlerdir. Milliyetçi ideolojide,

⁵⁰⁸ Betül Coşkun, "Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak-Tanzimat'tan Cumhuriyet'e", (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/5135284/türk_modernleşmesini_kadın_romanları_üzerinden_oku_mak, 24 Nisan 2019.

⁵⁰⁹ Günaydın, **a.g.e.**, s. 194.

⁵¹⁰ Yıldırım, Temizarabacı Yıldırım, **a.g.e.**, s. 319-320.

çalışmak/çalışabilmek, kadınlar için kişisel gelişim ve maddi kazanç kaynağı olmanın ötesinde vatana hizmet aracı olarak görülmüştür.

Çalışmanın kadınlar açısından romanlarda vurgulanan bir diğer önemi ise toplumsal yapıda kadınların görünür kılınması, yer alması ve etkin bir rol oynayabilmesidir. “Toplumumuzdaki iki zıt cephenin biraz da peşin hükümler ve katılımlarla mahkûm ettiği”⁵¹¹ Halide Edip Adivar, içinde yaşadığı toplumu ve dönemi feminist bir bakışla eleştiren bir yazar olarak, kadınların toplum içinde yükselmelerinin, eğitim ve çalışma alanlarında yapılacak çalışmalar neticesinde gerçekleşebileceğine inanmıştır. Bu süreçte Halide Edip Adivar, yasalarla düzenlenecek uygulamaların kadınların özgürleşmesinde yeterli olamayacağını düşünerek, kadınların kurtuluş yolunda mücadeleyi bırakmamalarını istemektedir. Kadınların da çalışma hayatında yer almaları, yazara göre yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda ülkenin kalkınması yolunda büyük bir adım atılacaktır.⁵¹² Feministliği kadar ve hatta daha ziyade milliyetçiliğiyle ön plana çıkan Halide Edip Adivar, kadınlara tanınan hakların yasal düzlemde kalmaması için kadınları çalışmaya ve eğitime teşvik etmiştir. Kadınların bilinçlenmeleri ve özgüven kazanmaları açısından çalışma hayatında yer alıyor olmaları kritik bir noktada görülmüştür. Üstelik yeni kurulan milli devletin gelişmişliği noktasında kamusal alanda çalışarak yer alacak kadınlar, yazar için simgesel değer de taşımaktadır.

Halide Edip Adivar'ın Türk'ün Ateşle İmtihani isimli kitabında, henüz Millî mücadele döneminde kadınların çalışmaya ve kendi ayakları üzerinde durmak istemelerine karşı diyaloglar yer almaktadır. Halide Edip'e, On Baş Mustafa ile evlenmek istediğini dile getiren ve evlenmeleri hususunda kendisinden yardım isteyen kadın, Halide Edip'in, onbaşının kendisine bakıp bakamayacağını sorduğunda verdiği cevap şöyledir:

“Bana bakmak mı? Ben ekmekçi istemiyorum ki, koca istiyorum. İkimize de ben bakarım.”⁵¹³

İnkılaplara giden süreçte, eserleri ile kadınları ve genel olarak milleti bilinçlendirmeyi hedefleyen yazar, kadınların erkeklere olan ekonomik bağımlılığını kırmaya

⁵¹¹ Hicran Göze, **Türk Kadını**, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2007, s. 172.

⁵¹² Yıldırım, Temizarabacı Yıldırım, **a.g.e.**, s. 307-308.

⁵¹³ Adivar, **Türk'ün Ateşle İmtihani**, s. 220.

çalışmıştır. Benzer düşünceler, Şukufe Nihal'in Çöl Güneşi isimli romanında da karşımıza çıkmaktadır.

“... Ne yapayım, yavrum, bir erkeğin koluna dayanarak yaşamaktan azap duyuyorum. Başkası tarafından ağızıma verilmiş lokma, boğazımda kalıyor...”⁵¹⁴ “Biliyorsun ki, ailem, kızlarının çalışıp para kazanmasını şerefiyle mütenasip görmüyorlardı. Benim para kazanmam ayıpmış da kocamın parası ile yaşamam, onun koluna asılmam ayıp değilmiş!”⁵¹⁵

Yazar, kadınların erkeğin maddi gücüne muhtaç bırakılmasını eleştirmektedir. Kadın karakterin, yerleşmiş geleneksel algıyı sorgulaması, eşitlik kavramını da sorgulamaya açmaktadır.

Halide Edip'in romanlarında, güçlü ve fedakâr, milliyetçi duygu ile bezenmiş kadınların hayatı üzerinde durulmaktadır. Onlardan biri de Ateşten Gömlek'in Ayşe karakteridir. Yazar Ayşe'den bahsederken şu noktalara vurgu yapmaktadır:

“Elinde daima bir dantel veyahut dikiş, çalışıyor. Elindeki parayı İzmir'e ait addettiği için hayatının büyük bir kısmını ders vermekle, dantel yapıp satmakla çıkarıyor. Haftada üç dört gün ders veriyor ve dinlenmek veyahut eğlenmek için İzmir muhacirlerinin çocuklarına çorap örüyor. Ders verdiği evlerde kimse onun hakiki hüviyetini bilmiyor. Kocasını Harb-i Umumi de şehit olduğu için kimsenin nazar-ı dikkatini celbetmiyor. Bu mesainin haricinde İzmir'de başlayan milli hareketle, Cemal'in arkadaşlarının mücadelesiyle meşgul. Onlar her fırsat buldukça mektup yazıyorlar. Bütün bu kudret, kabiliyet ve vatan kadınının muhtazam hayatı ve fedakarlığı ortasında onu insana bir çocuk gibi sevmeyi ve himaye etmeyi telkin eden bir cazibesi var.”⁵¹⁶

Yukarıdaki kesitte görüldüğü gibi, kadınlar her ne kadar kendi hayatlarını idam ettirebilecek ekonomik kudrete sahip olsalar da sakin ve ağırbaşlı olmakla değer görmekteirler. Kadınların, çalışma hayatında vurgulanan meslekler ise ağırlıklı olarak öğretmenlik, hemşirelik, hasta bakıcılık ve dantel gibi el işleri neticesinde para kazanabilecekleri işlerle sınırlı kalmaktadır. Meslek seçiminde, takınılan cinsiyetçi

⁵¹⁴ Şukufe Nihal, “Çöl Güneşi”, **Bütün Eserleri 2**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 130.

⁵¹⁵ **A.e.**, s. 144.

⁵¹⁶ Adivar, **Ateşten Gömlek**, s. 45-46.

tutum, kadınların kendilerine duyacakları güven ve inancı zedeleyen bir yaklaşımdır. Eşitliğe giden yolda kadınların önlerine konan sınırlar, kimi kadınları daha çok mücadeleye sevk ederken bazı kadınları vazgeçmeye ve eve kapanmaya yönlendirmektedir.

Halide Edip Adivar, Handan isimli romanında ise kadınların çalışma sorununa değinmemiştir.⁵¹⁷ Handan'ın çalışmasını gerektiren maddi bir gereksinim olmamıştır. İhtiyacın ötesinde son derece iyi bir eğitim almasına rağmen Handan, bilgili ve güçlü yanlarını kendisini kanıtlamak adına gerçekleştirmiştir. Fakat romanda, kadının görevinin, yalnızca eşini mutlu etmek olduğu gönünde bir işleyiş söz konusudur. Bu sebeple Handan, yeri geldiğinde bir işçi kadın ile ortak hislere kapılabilmektedir. Handan'ın tüm kadınlık nezdindeki ortaklık hisleri romanda şu cümlelerle anlatılmaktadır:

“... Acıdım, acıdım, insanların en yukarıdan bakan ve kendine de bir insani üstün niteliklidir. Özellikle kadınlığın sonsuz incelik ve sevdasında en ortak, en tabii şey yenilmektir. Handan da her kadınla, mesela bana çamaşır yıkayan bir işçi, yahut basit orta bir kadınla bile ortak oluveriyordu.”⁵¹⁸

Peyami Safa'nın Bir Tereddüdün Romanı ile Canan isimli romanlarında da benzer bir şekilde, romanın kadın karakterleri genellikle çalışmamaktadır. Fethi Naci, Peyami Safa'nın romanlarında, çalışan kadınların da geçimleri için çalışmadığını belirtmektedir. Eğitimi olsa da kadınlar eğitimlerini ekonomik anlamda gelir sağlayacakları işlerde değerlendirmemektedirler. Dolayısıyla kadınlar eşlerine bağımlı olmaktadır. Kadınların erkeklere karşı bağımsız olabilmelerinin tek koşulunun, kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanmaları olduğunu düşünen Peyami Safa, Naci'ye göre bu nedenle kadınların çalışmasına karşı çıkmaktadır.⁵¹⁹ Peyami Safa'nın romanlarında, yalnızca, aile içinde çalışan emekçi kadınlar bulunmaktadır. Ev işlerinde yardımcı pozisyonunda çalışmak, aşçılık ya da dadılık gibi görevleri üstlenmektedirler. Evin hanımı olan kadın karakterler, eşlerinin saygın ve yüksek statüleri ile yüksek gelirleri sayesinde rahat bir yaşam sürmektedirler.

⁵¹⁷ Kanbolat, **a.g.e.**, s. 30.

⁵¹⁸ Adivar, **Handan**, s. 191.

⁵¹⁹ Naci, **100 Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, s. 68.

Halide Edip Adivar'ın Handan dışındaki romanlarında kadınların çalışmasına gösterdiği ilgiyi, Peyami Safa gibi Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında görmek de oldukça zordur. Kadınların çalışma hayatına katılımını içeren bilgiler oldukça sınırlı bir alan işgal etmektedir. Kadınların çalışmalarının söz konusu dahi olmayışının da etkisiyle, ailenin düştüğü fakirlik karşısında erkeklerin omuzlarındaki ekonomik kaygılar artmaktadır. Dudaktan Kalbe isimli romanındaki şu cümle bu konuda açıklayıcı olmaktadır: "Karısını, çocuklarını biraz daha mesut ve rahat görmek için mütemadiyen çalışıp didiniyordu."⁵²⁰ Çalışıp didinen Nail, bir süre sonra hapse girdiğinde eşi Melek ağabeyine sığınmak durumunda kalmıştır. Melek'in içine düştüğü çaresizlik neticesinde aklına gelen ilk çözüm yolu ağabeyine sığınmak olmuştur:

"Bizim babamız sayılırsın ağabey... Başımız darda kalırsa elbette yine sen yardım edeceksin..."⁵²¹

Çünkü Melek'in tek başına çalışarak bir evi geçindirmesi imkansızdır. Bu imkânsızlık, Melek'in yetersizliğinden değil, dönemin kadına bakışındaki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Romanın ilerleyen sayfalarında, dul kalan Lamia karakteri ise yazarın romanlarındaki kadın karakterlerden farklı bir çözüm yolu izleyerek çalışmayı düşünmektedir:

"Annemin bir ihtiyar sütninesi vardır. Galiba Beylerbeyi taraflarında bir yerde oturuyor, eğer sağsa ona yakın bir yerde oturacağım. Rahmetli beybabamdan kalan birkaç kuruş maaşımla kendimi ve çocuğumu idareye çalışacağım... Hatta mümkün olursa çalışacağım Vedat Bey..."⁵²²

Ancak Lamia'nın gelecek planı göstermektedir ki, çalışmak onun için son çaredir. Romanın sonunda da Lamia, Doktor Vedat Bey ile evlenir. Fakat, Reşat Nuri Güntekin, Acımak isimli romanında ise aşağıda yer verilen sözleriyle Zehra öğretmeni, Halide Edip Adivar'ın baş kadın karakterlerine benzer bir biçimde güçlü bir karakter olarak sunmaktadır:

⁵²⁰ Güntekin, **Dudaktan Kalbe**, s. 21.

⁵²¹ **A.e.**, s. 27.

⁵²² **A.e.**, s. 233.

“Kendimi mini mini ailemin saadetini vakfedeceğim... Demek ki benim için asıl hayat şimdi başlıyor.”⁵²³

Reşat Nuri Güntekin’in kadın karakterleri içerisinde farklı bir yeri olan Zehra öğretmen aslında, mesleğiyle dönemin kadınlara yakıştırdığı mesleklerden birini icra ediyor olması sebebiyle alışılmış olanın sınırları dışına tam anlamıyla çıkmamaktadır. Modernleşme sürecinde, Türk aydınları, kadınların anne olmaları sebebiyle çocukların ilk eğitiminin kadın öğretmenler tarafından almasını özellikle istemişlerdir.⁵²⁴ Ancak, okul içinde yapılması gereken tadilat işlerinin sorumluluğunu alması ve yaşadığı çevrede bu özellikleri ile birlikte kabul gören Zehra öğretmen karakteri aracılığıyla Reşat Nuri Güntekin, kadınların iş yaşamında yer alabilmeleri konusunda destekleyici olmuştur. Yazar, kadınların eğitim almaları ve çalışma hayatında yer almaları konusunda desteğini, toplumun gözünde çalışan kadınlara yapılan övgüler ile romanında işlemektedir:

“Kasabayı kendine vatan, mektebi bir aile ocağı yapmış... O kadar azim ve gayretle çalışmış ki terfi ve terakkisine mâni olamamışlardır... Daha yirmi beş yaşına gelmeden başmuallim yapmışlar, eline kocaman bir kız mektebi teslim etmişler... Mesela badana, dam, cam tamiri filan gibi şeyler için para veririz. Ancak Zehra Hanım eteklerini beline dolar, bu işleri kendi görür... Zaten elinden gelmeyen iş yok gibidir...”⁵²⁵

Cumhuriyet öncesinde, dini bir eğitimden geçen Zehra öğretmen, Cumhuriyet ve inkılaplar ile genç yaşta sorumluluk sahibi, bir iş ve meslek sahibi olmuştur. Fakat Zehra öğretmenin, bir kadında bulunmasına alışık olunmayan tavrı, romanda uzunca anlatılmıştır:

“Doğruluk, temizlik, fedakârlık hastalığı onda insanlığın en kıymetli bir kabiliyetini öldürmüştür: Acımak kabiliyeti... Zehra Hanım’a hissiz bir kadın denemez... Bilakis geniş bir ruhu var. Güzel, doğru, temiz şeyleri çılgınca sevebiliyor, onlar için her fedakarlığı yapıyor. Fakat zaafa, düşkünlüğe, çirkinliğe acımıyor. Sadece kızıyor, hırçınlaşıyor... Kızlardan bazıları ya aile terbiyesinin tesiriyle ya görenek neticesi

⁵²³ Güntekin, **Acımak**, s. 99.

⁵²⁴ Şahika Karaca, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türk Romanında Kadın Öğretmen Kimliği: Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemi Romanlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım” (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/download/article-file/155326>, 24 Nisan 2019.

⁵²⁵ **A.e.**, s. 9-10.

olarak hafiflik ederler. Zehra Hanım onları koleralı hastalar gibi derhal öteki çocuklardan ayırır ve son derece huşunetle muamele eder.”⁵²⁶

Roman boyunca Zehra öğretmenin ne kadar acımasız ve disiplin sahibi bir öğretmen olması üzerine vurgu yapılmaktadır. Çünkü kadınlarda alışık olunan özellikler arasında fedakârlık, sakinlik ve yumuşak başlılık yer almaktadır. Zehra öğretmenin alışık olunmayan tavrını ise mektup tekniğini kullanan yazar, romanın ikinci kısmında açıklamaktadır. Annesi ve büyük annesi tarafından kendisine babasının yanlış anlatılması sebebiyle babasına duyduğu kızgınlık ve evinden, ailesinden küçük yaşta ayrılışının tek sorumlusu olarak babasını bilmesi Zehra öğretmenin, hem tüm erkeklere hem de tüm insanlığa karşı ketum ve acımasız bir tutum almasına neden olmuştur.

Zehra öğretmenin, babası Mürşit Beyin anılarına ulaştığında eline geçen bilgiler ise dönemin kadınlarının ne tür işlerle meşgul olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Anıların bir kısmında yer olan notlar şöyledir:

“Annem beni okutup adam etmek için senelerce türlü mahrumiyete katlandı. El dikişi dikti, bekar çamaşırı yıkadı, türlü hakarete uğradı. Hepsine sabretti: ‘Mürşit, inşallah bir gün adam olursun. Elin ekmek tutar. Garip annene evinde bir köşecik gösterirsin. Baban beni güldüremedi. İnşallah senin yüzünden gülerim.”⁵²⁷

Erken Cumhuriyet döneminde kadınların çalışma hayatlarına katılımı konusunda, kadınların tavırları da farklılık göstermektedir. Kadınlar, kamusal alanda kendilerine yer açıldıkça meziyetlerince çeşitli işlerle para kazanmanın yollarını aramışlardır. Amaçları genellikle aileleri ve çocukları olmuştur. İkinci bölümde de üzerinde durulduğu üzere, eğitim ve meslek sahibi olmayan kadınlar, gelecekleri için çocuklarının kendilerine bakmalarına muhtaç olmaktadır. Hatta çocuk sahibi olma isteği ve çocuklarına gösterdikleri ilgi ve alaka karşılığında, yaşlılıklarında aynı muameleyi çocuklarından beklemektedirler. Ekonomik özgürlüğü olmayan kadınlar için çocukları, geleceklerinin garantisi, sigortası olmaktadır. Bir anlamda çocuklar, şartlarını bilmediği bir anlaşmanın tarafı olarak dünyaya gelmektedir. Ancak yine de

⁵²⁶ Güntekin, **Acımak**, s. 13, 16.

⁵²⁷ **A.e.**, s. 58.

çalışmanın kendilerine, kişiliklerine zarar getireceğine inandığı için iş dünyasından uzak durmayı tercih eden kadınlar da olmuştur.

Erkek çocuk sahibi olan kadınlar, eşlerinin hayattan göçüp gitmeleri ihtimaline karşı, geleceklelerini, erkek çocuklarına güvenerek hazırlamaktadırlar. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bir başka romanı olan *Anamın Kitabı*'nda şunları yazmıştır:

"Biliyorum; çünkü dadımın önünde dizlerine vurup 'son ümidim bu çocuğun istediğim gibi yetişip adam olmasındaydı. O da boşa çıktı. Ben ne talihsiz bir kadınmışım' diye söyleniyordu."⁵²⁸

Yakup Kadri, annesinin istediği gibi davranmaktan uzaklaşınca, annesinin geleceğe dair endişeler duymaya başladığını anlatmaktadır. Yazarın annesinin endişesi yalnızca çocuğunun geleceği üzerinde şekillenmemekte, aynı zamanda kendisinin de ileriki yıllarda ne gibi sorunlarla uğraşacağı ve nasıl bir yaşam süreceğine dair duyduğu korkulara işaret etmektedir.

Ekonomik sıkıntı çekmeyen kadınlar ise gittikçe daha fazla özgürleşmeye başlayan toplumsal ortamın da etkisiyle günlerinin nasıl geçtiğini ve hem kendilerine hem de millete ne kadar faydalı olduklarını sorgulamaya başlamaktadırlar. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara* romanında Selma isimli kadın karakteri ile yaşamını sorgulayan ve çalışmaya ihtiyaç duyan kadınların duygularını ve düşüncelerini kaleme almıştır. Yazar, çalışmaya başlamadan önce, Selma'nın içinde bulunduğu ruh halini, kendisi gibi okumuş ancak ne kamusal alanda ne de ev içinde tutumlu ve iradeli ev kadını olarak görev alamayan kadınlar için şöyle genellemektedir:

"Şu bizim, güya içtimai bir inkılabın öncüleri olduklarını zanneden okur yazar Türk kadınları demek istiyorum. İşte, bunların hepsi, boş yere hür, azad olmaktan mustarıptirler. Evde hiçbir faydamız, sokakta hiçbir faydamız kalmamıştır. Bir derin boşluk içinde dönüp duruyoruz. Nihayet, bana fzyolojik bir vazifeden mi bahsedeceksiniz? Çocuk yetiştirmek, aşk ve muhabbette erkeğin ideal eşi olmak? Adam siz de, bu da sürse sürse ancak bir yıl sürüyor. Ondan sonra, erkek kadından, kadın erkekten bıkmıyor. Hem böyle olmasa bile ne çıkar? Kadın yalnız fizyolojik bir mahluk mu? Hayır; erkek ne kadar içtimai mahluksa kadın da o kadar içtimaidir. Ben,

⁵²⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, 10. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 90.

bize verdiğiniz 'courtisane(Dalkavuk, saray soylusu)' hürriyetini istemiyorum. Ben, erkekle her hususta eşitliği talep ediyorum.”⁵²⁹

Selma'nın çalışmaya duyduğu istek ve ihtiyaç kendisini işe yaramaz bir insan olarak görmeye başladığı anda ortaya çıkmıştır. Kadınlara tanınan birtakım haklardan yararlanamayan ve ev içinde de çalışmasına gerek olmayan Selma Hanım gibi kadınlar, esen milliyetçi rüzgârın etkisiyle hem kendi özgürlükleri hem de ülkelerine faydalı olabilmek arzusuyla yanıp tutuşmuşlardır.

Selma, inkılaplarla gelen yeni hayatın içinde, çalışmak ve hayatına bir anlam katmak istemeye başlamaktadır. Çalıştığı vakit bir işe yarayacağını hissetmeye başlayan Selma, artık ev içi alanın yetersiz olduğunu anlamıştır. Ancak yine de çalışmak istediğini önce eşine açmaktadır. Bir anlamda izin denilebilecek ilk girişimine eşi Hakkı Bey kayıtsız kalmaktadır. Selma ise tepkisini şöyle göstermektedir:

“Hayatımı kazanmak için değil, fakat bir işe yaramak için. Bizi, yalnız süsleyip dans ettirmek için mi açtınız? Yalnız buna yarıyan bir kadın hürriyetinin ne kıymeti var?”⁵³⁰

Selma, eşine durumu izah ederken, “hayatımı kazanmak için değil” ifadesini kullanmaktadır. Aksi halde, eşinin evi geçindiremediğini ve ailenin yükünü taşıyamadığını ima etmiş olacaktır. Bu durum, dönemin erkekleri açısından zayıflık belirtisidir ve kabul edilmesi güçtür. Bu nedenle Selma, kelimelerini dikkatlice seçmektedir. Ancak Selma'nın gönlünde asıl yatan düşünce ise eşine muhtaç olmadan hürriyetini kazanmaktır. Bunun için de önce bir iş sahibi olarak ekonomik özgürlük elde etmesi gerekmektedir. Bir süs eşyası gibi muamele görmekten sıkılmıştır, Selma.⁵³¹

Çalışma hayatında yer almaya başladıktan sonra Selma, yaşı ilerledikçe gençlerle çalışarak ve milli davada yer almaya başlayarak kendini her geçen gün biraz daha genç hissetmektedir.⁵³² Ancak, çalışma hayatında yer almaya başlayan kadınlar, yalnızca Selma gibi eğitilmiş ve lisan bilen kadınlar olmamıştır. Kadınlar genellikle büro işleri ve fabrikaların paketleme, ambalajlama gibi departmanlarında görev almışlardır. Yıllık istatistiki bilgiler, kadınların çalışma mukavemetinin erkeklerden daha fazla

⁵²⁹ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s. 156-157.

⁵³⁰ **A.e.**, s. 151-152.

⁵³¹ **A.e.**, s. 153.

⁵³² **A.e.**, s. 173.

olduğunu ortaya çıkartmıştır.⁵³³ İnkılaplar neticesinde önlerindeki engelleri kalkan ve eğitimi olmayan bazı kadınlar, büyük bir arzu ve şevkle, imkanları ölçüsünde bir şekilde iş hayatına girmeye başlamışlardır. Romanda geçen şu cümleler ise Selma Hanım'ın aksine, kadınların çalışma alanlarının evleri olduğunu kabul eden kadınların da var olduğunu göstermektedir:

“... Gelin dersin, çocuklarla Murat'ıma bakmaktan başını kaşıyacak vakti yok... Büyük hanım, bütün bu ev işlerinin yalnız onun tarafından görüldüğünü söyledi.”⁵³⁴

Romanda, çoğu yerde kadınların uğraşları ev içi işler ya da çocukları olarak işlenmiştir. Ekonomik anlamda, hali vakti yerinde görülen ailelerde, ev içinde işleri gören yardımcıları ve çocuklara bakan dadılar bulunduğundan, evin hanımı rahat bir yaşam sürebilmektedir. Emirleriyle evi yönetmekte, fiilen çaba sarf etmemektedir.

Ankara romanında kadınların Cumhuriyet ile gelen haklarına pek fazla değinmeyen Yakup Kadri Karaosmanoğlu, kadınların çalışmaları konusunda özgürleşebileceklerine Selma karakteri aracılığıyla vurgu yapmaktadır. Daha ziyade kadınların, erkeklerin yanında süslü bir eşya gibi tasvir edildiği eserde, romanın baş karakteri Selma, çalışmak istediğinde kendisini kadınlara özgü görülen çocuk bakıcılığı ve hemşirelik gibi mesleklere uygun görmektedir. Ayrıca çalışarak kamusal hayatta yer almaya başlayan kadınların, kötülöklere karşı bilinçli ve hazırlıklı olarak toplumsal ahlaksızlığın yayılmasını engelleyecekleri yönünde bir algı sunulmaktadır.⁵³⁵ Kadınların çalışmaya başladıklarında gereksiz ya da ahlaksız görülen eylemlerden uzaklaşacakları ve boşa geçirmek için vakitleri kalmayacağı yönünde düşünceler bulunmaktadır. Milliyetçi ideolojinin, kadınların çalışmasına destek verdiği nokta ise bu konudur. Gelişen şartların, zayıf olduğu kabul edilen kadınlar tarafından kötülöklere ve yozlaşmaya meydan oluşturacağı yönünde beliren düşünceler, kadınların çalışmaları halinde kötü huylar edinmekten korunacağına dair bir inancın oluşmasını sağlamıştır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bir Anadolu köyündeki gözlemlerini anlattığı romanı Yaban'da da kadınların çalışmalarına dair detaylara pek fazla yer vermemiştir. Kadınlara ilişkin gözlemleri, ev işlerinden öteye uzanamamaktadır. Daha ziyade,

⁵³³ A.e., s. 183.

⁵³⁴ A.e., s. 36.

⁵³⁵ Yıldırım, Temizarabacı Yıldırım, a.g.e., s. 312-314.

köyde bulunduğu süre içerisinde, oradaki yaşamı inceleyen ve kent ile kırsal alanı, Anadolu köylerini karşılaştırdığı bu romanında yazar, kadınların ev işleri, tarla ve hayvanların bakımı gibi işlerdeki çalışmalarından şöyle söz etmektedir:

“... evlerine su taşıyan kadınlar, kızlar... Bazı, çaya kadar gitmekten üşenen kadınların da çamaşırlarını çeşmenin yalağında yıkadıkları olur.”⁵³⁶

Ancak romanın karakterlerinden Mehmet Ali'nin annesi, ev içinde ürettiği kimi ürünleri satarak kazanç elde etmektedir. Yazar, yaşlı kadının yaptığı işe olan saygı ve özenini şu cümlelerle tasvir etmektedir:

“Mehmet Ali'nin anası, evde yaptığı bütün iyi şeyleri, yemez, içmez, hiç kimseye tattırmaz, alır kasabaya götürür. Ben geldiğim günden beri gerçi, bunların bir miktarını evde alıkoyabiliyoruz. Ben yağı olsun, yoğurdu olsun, peyniri veya sucuğu olsun, kasabadaki fiyatının iki mislini verip almağa muvaffak olabiliyorum. Bu suretle de kadın gene memnun görünmüyor. Mırıldanıyor. Çünkü onca paranın bereketlisi, pazarda kazanılandır. Onun için, çok zaman hiç kimseye haber vermeden, sabahleyin şafakla beraber sıvışır. Zaten, yol uzundur. Köylülere sorarsanız, ‘De-e, şuracıkta,’ derler, amma, köylülerin ‘de-e, şuracıkta’sını ben bilirim. En kısa ‘de-e’, beş altı saat sürer.”⁵³⁷

Yaşlı kadın, helal para kazanmak için zaman ve emeğini esirgmeden, üşenmeden çalışmaktadır. Kadınların, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan kadınların dahi merkez bölgelere giderek para kazanabiliyor olmaları oldukça önemli bir gelişmedir. Üstelik, kentlerde yaşayan, eğitilmiş Selmaların, eşlerinin rızası ile çalışma hayatına girebilmelerine karşılık, Anadolu'nun köylerinde yaşayan ve eğitim alamamış olan kadınların gösterdikleri mücadele örnek gösterilmektedir. Fakat ne yazık ki kırsal bölgelerde yaşayan kadınların yaptıkları işler işgücü içinde değer görmemektedir.

Kadınların tarlalardaki emekleri, ücretli bir iş olarak görülmemiştir. Yaban isimli romanında, Yakup Kadri Karaosmanoğlu: “Kadınları erkekli, çoluklu çocuklu köylüler tarlalarından evlerine dönerken ...” diyerek, Anadolu köyünde, aslında evi kadın ve erkeğin birlikte çalışarak geçindirdiğine işaret etmektedir. Köylerde yaşayan kadınların tarlalarında yeri geldiğinde erkeklerden daha fazla çalışıyor olmalarına

⁵³⁶ Karaosmanoğlu, **Yaban**, s. 25.

⁵³⁷ **A.e.**, s. 31.

rağmen, ekonomik güç kendilerinde olmadığından, ev içinde son söz hakkı erkeklerin olmuştur.

Kadınların çalışmaları konusunu romanlarında işleyen bir başka yazar da Şukufe Nihal'dir. Feminist yazar, kadınların çalışmaları gerektiğini ve bu konudaki hassasiyetini, çeşitli sebeplere bağlamaktadır. Çöl Güneşi isimli romanında, kadınların neden çalışması gerektiğine geniş yer ayırmıştır. Romanın bir bölümünde şunları söylemektedir:

“Zengin bir adamla evlenerek yan gelip oturmak, büsbütün kadını küçülten, hiçe indiren bir şey! Bunu da bir tarafa bıraktıktan sonra, kalıyor benim de kocam gibi para kazanarak, onun, insanlığına hâkim, haysiyetine hâkim bir arkadaş olmak!”⁵³⁸

Yazara göre kadınların çalışmasını gerektiren sebeplerin başında, erkeğin kadının hayatından ölüm ya da ayrılık gibi bir sebeple çıkması halinde kadının hayatına devam edebilmesi için çalışıp kendi ayakları üzerinde durabilecek güce erişebilme ihtiyacıdır. Kadınların çalışmalarının yazara göre ikinci gerekçesi ise çalışmayarak eşlerinin geliri ile hayatının sürdüren kadınların, kadın-erkek eşitliğini bozarak kadınlığı ve kendi haysiyetlerini küçültmeleridir. Şukufe Nihal, aynı romanında, Zehra isimli karakteri ile örnek bir kadın modeli çizmektedir:

“Zehra, her gün bir icat peşinde koşar, her gün ortaya yeni fikirler atar, altı aydan beri de Babıali'de bir kitaphane açtı, yeni zaman hanımı erkek gibi çalışmalı imiş.”⁵³⁹

Ancak kadınların çalışması henüz toplumda alışılmayan bir gelişme olması sebebiyle “erkek gibi” benzetmesi yapılmaktadır. Ayrıca, kitapçı açmak ve esnaflık kadınlarda alışık olunmayan bir meslek grubudur.

Kadınların erkekleşmesi konusunun toplumda ve özellikle erkekler arasında endişe yarattığını romanında işleyen Şukufe Nihal, erkeklerin yaşadıkları bu kaygı sebebiyle kadınların çalışmalarına engel olduklarını düşünmektedir. Erkeklerle birlikte çalışan ve onlarla aynı iş yapan kadınların zamanla kadınlık özelliklerinden uzaklaşarak ruhen erkekler gibi düşünmeye ve davranmaya başlayacakları düşünülmektedir. Bu tür endişelere karşı Şukufe Nihal, romanda şöyle cevap vermektedir:

⁵³⁸ Nihal, “Çöl Güneşi”, **Bütün Eserleri 2**, s. 146.

⁵³⁹ **A.e.**, s. 125.

“Bazılarının zannettiği gibi, bu hanımlardan hiçbiri de ruhan erkekleşmedi. Şu veya bu türlü işin cinsiyete tesir etmesi oldukça manasız bir fikir... tabiatın büsbütün ayrı duygularla yarattığı insani kıyafeti, iş gibi küçük şeylerin değiştireceğine inanmak gülünç değil mi? Allah erkeği, kadını yaratırken birbiri için sonsuz bir cazibe kuvveti yarattı, lakin erkek şu işi görsün, kadın bu işi görsün diye bir tasnif yapmadı.”⁵⁴⁰

Erkeklerin, kadınların çalışma hayatlarında yer almalarına karşı korku duymalarındaki bir diğer sebep, yazara göre, kadınların artık eskisi gibi erkeklerin karşısında zayıf kalarak onların her istediklerini yapmayacak olmalarıdır. Kadınların erkeklere olan muhtaçlığı ortadan kalktığına, erkeklerin kuklası olmayacaklarını ve erkeklerin bu değişimden rahatsızlık duyduklarını düşünmektedir.⁵⁴¹ Romanında, erkeklerin kadınların çalışmasından rahatsızlık duymaları sebebi ile engel oluşlarının sebeplerini inceleyen yazar, bir de erkeklerin gözünden değerlendirmede bulunmaktadır:

“Siyah, uzun kisveleriyle mahkeme salonlarında dolaşan narin, genç avukat hanımlardan tutturdu da doktor, operatör, kimyager olanlara, hatta şiiir, roman yazarlara, resim yapanlara attı tuttu.”⁵⁴²

Romanda, kadın karakter ile doktor bir erkek arasında geçen konuşmada, doktor erkeğin kadınların çalışmalarına karşı duyduğu memnuniyetsizlik anlatılmaktadır. Ayrıca, diyalog, kadınların bilimden sanata değin farklı alanlarda çalışmaya başladıklarını göstermesi sebebiyle önem taşımaktadır.

Şukufe Nihal, kadınların çeşitli sektörlerde aktif bir biçimde yer almaları ve çalışmaları ile kadınların siyasi katılımları arasında da bağlantı kurmaktadır. Çöl Güneşi'nde, az da olsa kadınların siyasi haklar elde etmesi yönünde düşüncelerini dile getiren yazar, öncelikle kadınların bir iş sahibi olmaları gerektiğini düşünmektedir. Toplumsal hayatta kendi ayakları üstünde yaşamlarını sürdürebilen kadınların, siyasi alanda da kuvvet sahibi olabileceklerini düşünmektedir. Yazara göre, bu konuda öncelikle kadın dernekleri, kadınları iş sahibi yapmak için çalışmalıdırlar.⁵⁴³ Bu konuda, siyasi amaçlar üzerinde çalışan kadın derneklerini eleştiren yazar, çalışmaya başlayan

⁵⁴⁰ A.e., s. 152.

⁵⁴¹ A.e., s. 153.

⁵⁴² A.e., s. 151.

⁵⁴³ A.e., s. 163.

kadınların siyasal alanda zaten kendiliğinden yer alabileceklerini, temel ve öncelikli alanın iş hayatı olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, kadınlar, hane içlerinde üstlerine düşen vazifeleri yerlerine getirirken, kamusal alanda erkeklerin denetiminde kalmışlardır. Feminist edebiyat eleştirisi açısından dönem romanlarına bakıldığında, cinsiyetçi bir görev dağılımı göze çarpmaktadır.⁵⁴⁴ Çünkü, kamusal alanda görev almak isteyen kadınlar, kimi zaman eşlerinin rızasını almak zorunda kalırken kimi zaman öğretmenlik, hemşirelik ve hasta bakıcılık gibi toplumun kendilerine yakıştırdıkları cinsiyetçi ve sınırlı mesleki alanlara yönelmek zorunda kalmışlardır. Üstelik kamusal alanda varlıklarını sürdürebilmek ve kendilerini korumak adına erkekleşmeyi bir çözüm yolu olarak kullanmış olmaları kadınların da erkekler gibi çalışıp ekonomik kazanç sağlıyor olmalarına rağmen toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin devam ettiğini kanıtlamaktadır. İncelenen romanlar, erkek yazarların kadınları daha ziyade ev içinde ve anne olarak çalıştırmaktadır. Kadın yazarlarınsa kadınların güçlenmelerinden milli bilinç kazanmalarına ve vatana olan borçlarını ödemelerine, ekonomik özgürlükten siyasi hakların kazanımına kadar bir dizi sebep sonuç ilişkisi kurarak, kadınları eşitlikçi bir yaklaşımla çalışma hayatının merkezine yerleştirdikleri sonucu çıkmaktadır.

Milliyetçi ideoloji, toplumda gelişen yeni ve kaygı veren değişimlerden kadınları korumak adına çalışmalarını beklerken, kadınların asli görevleri olan çocuk bakımı ve ev işlerini aksatmamaları açısından kadınların çalışmalarını pek fazla desteklememiştir. Üstelik kadınların çalışarak kazanacakları ekonomik gücün, toplumda yer etmiş olan cinsiyetçi dengeleri bozacağına dair oluşan düşünce yapıları, erkekleri kadınların çalışmaları konusunda ket vurmaya sevk etmiştir. Kadınlarsa, çalışma hayatına katılarak edinecekleri ekonomik güç ile toplumun her alanında itibar ve yer edineceklerini kavramış ve çalışma konusunda hassas davranmışlardır. Ancak, merkezi şehirlerde ve aydın kadınlar arasında oluşan ilerici görüşler, ülkenin hemen her yerinde eşit bir dağılım göstermemektedir.

3. 4. Aile Metaforu ve Kadın

Erken Cumhuriyet dönemi romanlarında aile metaforu, tehlikelere karşı bir koranak olarak görülmüştür. Aile kurumu doğru kurulmadığında ya da aile içi sağlam ilişkiler

⁵⁴⁴ Aziz Şeker, "Türk Romanında Toplumsal Cinsiyet Açısından Kadın Temsillerine Yönelik Sosyolojik Bir Çözümleme", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.10, S.54, 2017, s. 642.

oluşmadığında ailelerin, milleti yıkıma götüreceği yönünde bir algı hâkim olmuştur. Milletin yapı taşı olan aileleri kurabilmek ve bu konuda başarılı olabilmek yanlış yola sapanlar için imkânsız görülmüştür. Romanlarda kadınlar gibi erkeklerin de sorunlu ve yanlış yola sapan davranışlarına yer verilmiş olsa da erkeklerin yanlış davranışları vurgulanmamış ve doğa kanunu gibi kabul edilmiştir. Yalnızca Şukufe Nihal ve Nezihe Muhiddin gibi feminist yazarlar, özellikle yanlış Batılılaşma konusunda erkeklerin hatalarını ve hataların sonucunda ailelerinin nasıl yıkıldığını romanlarında işlemişlerdir. Ağırlıklı olarak erkek yazarların romanlarında, kadınların, her tavrı kilit bir öneme işaret etmektedir. Kadınların tercihleri ve davranışları topluma şekil veren belirleyiciler olarak görülmüştür. Çünkü en önemli dönüşümü gerçekleştirecek olanlar, yeni aileyi kuracak olanlar “yeni kadınlardır”.⁵⁴⁵ Kadınlar aile içinde kilit bir öneme sahip olmakla birlikte, ailenin reisi, erkek olarak tasvir edilmektedir. Toplumsal iktidar anlayışı ve hiyerarşi, aile içindeki rol ve görev paylaşımını etkilediği gibi dönem romanlarına da yansımıştır.

Evin, ailenin reisi, temel direği olan erkeklerin, babaların gücünü dolduran geleneksel anlayış içerisinde, ekonomik kazanç önemli bir yere sahiptir. Yaprak Dökümü’nde, evin reisi olan baba Ali Rıza Bey, çalışma hayatından ayrılıp da emekli aylığı, evi geçindirmemeye yetmemeye başladığında, evin erkek çocuğu babasından kalan görevi devralmıştır. Ancak hapse düşen Şevket’in ardından aile tekrar zor günler geçirmeye başlamıştır. Çocuklar babalarına cephe almaya ve uzak tavırlar sergilemeye başlamışlardır. “Bu, artık evde bir baba nüfuzu, hürmet edilecek bir reis kalmadığını gösteren en güzel bir delildi.”⁵⁴⁶ Çünkü babanın evdeki nüfuzu, ekonomik liderliğinden kaynaklanmaktaydı. İşini kaybedip ailenin zor günler geçirmesine sebep olunca, Ali Rıza Bey evdeki itibarını yitirmiştir. Ali Rıza Bey, hissettiği acizliğin derecesi artınca evi terk etmeye kalkışmaktadır. Fakat Hayriye Hanım eşini vazgeçirmek için şunları söylemektedir:

“Bu sözü ne yüzle söylüyorsun? Koca bir aileyi, bir alay çocuğu aciz bir kadının başına bırakıp kaçmak hırsızlıktan daha mı namusludur sanıyorsun?”⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ Sirman, “Kadınların Milliyeti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, s. 240-243.

⁵⁴⁶ Güntekin, **Yaprak Dökümü**, s. 47.

⁵⁴⁷ **A.e.**, s. 57.

Eşinin gidecek olmasını engellemeye çalışan Hayriye Hanım, daima ev içinde yaşayan ve ev içi işlerle uğraşarak eşine zevcelik, çocuklarına annelik etmekle ömrünü geçirmiş bir kadındır. Yetersiz oluşunu ve acizliğini kabullenmektedir. Ancak zaman zaman da eşinin erkeklik gururuna dokunmak ister gibi konuşmaktadır.

“Ayol evin erkeği değil misin? Ben aciz bir kadını... Elimden ne gelir?... Bir çare bul...”⁵⁴⁸

Hayriye Hanım, üslubu ile sorunların bir an önce çözülmesi için işi eşinin üstüne yıkmaktadır. Aile içinde karar merciinin erkek olması ise kadının aile içindeki önemini düşürmemektedir. Çünkü aile kurumunda asıl yük kadınların omuzlarında yükselmektedir. Milliyetçi ideolojide ve söylemlerde, kadınların değeri sıkça vurgulanıyor olmasına rağmen kadınların karar merci olamamaları karşıtlık yaratan bir durumdur.

Toplumun yapı taşı olan ailenin önemi ile kadın arasında kurulan güçlü ve sağlam bağ romanlarda karşımıza sıkça çıkan bir olgudur. Aile kurumuna önem atfeden feminist yazar Şukufe Nihal’in 1926 yılında kaleme aldığı Renksiz İstirap isimli romanında, yazar, aile kurumu ve kadın arasındaki ilişkinin önemini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Aklı başında, iyi terbiye almış bir kadın, hayatının her devresinde kendisine teselli ve saadet verecek meşgaleler bulur; mesela aile, çocuk, bir kadının hayatında onu saadete işgal edecek en sevimli bir mevzudur. Zanneder misiniz ki kadınların yegâne saadeti erkeklerden iltifat beklemektir!”⁵⁴⁹

Yazar, kadınlığı annelik ve aile olguları üzerinde kuvvetlendirmiştir. Şukufe Nihal, yaşadığı dönemin, milliyetçi ideolojinin etkisinde, milli duyarlılıkla kurduğu cümleler ile kadınları aile kurmaya ve anne olmaya yönlendirmektedir.

Şukufe Nihal gibi feminist yazarlar arasında yer alan Nezihe Muhiddin de Sirman’a göre, romanlarında iyi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak aileyi görmekte ve romanlarında aile kurumunu övmektedir. Anne ve eş olmayı kadınlığın doğal hali olarak işleyen yazar, Sirman’ın yorumuyla, yetim ya da öksüz büyüyen çocukların yaşamı boyunca daima bir eksiklik hissettiğini belirtmektedir. Şatafatlı gece

⁵⁴⁸ A.e., s. 60.

⁵⁴⁹ Şukufe Nihal, “Renksiz İstirap”, **Bütün Eserleri 2**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 34.

hayatlarını aile kurumuna zarar vermesi sebebiyle romanlarında eleştiren yazar, sevginin yüceliğini vurgulamakta ve sevginin aile kurumunun tek bağı olduğunu anlatmaktadır.⁵⁵⁰ Nezihe Muhiddin de Şukufe Nihal gibi feminizmi milliyetçi ideolojinin öğretileri ile birlikte anlamlandırmaktadır.

Kadınların, evlilik çağına geldiklerinde ailelerini kurmaları oldukça önemlidir. Çünkü bir kadının hayatını tek başına idam ettirmesi mümkün değildir. Bu nedenle, kadınlar dul kaldıklarında tekrar evlenmek istemektedirler. Reşat Nuri Güntekin'in *Dudaktan Kalbe* isimli romanında dul kalan Lamia: "Ben de, küçüğüm de bir yuva buluruz, kimse artık bana hakaret etmez."⁵⁵¹ derken, evin reisi olacak erkeğin kontrolüne girmeye ve onun korumasına ihtiyaç duyduğunu hissettirmektedir. Tekrar evlenme isteği muhtaçlıktan kaynaklanmaktadır. Yazar, *Acımak* isimli romanında da benzer bir şekilde "... başınızda saadetini temine, şerefine muhafazaya mecbur bulunduğunuz bir aile bulunursa iş büsbütün değişir."⁵⁵² diyerek, aile kurumunu kadınları koruyan bir sığınak gibi tasvir etmektedir. Aile kurumu ve kadın arasında kurulan ilişkide, milliyetçi ideolojinin aileyi toplumun merkezine yerleştiren anlayışı ve kadınların zayıflığına dayanan inanç belirleyicidir. Aile kurumu toplumsal açıdan bu denli önemli kabul ediliyorken aile kurumunu tehlikelere karşı korumak da son derece ehemmiyetli bir konu özelliği taşımaktadır. Söz konusu dönem olan Erken Cumhuriyet döneminde ise toplumda algılanan en büyük tehlike, yanlış Batılılaşma olarak görülmüştür ve bu konuda, aile kurumunu korumaya yönelik toplumun giriştiği mücadele romanlara konu olmuştur.

3.4.1. Yanlış Batılılaşmanın Etkisinde Kalan Aileler ve Kadın

Erken Cumhuriyet döneminde, "yeni kadın" tanımı üzerinde yoğunlaşan yanlış Batılılaşma konusu, aile kurumu ile de ilişkilendirilmiştir. Yazarlar romanlarında, yanlış Batılılaşma konusunu kadın kimliği ile birlikte aile olgusuyla da değerlendirmişlerdir. Çünkü günün neredeyse tamamını evde, ailesi için çalışarak geçiren kadınlar, ailenin geleceğinde etkili bir güce sahiptirler.

Aile kurumu konusunda, Reşat Nuri Güntekin *Yaprak Dökümü* isimli romanında, eski değer yargılarının yıkılışını ve para ile gelen asri yaşamın ortaya çıkardığı yeni ahlaki anlayışı bir aile içinde yaşanan olaylar ve değişen yargılar ile işlemektedir. Romanda,

⁵⁵⁰ Sirman, "Nezihe Muhiddin'i Tanımak", **Nezihe Muhiddin Bütün Eserleri**, s. Xix.

⁵⁵¹ Güntekin, **Dudaktan Kalbe**, s. 194.

⁵⁵² Güntekin, **Acımak**, s. 121.

Ali Rıza Bey'in eşi Hayriye Hanım ve üç çocuk yeni değer yargılarını benimseyerek yozlaşmakta ve aile içi birlik ve bütünlüğe zarar getirmektedir.⁵⁵³ İktisadi dengesini kaybeden bir ailenin içine düştüğü bataktan kurtulmak için çırpınışları ve çırpındıkça daha da derine batıyor olması, romanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Geleneksel değerler çerçevesinde yaşamlarını sürdüren ailelerin, manasını anlamadıkları ve yeni yeni kendisini hissettirmeye başlayan yabancı değerler karşısında nasıl bozguna uğradıklarını romanda görmek mümkündür.⁵⁵⁴ Batılılaşma ve yanlış Batılılaşma ile aile kurumunda meydana gelebilecek tehlikelere karşı negatif bir senaryo çizen yazar, Türk toplumunun gelişme çizgisini bir anlamda eleştirmektedir. Yazar, Ali Rıza Beyin şahsında, mutlak doğruların ve geleneksel ailevi, ahlaki değerlerin artık iflas ettiğini anlatmaktadır. Romanın sonunda, Ali Rıza Beyin kızının birlikte yaşadığı adamın tuttuğu evde yaşamayı kabul etmesi ile okuyucunun aklına soru işareti getirmektedir.⁵⁵⁵ Toplumun sembolize eden ailelerin yozlaşmasının milletin yozlaşmasına yol açacağı endişesini eserine yansıtan yazar, romaniyle okuyuculara örnek tablo sunmaktadır. Hayriye Hanım'ın ailenin yıkılış sürecinde etkisiz ve devamlı eşini yargılan, eleştiren tavrı ailenin yozlaşmasında sebep gösterilmektedir. Çünkü gelenekleri temsil eden Ali Rıza Beye karşılık, Hayriye Hanım, üç çocuğu ile birlikte Batılı olanı simgelemektedir.

Yaprak Dökümü'nde Reşat Nuri Güntekin, Bahriye Çeri'ye göre, Ali Rıza Bey'in kızlarını rahat bırakması ve onlara karışmaması ile sorumluluk almaktan kaçındığını göstermektedir. Çeri'ye göre, yazar burada, değişen toplumsal değerler üzerinde okuyucuyu düşündürmek istemektedir. Değişimin altında yatan gerçekliklerin neler olabileceği üzerinde okuyucuların akıllarına soru işaretleri düşmektedir.⁵⁵⁶ Batılılaşma özentisini ve değer yargılarının bunalımını geniş bir biçimde ele alan yazar, romanını bunlar üzerinde kurgulamıştır.⁵⁵⁷ Aile kurumunun, Batılılaşma karşısında izleyeceği tutum, Ali Rıza Beyin roman boyunca yaşananlara müdahale etmeyerek uzaktan izleyen yaklaşımıyla, okuyucu sorgulamaya yönlendirilmiştir. Değişimin kaçınılmaz oluşu ve baba faktörünün karar merci rolünden ayrılması, inandığı geleneksel

⁵⁵³ Naci, **100 Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, s. 197.

⁵⁵⁴ Zihni Küçümen, "Reşat Nuri Güntekin", **Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri**, Haz. Hilmi Yücebaş, İstanbul, Yeni Matbaa, 1957, s. 36.

⁵⁵⁵ Enginün, **a.g.e.**, s. 262.

⁵⁵⁶ Çeri, **a.g.e.**, s. 130-131.

⁵⁵⁷ Naci, **Reşat Nuri'nin Romancılığı**, s. 129.

değerler için mücadele etmeyi bırakması gibi noktalar, okuyucuların akıllarında oluşan soru işaretlerinin çıkış noktalarını oluşturmaktadır.

Reşat Nuri Güntekin'in Yaprak Dökümü'nde uzunca işlediği yeni ve yozlaşan aile modeli, Peyami Safa'nın Bir Tereddüdün Romanı isimli kitabında, eski ve yeni ailelerin karşılaştırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile kurumunu inceleyen ve sorgulayan Peyami Safa, eski aileler ile yeni aileleri kıyaslamaktadır. Yazara göre eski aileler kapalı, yeni aileler ise açıktır. Kapalı olmak, eski aileler için hem bir meziyet hem de bir kusur olarak görülürken; açık olmak da aynı şekilde yeni ailelerin hem meziyeti hem de kusuru olarak işlenmektedir. Peyami Safa'ya göre, zihince açık olmak, aile kurumu adına oldukça yapıcı bir özelliktir. Fakat, seciyenin açık olması durumu ise ailelerin öz değerlerini yitirerek yıpranmasına ve yozlaşmasına sebep olmaktadır. Kapalı aile örneğinde, erkek karakterini şöyle konuşturmuştur, yazar:

“... zevcemi ben yaratmak istiyordum ve onun ayakları yeryüzüne basmayan hayali bir mahluk olduğunu anlayacağım güne kadar, kendi kendime icat ettiğim bu kukla ile oynamak istedim.”⁵⁵⁸

Kapalı ailelerde yetişen kadınlarla evlenmek ise romanda tercih edilen bir gerçektir. Çünkü, kapalı ailelerde yetişen kadınlar, bir anlamda zihnen istenilen şekle sokulabilecek derecede yalın ve sade kadınlar olmaktadır.

Yazar, romanın ilerleyen sayfalarında da kadınların erkekler tarafından kendilerine şekil verilmesine dair istekleri olduğunu dile getirerek, kadın-erkek arasındaki eşitsiz mukavelenin çift taraflı onaya sahip olduğunu göstermektedir.

“Ne ahmaktır bu kadınlar! İsterler ki erkek onlara gitsin, onları bulsun, onlara şekil versin. Hep o sıcak balmumudurlar. Hep erkeğin başparmağı altında bin şekle girerler. İrade ilk teşebbüs edende değil midir? İlk isteyen galiptir. Seni ben yarattım...”⁵⁵⁹

Ancak kadınların bu konudaki görüşleri erkek karakter tarafından dile getirilmiştir.

Yazar, Fatih-Harbiye romanında da yanlış bir zemine oturtulan Batılılaşmanın ve Batılılaşmaya duyulan istek ve çabaların toplumun en önemli kurumu olan aile kurumu üzerindeki yıkıcı etkisini göstermek istemiştir. Doğu-Batı karşıtlığını romanlarında

⁵⁵⁸ Safa, **Bir Tereddüdün Romanı**, s. 46-47.

⁵⁵⁹ **A.e.**, s. 124.

işleyen yazar, Fatih-Harbiye’de, Fatih ile Doğu medeniyetini, Harbiye ile de Batı medeniyetini ve yaşam tarzını anlatmaktadır.⁵⁶⁰ Yaprak Dökümü ile Fatih-Harbiye konu itibariyle benzerlikler taşımaktadırlar. Ailenin Batılılaşma konusunda vereceği mücadeleye sebep olan kişi Neriman’dır. Aileyi zor duruma düşüren kişi kadın olmuştur. Yaprak Dökümü’nden farklı olarak, Fatih-Harbiye’de Neriman, romanın sonunda ailesini ve kendi öz değerlerini seçmektedir.

Batılılaşmanın aileler üzerindeki etkisini, Şukufe Nihal de Yalnız Dönüyorum isimli romanında, yeni Türkiye’yi ve Batılı yenilikleri hazmetmiş aileler ile birlikte işlemektedir. Bu ailedeki, kadın da erkek de eğitilmiş insanlar olarak şu satırlarla anlatılmaktadır:

“Şefkat ile kocası akılları başlarında, değişikliği hazmetmiş, kültür sahibi, muvazeneli insanlar; eğlenmeyi de, konuşmayı da, aile vakarının, haysiyetinin ne olduğunu da biliyorlardı... Her hafta evlerinde toplantılar olurdu; buraya memleketin en münevver insanları, muharrirler, sanatkârlar, bazı ecnebler de gelirlerdi.”⁵⁶¹

Yazar, örnek alınması gereken aile modeli ve doğru Batılılaşmayı başarmış bir aile tablosu çıkarmaktadır. Milliyetçi ideolojinin, modernleşme sürecinde tartıştığı teknik Batılılaşma ve milli değerlerin korunması konusu Şukufe Nihal’in romanında ve aile örneği üzerinde kendisini göstermektedir.

3.4.2. Aile İçi Görev Paylaşımında Kadınların Yeri: Annelik Olgusu

Evlilik ya da kadın-erkek ilişkileri, Halide Edip Adivar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi yazarların romanlarında sıkça işlenen konulardır. Yazarlar, Doğu-Batı tartışması ve modernleşme ile ilişkili konuları nesiller arasında yaşanan çatışmalar üzerinde kurgulamaktadırlar.⁵⁶² Ailelerin çocuklarını erken yaşta ve kendi istedikleri kişilerle evlendirmek istemeleri ve kadınların yaşça daha küçük yaşta evlenmeleri ve henüz yirmili yaşlarına geldiği halde evlenmemiş olan kadınlara evde kalmış muamelesi yapılması, çocukların ailelerine karşı çıkarak kendi istedikleri kişilerle evlenebilmek için mücadele vermeleri gibi konular işlenmektedir.

⁵⁶⁰ Geçgel, **a.g.e.**, s. 313.

⁵⁶¹ Nihal, “Yalnız Dönüyorum”, **Bütün Eserleri 2**, s. 287.

⁵⁶² Hayber, **a.g.e.**, s. 383.

Aile içindeki iş bölümünde, erkek evin geçimi için ihtiyaç duyulan maddi geliri kazanan taraftır. Ancak kadınların tutumlu olması ve ihtiyatlı davranması da bir o kadar mühim görülmüştür. Erken Cumhuriyet dönemi aile romanlarında, ailelerin sefaletle sürüklenmesi ve kötüye giden aile içi ilişkilerde kadınların payına büyük oranda hata düşürülmüştür. Reşat Nuri Güntekin, Acımak isimli romanında Mürşit Beyin ailesinin bozulmasını, Mürşit'in dilinden şöyle anlatmaktadır: "... Onlardan biraz yardım ve vefa göreydim belki kendimi bir dereceye kadar toplar, yavaş yavaş borçlarımı öderdim."⁵⁶³ Ancak ailesi, Mürşit'in kazandığı parayı kıyafete, süse ve ev eşyalarına harcayarak, eş dost ile yarışa girmiştir. Tutumlu ve kendini ailesine feda eden fedakâr, milli hislerle bezenmiş ev kadını ve anne modelinden uzaklaşılmasının, ailenin dağılmasına sebep olduğunu anlatan bir sunum karşımıza çıkmaktadır.

Aile kurumuna son derece önem veren Peyami Safa'nın romanlarında da dönemin aile kurumuna yüklediği değerleri görmek mümkündür. Toplumun temeli olan aileler, geçmiş ve geleneklere olan bağlılıkları ile milletin milli değerlere olan bağlılığını sağlayacak olan temel yapıtaşlarıdır. Bu noktada ailelerde en fazla görev kadınlara düşmektedir. Çünkü kadınlar biyolojik özellikleri gereği milletin yeni üyelerini dünyaya getirecek anneler oldukları gibi, zihinsel anlamda erkeklere nazaran daha zayıftırlar ve ev sınırları içinde ailevi işler ile ilgilenerek çocuklarını yetiştirmektedirler. Ancak, kadınlara sunulan inkılaplar neticesinde kamusal alanda daha fazla yer almak isteyen kadınların annelik sıfatına karşı eskiye oranla daha az istek duymaları yazarı şu satırları yazmaya yöneltmiştir:

"Kadının ebediyeti zekasında değil, rahmindedir. Yeni kadın, yaratıcılığın merkezini şaşırmıştır... Doğurma sancısı çekmeyen kadın hayat şiddetinin evcine varmış değildir... Yeni kadınların çoğu ana olmadığı zarafete mugayir bir şey sayıyorlar ve çocuk viyaklamasından nefret ediyorlar... Analığa karşı hürmetsizliğimizin cezası, aynı zamanda hem tabiattan hem de cemiyetten geldiği için iki misli dehşetli olacaktır. Onun için, ben sana derim ki, saadetin ve idealin ve her şeyin karnındadır. Daima olduğu gibi kâinatı senin karnın idare edecektir..."⁵⁶⁴

Kadınların anneliğe karşı azalan arzularının, milletin nüfusunu azaltacağına dair endişeler, kadınların aileleri ile yeterince ilgilenmeye vakit bulamayarak toplumun yozlaşmasına ve milli birliğin bozularak milli değerlerin yiticeğine dair korkular

⁵⁶³ Güntekin, **Acımak**, s. 131-132.

⁵⁶⁴ Safa, **Bir Tereddüdün Romanı**, s. 166-169.

kadınların aile sınırları içine hapsolmasına neden olmuştur. Kâinatı kadınların karınlarının yöneteceğine dair ifadeler ise annelik mevkiinin yüceltilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Annelik, vazgeçilemez kutsal, milli bir davaya dönüşmektedir. Bu sebeple, başta kadınlar olmak üzere aile kurumu ve ananeler üzerinde tereddüde düşmek, milli duyguların akıbeti açısından oldukça tehlikeli görülmektedir.

Erken cumhuriyet döneminde, eğitim ve iş imkanları ile kamusal alana açılan kadınlar olmasına rağmen ev kadınlarının sayısı epey fazladır. Anne olmak ve çocuk sahibi olmak, eğitimsiz ve işi olmayan, kendi ayakları üstünde duramayan kadınlar için hayattaki en ulvi vazife olarak anlam kazanmıştır. Kendilerini annelikleri üzerinde tanımlayan kadınlar, yaşamları boyunca mutlu ve mutsuz oldukları anları daima çocuklarının gelişimleri üzerinde tanımlamışlardır. “Viktuvar Teyze, bir çocuğu olan kadın mesut olur, değil mi?”⁵⁶⁵ Sorusunu soran kadın kahraman, mutsuz bir yaşam sürmektedir. Bu nedenle, yaşamının kötüye giden ve kendini üzen günlerini, çocuk sahibi olmamak ve bir aileye sahip olmamakta aramaktadır. Çünkü hâkim olan yaygın anlayış bunu gerektirmektedir. Aynı şekilde, yaşamından mutsuz olan Viktuvar Teyze:

“Yüreğimdeki yarayı deştin de ondan ağlıyorum. Çocuğum hayırsız çıktı da yüreğime bu yara açıldı. İlk tekmeği ondan yedim ben!.. Anlıyorsun yavrum?.. Bana ilk tekmeği atan benim çocuğum oldu!..”⁵⁶⁶

Hayattaki en önemli başarısının çocuğu olduğunu düşünen ve yaşamını ona adayan bir annenin, çocuğunun kendisine yüz çevirmiş olması ve onu terk etmesi ile yaşamın anlamını yitirmesi işlenmektedir.

Halide Edip Adıvar ise Handan’da kadınların çocuk sahibi olmak konusundaki görüşlerini şöyle anlatmaktadır:

“- Refik Bey, insanın yalnız kendisinin olacak şeyi ancak bir çocuk olabilir. Ne diyorum? İnsan değil, kadının demeli. Çünkü her erkeğin benim dediği ve yalnız onun olan bir anası, kız kardeşi, sevgilisi, bir kadını vardır. Kadının öyle değildir. Hiçbir kadının

⁵⁶⁵ Nezihe Muhittin, “Avare Kadın”, **Bütün Eserleri**, Cilt. 2, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006, s. 260.

⁵⁶⁶ **A.e.**, s. 261.

<<benim>> diyebileceği bir erkek yoktur, yalnız çocuğu müstesna. Ve çocuğu özellikle bir kişilik almadan onundur. Sonra çocuğunun çocuğu, hep çocuklar!”⁵⁶⁷

Şukufe Nihal de benzer bir şekilde, Yalnız Dönüyorum romanında, milliyetçi ideolojinin ekseninde, kadınların anneliği önemsemeyen tavırlarının, yanlış Batılılaşma ile ortaya çıktığını belirterek eleştirmektedir.

“Zaten, milli dil cereyanlarından ne şundan ne bundan haberi olmayan birçok kadın vardı ki hep böyle yarı Türkçe, yarı Fransızca kelimelerle cümleler yaparak konuşmayı büyük bir meziyet, Avrupalılık sanıyorlardı. Türk topraklarında geçen o haşmetli, kanlı savaş, o büyük kurtuluş; o kara kuvvetin yere geçmesiyle meydana gelen büyük sosyal değişiklik, böyle kadınların kafasında ancak erkeklerle kol kola, göğüs göğüse yaklaşabilmeye, eğlenip gülmeye bir vesile olmaktan başka bir mana kazanamamıştı. Hiçbirinin kafasında ne bir ideal, ne bir dava vardı, ne çocuk, ne aile, ne memleket meselesi onlar için üzerinde durulacak mevzular değildi. Bu kadınlar, ancak Hasan gibi yolunu şaşırılmış, idealini kaybetmiş olamadan çürümeye başlamış erkekler için bir gönül eğlencesi idi.”⁵⁶⁸

Milliyetçi ideolojinin ideal kadın tanımını, annelik ve memleket meselesi için mücadele vermek ile temellendiren anlayışını, Şukufe Nihal ve Halide Edip Adivar gibi yazarların romanlarında görmek mümkün olmuştur. Halide Edip Adivar gibi yazarlar, çocuk sahibi olmak istemeyen kadınların hikayelerine de romanlarında yer vermişlerdir. Handan isimli romanda, yazarın aile ve kadın hakkında dile getirdiği sözlerinin geçtiği konuşmada, diyalog şöyle devam etmektedir:

“Gençlik zevkini kaybetmek bir kadın için ne ağırdır Handan Hanım! Çocuk!.. Çocuk nedir canım? Bir zırlıtdan başka nedir?!..”⁵⁶⁹

Handan, milli davadan ve geleneksel doğrulardan uzaklaştıkça hayatı zorlaşmıştır. Halide Edip Adivar, daima kadınların anneliği aksatmamalarını öğütleyen bir isim olması sebebiyle, romanın sonunda Handan’ın hastalanarak ölmesi ile Handan’ın yanlış bir model olduğunu göstermektedir. Şukufe Nihal de Çöl Güneşi romanında, anneliği sorgulamaktadır:

⁵⁶⁷ Adivar, **Handan**, s. 91.

⁵⁶⁸ Nihal, “Yalnız Dönüyorum”, **Bütün Eserleri 2**, s. 294-295.

⁵⁶⁹ Nihal, “Renksiz Istrap”, **Bütün Eserleri 2**, s. 34.

“Her kadının çocuğu var mı? Çocuğa yalnız annenin, ailenin bakması mı lazımdır, yoksa onun daha geniş muhitte, daha umumi terbiyeye mi ihtiyacı vardır? bunlar da tarihin bütün devirlerinde değişen ve istikbalde de değişecek olan fikirlerdir.”⁵⁷⁰

Şukufe Nihal, kadınların özgürlüğünü ve kadın-erkek eşitliğini savunan bir yazar olmasına rağmen, Halide Edip Adıvar’ın romanlarında gördüğümüz milliyetçi çizgiden çok fazla uzaklaşmamaktadır. Özellikle annelik konusundaki hassasiyetini romanında, kadınları öğütleyerek göstermektedir. Yazar aynı romanda, aile kurumunun kadınlar için neden önemli olduğuna da değinmektedir:

“Evet, mümkünse bir yuva kurmak bir kadın için en doğru harekettir. Lakin o yuvanın içinde ağzını açıp da yemek beklemek! İşte bunu aklım almıyor... Diyeceksin ki: Erkeğin getirdiğine mukabil sen de evde çalışırsın. Evet, ben de evde soğan doğrarım, bulaşık yıkarım, değil mi? Lakin ya ben soğan doğramakla, bulaşık yıkamakla hayattan memnun olacak kabiliyette yaratılmamışsam?”⁵⁷¹

Şukufe Nihal, Çöl Güneşi isimli romanında, aile kurmanın ehemmiyetine değinmekle birlikte toplumdaki yaygın aile modellerindeki iş bölümünü eleştirmektedir. Yerleşmiş kadınlık ve erkeklik algısı üzerinde kadınlara biçilen görevlere karşın kadınların da duygu, düşünce ve yetenekleri doğrultusunda kendi kararlarını alarak farklı alanlarda yer alabileceklerine dair dikkat çekmektedir.

Çünkü Şukufe Nihal, ev işlerinin kadınları körelttiğini düşünmektedir. Kadınların ev içine hapsoldüklerini dile getirmektedir. Artık dünya düzeninin ve Türkiye’de de düzenin değiştiğini ve ev içi işleri erkeklerin de yapabileceklerini kaleme alan yazar, şu cümleler ile kadın-erkek eşitliğini işlemektedir:

“Soğan doğramak, yumurta pişirmek, eskiden beri alışılmış bir fikir olduğu gibi, yalnız kadına mahsus bir iş değildir. Bence, bunlar herkes için biraz umumi malumat sırasındadır. Sırası gelirse erkek de kadın da aç kalmamalı, basit bir akşam yemeği hazırlayabilmelidir.”⁵⁷²

Ev işlerinin hem kadın hem de erkek için ortak olduğunu vurgulayan yazar, ev içi işlerdeki mahareti ile övünen kadınların eski geleneklere bağlı olduğunu ve bu

⁵⁷⁰ Nihal, “Çöl Güneşi”, **Bütün Eserleri 2**, s. 152.

⁵⁷¹ **A.e.**, s. 144.

⁵⁷² **A.e.**, s. 145.

kadınların miskin, şahsiyetsiz ve zavallı mahluklar olduklarını düşünmektedir. Nezihe Muhiddin de Bozkurt isimli romanında, Şukufe Nihal'i destekler bir şekilde, aile içi işlerle sınırlı kalan kadınların körelmelerinden öte çaresiz ve eşlerine bağımlı hale gelmeye başladıklarını işlemektedir. Köylerde var olan aile içi iş bölümü ve ev içi hiyerarşiyi şu cümle ile belirtmektedir: "Halbuki köyünde o işitmişti ki cennet kocanın ayağı altındadır."⁵⁷³ Hamallık yaptığı eşini, kötü koktuğu için eve almayarak kapının dışında yatıran üvey annesine karşı şaşkınlık duymaktadır, Mehmet. Oysa ki köyünde kadınlar için eşleri ve eşlerine hizmet etmek cennete açılan kapı gibi görülmüştür. Mehmet isimli karakterin zihnine yerleşmiş olan algının oluşmasını sağlayan koşulların başında, güçlü olanın ve para kazananın erkek olması yatmaktadır. Aile içi iş paylaşımında, kadının ev içi alanda sınırlı tutulması, kadınları çaresizleştirmekte ve gün geçtikçe eşlerine bağımlı yaşamlarına neden olmaktadır. Nezihe Muhittin, Ateş Böcekleri isimli romanında da yirminci asrın karı-kocalık eleştirisini yapmaktadır. Yazarın, kadın-erkek ilişkileri ve evliliğe karşı olan yaklaşımı şöyledir:

"Çok güzel genç bir kadın yirminci sırda kurun-ı vustai bir kocanın esiri... İşte ahlak kaidelerine, içtimai telakkilere şiddetle hücum edebilecek mükemmel, feminist, asri bir mevzu..."⁵⁷⁴

Romanında, feminizm kavramını da kullanan yazar, kadınların eşleri altında kısıtlı yaşam sürmelerine karşı güçlü bir eleştiri sunmaktadır. Eleştiri ise romanda, erkek karakterler arasında geçen bir konuşmada yer almaktadır. Fakat, dönem içinde yazılan romanların çoğunda kadınlar, genellikle ev içi işlerle meşgul edilmektedir. Reşat Nuri Güntekin'in Acımak isimli romanında kullandığı şu cümleler, konuyu örneklendirmek açısından önemlidir:

"Dünyada evlatlarını mesut görmekten başka bir arzusu yoktu..."⁵⁷⁵ ve "Yemek pişirmek ev hanımının şanıdır."⁵⁷⁶

Yazarın kullandığı cümleler, kadınların ev içi sınırlı alanda annelik ve zevcelik sıfatıyla yetindiğini ifade ettiği gibi, annelik ve zevceliği yücelten bir anlatımın kullanılması,

⁵⁷³ Nezihe Muhittin, "Bozkurt", **Bütün Eserleri**, Cilt: 1, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006, s. 222.

⁵⁷⁴ Muhittin, "Ateş Böcekleri", **Bütün Eserleri**, Cilt: 1, s. 359.

⁵⁷⁵ Güntekin, **Acımak**, s. 38.

⁵⁷⁶ **A.e.**, s. 110.

kadınları evin dışındaki yaşam alanlarına karşı soğutmaktadır. Annelik ve zevceliği öven ifadelere Halide Edip Adivar'ın romanlarında da rast gelmek mümkündür:

“... Pantolonu yamalı, ceketin dirsekleri yıpranmış, fakat mintanı tertemizdi. Görmüş geçirmiş bir adam! Karısına iyi numara verdim. Kocasına baktığı belli. Bizim bekar gencin hasret çektiği eski ev kadını örneği olacak.”⁵⁷⁷

Hayat Parçaları isimli kitabında ise yazar, aile içi iş bölümüne, erkekler nezdinde aşağıdaki kesitte olduğu gibi yer vermiştir:

“Ama, evde iş gören bir kadın lazımdı her zaman. Kafasında hemen o gece meseleyi babasıyla konuşmaya karar verdi. O akşam, Çatık Mustafa askere gitmeden evlenmek niyetinde olduğunu babasına söyledi. Bunun hem kendisi hem de babası için bir kadına ihtiyaçları olmasından ileri geldiğini ona anlattı. Şekip Taş güldü: <<Hele bir yosmayı görem de...>> dedi. Öyleyse, ertesi sabah Çatık Mustafa koyunları suya götürürken babası da gelip kızı görebilirdi.”⁵⁷⁸

Yazar, Handan isimli romanında ise ev içi işlerin kadınların vazifesi olarak görülmesini işlemektedir: “- Şimdi amcanın kahvesini ver de annelerin gibi erkek hizmetini öğren bakalım.”⁵⁷⁹ Kadınların ev işlerinden sorumlu tutulmasını abartılı bir anlatımla sunarak eleştirmeye başlamaktadır. Kadınları, neredeyse evin hizmetçisi gibi gören anlayışa karşı kullandığı negatif anlam yüklü kelimeler ile okuyucuların akıllarına soru işareti yerleştirmektedir. Yazar, eleştirisini Handan'da daha net bir biçimde gözler önüne sermektedir:

“- Handan'ın hırçınlığı artık bana kendimi astırarak. Bu ne çekilmez şey, efendim. Dır dır dır! Bu kadar acıya karşılık bari evde biraz rahat olsa. Dün akşam yine bir şampanya bardağı kırılmış. Handan'ın haberi yok. Bu sabah elime verdiği fanilanın bir düğmesi eksik. Sanki bu eve ben masraf etmiyorum, ben bu evin efendisi değilim? Söyle, Allah aşkına, bir kadın önce kocasının üstünü, başını düzeltir, sonra kıskançlık kavgası eder.

⁵⁷⁷ Adivar, **Kubbede Kalan Hoş Sada**, s. 170.

⁵⁷⁸ Halide Edip Adivar, **Hayat Parçaları**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963, s. 9-10.

⁵⁷⁹ Adivar, **Handan**, s. 64.

...Geçen akşam gümüş bisküvi tabağı iyi oğulmamış diye çay ortasında kızdı, haykırdı. Dilinden düşürmediği:

- Zaten sen kadın değilsin ki, evine bakmasını bilmezsin ki, eşya kıymetini anlamazsın ki! ...”⁵⁸⁰

Yazar, ev işlerinin kadınlıkla eş tutulmasını eleştirmektedir. Kadınların, bir birey olarak sahip oldukları düşünceleri, duyguları ve yetenekleri görmezden gelinerek ya da hiçe sayılarak ev içinde kuracağı tertip, düzen ve çocukları ile eşine göstereceği muamele üzerinden değerlendirilmesini eleştirel bir dille işlemektedir. Oysa Halide Edip Adıvar, annelik ve aile kurumuna son derece saygı duyan ve bu konuda kadınlara nasihatler veren aydın bir yazardır. Ancak, anneliği ulvileştiren anlayışın abartılarak kadınları toplumda geriye öteleyen bir noktaya ulaşmasına karşı kadın-erkek herkesi, eserleri aracılığıyla bilinçlendirmeye, düşünmeye ve sorgulamaya çalışmaktadır.

Peyami Safa ise Canan isimli romanında, Bedia karakteriyle kadınların ev içi iş paylaşımında bilinçlendiklerini ve hatta eşlerine karşı başkaldırıya geçtiklerini göstermektedir: “Ben senin hizmetçin değilim”⁵⁸¹ diyen Bedia, dönemin gelişen kadın haklarını hayatına geçirmeye başlayan bir roman karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar, çaresiz kabullenışten sorgulamaya geçmişlerdir. Ancak Peyami Safa için ev işlerini reddeden kadın karakter, dönemin kötü kadın örneğini teşkil etmektedir.

Geleneksel aile modelinde kadınlar yalnızca aileye aittir ve kadınların aileleri dışında bir varlıkları tanımlanmamıştır. Oysa çağdaş aile modelinde kadın, aile dışına açılmaktadır. Aile dışında da kimlik kazanan kadınlar için aile, kadınların yaşam birimlerinden biri haline gelmektedir. Ailenin bireye üstünlüğü ortadan kalkmaktadır. Artık üstün olan aile değil, bireydir.⁵⁸² Fakat, annelik olgusu ayrı bir yere sahiptir. Yeni düzenin kadınları, vatansız çocuklar yetiştirecek akıllı uslu kadınlar ve annelerdir.⁵⁸³ Hatta Peyami Safa, muhafazakâr bir yazar olmasına rağmen içinde bulunulan değişimi romanında işlemektedir: “...izdivaç yorgunluğunu, iyi kalpli Bedia’da ancak kusursuz bir ev kadını maharetleri olduğunu fakat medeni bir

⁵⁸⁰ A.e., s. 107-111.

⁵⁸¹ Safa, **Canan**, s. 26.

⁵⁸² Nüket Esen, **Türk Romanında Aile Kurumu: 1870-1970**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1990, s. Xvi.

⁵⁸³ Sirman, “Kadınların Milliyeti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, s. 238.

zevceinin işlerini yapamadığını anlatmıştı.”⁵⁸⁴ Peyami Safa romanında, kusursuz ev kadınlığının dahi artık yeterli olmadığını anlatmaktadır. Her ne kadar “yeni kadın” imgesinin korkutan bir yanı olsa da değişimin ve modernleşmenin ihtiyaçları hissedilmektedir. Eşini tatmin edemeyen kusursuz ev kadınları aslında milletleri açısından da yetersiz kalacaklardır.

Yaprak Dökümü’nün Hayriye Hanım’ı bile geleneksel ev kadını modelinin gayet iyi bir örneği olmasına rağmen, bir süre sonra eşine bir gün sitem edecektir: “Sen, şimdiye kadar dışarda çalışıyordun, evinin içini, çocuklarını pek yakından görmüyordun.” Hayriye Hanım, çocukları ile eşi arasında bağ kurmaya çalışan ideal bir anne ve ev kadını modeli çizmektedir. Erkekler, ağırlıklı olarak evin ekonomik sorumluluğunu üstlendikleri için ev işleriyle ilgilenmeye vakitleri kalmazdı. Dolayısıyla çocuklarıyla da bir anne kadar bolca vakit geçirememektedirler. Zaman ve geçim sıkıntısının ötesinde, bahsi geçen işler kadınlara yüklenen görevlerdir. Oysa romanın başlarında Hayriye Hanım, evin işlerini zaman zaman kız çocuklarından destek alarak ancak çoğu zaman, aşağıda yer verilen örnekte olduğu gibi tek başına idare ederken tasvir edilmiştir.

“Karısı ateşi yakıp sabah çayını hazırlayınca kadar açık bir sayfanın karşısına düşündü. Kahvaltıdan sonra Hayriye Hanım, kocasının öğle yemeğini hazırlamaya başlamıştı.”⁵⁸⁵ Ancak zaman zaman hoşuna gitmeyen olaylar yaşandığında hoşnutsuzluğunu eşine bir şekilde belli etmektedir. “Hayriye Hanım, kocasına uzak durmakla beraber ev kadını vazifesini hiç ihmal etmiyordu.”⁵⁸⁶

Hayriye Hanım, evde tek başına karar alma yetkisine sahip bir kadın değildir. Hayriye Hanım başı sıkıştıkça aciz olduğunu ve elinden bir şey gelmediğini eşine dile getirmekte ve ondan bir çözüm yolu bulmasını istemekte, isyan etmektedir.⁵⁸⁷ Bu konuda eğitimsiz olması sebebiyle eşinin, kendisinin düşüncelerine başvurmaması kadar kendi de kendisini yetersiz hissetmektedir. Ancak, ilerleyen zamanda, eşinin ev ve çocuklar üzerinde kendisi kadar emeği olmamasını sorgulamıştır.

Yaprak Dökümü’nde, ailenin dağılmasında, roman boyunca Hayriye Hanım çokça kez suçlanmaktadır. Hayriye Hanım’ın bir anne olarak çocuklarından farklı düşünmemesinin ailenin felaketinde oldukça etkili olduğu işlenmektedir. Annenin ev

⁵⁸⁴ Safa, **Canan**, s. 40.

⁵⁸⁵ Güntekin, **Yaprak Dökümü**, s. 28.

⁵⁸⁶ **A.e.**, s. 45.

⁵⁸⁷ Hayber, **a.g.e.**, s. 355.

içinde daima denge unsuru olması beklenmektedir. Baba ile çocukları arasına girerek dengeyi kurmayı başaramayan Hayriye Hanım, ailenin dağılmasında, romanda hatalı görülen bir karakter olarak gösterilmektedir.⁵⁸⁸

Bu noktada, Yakup Kadri Karaosmanoğlu da romanlarındaki kadın karakterlerini zayıf tasvir ediyor olması ile dönem eserlerini inceleyen araştırmacılarının dikkatini çeken bir yazardır. Yazar, toplumdaki bozulmayı ve ailelerin dağılıpını, kadınların Batı taklitçiliğine bağlamaktadır. Bu yönüyle dönemin birçok romancısına benzer bir eğilime sahip olan yazar, kadın-aile-toplum ilişkilerinde, gelişme ve yozlaşmada kadınları sorumlu tutmaktadır.⁵⁸⁹ Yazarın, Ankara isimli romanında da Selma Hanım, romanın sonuna kadar, benzer bir sebeple eleştirilmektedir. Yaprak Dökümü romanı ve Hayriye Hanım karakteri ise aile içinde kadının, baba ve çocuklar arasındaki bağ ve dengeyi kuracak merkezi görevi işlemeyle son derece önemli simgelerdir. Bu görevi yerine getiremeyen kadınların, ailelerinin, toplumun en önemli ve temel yapıtaşlarının, yozlaşmasına ve dağılmasına sebep olduğu yönünde yerleşmiş bir algı söz konusudur. Reşat Nuri Güntekin, Dudaktan Kalbe isimli romanında ise bir kadının gözünden, kadınlığı şöyle anlatmaktadır:

“Benim tuhaf bir merakım vardır, Kenan Bey, dedi, karşımdaki insanlara bakarken Allah’ın onlardan her birini ne yapmak için yarattığını düşünürüm... Bu, bana güzel bir eğlence olur... Mesela tramvaydayım, değil mi? Karşımdaki kadınlara birer birer bakarım... Şunu Allah her sene evinin kedileriyle beraber doğurmak için, şunu uzun kollarıyla ipe çamaşır sermek için, şu koca karıyı gelinlerini çekiştirmek ve onlardan dayak yiyip inkisar etmek için, bu hanım mütemadiyen kocasını kıskanmak, gözetlemek, her gece kavga çıkarmak, bayılıp ağlamak için yaratmış diye eğlenirim...”⁵⁹⁰

Roman kahramanının, kadınları gözlemlediğinde onlara yakıştırdığı işler annelik ve ev işleriyle sınırlı bir alanda kalmaktadır. Değerlendirme ve yakıştırmayı yapan romandaki bir kadın karakterdir. Çünkü Reşat Nuri Güntekin de daha ziyade Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi kadınları ev içi ve aile bağlamında sınırlandırmaktadır. Peyami Safa da Fatih-Harbiye romanında ev kadınlığını öven satırları şu şekilde kaleme almıştır:

⁵⁸⁸ A.e., s. 343-363.

⁵⁸⁹ Enginün, a.g.e., s. 260.

⁵⁹⁰ Güntekin, **Dudaktan Kalbe**, s. 60.

“ Ah... diye içini çekiyor ve başını sallıyor Gülter, büyükanneniz gibi kadın nerede şimdi?... Meziyetlerini anlatamam ki... Öyle temiz, öyle tertipli, öyle ince bir kadındı ki... Ev temizlenirken, tertip edilirken hizmetçilerin başında durur, en kabasından en incesine kadar bütün ev hizmetlerini bilirdi...”⁵⁹¹

“Neriman işi bıraktı fakat mutfaktan da çıkmadı. Hala babasına karşı ev kadını gibi görünmek istiyordu. İki defa odasına girdi, çıktı; önüne önlüğüyle, sıvanmış kollarıyla babasına kendini gösterdi...”⁵⁹²

Ev kadını olmak değerli görüldüğünden, babasından baloya gitmek için izin almak isteyen Neriman, babasına karşı ev hanımı gibi görünme çabasına girmiştir. İyi bir ev kadını olmak, bir kadın için yeterli görülmüştür. Ev işlerine hâkim olmak, kadınlar arasında önemli olduğu gibi, bir kadını kadın yapan en temel vazifelerini en iyi şekilde yerine getirmiş olmakla yeterlilik ve gurur sağlamaktadır. Romanın devam eden satırlarında, evin yardımcısı Gülter, Neriman’a, anneannesinin, yalnızca sade bir ev kadını olmadığını anlatmaktadır: “Sade ev kadını mı?.. Büyük validenizin elinden kitap düşmezdi...”⁵⁹³ Cumhuriyet döneminin kadınlarında gördüğümüz, eğitilmiş ve bilgili olmak ile ev kadınlığının birlikte aynı karakter üzerinde vurgulanması, Peyami Safa’nın da Gökalp’in sentezci anlayışında olduğu gibi ikiliklere kapıldığını ortaya koymaktadır.

Nezihe Muhiddin ise geleneksel olana karşı çıkan tavrı ile aile içi iş paylaşımını roman karakterlerinin dilinde şöyle anlatmaktadır: “Necat kendi yemeğini kendi hazırlamaya çalışırken etrafa döküp saçıyordu.”⁵⁹⁴ Eşi Suzan, geceleri şarkı söyleyerek, içkili mekanlarda çalışarak iyi para kazandığından, evin işlerini Rum bir kadın yürütmekteydi. Fakat ev işlerini yarım yamalak yapan yardımcıdan şikâyet eden Necat, evin kirli ve tozlu görüntüsünden de şikâyet etmektedir.⁵⁹⁵ Dönem romanlarında, eşine yemek hazırlayan hep kadınlardır. Evin temizliği konusunda da son derece titizlenir kadınlar. Oysa Nezihe Muhittin, dönemin kadın algısına oldukça ters düşen bir yaklaşımla, evde yemeğini kendi hazırlayan bir erkek karakter çizmektedir. Suzan ise öğretmenlik ya da hemşirelik gibi kadınlara uygun görülen bir

⁵⁹¹ A.e., s. 70.

⁵⁹² Safa, **Fatih-Harbiye**, s. 38.

⁵⁹³ A.e., s. 71.

⁵⁹⁴ Muhittin, “Ateş Böcekleri”, **Bütün Eserleri**, Cilt. 1, s. 398.

⁵⁹⁵ A.e., s. 397-398.

meslek icra eden bir kadın değil; gece eğlence merkezlerinde sesiyle para kazanan bir kadındır.

Sonuç olarak, yeni kurulan milli birliğin, değerlerin geleceğe taşınamayacak olmasına karşı duyulan korkular kadınların toplumda çeşitli yöntemlerle sınırlandırılmasına sebep olmuştur. Dönemin edebi eserlerinde ve romanlarında bu yöntemleri görmek mümkündür. Öncelikle, romanlarda kadınların annelik rolüne vurgu yapılmıştır. Kadın ve aile kavramları neredeyse eş anlamlı kullanılmıştır. Üstelik kadınların sadık eşler olarak romanlarda karakterize edilmeleri, milli davaya duyulan sadakati simgelemiştir.⁵⁹⁶ Nezihe Muhiddin gibi dönemin kadın algısını radikal bir biçimde reddeden yazarlar olduğu gibi Halide Edip Adivar ve Şukufe Nihal gibi, feminizmi ve kadının bir birey olarak değer kazanmasını savunuyor olmalarına rağmen anneliği yücelten yazarlar da yer almıştır, dönem edebiyatı içerisinde. Fakat, erkek yazarlar, kadınları daha ziyade anne ve aile içi görevleri ile anlatmayı tercih etmişlerdir. Milleti simgeleyen ailelerde, gelecek nesilleri yetiştiren anneler, eşleri ile kurdukları hiyerarşik ilişkide ikincil konumda kalıyor olsalar da aile içinde merkezi bir rol sahibi olmuşlardır. Çocukların yetiştirilmesi sürecinde kadınlardan beklenen milli bilinç ve geleneksel değerlere sahip çıkılması sorumluluğu, ailelerin huzurlu ve sağlam temel üzerine oturtularak yozlaşmadan ve dağılmadan devam etmesi için de geçerli olmuştur. Sağlam temeller üzerinde kurulan aileler, milleti temsil eden en küçük birimler olarak romanlarda çoğu zaman metafor olarak kullanılmıştır. Aileler, Erken Cumhuriyet döneminde olduğu gibi halen milletin geleceği ve teminatı olarak görülmektedir.

3. 5. Militarizm, Askerlik ve Kadın

Erken Cumhuriyet dönemi romanlarında, militarizm ve askerlik kavramlarının kadın ile ilişkilendirilmesi annelik, namus ve kadınların milli mücadele dönemindeki katkılarının değerlendirilmesi şeklinde işlenmiştir. Enginün'e göre, Halide Edip Adivar ve Yakup Kadri gibi büyük yazarlar, Türk milletinin yaşadığı ateşten günleri sadece yaşamakla kalmayarak kaleme almışlar ve yaşananları, gelecek nesillere tüm canlılığıyla aktarabilmişlerdir. Bu nedenle, bahsi geçen yazarlar Türk milleti için şanstır.⁵⁹⁷ Halide Edip Adivar, Ateşten Gömlek isimli kitabının önsözünde, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na bir mesaj iletmektedir. Kitabının ismini, Yakup Kadri

⁵⁹⁶ Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 156-7.

⁵⁹⁷ Enginün, **a.g.e.**, s. 249.

Karaosmanoğlu'ndan aldığı ve kitabına uyacak başka bir isim olmadığını, olamayacağını belirtmektedir. Çünkü yazar, kitabıyla edebi alandaki başarısını kanıtlamaktan ziyade dönemin ruhunu gelecek kuşaklara aktarmak ve insanları, vatan ve millet konusunda bilinçlendirerek duyarlılık kazandırmayı amaçlamıştır.

Reşat Nuri Güntekin, önce Anadolu'yu tanımış ve gezmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Halide Edip Adivar ise Millî Mücadeleye katılmak için Anadolu'ya gelmişlerdir.⁵⁹⁸ Bu şekilde, Halide Edip Adivar, milli mücadele döneminde, kadınların bilinç düzeylerini ve mücadelede ne şekilde yer aldıkları konusunu romanlarında işlemiştir. Halide Edip Adivar, milli mücadele döneminde kadınların memleket meselesine karşı düşüncelerini ve duygularını ise şöyle tarif etmektedir:

“Halk arasında dolaşıp herkesi dinlerken, kadınların memleket meselesinde erkeklerden daha duygulu olduklarına inandım. Hepsi birden tehlikeyi anlamışlardı. Çünkü onlar, siyasal nedenleri anlamasalar bile, yurtlarının tehlikeye girmesine karşı hemen isyan ediyorlardı. Beyoğlu taraflarındaki yüksek sosyete kadınları, İtilaf kuvvetlerinin bu hareketine karşı halk arasında uyanan öfkeyi İtilaf subaylarını çağırarak onlara anlatmaya çalışıyorlardı. Danslı partiler veriyorlar ve İtilaf ordularının subayları elde edilmek isteniyordu. Belki bu subayların üzerinde bir etki yapmışlardı. Bunun görünürdeki neticesi birkaç evlenmeyle son buldu. Ben kendim bu partilerden daima uzak kaldım. Daha çok, halk arasında dolaşıyordum ve görüyordum ki, çok konuşmamakla birlikte, Türk kadınları duygularını kudretle ifade ediyorlardı.”⁵⁹⁹

Halide Edip Adivar, kadın kahramanlarının ruhunda kendi yüksek amaçlarını anlatmaktadır.⁶⁰⁰ Yazara göre söz konusu olan millet olduğu taktirde, kadınlık ve erkeklik gibi ayrımlar yersizdir. Zira kadın-erkek eşitliğini savunan yazar, toplumda ikinci planda tutulan kadınların milli dava konusunda bilinçlenmelerini arzu etmiştir.

Millî mücadele döneminde, sadece erkeklerin değil kadınların da aktif bir biçimde mücadeleye katılmaları gerektiğini romanlarında savunan yalnızca Halide Edip Adivar olmamıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ankara'da şu cümleler ile fikirlerini beyan etmektedir: “Anadolu ordusunda asker kadınlar yok mu? Vatan hizmeti Türk kadınına yalnız evlerinin çatısı altında mı bekliyor?”⁶⁰¹ İleride, inkılaplar ile kadınların kamusal

⁵⁹⁸ Hayber, **a.g.e.**, s. 388.

⁵⁹⁹ Adivar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, s. 16-17.

⁶⁰⁰ Güntürkün, **a.g.e.**, s. 17.

⁶⁰¹ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s. 62.

hayata katılmaları hukuken desteklendiğinde, daha çok kadınların annelik ve ev içi işlerini romanlarında işleyecek olan yazar, mücadele döneminde Türk kadınlarını da eyleme dahil etmiştir.

Benzer bir şekilde, Şukufe Nihal de Yalnız Dönüyorum isimli romanında şu satırları ile savaş dönemlerinde, olmasını istediği kadın-erkek eşitliğin şu satırlar ile dile getirmektedir:

“Memleket tehlikede iken kadın erkek ayrılmaz, yenge! Bir kadın her işi yapabilmeli, lazım olduğu zaman silah başı, lazım olduğu zaman da beşik başı!”⁶⁰²

Bu cümleleri özellikle erkek karakterine söyleten yazar, savaş dönemlerindeki kadın erkek eşitliğine ve kadınların her işi yapabilme gücü olduğuna vurgu yapmaktadır.

Nezihe Muhittin de romanlarında milliyetçi bir çizgi üzerinde ilerlemektedir. Memleket meselesi ve memlekete yapılan hizmetlerin önem derecesi sıklıkla romanlarında işlenmektedir. Ateş Böcekleri isimli romanında kullandığı şu satırlar ile milli davaya verdiği önemi farklı bir alan üzerinde göstermeye çalışmaktadır:

“Memleketin nesine hizmet ediyorlardı? Bilgi ve sanat namına ülküleri ne idi? Yurt irfanına çalışmayan bir gazetenin maksadı ancak ticaret olabilirdi...”⁶⁰³

Yazar, yalnızca savaş yıllarında ve cephede ya da cephe gerisinde değil; milli sınırlar içinde yapılan her işin milli çıkarlara hizmet ediyor olmasını ve ancak bu şekilde insanların milletlerine faydalı olabileceklerini düşünmektedir.

Millî mücadele döneminde gerek ordunun gerekse savaşın etkisinin yoğun hissedildiği bölgelerde ihtiyaçlar artmıştır. İhtiyaçların tespit edilmesi ve gereken malzemeler için para toplayarak yardımların ulaştırılması noktasında Türk kadını sorumluluk üstlenmiştir. Halide Edip, kadınların bu süreçte üstlendikleri sorumluluklar neticesinde ne gibi çalışmalar yaptıklarını şöyle anlatmaktadır:

⁶⁰² Nihal, “Yalnız Dönüyorum”, **Bütün Eserleri 2**, s. 213.

⁶⁰³ Muhittin, “Ateş Böcekleri”, **Bütün Eserleri**, Cilt. 1, s. 398.

“Türk ordusunun bu çetin savaş günlerinde, köylerde çok yardıma ihtiyacı vardı. Bu yardımı da yalnız Ankara’da bulunan Hilal-i Ahmer’den görebiliyorum. Bunu Ankara kadınları hazırlamışlardı.”⁶⁰⁴

Ancak, Ankara kadınları ve İstanbul kadınları arasında bir anlaşmazlık çıktığını dile getiren yazar, toplantıyı terk eden İstanbul kadınlarına karşın Ankara kadınlarının onlarla birlikte çalışmak istememeleri üzerine bu konuda yapmış olduğu arabuluculuk çalışması için şunları söylemektedir:

“Okulun müdürüyle konuştuktan sonra, dört Ankaralı kadını davet ederek, bu meseleyi açtım. Onlara aydın kişiliğin yalnız okumakla elde edilmediğini anlatmaya çalıştım. Kadınlığa karşı görevlerinden söz ettim. Kadınlar arasındaki ayrılıklara erkeklerin güleceğini söyledikten sonra, nihayet lafı vatanseverlik meselesine getirdim. Bundan sonra, birlikte çalışmayı kabul ettiler.”⁶⁰⁵

Milli davada, herkesin birlik ve beraberlik içinde çalışması gerektiğine inanan yazar, kadın-erkek ayrımının ortadan kalkması için çabalarken ve halkın arasında gözlemlerini sürdürürken kadınlar arasında ortaya çıkan ayrılıkları fark ederek çözümlenmeye çalışmıştır.

Halkın arasında dolaşarak insanların vatanseverliklerinin nabzını ölçen Halide Edip Adivar, Ankaralı ve İstanbullu kadınlar arasındaki farkı ortaya koyduktan sonra, İstanbullu kadınları da kendi içinde ikiye ayırmaktadır. İstanbul’da, vatan meselesine ilgi duyarak örgütlü mücadeleye girişen Türk kadınlarından ilk grup Şişli Hanım propagandası adı altında toplanan, lisan bilen alafranga kadınlardan oluşmaktadır. Kurtuluş Savaşı üzerine yazılan ilk roman⁶⁰⁶ olan Ateşten Gömlek isimli romanında yazar, öteki grupta yer alan kadınları ise Şişli Hanımlarının gözünde şöyle tarif etmektedir:

“Darülfünun salonunda, Türk Ocağı’nda fesli, çarşafı daimî bir faaliyet vardır. Ne genç, ne pembe dudaklı, ateşin gözlü talebeler, ne uzun ökçeli zarif muallimler vardır. Fakat ne yapsalar bu taraf için hepsi yaya ve alaturkadırlar.”⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Adivar, **Türk’ün Ateşle İmtihanı**, s. 160.

⁶⁰⁵ **A.e.**, s. 161.

⁶⁰⁶ Geçgel, **a.g.e.**, s. 274.

⁶⁰⁷ Adivar, **Ateşten Gömlek**, s. 18-19.

Toplumda meydana gelen sınıfsal farklılıkların kadınların gözünde nasıl ayrıldığını inceleyen yazar, millet içinde oluşan farklılıkların milletin geleceği adına büyük tehlike oluşturduğunu düşünerek bir çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. Millet için girişilen mücadelede, milletin ayrı sosyal gruplar halinde bölünerek ve birbirlerine uzak kalarak mücadele etmesinin fayda sağlamayacağını anlayan yazar, hemen herkesi bir arada tutmak istemektedir. Sultanahmet mitinginde ise Adivar, arzuladığı tabloyu karşısında görmekte ve memnuniyetini, inancını romanında şu cümlelerle ifade etmektedir:

“İpekli bol çarşafı içinde buruşuk yanaklarına yaşlar akarak nineler geliyor. Sarılı kırmızılı basma entarisinin yeni çarşafından fırlamış, yemenilerinin oyaları görünen küme küme, gözleri kırmızı, yüzleri Fransız İhtilali’nde Versailles’a hücum eden kadınlar alayının tablosu gibi o kadar çok kadın var ki... Hiçbiri ne önünü ne arkasını görüyordu. Hamal ile genç münevverin, Karagümrüklü işçi, İstanbullu kadınla yüksek ölçeli süslü kadının, omuz omuza, yüz yüze geldiği bir gündü. Derinliği görülemeyen meydana müthiş bir insan denizi derin ve sadasız uğultusuyla akıyor akıyor, yalnız çok kesif olan ortası kımıldamıyordu.”⁶⁰⁸

Yazar, gözlemleri sonucu fark ettiği sosyal farklılıkların çözümü noktasında, arzuladığı tabloyu Sultanahmet mitinginde yakalamıştır. Beklediği manzarayı karşısında gören Adivar, yaşadığı mutluluğu ve hissettiği inancı, umudu kitabında uzunca betimlemiştir. Türk kadınlarının, milli mücadelede bizzat görev aldıklarını romanlarında işleyen Halide Edip Adivar, kadınların bu konuda istekli olduklarına da dikkat çekmektedir: “Kumandan Bey, gayrik beni isteyo değil mi? Dün Elek Köyü’ne vadamdı, bir garı bana arvatların da asker olduğunu dedi.” Diyen Kezban, savaşta görev almak için ısrarla mücadele etmiştir. Burada yazar, Kezban karakteri ile kadınların korkmadan cephede ya da cephe gerisinde yapabilecekleri her türlü işe arzu ve cesaretle gönüllü olduklarını göstermektedir.

Ateşten Gömlek isimli romanında, cephede kadın-erkek ayrılığı olamayacağını işleyen Halide Edip Adivar, Vurun Kahpeye isimli romanında ise Yahya Kanbolat’a göre, kadın erkek eşitliğini, milli davada ve savaşta kadınların daha fazla özveride bulunduğunu işleyerek göstermeye çalışmıştır.⁶⁰⁹ Anadolu’da bir köyde öğretmenlik yapan Aliye, yaşadığı köyün Yunanlılar tarafından kuşatılması sebebiyle, aşık olduğu Kuvayı Milliye askeri ile anlaşarak Yunan kumandanın yaşadığı yere giderek köyün

⁶⁰⁸ A.e., s. 27.

⁶⁰⁹ Kanbolat, a.g.e., s. 38-43.

kurtarılması için hayatını tehlikeye atmaktadır. Savaşta yaşanan gelişmelerin ele alındığı romanda, Yunan kumandan Aliye'yi alarak istediği yere gidip onunla bir ömür geçirmek istiyordu. Karşılığında Aliye'nin babası da nişanlısı da ve hatta yaşadığı bölge, Yunan tehlikesinden kurtulacaktı. Tehdit altında kalan Aliye'nin gözünden benliği, öğrencileri, annesi, babası, nişanlısı, köyde yaşayanlar ve kadınlar, kadınların yalvarışları geçmekteydi.

“Sonra, bütün bu muazzam sahne içinde kendini, genç ve zavallı, yalnız Aliye'yi, ayrı bir insan gibi hissediyor; bu acayip ve ruhani dakikanın Aliye'den talep ettiği şeyin, bütün vücudunun hücrelerini ıstırapla, işkence ile parça parça ayıran ve koparan bir hakikatle beyninde meşale gibi yandığını görüyordu. Bütün tarihte milleti için ölen ve ıstırap çeken kadınlar, ezeli gözlerinde mukaddes bir ışıkla, melek gibi dudaklarında asırların silemediği zafer tebessümüyle Aliye'ye bakıyorlardı. Demek, hayatının bu harikulade dakikası Aliye'den zavallı, isimsiz muallimeden, o geçen kadınların birinin yapamayacağı kadar ağır ve çirkin bir fedakârlık istiyordu. Bu fedakârlık ne idi? Vazih bir şey değildi. Yalnız benliğinin her zerresi istikrar ile, isyanla, ıstırapla ayrı ayrı titriyordu.”⁶¹⁰

Romanın sonunda, Aliye hayatını kaybederken, âşık olduğu Yüzbaşı Tosun Bey sakatlanmıştır. Aliye köyün meydanında taşlarla, sopalarla vurularak öldürülmüştür. Aliye öğretmen öldürülürken ağzından dökülen kelimeler, köye ilk geldiği gün söylediği ve söz verdiği gibiydi: “Toprağınız toprağım.. çocuklarınıza bir ışık olacağım..vallahı ve billahi..”⁶¹¹ Halide Edip Adivar, Aliye karakteri ile güçlü, fedakar, cesur, milli bilinci yüksek ve milletini, milli davayı her şeyin üstünde gören bir kadın kurgulamıştır. Aşkını, bireysel arzularını bir kenara atarak kendini canı pahasına milletine adamıştır. Yazarın Handan isimli romanında ise Halide Edip Adivar, memleket meselesini hayatının merkezine koyan Nazım'ın evlenme teklifini reddeden Handan'ı, memleket meselesinin, kutsal düşüncenin dışında bırakmaktadır.⁶¹² Handan, bireysel arzularının kurbanı olması sebebiyle geri dönüşü olmayan yanlış yollara sapmakta ve romanın sonunda hastalanarak hayata veda etmektedir. Yazar, anılarını ve gözlemlerini paylaştığı Türk'ün Ateşle İmtihanı isimli kitabında ise kadınların mücadele boyunca ne tür görevler aldıklarını detaylandırmaktadır:

⁶¹⁰ Adivar, **Vurun Kahpeye**, s. 109.

⁶¹¹ **A.e.**, s. 173.

⁶¹² Güntürkün, **a.g.e.**, s. 23.

“Kadınlar, daha zor durumdaydılar. Çünkü, öküz arabaları kırılıp çamurlara saplandığı zamanlar, onlar cephaneleri sırtlarında taşırlardı. Aynı zamanda, yine kadınlar ekıyor, biçiyor ve savaşan erkekleri besleyen ürünü onlar yetiştiriyorlardı... Yalnız geri hizmetlerinde değil, bizzat savaşta dövüşmüş kadınlar olduğunu da söylemeyi görev sayarım. Bir tanesi Osmaniye’de Raziler köyünde Rahmiye adlı bir kadındı. Bu kadın, Kilikya’da Albay Arif’in 11’inci tümeninde bizzat dövüşmüştü. 1920’de gönüllü olarak başıbozuklara katılmıştı. 1920 şubatında Hasanbeyli tüneline saldıranlar arasındaydı. Bunlar, Fransızlardan seksen tüfek, iki makineli tüfek almışlardı. Savaşta ölen ki kişiyi de bu kadın sırtında getirmişti. Çevikliğinden dolayı ona ordu Tayyar adını vermişti. 1920 haziranında Osmaniye’de Fransız istihkamlarına hücumu o önderlik etmiş ve bu karargâhın önünde vurularak ölmüştü.”⁶¹³

Yazarın aktardığı anılar göstermektedir ki militarizm kadınların istedikleri ve kendilerine izin verildiği takdirde başarılı olabilecekleri bir alandır. Kadınların fiziken güçsüz ve zayıf varlıklar olduğuna dair yerleşmiş olan yaygın kanıyı yanılta başarılılardan bahsetmektedir, Halide Edip Adıvar. Birinci bölümde işlenen Renan’ın milliyetçiliğe getirmiş olduğu tanımlamayı, Adıvar’ın romanlarında ve kadın karakterlerinin davranışlarında görmek mümkündür. Milli davaya bağlılığın ve milliyetçiliğin ideolojik bir bağlılık ve düşüncenin de ötesinde bir duygu olduğunun altını çizen Renan’ın değerlendirmesi, Aliye karakterinde okuyucuya sunulmaktadır. Adıvar aynı romanında, kendisi gibi rütbe alan bir diğer kadından bahsederken de şunları söylemektedir:

“Ben size bir başka kadın asker tanıtmak isterim. O, kadın ulaştırma işlerinin başındaki Fatma Çavuş’tur. Bunu söylerken geriye çekilmiş bir kadını gösteriyordu. Yetmiş yaşlarında, uzun boylu, kır saçlı, fakat güçlü kuvvetli bir kadındı. Arkası dimdik. Yüzündeki çizgiler yaştan çok, acı çekmiş olmasından ileri geliyordu.”⁶¹⁴

Yazar kadın kahramanlarını tasvir ederken, ne kadar güçlü ve cesur olduklarından bahsetmeyi asla ihmal etmemektedir.

Halide Edip Adıvar, kadın olmanın ya da kadın-erkek eşitliğinin yalnızca eğitim ve çalışma yaşamı gibi sınırlı alanlarda kalmayacağını ve hemen her konuda eşitliğin olabileceğini kanıtlamaktadır. Çünkü militarizm, vatan savunmasında fiziken güçlü

⁶¹³ Adıvar, **Türk’ün Ateşle İmtihanı**, s. 159.

⁶¹⁴ **A.e.**, s. 206.

olan erkeklerin görev alması sebebiyle vatandaşlık statüsü kazanan erkeklerin, vatanın asıl üyeleri olmalarını ve kadınların ikinci plana atılarak, milli davada söz söyleme haklarını ortadan kaldıran bir anlayışa sahip olmasıyla yazar tarafından eleştirilmektedir. Üstelik yazar, gösterdiği cesur kadın örnekleri ile militarizmin kadın algısını çürütmektedir.

Ayşe Durakbaşı'ya göre, bir milletin doğuş hikayesini anlatan Halide Edip Adıvar, kendisini anlattığı ve gözlemlerine yer verdiği Türk'ün Ateşle İmtihanı isimli romanında, savaştan çok etkilendiğini ve adeta büyülendiğini hissettirmektedir. Ancak Durakbaşı'ya göre yazar aynı zamanda, savaşı erkeklerin mücadelesi sayan ve kadınlara her iki tarafın askerlerinin analarına sevgi duyan bir kadın duyarlılığı ile yaklaşmaktadır. Aşağıda yer verilen satırlarında yazar, annelik olgusuna atıfta bulunmaktadır. Koşullar ne kadar çetrefilli olursa olsun, annelik, yazara göre baki kalan bir konudur.

“Sakarya kumandanları birer birer İsmet Paşa'yı tebrik etmeye ve tebrikleri kabul etmeye geldiler. Vakur, mütevazı tavırlarına rağmen, küçük Hasan'ımı düşünmeden edemedim; bir sokak kavgasında öbür mahallenin çocuklarını dövdüğü zamanki hali aklıma geldi.”⁶¹⁵

Milliyetçi ideolojide, vatanın anne olarak tahayyül edilmesine ikinci bölümde yer verilmiştir. Romanlarda da sıkça karşımıza çıkan bu yaklaşımı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Millî Mücadele dönemini anlattığı Yaban isimli romanında şöyle işlemektedir:

“Zavallı köylü çocuğu! Sen, iki üvey ananın yavrususun. Biri seni döven anandır, öbürü de seni her gün döven, doğduğundan beri her gün döven yurdundur. İkisinin acısı arasında, böyle kavrulup gitmişsin.”⁶¹⁶

Yazar bir taraftan, Anadolu'ya karşı yapılan küçültücü yorumlara ve değerlendirmelere karşı eleştiri mahiyetinde cümleleri ile dikkat çekerken, öte yandan da milliyetçi ideolojinin etkisini vatanın her köşesine ulaştırdığı bir dönemde, vatanın bir anne olarak kabul edildiğini vurgulamaktadır.

⁶¹⁵ Durakbaşı, **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, s. 182-188.

⁶¹⁶ Karaosmanoğlu, **Yaban**, s. 38.

3.5.1. Milliyetçi İdeolojide Namus Olgusu ve Kadın

Namus olgusu, kadın-erkek ilişkilerinin belirlenmesinde ve milliyetçi ideolojinin kadınları korunması gereken varlıklar olarak tasvir etmesinde temel ve belirleyici bir konudur. Özellikle savaş dönemlerinde, askerlerin düşman ülkenin kadınlarına taciz ve tecavüz girişimleri, bireysel tercihlerden çok düşman ülkenin topraklarına karşı yapılmış bir saldırı olarak anlam kazanmaktadır. Millî mücadele döneminde, ordu içinde askerlerin şiddete yönelik motivasyonlarının artırılmasında namus konusu bir araç olarak kullanılmıştır. Halide Edip'in *Türk'ün Ateşle İmtihanı* isimli kitabında yer verdiği diyalog, milliyetçi ideolojide, vatan topraklarının kadınların bedenleriyle örtüştüğünü kabul eden anlayışı ortaya çıkartmaktadır:

"Bunlar son kaçaklar mı? -Evet, efendim. -Anavatanlarınızı düşmanın çiğnemesine izin verdiniz. Kadınlarınızın ırzına geçtiler. Bu memleket senin kadar namussuz görmemiştir. Vur!"⁶¹⁷

Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*'nda, bir bocalama yaşayan kadın karakterin romanın sonuna doğru mistisizme yönelmesi ile Doğu'yu mistik anne olarak işlemektedir. Mistik ve milliyetçi çizgide ilerleyen Peyami Safa, vatani, mistik bir anayurt olarak tahayyül etmektedir.⁶¹⁸ "Anavatan" ya da "anayurt" kavramları, militarist anlayışta milli toprakların kadın bedeni olarak tahayyül edilmesi sonucu kullanılagelen kelimelerdir. Ayrıca, gelecek nesilleri ve askerleri yetiştirecek olanların kadınlar olması, vatanın kadın ve anne olarak kurgulanmasında belirleyici olmuştur. Kadınların bedenleri üzerinde kurulacak her türlü denetim ve koruma, namus adına meşru kılınabilmektedir.

Millî Mücadele dönemi ve Erken Cumhuriyet dönemi romanlarında, kadınların vatanla eşdeğer tutulmaları sıklıkla işlenen bir konu olmuştur. *Yaban*'da, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, namus konusunun Anadolu köylerinde ne kadar önemli olduğunu şu cümlesi ile anlatmaktadır: "Bekaret burada bir zırh gibidir."⁶¹⁹ Bekaret ile bir tutulan namus olgusunun, bir zırh gibi sağlam olması, milli sınırların sağlamlığına işaret

⁶¹⁷ Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, s. 210.

⁶¹⁸ Gürbilek, *a.g.e.*, s. 90.

⁶¹⁹ Karaosmanoğlu, *Yaban*, s. 50.

etmektedir. Halide Edip Adivar da *Kubbede Kalan Hoş Sada* isimli kitabında yazdığı şu satırlar ile kadın karakterini, Türk bayrağına benzetmektedir:

“Bu kadını daha pek çok yakından tanımak, uzun uzun konuşmak için içimde bir arzu vardı. Bir defa daha oradan tesadüfen geçerken yine onu gördüm. Ruhundan başka üstünde de gözleri almağa muktedir bir renk ve haz güzelliği var ki insanı düşündürüyor. Bu defa beyaz bol bir bez entari, beline kadar kolsuz, nar çiçeği çuha bir yelek, belinde arkasından uçları sallanan kalçasını sarmış kızıl şal, başında siyah yemeni var. Ağaçların arasından Türk bayrağına benziyor. Belki Türk bayrağının taşıdığını, ruhunda taşıyan hicranlı bir kadın.”⁶²⁰

Milliyetçi ideolojinin, milli sınırlar ve kadın arasında kurduğu metaforik bağlantı, dönem içerisinde militarizmi konu edinen romanlarda uzun tasvirlerle işlenmiştir. Halide Edip Adivar, aynı kitabında yer alan bir diğer öyküde ise millet-kadın-anne olguları arasındaki milliyetçi ilişkiyi net bir biçimde ifade etmektedir:

“Milliyetçiliğine belki de pek bilmeyerek bir şey daha sebep oldu. Hocası, milleti, vatani hep bir kadına teşbih ediyordu. Bu vatan denilen şey, millet denilen şey, bu yaşayan köpüren, seven ve sevilmeğe isteyen ana, kadın, kaybettiği sevgili anasıydı... Millet annesinin çehresiyle bir kadındı. Onun için millet demek kadın demekti, ana demekti. Onun rakibi kalbinde olmayacaktı. Çünkü o kumral, şefkatli çehresiyle göz yaşları, bedbahtlıkları fakat nihayetsiz okşayış, incelik ve fedakârlık kaynaklarıyla anasının hayalidi.”

Öykünün kahramanı ilerleyen satırlarda sokakta bir şiddete maruz kalan bir kadını etraftaki kalabalığın “bir kadın için mi” şeklindeki tenkit ve ayıplamalarına rağmen kahraman, kadını kurtarmayı seçmiştir. Çünkü kadın anasıydı, vataniydi. Milliyetçi ideolojinin kurmuş olduğu bu ilişkili yapı, anneliğin milli değerler içindeki yerini yükseltmektedir. Anneliğe duyulan saygı ve bağlılık toplumda hassas bir noktaya oturmaktadır.

Ateşten Gömlek romanında erkek kahraman, ordu gerisinde hasta bakıcılık ve hemşirelik yapan Ayşe için ise şu cümleleri kurmaktadır:

⁶²⁰ Adivar, *Kubbede Kalan Hoş Sada*, s. 155.

“Ne kadınlık, ne cinsiyet, ne de beşeri bir zaaf vardı. Hiçbir şeyin dokunamayacağı bir kudret ve sükun, sonra sudaklarının etrafına şefkatin, muhabbetin en lahuti iki çizgisi camiin mustarip ve yaralı sakinlerine tebessüm ediyor... Ben de orada, merhametin, kuvvetin ve bütün mustarip vatanımın bir timsali gibi orada ateş ve kan içinde bizim olan kadının ayaklarının altına yatmak ve ezilmek istedim.”⁶²¹

Ayşe, kendi kişiliğinin ötesinde vatani simgeleyen bir metafor olarak anlam kazanmaktadır. Kadınlığını ve kadınca arzularını vatanın ihtiyaçları doğrultusunda fedakârca elinin tersiyle iten Ayşe, romanın erkek kahramanın gözünden, dönemin kadından beklentisini karşılayarak takdir gören bir yaklaşım içine girmiştir. Fedakârlık ve ağırbaşlı olmak kadınlarda takdir gören nitelikler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Çünkü kadınlar, sahip oldukları bu nitelikleri ile bedenlerini ve namuslarını koruyabilmektedirler.

Kadın bedenine duyulan savunma hissi, vatan topraklarına karşı duyulan korumacı duygunun sembolü olarak toplumda yalnızca erkekler tarafından değil, kadınlar nezdinde de kabul edilmiş bir gerçekliktir. Ateşten Gömlek isimli romanda, Ayşe, arkadaşlarına yazdığı mektupta, bu noktayı açıklayıcı bir anlatıma sahiptir:

“Allah’ım! İngiliz kadınına hakaret etti diye bir Hintliyi İngilizler dört ayak hayvan gibi yerde yürütmüşlerdi. Türk kadınının azametini çekemeyenlere, yerde sürdürenlere karşı ordumuz aynı ihtirasla ceza etmeyi istemeyecek mi? Kadınına hakareti, bayrağına hakaret gibi düşündürmüyor mu?”⁶²²

Ayşe, İngiliz askerlerinin evini basarak onu dışarı çıkarmaya çalıştıkları gece, kendisine hakaret etmeleri sonucunda, dava arkadaşlarına yazdığı mektupta sitem etmektedir. Bu esnada, milli duygularla bezenmiş ve topluma örnek gösterilen kadın karakter, bireysel kişiliği ve öz değerlerini hiçe saymakta ve kendini milletiyle özdeş görmektedir.

Millî Mücadele yıllarının ardından, cumhuriyet rejimi ve inkılaplarla devam eden siyasi ve sosyal değişim sürecinde, namus olgusu önemini korumaya devam etmiştir. Namus kavramı, kadın erkek herkesin son derece titizlikle koruduğu önemli bir olgu olarak romanlardaki yerini almayı sürdürmüştür. Yaprak Dökümü’nde, hayatını hem

⁶²¹ Adivar, **Ateşten Gömlek**, s. 182-183.

⁶²² **A.e.**, s. 59.

kendisinin hem de ailesinin namus ve haysiyetini korumak üzerinde anlamlandırılan Ali Rıza Bey, namusunu koruyamamış olan iş arkadaşı Leman'ın annesine şunları söylemektedir: "Evet, keşki Leman, bu felakete uğrayacağına namusu ile ölseydi."⁶²³ Leman, çalıştığı şirketteki patronundan hamile kalarak bebeğini düşürmüştür. Bu olayın öğrenilmesi sonucunda, geleneksel ve milli değerlere son derece bağlı bir yaşam sürmeyi hayatının başat gayesi haline getiren Ali Rıza Bey, Leman'ın tercihini yanlış bulmakta ve böylesine bir hatayı işlemek yerine yaşamına son vermesinin daha hayırlı bir karar olacağını düşünmektedir. Üstelik, Ali Rıza Bey düşüncelerinde yalnız değildir. Leman'ın annesi de bir kadın ve üstelik söz konusu olan Leman'ın annesi olmasına rağmen, öğrendiği gerçekler yerine kızını kaybetmeyi ve böylesine bir acı yaşamayı, kızının kendince yanlış bir ilişki yaşamasına yeğlemektedir.

Namus olgusu bugün halen toplumsal değerler içerisinde vazgeçilemez bir değer olarak kabul edilmektedir. Kadınların üzerinde inşa edilen eril tahakküm ve şiddete meyleden davranışların altından çıkan sebep, çoğu zaman zarar gördüğüne inanılan namus olgusudur. Hatta Leman'ın annesi gibi düşünen kadınlar da halen varlıklarını sürdürmektedirler. Vatandaşlık statüsü elde etmiş ve bir birey olarak toplumda yerini almış kadınlar bile söz konusu namus olgusu olduğunda, Leman'ın annesi gibi düşünebilmektedirler. Bugün sayıları artan kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddet içeren hemen her türlü eylemin temel sebebi kıskançlık ve kıskançlık duygusunun altında yatan namus kavramıdır.

Sonuç olarak, namus olgusunun, kadın-erkek ilişkilerini ve kadınların toplumdaki yerlerinin belirlenmesi konusunda bu kadar önemli görülmesini temellendiren anlayış, milliyetçi ideolojinin milli sınırları kadın bedeni olarak tahayyül eden anlayıştır. Üstelik anne olan ve millete yeni üyeler katacak ve gelecek kuşakları yetiştirecek olan kadınlar, bir birey olmaktan öte anne olarak toplumda değer görebildikleri için anneliğe son derece sarılmışlar ve hayatlarında edindikleri sıfatların en ulvi olanını annelik olduğunu kabul etmişlerdir. "Cennet annelerin ayakları altındadır." Gibi hadislerle de dini temellere dayandırılan annelik, kadınların toplumda kabul görme yollarından biri haline gelmiştir. Özellikle asker olacak ve vatan savunmasına katılacak erkek çocuk sahibi olmak, kadınların toplumdaki statü ve değerlerini arttıran bir yoldur. Milliyetçi ideolojinin topluma yerleştirdiği bu kadınlık anlayışı romanlarda da işlenmiştir. Halide Edip Adivar gibi kadın-erkek eşitliğini savuna yazarlar, güçlü

⁶²³ Güntekin, **Yaprak Dökümü**, s. 16-17.

kadın karakterleri ile kadınları militarist alandan uzaklaştırmamıştır. Ancak erkek yazarlar, kadınları militarist anlayışın zayıf kadınlık tanımına uyan bir üslupla kadınları annelikleri ile vatan mücadelesine dahil etmeyi tercih etmişlerdir. Toplumsal yapıda oluşan değer yargılarını kabul eden ya da etmek zorunda kalan kadınlar ise bireysel kararlarını, düşüncelerini ve tercihlerini bir kenara koyarak kendilerini millete adamayı görev bilmişlerdir.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca kadınların edindikleri/edinebildikleri roller, meslekler, tecrübeler, görevler, sorumluluklar kısacası kadınların yaşamları sınırları çizili alanlarda kalmıştır. Bugün içinde yaşadığımız küresel yapıda, gelişen teknoloji ve değişip dönüşen yaşam standartları neticesinde kadınlığı tanımlayan sınırlar da esnetilmiştir. Ancak ne yazık ki halen toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanamamıştır. Kadınlık tanımına sınırları çizen hat üzerinde bazen karşımıza din olgusu bazen kültürel değerler bazen korku ve endişe ve bazen de siyasi ideolojiler çıkmaktadır. Kadınlık tanımının, tarih boyunca bitmeyen tartışmasının günümüze uzanan etkisi ve kadınlığın belirli kalıplardan çıkarılamayan muhafazakâr yapısı etrafında akıllarda oluşan soru işaretlerini anlama ve anlamlandırmaya karşı duyulan merak ve motivasyon ile başlanan bu çalışmada, milliyetçilik ve kadın imgesi arasında kurulan ezeli bağın gücünü oluşturan parametreler tespit edilmiştir.

Milliyetçilik, millet-devletli siyasi yapılanmada, inşa edilen devletin bekası adına söz konusu milletin üyeleri arasında bağ kuran güçlü bir ideolojidir. İmparatorlukların dağılmasının ardından çizilen jeopolitik sınırlar içinde kalan insan gruplarını bir arada tutacak ve geleceğe taşıyacak, köprü görevi görecektir olan ortak değerlere ihtiyaç duyulmuştur. Ortak tarih, kahramanlık tarihi, kültürel değerler, gelenekler vb. zaman içinde topluma yerleşmiş/yerleştirilmiştir. Bu süreçte, siyasi çıkarlar temelinde inşa edilen milletlerin yapılanmasında milliyetçi ideoloji baş aktör olarak görev almıştır. Çalışmanın birinci bölümünde teorik çerçevesi verilmeye çalışılan milliyetçi ideolojinin, insan gruplarını bir arada tutacak bağı kurması, toplumlar üzerinde yarattığı kuvvetli bağ ve ortaklık, birlik hissi ile bir siyasi ideoloji olmasının ötesinde güçlü bir duygu olma özelliği taşıdığı sonucuna ulaşılmış ve vurgulanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş sürecinde de milliyetçili ideoloji belirleyici olmuştur. Etnik ve dini açılardan kozmopolit bir sosyal yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, gelişen milliyetçi ayaklanmalar sonucunda, toprak kayıpları yaşamıştır. İmparatorluk içinde baş gösteren ayrılıkçı talepler ve milliyetçi ayaklanmaların yarattığı tahribatı ortadan kaldırmak, toprak kayıplarını durdurmak ve İmparatorluğu eski gücüne kavuşturmak arzusunu duyan Osmanlı aydınları da bir süre sonra dünyayı kasıp kavuran milliyetçi ideolojinin etkisinde kalarak Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde rol almışlardır. Modernleşme sürecinde açılan okullarda eğitim alan ve Avrupa'da eğitim görmüş Osmanlı aydınları

ile Rusya’da yaşayan Müslüman Türk aydınlarının milliyetçiliğe bakış açıları ise Erken Cumhuriyet dönemi milliyetçilik anlayışının şekillenmesini sağlamıştır. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçuralı gibi aydınlar ise Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişim sürecinde yer alan önemli isimlerdir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde kurulan millet-devletin sağlam bir temel üzerinde inşa edilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için öncelikle Türk milliyetçiliğinin toplum tarafından sahiplenilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü İmparatorluk bünyesinde, Müslüman kimlikleri ile kendilerini ifade eden vatandaşların, artık yeni milli kimlikleri ile kendilerini tanımlamaları beklenmiştir. İşte bu aşamada, milliyetçi ideoloji Türk kimliğinin oluşması ve toplum tarafından kabul edilmesinde izlenecek yolu belirleyen başat etmen olmuştur.

Galibiyetle sonuçlanan savaşın ardından yeni kurulmuş olan millet-devletin, sanayi ve teknolojik açıdan yetersiz koşulları, bulunduğu coğrafi bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemi ve ikincisi yaşanacak olan büyük bir savaşın yaklaşıyor olması gibi sebepler neticesinde militarist bir anlayışla hareket etmesi olağan bir sonuçtur. Bu koşullar altında, Türk milliyetçiliğinin Türk kimliğini inşa ederken, her şeyden önce “asker-millet” vurgusunu yapması ise kaçınılmaz olmuştur.

Kaçınılmaz olan bir diğer sonuç ise; asker-millet olmanın toplumsal cinsiyet eşitsizliği için uygun zemini hazırlayacak olmasıdır. Milletin güvenli bir geleceğe uzanan yolculuğunda ordu ve askerlik kurumuna yapılan güçlü vurgu ile kadınlar toplumda ikincil konuma taşınmışlardır. Çünkü, zayıf fiziki yapıları nedeniyle kadınlar askerlik hizmetinde bulunamamaktadırlar. Ancak kadınların sahip oldukları biyolojik özellikleri gereği milliyetçi ideoloji, kadınların annelik olgusu üzerinde değer görmesini sağlamıştır. Gelecek nesilleri dünyaya getirecek olan kadınlar, ayrıca çocukların yetişmesindeki rolleri ile milletin gelecekte sağlıklı ve milli bilince sahip vatandaşlardan oluşmasını sağlayacak olmakla görevlendirilmişlerdir.

Erken Cumhuriyet döneminde, milliyetçi ideoloji, kadını annelik olgusu üzerinde tanımlamasının ve annelik ile görevlendirmesinin yanında kadınlardan çağın gerektirdiği “modernliğe” uyum sağlamasını beklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı siyasi ve askeri başarısızlıklar neticesinde öncelikle askeri ve eğitim alanlarında ihtiyaç hissettiği Batı örneğinde modernleşme çabası Erken Cumhuriyet dönemine miras kalmıştır. Yeni kurulmuş olan cumhuriyet rejimi, laik ve çağdaş bir milletin temelini kurmayı amaçlamıştır. Üstelik, yalnızca askeri alanda değil eğitimden

siyasi alana ve toplumsal hayatın hemen her yanına uzanan modernleşme süreci başlamıştır.

Bu süreçte, atılan adımlardan ve gelişmelerden toplumda en çok etkilen kadınlar olmuştur. Cumhuriyet inkılapları ile kadınlar, yıllarca sürdürmüş oldukları eşitlik mücadelesini yasal boyutta kazanmışlardır. Medeni kanunla çok eşliliğin kaldırılması ve kadınların boşanma hakkı elde etmesi toplumda kadınlar üzerinde oluşan baskının azalmasını sağlamıştır. Erkeklerle eşit eğitim hakkı elde edilmesi ise kadınların kendilerini geliştirmeleri, bilinçlenmeleri, özgüven kazanmaları ve toplumda yer alacak olmalarında atılan en büyük adımlardan biri olmuştur. Eğitim alan kadınlar ileriki yıllarda çalışmaya başlamışlardır. Bu süreçte kadınların çalışma koşulları belirlenmiştir. Önce belediye seçimlerinde oy kullanabilme hakkı elde eden kadınlar, akabinde seçme-seçilme hakkının tanınmasıyla yönetimde söz söyleme imkânı bularak vatandaşlık statüsü kazanmışlardır.

Cumhuriyet inkılapları ile yasal düzlemde tanınan hakların ise kadınların uzunca bir süre vermiş oldukları mücadele sonucunda elde edilen kazanımlar mı yoksa kadınların hiçbir uğraş vermeden kendilerine altın tepsi içinde sunulan hediyeler mi olduklarının, dönemin kadın imgesini ele alan kaynaklarda yer etmiş bir tartışma olduğu tespit edilmiştir. Çalışma süresinde konuyu farklı açılardan ele alan kaynakların incelenmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, eğitim görme imkânı bulabilmiş aydın kadınlar tarafından başlatılan eşitlik taleplerinin, cumhuriyet inkılapları ile hukuki boyutta neticelendirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Kadınlar, mücadele süreci boyunca dergi ve gazete gibi basın-yayın organları ile taleplerini dile getirmişlerdir. Önceleri taleplerini belirttikleri yazıları kendi isimleri ile yazmazken; kadın haklarını destekleyen aydın erkeklerin, kadın ismi ile yazdıkları yazılarla öncülük etmelerinin de etkisiyle imzalı yazılar yazmaya ve yayınlamaya başlamışlardır.

Fakat yapılan araştırma, cumhuriyet inkılapları ile kadınların sahip oldukları haklarını kullanımı konusunda dikkati çeken bir ayrıntı bulunduğunu göstermektedir. Başta eğitim hakkı olmak üzere, kadınlara tanınan haklardan yararlanabilenler aydın ve ekonomik açıdan geliri yüksek olan ailelerin kız çocukları olmuştur. Bu noktada, ülkenin ekonomik alanda yetersiz koşulları, sanayileşmenin gelişmemiş olması ve kırsal alanların milli sınırlar içerisindeki yoğunluğu geçerli sebepler olarak görülmektedir.

Kadınların, Batı karşısında, toplumsal yapıda geride kalmalarının, milletin geri kalmışlığının göstergelerinden biri olarak algılanmasıyla birlikte, kadınların kamusal alandaki konumlarının modernleşmesine imkân tanınmıştır. Çünkü çağdaş temeller üzerinde güçlendirilmek istenen yeni millet-devletin en temel ihtiyaçları arasında eğitilmiş ve modern kadınlık kendisini hissettirmeye başlamıştır. Çalışma süresince edinilen bilgiler, Erken Cumhuriyet dönemi kadın imgesinin ve kadınlara tanınan hakların, kadınların modernleşmenin sembolleri olarak görülmeleri neticesinde yasallaştığı sonucuna ulaşılmasını sağlamıştır.

Erken Cumhuriyet döneminin resmî ideolojisi olan milliyetçilik ise modernleşme süresi boyunca toplumsal yapı üzerindeki denetimini bırakmamıştır. İhtiyaç olarak görülen modern kadının, geleneksel değerlerinden uzaklaşacağı ve milli duyarlılığını yitireceğine dair endişe duyulmuştur. Gelecek nesilleri yetiştirecek anneler olarak kabul edilen kadınların, geleneksel ve milli değerlerinden uzaklaşması, gelecek kuşakların da geleneksel ve milli değerlerinden habersiz büyümeleri anlamına gelmesi, toplumda geleneksel ve modern olan arasında bir gerilim yaşanması sonucunu doğurmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde yaşanan tartışmalar neticesinde ve dönemin genel niteliğini belirleyen milliyetçi ideolojinin etkisinde “yeni kadın” imgesi kurgulanmıştır. Kurgulanan kadınlık tanımı, çağın gerektirdiği ölçüde modern, eğitilmiş ve bilgili olmayı içerirken, geleneksel değerlerden ve milli bilinçle duyarlılıktan asla uzaklaşmamayı öneren bir anlayışla oluşturulmuştur. Toplumda oluşan bu ikili yapı ise kadınların modernlik ve geleneksellik arasında kalmasına neden olmuştur.

Çalışma boyunca, dönemi konu edinen romanlarda işlenen kadın karakterler, milliyetçi ideolojinin “yeni kadın” imgesinin anlaşılmasında rehber olmuştur. Romanların incelenmesi sırasında, okunan romanların hemen hepsinde anneliğe yapılan vurgu dikkat çekmiştir. Halide Edip Adıvar’ın anneliği öven üslubu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin ve Peyami Safa’nın romanlarında kadınların, ev içi alanda ve anne olarak işlenmesi şeklinde somutlaşmıştır. Nezihe Muhittin ve Şukufe Nihal’in romanlarında ise kadınlık ile annelik olgularının tartışılmasının, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı bilinç oluşması açısından oldukça yararlı olduğu tespit edilmiştir.

Üst paragrafta bahsedilen yazarların incelenen romanları sonucunda, romanlarda işlenen ortak ve temel konunun yanlış Batılılaşma olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Toplumda yaşanan modern ve geleneksel arasındaki tartışma, gerilim ve endişe romanların konularını şekillendirmiştir. Yanlış Batılılaşma neticesinde romanlarda, milletin en küçük ve temel birimi olan ve milleti simgeleyen aile kurumu zarar görmektedir. Romanlarda, aileler ise metafor olarak kullanılmıştır. Batılılaşmanın, sanayi ve teknik açılardan örnek alınmasını öneren romanlar, Batılılaşmanın danslı partiler, Batı tarzı giyim kuşam ve alkol kullanımı gibi sosyal yaşam biçimi ile eş değer görülmesi ve Batı kültürüne ait olduğu düşünülen değerlerin örnek alınması sonucunda toplumun yok olmaya yüz tutacağını işleyerek romanların örnek olması amaçlanmıştır. Romanların sonunda, bir anlamda ceza mahiyetinde, yanlış Batılılaşmanın kurbanı olan karakterler ya hastalanmışlar ya da hastalanarak hayata veda etmişlerdir. Reşat Nuri Güntekin, Yaprak Dökümü isimli romanında, yanlış Batılılaşma sonucunda ailenin param parça olmasını ve ailenin her bir üyesinin başka bir yerde mutsuz bir yaşam sürmesini anlatarak vahim bir tablo çizerken; Peyami Safa, Fatih-Harbiye romanında, Batı hayranlığı ve özlemi çeken Neriman'ın romanın sonunda semtini, ailesini ve udunu seçmesi ile günün sonunda yanlış yola koyulan kadınların doğru yolu bulacaklarını işleyerek biraz olsun umut verici bir tablo sunmaktadır. Dönem romanlarının ortak konusu olan yanlış Batılılaşmanın kurbanları ise farklılık göstermektedir. Bu noktada, feminist yazar Şukufe Nihal'in Yalnız Dönüyorum isimli romanındaki Hasan karakterinde olduğu gibi, yazarın diğer romanlarında da yanlış Batılılaşmanın etkisi altında kalarak ailelerinin dağılmasına sebep olanlar romanın erkek karakterleridir. Fakat, Reşat Nuri Güntekin, Peyami Safa ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi erkek yazarların romanlarında, yanlış Batılılaşma kadın karakter üzerinden işlenmiştir.

Halide Edip Adivar, Şukufe Nihal ve Nezihe Muhittin gibi kadın yazarların romanlarının incelenmesi neticesinde, sözü edilen kadın yazarların güçlü ve modern temsil eden kadın karakterleri ile dönemin "yeni kadın" imgesini işledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Nezihe Muhittin'in, milletin ilk kadın avukatı olarak işlediği Hacer karakteri ve cinsel içerikli konuları açık bir biçimde romanlarında ele alması ile dönemin diğer romancılarından biraz daha farklı bir çizgide ilerlediğini söylemek mümkündür. Şukufe Nihal ise kadınların çalışması, eğitim alması ve toplumsal eşitliğin sağlanması yönündeki görüşlerine paralel olarak annelik olgusunun önemini dile getirmesiyle, milliyetçi ideolojinin kadın imgesi ile örtüşen bir yaklaşıma sahip olmuştur. Halide Edip Adivar ise kadınların gerek cephe gerisinde gerekse bizzat cephede savaşan ve milli

davada milli bilincini koruyan, eğitilmiş, fedakâr ve güçlü kadın karakterleri ile dönemin kadın imgesini romanlarında işleyen yazarlar arasında yer almaktadır.

Çalışmanın sonucunda, Erken Cumhuriyet dönemi romanlarında işlenen güçlü, eğitilmiş, modern ve fedakâr annelerin, kısacası milliyetçi ideolojinin kadın imgesinin, bugün halen içimizde yaşadığı sonucuna ulaştım. Çalışma süresi boyunca karşıma çıkan örnekler, milliyetçilik ve kadın arasındaki ilişkinin araştırılmasına çalışmanın başında duyduğum motivasyonu korumama neden olmuştur. İncelemeye konu olan Erken Cumhuriyet dönemindeki etkisini kaybediyor olmasına rağmen, annelik ve aile kurumunun kadınların sorumluluğunda görülmesi bugün gelinen noktada, kadınların omuzlarında taşıdığı yükü arttırmaktadır.

Ulusal inşa süresince hâkim olan milliyetçi ideolojinin, toplumsal alanda birçok konuda tanımlamalara yer vermesi gibi kadınlık tanımını da şekillendirmiş olması, kadınlara yüklenen görevlerin, niteliklerin Türk kadınlarının, söz konusu değerlere milli bir görev bilinciyle sarılmasına ve günümüze kadar taşınmasına neden olmuştur. Bugün gelinen noktada ise gerek uluslararası konjonktürel koşullar gerekse milli siyasi ve sosyal koşullar değişmiştir. Fakat milliyetçi ideolojinin kadınlık tanımına uyan örneklerinin halen varlıklarını sürdürüyor olması, çalışmanın sonunda, kadınlara yüklenen değerlerin, sorumlulukların, imgelerin ve tanımlamaların geleneksel, milli ve öz değerler içinde sınıflandırılmasıyla açıklanabilmektedir. Bu noktada, milliyetçi ideolojinin gücünü, ulusal inşa sürecindeki kadar olmasa da milli ağırlığını devam ettirdiği sonucuna ulaşmam mümkün olmuştur.

Çalışmanın başından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte yaşanan çeşitli sıkıntılar neticesinde, milliyetçilik ve kadın imgesi arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye çalıştığım, tezin ikinci bölümünde, bu alanda yazılan kaynakların yetersiz olduğunu gördüm. Özellikle, Erken Cumhuriyet dönemi kadın imgesini inceleyen kaynakların ağırlıklı olarak konuyu inkılaplar ile birlikte ve modernleşmeci perspektiften değerlendiriyor olması, dönemin kadın imgesinin oluşumu konusunda farklı bakış açılarına ihtiyaç duymamı sağlamıştır. Türkiye’de Erken Cumhuriyet döneminde, milliyetçilik ve kadın imgesi arasındaki ilişkiyi somutlaştırmaya ve örneklendirmeye çalıştığım tezin son bölümünde ise Türk klasiklerini değerlendiren kaynaklarda daha ziyade eserlerin edebi tahlilleri üzerine çalışmaların bulunması ve klasik eserleri siyasi ve sosyolojik temelde değerlendiren kaynakların yetersiz olması nedeniyle, ileriki çalışmalarda, milli mücadele dönemi ile Erken Cumhuriyet döneminin son yıllarında yazılan romanlardan

seçilecek farklı örnekler ve dönemi işleyen sinema filmlerinin de incelenmesi ile konunun derinleşeceğini inanmaktayım.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Afetinan, Ayşe: **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 4. bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- Afetinan, Ayşe: **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 4. bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- Ağaoğlu, Ahmet: **Serbest İnsanlar Ülkesinde**, Hz. Abdullah Akan, İstanbul, Gram Yayınları, 2014.
- Ahmad, Feroz: **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Akçura, Yusuf: **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Kilit Yayınları, 2012.
- Akçura, Yusuf: **Hatıralarım**, Hz. Erdoğan Musa, 2. bs., Ankara, Hece Yayınları, 2012.
- Akerman, Mehmet Tanju: **Cumhuriyet Çocuğu Gözünde Mustafa Kemal Atatürk**, İstanbul, Siyah Beyaz Yayınları, 2009.
- Akgül, Çiğdem: **Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri: Devlet, Ordu ve Toplumsal Cinsiyet**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2011.
- Akpolat, Yıldız: **Türkiye'de Milliyetçiliğin Sosyolojisi**, Ankara, Fenomen Yayınları, 2008.
- Aksoy, Nazan: **Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet**, İstanbul, İletişim, 2009.
- Akşit, Elif Ekin: **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

- Aktar, Ayhan: **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 9. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Aktaş, Cihan: **Sömürü Odağında Kadın**, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984.
- Althusser, Louis: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, 4. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, 9. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2017.
- Arendt, Hannah: **İnsanlık Durumu**, Çev. Bahadır Sina Şener, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Argunşah, Hülya: **Bir Cumhuriyet Kadını Şükufe Nihal**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.
- Ateş, Sanem Yamak: **Asker Evlatlar Yetiştirmek: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Ateş, Sinan: **Hedef Turan: Türk Milliyetçiliği Üzerine Zor Zaman Yazıları**, 2. bs., Ankara, Kripto Yayınları, 2012.
- Ateş, Toktamış: **Siyasal Tarih**, 3. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Atsız, Hüseyin Nihal: **Atsız Basılmayan Makaleleri**, Hz. Aslıhan Yılmaz, Onur Tunçbilek, Uğur Demirci, İstanbul, Togan Yayıncılık, 2012.
- Aydın, Suavi: **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"**, 2. bs., Ankara, Öteki Yayınevi, 1999.
- Balibar, Wallerstein; Etienne, Immanuel: **İrk, Ulus, sınıf: Belirsiz Kimlikler**, Çev. Nazlı Ökten, 4. Bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2017.

- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı: **Türke Doğru**, S. 84, 3. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994.
- Beauvoir, Simone de: **Kadın: Genç Kızlık Çağı I**, Çev. Bertan Onaran, 5. bs., İstanbul, Payel Yayınları, 1980.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Berktaş, Fatmagül: **Tarihin Cinsiyeti**, 5. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2015.
- Berktaş, Fatmagül: **Kadın Olmak Yaşamak Yazmak**, İstanbul, Pencere Yayınları, 1991.
- Berktaş, Fatmagül: **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, 2. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2000.
- Berktaş, Fatmagül: **Politikanın Çağrısı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Bora, Aksu: **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Bora, Tanıl: **Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar**, 4. bs, İstanbul, Birikim Yayınları, 2011.
- Bora, Tanıl: **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, 2. bs, İstanbul, Birikim Yayınları, 1995.
- Bora, Tanıl: **Milliyetçiliğin Provokasyonu, Bölgeler-Sorunlar Yugoslavya**, 2. bs, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bora, Tanıl: **Cereyanlar**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Bora, Tanıl: **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık**, 3. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2003.

- Bora, Üstün; Aksu, İlknur: **Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler**, 3. bs., İstanbul, TESEV Yayınları, 2008.
- Bourdieu, Pierre: **Eril Tahakküm**, Çev. Bediz Yılmaz, 2. bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, 2015.
- Brenner, Johanna: **Sınıf Siyaseti ve Kadın**, Çev. Dafne Yeşilsu, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012.
- Bulaç, Ali: **Modern Ulus Devlet**, 4. bs, İstanbul, Çıra Yayınları, 2012.
- Butler, Judith: **Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, 4. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2014.
- Calhoun, Craig: **Milliyetçilik**, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, 3. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Caporal, Bernard: **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982.
- Carr, Edward Hallett: **Milliyetçilik ve Sonrası**, Çev. Osman Akınhay, 6. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Caudwell, Christopher: **Yanılsama ve Gerçeklik**, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Payel Yayınevi, 1988.
- Chatterjee, Partha: **Mağdurların Siyaseti**, Çev. Veysel Fırat Bozçalı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Connell, Raewyn W.: **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika**, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Çabuklu, Yaşar: **Toplumsal Kurgular ve Cinsiyetçilik**, İstanbul, Everest Yayınları, 2007.

- Çaha, Ömer: **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999.
- Çakır, Serpil: **Osmanlı Kadın Hareketi**, 4. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2013.
- Çeri, Bahriye: **Türk Romanında Kadın: 1923-1938 Dönemi**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1996.
- Davis, Nira Yuval: **Cinsiyet ve Millet**, Çev. Ayşin Bektaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Demir, Zekiye: **Modern ve Postmodern Feminizm**, 2. bs., İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2014.
- Demirdirek, Aynur: **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.
- Denman, Fatma Kılıç: **İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın**, İstanbul, Libra Kitap, 2009.
- Dieckhoff, Jaffrelot; Alain, Christophe: **Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar**, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Donovan, Josephine: **Feminist Teori**, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- Durakbaşa, Ayşe: **Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Durgun, Şenol: **Ulus İnşası ve Milliyetçilik**, Ankara, Binyıl Yayınevi, 2014.
- Engels, Friedrich: **Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, 14. bs, Ankara, Sol Yayınları, 2008.

- Enginün, İnci: **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, 7. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2006.
- Ergil, Doğu: **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983.
- Eriksen, Thomas Hylland: **Etnisite ve Milliyetçilik**, Çev. Ekin Uşaklı, İstanbul, Avesta Yayınları, 2002.
- Esen, Nüket: **Türk Romanında Aile Kurumu: 1870-1970**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kadını**, İstanbul, Pencere Yayınları, 2007.
- Findley, Carter V.: **Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- Fortna, Benjamin C.: **Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek**, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Foucault, Michel: **Cinselliğin Tarihi**, Çev. Hülya Tufan, İstanbul, Afa Yayınları, 1988.
- Geçgel, Hulusi: **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, 3. Bs., Ankara, Anı Yayıncılık, 2011.
- Gellner, Ernest: **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, 2. bs, İstanbul, Hil Yayınları, 2006.
- Gellner, Ernest: **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarık, 4. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Giddens, Anthony: **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev. Cumhur Atay, 2. bs, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008.

- Gökalp, Ziya: **Türk Uygarlığı Tarihi**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1991.
- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, Hz. Mehmet Kaplan, 2. bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- Göle, Nilüfer: **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme**, İstanbul, Metis Yayınları, 1991.
- Göze, Hicran: **Türk Kadını**, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2007.
- Greenfeld, Liah: **Milliyetçilik: Moderniteye Giden 5 Yol**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017.
- Gülendam, Ramazan: **Türk Romanında Kadın Kimliği: 1946-1960**, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınevi, 2006.
- Günaydın, Ayşegül Utku: **Kadınlık Daima Bir Muamma: Osmanlı Kadın Yazarların Romanlarında Modernleşme**, İstanbul, Metis Yayınları, 2017.
- Güntürkün, Nazan: **Halide Edip İle Adım Adım**, 3. Bs., İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Gürbilek, Nurdan: **Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe**, 3. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2010.
- Hayber, Abdülkadir: **Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Hayes, Carlton J. H.: **Milliyetçilik: Bir Din: Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalcılık" Tasavvuru**, Çev. Murat Çiftkaya, 2. bs., İstanbul, İz Yayınları, 2010.
- Heyd, Uriel: **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çev. Kadir Günay, 2. bs., Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

- Heywood, Andrew: **Siyaset**, Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara, Adres Yayınları, 2007.
- Hobsbawm, Eric J.: **Milliyetler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, 5. bs, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İleri, Celal Nuri: **Türk İnkılabı**, Haz. Recep Duymaz, Edirne, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No: 24, 2000.
- Kadılar, Elif: **Üç Kuşak Kadının Cinsiyet Rollerini**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2012.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Kanbolat, Yahya: **Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Feminizm Sorunu**, Ankara, Bayır Yayınları, 1986.
- Kandiyoti, Deniz: **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Çev. Aksu Bora, Feyziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay, 3. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2011.
- Karpat, Kemal H.: **Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, Çev. Recep Boztemur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- Kaynar, Hakan: **Projesiz Modernleşme: Cumhuriyet İstanbulu'ndan Gündelik Fragmanlar**, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2012.
- Keskin, Mustafa: **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

- Kıvanç, Halit: **Bulutlarla Yarışan Kadın: Halit Kıvanç, Sabiha Gökçen'le Söyleşiyor**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Kristeva, Julia: **Kadın Dehası Birinci Cilt Hanna Arendt**, Çev. Zeynep Mertoğlu Oğur, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2012.
- Kurnaz, Şefika : **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1992.
- Kurnaz, Şefika: **Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2013.
- Kurnaz, Şefika: **Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.
- Kurnaz, Şefika: **Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Kushner, David: **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, 2. bs., İstanbul, Kesit Yayınları, 2009.
- Küçümen, Zihni: **Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri**, Haz. Hilmi Yücebaş, İstanbul, Yeni Matbaa, 1957.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Tuna, 5. bs, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2011.
- Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 18. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Metinsoy-Mahir, Elif: **Mütareke Dönemi İstanbulu'nda Moda ve Kadın, 1918-1923**, 2. bs., İstanbul, Libra Yayıncılık, 2018.

- Mitchell, Juliet: **Kadın ve Eşitlik**, Çev. Fatmagül Berktaş, Ed. Juliet Mitchell, Ann Oakley, Ankara, Kaynak Yayınları, 1984.
- Moran, Berna: **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, 2. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1987.
- Muhittin, Nezihe: **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, Haz. Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş Baskett, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Müftüoğlu, Rıza: **Derin Sayfalarıyla Milliyetçi Hareket**, Ankara, Ortadoğu Yayınları, 2004.
- Naci, Fethi: **100 Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1981.
- Naci, Fethi: **Reşat Nuri’nin Romancılığı**, 3. Bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Nakavi, Muhammed: **İslam ve Milliyetçilik**, 2. bs, İstanbul, Bengisu Yayınları, 1995.
- Nur, Rıza: **Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923-1933)**, 2. bs., İstanbul, Örgün Yayınevi, 2010.
- Oral, Zeynep: **Kadın Olmak**, 22. bs., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2008.
- Oran, Baskın: **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, Dost Kitabevi, 1988.
- Öğün, Süleyman Seyfi: **Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1992.
- Öksüz, İskender: **Millet ve Milliyetçilik**, 3. bs, Ankara, Panama Yayınları, 2017.
- Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Kuramları “Eleştirel Bir Bakış”**, 6. bs, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2016.

- Özta, Güven
Gürkan: **Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Özta, Güven
Gürkan: **Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Öztürkmen, Arzu: **Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Renan, Ernest: **Ulus Nedir?**, Çev. Gökçe Yavaş, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Roger, Antoine: **Milliyetçilik Kuramları**, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul, Versus Yayınları, 2008.
- Rousseau, Jean –
Jacques: **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Vedat Günyol, 8. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Rowbotham,
Sheila: **Yeni Bir Çağ Hayali: Yirminci Yüzyılı Yaratan Kadınlar**, Çev. Suğra Öncü, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2013.
- Said, Edward: **Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın**, Çev. Ş.Kaya, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 1993.
- Sancar, Serpil: **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Sancar, Serpil: **Erkeklik: İmkânsız İktidar**, 2. Bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2011.
- Saraçgil, Ayşe: **Bukalemun Erkek**, Çev. Sevim Aktaş, Redaksiyon. Öykü Özgün, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

- Sarınay, Yusuf: **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, 2. bs., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2004.
- Schulze, Hagen: **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, Çev. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür Yayınları, 2005.
- Smith, Anthony: **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, Çev. Bilge Firuze Çallı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017.
- Stalin, J.: **Marksizm ve Milli Mesele**, Çev. M. Kabagil, Ankara, Başnur Matbaası, 1967.
- Süreyya, Şevket: **İnkılap ve Kadro**, Ankara, İstanbul Milliyet Matbaası, 1932.
- Şen, Serdar: **Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.
- Şenoğlu, Kemal: **Yusuf Akçura: Kemalizmin İdeoloğu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009.
- Tagore, Rabindranath: **Milliyetçilik**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, Furkan Basın ve Yayın Organizasyonu, 1994.
- Tanyu, Hikmet: **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, 2. bs., Ankara, Elips Yayınları, 2007.
- Tekinalp, Munis: **Kemaliz: Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2012.
- Toker, Şevket: **Ercüment Ekrem Talu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa'nın Romanlarında Alafrangalar**, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2005.

- Tunaya, Tarık
Zafer: **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1876-1938)**, 3. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Türkoğlu, Pakize: **Kızlar da Yanmaz: Genç Cumhuriyet’te Köy Çocuğu Olmak**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Türköne,
Mümtaz’er: **Siyaset**, 6. bs, Ankara, Lotus Yayınları, 2007.
- Uluköse, Güven
Taneri: **Fatma Aliye**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2013.
- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Üngör, Uğur Ümit: **Modern Türkiye’nin İnşası: Doğu Anadolu’da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913 – 1950)**, Çev. Ali İhsan Dalgıç, İletişim, İletişim Yayınları, 2016.
- Ürer, Levent: **Soysal Devletten Sosyal Devlete Ulusçuluk Tartışmaları**, İstanbul, Melek Yayınları, 2012.
- Üstel, Füsun: **Makbul Vatandaşın Peşinde İkinci Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Verel, Oktay: **Sabiha Gökçen: Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982.
- Wollstonecraft,
Mary: **Kadın Haklarının Gerekçlendirilmesi**, Çev. Deniz Hakyemez, 11. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.

- Yavuz, Yolcu Serap: **Cumhuriyet Misyonerleri: 1930-1946 Arası Türkiye’de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası**, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.
- Yeğınobalı, Nihal: **Cumhuriyet Çocuğu**, İstanbul, Can Yayınları, 1999.
- Yıldırım, Fügen: **Fahişeliğin Öbür Yüzü**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.
- Yücel, Hasan Ali: **İyi Vatandaş İyi İnsan**, 2. bs., İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Zihnioğlu, Yaprak: **Kadinsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.
- Zürcher, Erik J.: **Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası: Jön Türk Mirası**, Çev. Lütfi Yalçın, Ankara, Akılçelen Kitapları, 2015.

Makaleler

- Aydın, Suavi: “Popüler Kültür ve Milliyetçilik: Sokağın Hissi”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Akgökçe, Necla: “Kültürel Prizma Işığında Farklılıklar: Batılı Kadın Uzmanların Gözüyle Türkiye’deki Kadın”, **Yerli Bir Feminizme Doğru**, Haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul, Sel Yayınları, 2001.
- Akşit, Elif Ekin: “Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları”, **Doğudan Dergisi**, S.7, Eylül-Ekim 2008.
- Aktaş, Şerif: “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı Hakkında”, **Cumhuriyet IV. Kültürel Değerlendirme**, Ankara, 1998.

- Akyıldız, Efe;
Hülya Bayrak,
Seçil: “Erken Cumhuriyet Dönemi Romanlarında Kadın İmgesi, Dil ve Cinsiyetçilik”, **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, S: 13, 2018.
- Altınay, Ayşe
Gül: “Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Altınay, Ayşe
Gül: “Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen”, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Altınay, Bora;
Ayşe Gül,
Tanıl: “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, **Milliyetçilik**, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4, 5. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Arat, Zehra: “Kemalizm ve Türk Kadını”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaay Hacımirzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Bakacak,
Ayça Gelgeç: “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 44, Güz 2009.
- Basch,
Sophie: “Türk Kadını ya da Oryantalizmin Çöküşü”, **Türk Kadını**, Jean Lorrain, Çev. Galip Baldıran, Konya, Çizgi Kitabevi, 2011.
- Bayram,
Sibel: “Tarih Boyunca Kadın ve Türk Edebiyatında Değişen Kadın İmgesi”, **Köprü Dergisi**, S: 113, Kış, 2011.
- Berktaay, Halil: “Birinci Lig İle Üçüncü Lig Arasında Yüksek Uygarlıklar: Küme Düşme Korkusuna Osmanlı-Türk Reaksiyonu”, **Dünyada Türk İmgesi**, Hz. Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.

- Birlik, Pınar
Türkmen: "Michel Foucault'da Bir Tercih Olarak 'Dil'", **Mediterranean Journal of Humanities**, VII/1, 2017, s. 333-344.
- Bora, Aksu: "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik", **Yeni Bir Feminizme Doğru**, Haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2001.
- Bora, Tanıl: "Analar, Bacılar, Orospular: Türk Milliyetçi-Muhafazakâr Söyleminde Kadın", **Şerif Mardin'e Armağan**, Haz. Ahmet Öncü, Orhan Tekelioğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Canbaz,
Firdevs: "Çok Eşlilik Tartışmaları Üzerine Birkaç Söz", **Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat**, Haz. Firdevs Canbaz, Ankara, Hece Yayınları, 2007.
- Cankurtaran,
Özlem: "Şiddet Faili Erkeklerle Feminist Bir Çalışma Denemesi Üzerine Notlar: Kadın Dediğin Kadınlığını, Erkek Dediğin Erkekliğini Bilecek", **Toplum ve Bilim Dergisi**, S. 145, İstanbul, 2018.
- Chatterjee,
Partha: "Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm", Çev. Evrem Tilki, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Copeaux,
Etienne: "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler", Çev. Görkem Doğan, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Coşar,
Özman;
Simten, Aylin: "Milliyetçiliğin Erkek Anlatısı: Eril Pasajlarda Kadın Silüetleri", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

- Çakır, Serpil: "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını", **Kadınlar ve Siyasal Yaşam Eşit Hak-Eşit Katılım**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları 4, Nisan 1996.
- Çitçi, Oya: "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", **Türk Toplumunda Kadın**, Haz. Nermin Avadan Unat, 2. bs., İstanbul, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982.
- Dede, Kadir: "Erkek Doğmadık Diye Yurdumuza Küs Müyüz?' Halkevi Sahnelerinden Kadın Kesitleri", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Delannoi, Gil: "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz", **Uluslar ve Milliyetçilik**, Ed. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1996.
- Delice, Serkan: "Bir An Durup Düşünmek: Dayatılan Kimlikler ve Temsil Siyasetinin Bedelleri-Deniz Kandiyoti ile Röportaj", **Cinsellik Muamması: Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet**, Haz. Cüneyt Çakırlar, Serkan Delice, İstanbul, Metis Yayınları, 2012.
- Direk, Zeynep: "Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği", **Cogito Dergisi Yapı Kredi Yayınları**, S. 58, Bahar 2009.
- Durakbaşa, Ayşe: "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

- Enloe,
Cynthia: "Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm", Çev. Ayşe Gül Altınay, Tansel Güney, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Erkol, Çimen
Günay: "Osmanlı -Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm" **Türkiyat Mecmuası**, C:21, Güz, 2011.
- Erkol, Çimen
Günay: "İlet, Zillet, Erkeklik: Eleştirel Erkeklik Çalışmaları ve Türkiye'deki Seyri", **Toplum ve Bilim Dergisi**, S. 145, İstanbul, 2018.
- Ertekin,
Orhangazi: "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Georgeon,
François: "Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler, Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken", Çev. Tuvana Gülcan, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Gök, Fatma: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Erken Dönemlerinde Kız Enstitüleri", **Çok Kültürlü Topumlarda Eğitim: Türkiye ve İsveç'ten Örnekler**, Haz. Marie Carlson, Annika Rabo, Fatma Gök, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Göktürk, Eren
Deniz (Tol): "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Göral, Özgür
Sevgi: "Afet İnan", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

- Gümüőođlu,
Firdevs: "Cumhuriyetin Devrimci Eğitiminin ve Bugünkü Eğitimin Kadına Yaklaşımı (1928-1998)", **Aydınlanmanın Kadınları**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998.
- Gümüőođlu,
Firdevs: "Cumhuriyet Döneminin Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928-1998)", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Güzel,
Mehmet
şehmus: "İzmir İktisat Kongresinde Kadınlar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5.
- İleri, Selim: "Bugüne Bir 'Ateşten Gümlek'", **Ateşten Gümlek**, Yaz. Halide Edip Adivar, 5. bs., İstanbul, Özgür Yayınları, 2000.
- İlkkaracan,
Pınar: "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm", **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Ed. Leyla Sanlı, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2003.
- Kadioğlu,
Ayşe: "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Kahratlı,
Ayşe: "Kendimizi Tanıyalım", **Bozkurt Aylık Ülkü Dergisi**, S. 5, Şubat 1973.
- Kancı, Tuba: "Türkiye'de Eğitim, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Kancı, Tuba: "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Bugünlere Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları", **Cinsiyet Halleri: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları**, Haz. Nil Mutluer, İstanbul, Varlık Yayınları, 2008.

- Kaptan,
Senem: “Çatlakların Gölgesinde Militarizm: Türkiye’de Askerlik, Annelik ve Toplumsal Cinsiyet”, **Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkeklikler**, Haz. Nurseli Yeşim Sünbüoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Karadeniz,
Feriha: “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış”, **Osmanlı 5 Toplum**, Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Kayalı,
Kurtuluş: “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Yapıtlarında Cumhuriyet Döneminin Değerlendirilişi”, **IX. Türk Tarih Kongresi’nden Ayıbasım**, Ankara, Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Kazgan,
Gülten: “Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü”, **Türk Toplumunda Kadın**, Haz. Nermin Avadan Unat, 2. bs., İstanbul, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982.
- Kırkpınar,
Leyla: “Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Kocaer, Sibel: “Argo ve Toplumsal Cinsiyet”, **Milli Folklor Dergisi**, S. 71, 2006.
- Koçak, Cemil: “Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Köseoğlu,
Nevzat: “Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

- Kurt,
Abdurrahman: “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, **Osmanlı 5 Toplum**, Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Mark,
Hayganuş: “Modern Türk Kadını ve Rolü”, Çev. Sırpuhi Bilal, **Bir Adalet Feryadı: Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Haz. Lerna Ekmekçioğlu, Melissa Bilal, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2006.
- Meriç, Cemil: “Tarif Edilemeyen Tür”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Haz. Hulusi Geçgel, 3. Bs., Ankara, Anı Yayıncılık, 2011.
- Mernissi,
Fatima: “Bekaret ve Ataerki”, **Müslüman Topumlarda Kadın ve Cinsellik**, Haz. Pınar İlkaracan, Çev. Ebru Salman, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Minibaş,
Türkel: “Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Kadın İşgücü”, **Aydınlanmanın Kadınları**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998.
- Mutluer, Nil: “Türkiye’de Cinsiyet Hallerinin Sınırları: Namussallaştırma”, **Cinsiyet Halleri: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları**, Haz. Nil Mutluer, İstanbul, Varlık Yayınları, 2008.
- Nagel, Joane: “Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik”, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Çev. Aksu Bora, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Najmabadi,
Afsane: “Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak”, Çev. Tansel Güney, Elçin Gen, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

- Nihal, Şukufe: “Vatanım İçin”, **Şükufe Nihal Bütün Eserleri III.Cilt: Romanlar (1951-1955)**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008.
- Onbaşı,
Funda
Gençoğlu: “Zorunlu-Gönüllü Milliyetçilikler ve Toplumsal Cinsiyet: Erilliğin Bedeli”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Os, Nicole A.
N. M. Van: “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Öngen, Aytaç:
Burcu, Serpil: “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi”, **Sosyoloji Konferansları**, No:48, 2013.
- Özdemir,
Eylem: “Batı’ya Giden Her Yol Mübah Mı? Milletın Güzellik Yarışmalarıyla İmtihani”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Özdemir,
Eylem: “Batı’ya Giden Her Yol Mübah Mı? Milletın Güzellik Yarışmalarıyla İmtihani”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Saigol,
Rubina: “Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri”, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Çev. Tansel Güney, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

- Saktanber,
Ayşe: "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm**, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Seyman,
Yaşar: "Cumhuriyet'in Kadınları", **Aydınlanmanın Kadınları**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998.
- Sirman,
Nükhet: "Kadınların Milliyeti", **Milliyetçilik**, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4, 5. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Sirman,
Nükhet: "Nezihe Muhiddin'i Tanımak", **Nezihe Muhiddin Bütün Eserleri**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, Cilt: 1, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
- Soysal, Gün: "Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Şeker, Aziz: "Türk Romanında Toplumsal Cinsiyet Açısından Kadın Temsillerine Yönelik Sosyolojik Bir Çözümleme", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:10, S:54, 2017.
- Şenel, Burcu: "Milliyetçi ve Cinsiyetçi Söylemin Ortaklığı: Haberin Kimlik Halleri", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Şerifsoy,
Selda: "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950", **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Tan-Göğüş,
Mine: "Türkiye'de Kadınlar, Eğitim ve Gelişme", **Çok Kültürlü Topumlarda Eğitim: Türkiye ve İsveç'ten Örnekler**, Haz.

Marie Carlson, Annika Rabo, Fatma Gök, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Tekeli, Şirin: “Kadın”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

Timur, Serim: “Türkiye’de Aile Yapısının Belirleyicileri”, **Türk Toplumunda Kadın**, Haz. Nermin Abadan Unat, 2. bs., İstanbul, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982.

Tokdoğan, Nagehan: “Sevginin ve Nefretin Eğilip Bükülebilirliği: Kadınların Milliyetçiliği”, **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylın Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

Toprak, Zafer: “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, C. 9., S. 51., İstanbul, Mart 1988.

Toska, Zehra: “Cumhuriyet’in Kadın İdeali: Eşii Aşanlar ve Aşamayanlar”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berkay Hacımırzaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Türkeş, A.Ömer: “Milli Edebiyattan Milli Romanlara”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Unat, Nermin Abadan: “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, Haz. Nermin Avadan Unat, 2. bs., İstanbul, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982.

Unat, Nermin Abadan: “Türkiye’de Kadın Hareketleri ve Küreselleşme”, **Aydınlanmanın Kadınları**, Haz. Necla Arat, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998.

- Uysal,
Zeynep: "Bir Toplum Projesinin Peşinde Halide Edip Adıvar", **Doğu-Batı Dergisi**, S:35, Şubat 2006.
- Üstel, Füsun: "Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Walby, Sylvia: "Kadın ve Ulus", Çev. Meltem Ağduk-Gevrek, **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Yalçın,
Alemdar: "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı Genel Değerlendirme", **Cumhuriyet IV. Kültürel Değerlendirme**, Ankara, 1998.
- Yıldırım,
Ergün: "Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik", **Doğu-Batı Dergisi**, S. 38, 2. bs., Ankara, 2012.
- Yıldırım,
Nilgün: "Toplumsal Cinsiyet ve Aile-Din-Toplum", **Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları**, Haz. Ulrike Dufner, Semahat Sevim, İstanbul, Sena Ofset, 2007.
- Yıldırım,
Sinan ve
Yasemin
Temizarabacı: "Üç Tarz-ı Tahayyül: Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa'nın Ütopycı Gelecek Kurgularında İdeoloji ve Toplumsal Cinsiyet", **Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet**, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Tuba: "1923-1940 Arası Cumhuriyet Dönemi Kadın Romanlarında İdeal Kadın Tipi Olarak Erkekleşen Kadın", **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 35, Ekim, 2016.7.

Romanlar

Adivar, Halide **Kubbede Kalan Hoş Sada**, 3. bs., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1991.
Edip:

Adivar, Halide **Ateşten Gömlek**, 5. Bs., İstanbul, Özgür Yayınları, 2000.
Edip:

Adivar, Halide **Handan**, 13. bs., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1977.
Edip:

Adivar, Halide **Hayat Parçaları**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963.
Edip:

Adivar, Halide **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, 11. bs., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994.
Edip:

Adivar, Halide **Vurun Kahpeye**, 2. bs, İstanbul, Özgür, Yayınları, 1997.
Edip:

Atay, Falih Rıfkı: **Zeytindağı**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2004.

Güntekin, Reşat **Acımak**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2018.
Nuri:

Güntekin, Reşat **Bir Kadın Düşmanı**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2000.
Nuri:

Güntekin, Reşat **Dudaktan Kalbe**, 25. bs., İstanbul, İnkılap Yayınları, 2006.
Nuri:

Güntekin, Reşat **Yaprak Dökümü**, 22. bs., İstanbul, İnkılap Yayınları.
Nuri:

Karaosmanoğlu,
Yakup Kadri: **Anamın Kitabı**, 10. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Karaosmanoğlu,
Yakup Kadri: **Ankara**, 28. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Karaosmanoğlu,
Yakup Kadri: **Yaban**, 65. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Muhittin, Nezihe: "Ateş Böcekleri", **Bütün Eserleri**, Cilt: 1, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006.

Muhittin, Nezihe: "Avare Kadın", **Bütün Eserleri**, Cilt: 2, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006.

Muhittin, Nezihe: "Bozkurt", **Bütün Eserleri**, Cilt: 1, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006.

Muhittin, Nezihe: "İstanbul'da Bir Landru", **Bütün Eserleri**, Cilt: 1, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006.

Muhittin, Nezihe: "Kalbim Senindir!..", **Bütün Eserleri**, Cilt: 3, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınları, 2006.

Nihal, Şukufe: "Çöl Güneşi", **Bütün Eserleri 2**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008.

Nihal, Şukufe: "Renksiz İstirap", **Bütün Eserleri 2**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008.

Nihal, Şukufe: "Yakut Kayalar", **Bütün Eserleri 2**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008.

- Nihal, Şukufe: “Yalnız Dönüyorum”, **Bütün Eserleri 2**, Haz. Yaprak Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008.
- Safa, Peyami: **Bir Tereddüdün Romanı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2011.
- Safa, Peyami: **Canan**, İstanbul, Alkım Yayınları, 2012.
- Safa, Peyami: **Fatih-Harbiye**, 4.bs., İstanbul, Alkım Yayınları, 2011.

Tezler

- Gazel, Ayşegül: “Yakup Kadri'nin Romanlarında Kadınlar”, **Yüksek Lisans Tezi**, Danışman: Mehmet Tekin, Türkiye Cumhuriyeti Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Konya, 2006.
- Gümüsoğlu, Firdevs: “1928'den 1994'e Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik”, **Yüksek Lisans Tezi**, Danışman: Necla Arat, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü, 1994.
- Kaya, Gürcü: “Kadın Derneklerinin Kadın Siyasal Yaşama Etkisi, KA-DER Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, Danışman: Levent Ürer, Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.

İnternet Kaynakları

- Keçeli, Ahmet Faruk: [“Sosyal Sermaye”, \(Çevrimiçi\)](http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/719/sosyal-sermaye#.XJS0o_ZuLIU)
http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/719/sosyal-sermaye#.XJS0o_ZuLIU, 22 Mart 2019.

- Arseven, Ceren: [“Romanların Unutulmayan Kadınları”, \(Çevrimiçi\)](https://www.sabah.com.tr/kitap/2018/03/09/romanlarin-unutulmayan-kadinlari)
<https://www.sabah.com.tr/kitap/2018/03/09/romanlarin-unutulmayan-kadinlari>, 24 Nisan 2019.
- Coşkun, Betül: [“Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak- Tanzimat’tan Cumhuriyet’e”, \(Çevrimiçi\)](https://www.academia.edu/5135284/turk-modernlesmesini-ka-dın-romanları-üzerinden-okumak)
[https://www.academia.edu/5135284/türk-modernleşmesini-ka-dın-romanları-üzerinden-okumak](https://www.academia.edu/5135284/turk-modernlesmesini-ka-dın-romanları-üzerinden-okumak), 24 Nisan 2019.
- Çetinel, Emine: [“Feminist Teori :Yönetim ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım”, \(Çevrimiçi\)](http://iibfdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/923450542_IIBF417-SON(InPress).pdf)
[http://iibfdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/923450542_IIBF417-SON\(InPress\).pdf](http://iibfdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/923450542_IIBF417-SON(InPress).pdf), 4 Mayıs 2019.
- Karaca, Şahika: [“Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türk Romanında Kadın Öğretmen Kimliği: Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemi Romanlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım” \(Çevrimiçi\)](https://dergipark.org.tr/download/article-file/155326)
<https://dergipark.org.tr/download/article-file/155326>, 24 Nisan 2019.
- Kıvılcımlı, Hikmet: [“Kadın Sosyal Sınıfımız: Türkiye’nin Üç Katlı Sosyal Ehramı”, \(Çevrimiçi\)](https://issuu.com/marksengelsleninkivilcimli/docs/hikmetkivilcimli-kadinsosyalsinifim)
<https://issuu.com/marksengelsleninkivilcimli/docs/hikmetkivilcimli-kadinsosyalsinifim>, 05 Mart 2019.
- Navdar, Hasret: [“Feminizm ve Toplumsal cinsiyet”, \(Çevrimiçi\)](https://www.academia.edu/37673098/FEMİNİZM_VE_TOPLUMSAL_CİNSİYET)
[https://www.academia.edu/37673098/FEMİNİZM VE TOPLUMSAL CİNSİYET](https://www.academia.edu/37673098/FEMİNİZM_VE_TOPLUMSAL_CİNSİYET), 4 Mayıs 2019.
- Ortaylı, İlber: [“Ortaylı’dan Milliyetçilik Açılımı”, \(Çevrimiçi\)](http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/abbas-guclu/ortayli-dan-milliyetcilik-acilimi-1677651/)
<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/abbas-guclu/ortayli-dan-milliyetcilik-acilimi-1677651/> 26.03.2019.
- Ortaylı, İlber: [“Halide Edip Adivar”, \(Çevrimiçi\)](http://www.milliyet.com.tr/halide-edip-adivar/)
[http://www.milliyet.com.tr/halide-edip-adivar/ilber-](http://www.milliyet.com.tr/halide-edip-adivar/)

Taş, Gün:

ortayli/pazar/yazardetay/26.01.2014/1827244/default.htm, 24 Nisan 2019.

[“Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, \(Çevrimiçi\) http://dergipark.ulakbim.gov.tr/elegance/article/view/5000189727/5000166677](http://dergipark.ulakbim.gov.tr/elegance/article/view/5000189727/5000166677), 4 Mayıs 2019.

[“Avrupa Konseyi ‘Herkes Farklı Herkes Eşit Kampanyası’ \(Çevrimiçi\) https://hitogrencileri.wordpress.com/2016/10/31/avrupa-konseyi-herkes-farkli-herkes-esit-kampanyasi/](https://hitogrencileri.wordpress.com/2016/10/31/avrupa-konseyi-herkes-farkli-herkes-esit-kampanyasi/), 4 Mayıs 2019.